
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVOS SOCIALINIŲ MOKSLŲ CENTRAS
KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS

Viktorija
BARANAUSKIENĖ

**SOCIOTERITORINĖ ATSKIRTIS LIETUVOS
RETAI APGYVENTOSE TERITORIJOSE**

Mokslo daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, sociologija (S 005)

Vilnius, 2021

Mokslo daktaro disertacija rengta 2016–2020 m. Lietuvos socialinių tyrimų centre pagal doktorantūros teisę, suteiktą Vytauto Didžiojo universitetui su Lietuvos socialinių tyrimų centru (dabar Lietuvos socialinių mokslų centru), Kauno technologijos universitetu (2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V-160, įsakymo pakeitimas – 2021 m. sausio 18 d., Nr. V-75).

Pagal Lietuvos socialinių tyrimų centro, Lietuvos teisės instituto ir Lietuvos agrarinės ekonomikos instituto reorganizavimo į Lietuvos socialinių mokslų centrą sujungimo būdu sąlygų aprašą, patvirtiną Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. lapkričio 11 d. nutarimu Nr. 1260, Lietuvos socialinių mokslų centras nuo 2021 m. sausio 1 d. perėmė Lietuvos socialinių tyrimų centro, Lietuvos teisės instituto ir Lietuvos agrarinės ekonomikos instituto teises ir pareigas.

Moksliniai vadovai:

Vyriaus. m. d. dr. Donatas Burneika (Lietuvos socialinių mokslų centras, socialiniai mokslai, sociologija – S 005) (nuo 2019 m. balandžio 1 d.);

Vyriaus. m. d. dr. Vidmantas Daugirdas (Lietuvos socialinių tyrimų centras, socialiniai mokslai, sociologija – S 005) (iki 2019 m. vasario 17 d.).

PADĖKA

Esu labai dėkinga pirmajam disertacijos darbo vadovui dr. Vidmantui Daugirdui už disertacijos temos kryptį, kuri leido domėtis probleminėmis retai apgyventomis Lietuvos teritorijomis ir jų socioteritorine atskirtimi (V. Daugirdas vienas iš pirmųjų Lietuvoje įvardijo retai apgyventas teritorijas, išskėlė jų svarbą). Taip pat esu labai dėkinga antrajam disertacijos darbo vadovui dr. Donatui Burneikai, kuris pasiryžo toliau vadovauti pačiu sudėtingiausiu ir atsakingiausiu disertacijos darbo rašymo etapu bei paskatino toliau tęsti ir praplėsti pasirinktos temos mokslinius tyrimus. Ypač noriu jam padėkoti už palaikymą ir pritarimą aptarti ne tik Lietuvai svarbias depopuliacijos, paslaugas teikiančių įstaigų tinklo susitraukimo problemas, bet ir tikrąją kaimiškos teritorijos sampratos problematiką, kuri yra ypač svarbi analizuojant realų kaimiškų teritorijų paplitimą ir jų gyventojus. Taip pat esu dėkinga visiems Regionų ir miestų tyrimų skyriaus darbuotojams už palaikymą, konsultacijas, bendradarbiavimą. Ypač norėčiau padėkoti pirmojo disertacijos rankraščio recenzentėms prof. dr. Dovilei Krupickaitėi bei vyresn. m. d. dr. Ingai Blažienei už patarimus, pastabas ir rekomendacijas rankraščio tobulinimui bei darbo išbaigimui. Taip pat norėčiau padėkoti Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto darbuotojams už konsultacijas ir patarimus rengiant disertacijos darbą. Galiausiai norėčiau padėkoti savo šeimai ir artimiesiems, ypač sūnui, už kantrybę laukiant daktaro disertacijos darbo užbaigimo.

TURINYS

DISERTACIJOJE VARTOJAMI TERMINAI	6
SANTRUMPOS	8
ĮVADAS	9
1. TEORINIS PAGRINDIMAS IR TYRIMŲ APŽVALGA	18
1.1. Gyventojų retėjimas ir socioteritorinė atskirtis – formavimosi ir tyrimų prielaidos	18
1.1.1. Gyventojų pasiskirstymo teritorinės transformacijos	18
1.1.2. Socioteritorinės atskirties samprata	20
1.1.3. Socioteritorinės atskirties formavimosi modelis	30
1.2. Teorinės perspektyvos	31
1.2.1. Bendrosios visuomenės netolygios erdvinės raidos teorijos	31
1.2.2. Gyventojų retėjimą aiškinančios teorijos	40
1.2.3. Paslaugų tinklo išdėstymo teorijos	43
1.3. Kaimo raidos ir retai apgyventų teritorijų tyrimai užsienyje ir Lietuvoje ...	54
1.3.1. Europos valstybėse vykdytų tyrimų apžvalga	54
1.3.2. Lietuvoje vykdytų tyrimų apžvalga	57
2. DARBO METODOLOGIJA	66
2.1. Darbo rengimo metodika	66
2.2. Kiekybinis tyrimas: duomenys ir duomenų patikimumas, tyrimo metodai ...	67
2.2.1. Antrinių duomenų analizė: duomenų šaltiniai ir jų patikimumas bei analizės metodai	68
2.2.2. Apklausa: duomenų rinkimo procesas ir analizės metodai	77
2.2.3. Teritorinio tyrimo pagrindo problema	81
2.3. Retai apgyventų teritorijų išskyrimo metodika	82
3. TYRIMŲ REZULTATAI	87
3.1. Periferinių kaimiškų teritorijų indentifikavimas	87
3.1.1. Miesto ir kaimo samprata	87
3.1.2. Teritorijų urbanizacijos lygio nustatymas	92
3.1.3. Lietuvos urbanizacijos teritoriniai ypatumai	96
3.1.4. Retai apgyventų teritorijų identifikavimas	98
3.1.5. Besiformuojančių retai apgyventų teritorijų išskyrimas	99
3.2. Lietuvos apgyvenimo struktūros transformacijos	105
3.2.1. Retai apgyventų teritorijų tinklo kaita 2001–2018 m.	105
3.2.2. Gyventojų skaičiaus ir sudėties kaita 2001–2018 m.	110
3.2.2.1. Gyventojų skaičiaus kaita ir teritorinis pasiskirstymas	112

3.2.2.2. Gyventojų demografinės būklės kaita: gimstamumas, mirtingumas ir natūrali kaita	114
3.2.2.3. Gyventojų migracijos teritoriniai skirtumai	119
3.2.2.4. Gyventojų amžiaus struktūros kaita	123
3.3. Viešųjų paslaugų tinklo transformacija gyventojų retėjimo kontekste	130
3.3.1. Švietimo įstaigų tinklo kaita	131
3.3.1.1. Bendrojo ugdymo mokyklos	132
3.3.1.2. Ikimokyklinio ugdymo įstaigos	142
3.3.1.3. Profesinio mokymo įstaigos	148
3.3.2. Sveikatos priežiūros įstaigų tinklo kaita	151
3.3.2.1. Asmens sveikatos priežiūros įstaigos	152
3.3.2.2. Vaistinės	158
3.3.3. Kultūros įstaigų tinklo kaita	162
3.3.3.1. Kultūros centrai	163
3.3.3.2. Viešosios bibliotekos	168
3.3.4. Kitos viešosios įstaigos ir pagrindines paslaugas teikiančios privatios įmonės	175
3.3.5. Socioteritorinės atskirties teritoriniai skirtumai	179
3.4. Socioteritorinės atskirties problema vietos valdžios atstovų požiūriu	184
3.4.1. Gyvenimo seniūnijose privalumai ir trūkumai	185
3.4.2. Migracija ir gyventojų prognozė	192
3.4.3. Socialiniai-ekonominiai aspektai	196
3.4.4. Viešųjų ir privačių paslaugų įmonių pasiekiamumas	204
3.4.5. Retai apgyventų teritorijų išskirtinio statuso pripažinimas valstybiniu lygiu	213
APIBENDRINIMAS IR DISKUSIJA	216
IŠVADOS	221
REKOMENDACIJOS	224
NAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS	228
PRIEDAI	251
PUBLIKACIJŲ IR PRANEŠIMŲ SĄRAŠAS	276

DISERTACIJOJE VARTOJAMI TERMINAI¹

Lietuvos retai apgyventos (gyvenamos) teritorijos (toliau – RAT) – urbanizacijos procesų pastebimai nepalietos ir su miestais nesiribojančios kaimiškos seniūnijos, kuriose kaimo gyventojų tankis neviršija 12,5 gyv./km².

Retai apgyventos (gyvenamos) savivaldybės (toliau – RAS) – savivaldybės, kuriose kaimo gyventojų tankis neviršija 12,5 gyv./km². Šiuo atveju pačios savivaldybės negali būti įvardinamos kaip RAT, nes retai gyvenamos tik jų kaimiškos teritorijos.

Lietuvos RAT trys gyventojų tankio klasės:

Pirmoji (I) – $\leq 5,0$ gyv./km² (*rečiausiai apgyventos teritorijos*);

Antroji (II) – 5,1–10,0 gyv./km² (*itin retai apgyventos teritorijos*);

Trečioji (III) – 10,1–12,5 gyv./km² (*artėjančios prie itin retai apgyventų teritorijų*) (pagal Daugirdą ir kt. (2013)).

Besiformuojančios RAT – neurbanizuotos ir nuo miestų nutolusios seniūnijos bei savivaldybės, kuriose mažėjantis kaimo gyventojų tankis tyrimo metu siekė 12,6–15,0 gyv./km².

Teritorinė atskirtis – gyventojų ar jų grupių fizinis nutolimas nuo jiems svarbių visuomeninių ir gamtinių resursų (objektų ir reiškinių) (Taylor, 1997; Komornicki ir Ciolek, 2017; Rosik ir kt., 2017; Stępniak ir kt., 2017).

Socioteritorinė atskirtis – tam tikros teritorijos gyventojų fizinis nutolimas nuo jiems svarbių socialinės aplinkos objektų ir reiškinių. Šiame darbe socialinė atskirtis vertinama visų pirma per retėjančią gyventojų tankį ir teritorijoje blogėjančią viešųjų paslaugų tinklo įstaigų pasiekiamumą (Giddens, 1984; Taylor, 1997; Daugirdas ir kt., 2013; Stępniak ir kt., 2017; Orlate, 2019).

Socialiniai teritorijos resursai – gyventojų socialinių poreikių tenkinimui svarbūs teritorijos objektai (šio tyrimo atveju, visų pirma, viešųjų paslaugų įstaigos).

Viešąsias paslaugas teikiančios įstaigos arba „*viešosios paslaugos*“ (angl. *Services of General Interest, SeGi*) – tai įstaigos, vykdančios pagrindines valstybės funkcijas ir teikiančios svarbiausias viešąsias paslaugas (pvz., švietimo, sveikatos apsaugos ir kultūros), kurios patenkina gyventojų poreikius (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992; Lietuvos Respublikos Seimas..., 1999; Lietuvos Respublikos socialinių..., 2006; Stępniak ir kt., 2017).

Privačias paslaugas teikiančios įmonės – šiame darbe tai ne valstybinės įmonės/įstaigos, kurios teikia komercines ir nekomercines paslaugas (grožio paslaugos, apgyvendinimo paslaugos, prekybos, maitinimo paslaugos ir kt.) tam tikroje teritorijoje. Prie pastarųjų priskirtinos ir religinės įstaigos, tokios kaip įvairių konfesijų bažnyčios (Stępniak ir kt., 2017).

¹ Pateikiami disertacijoje vartojami pagrindiniai ir svarbiausi terminų paaiškinimai. Pagrindiniai terminų paaiškinimai pateikiami svarbos tvarka.

Pasiekiamumas (angl. *accessibility*) – ši sąvoka tapatinama su fizine (erdvine) distancija, nulemiančia reikalingas laiko ir pinigų sąnaudas, norint tam tikros teritorijos gyventojams pasiekti jiems reikalingus objektus. Pasiekiamumas priklauso nuo geografinio paslaugas teikiančių įstaigų ar įmonių skaičiaus ir jų pasiskirstymo teritorijoje (tinklo) (terminas suformuluotas remiantis Farrington ir kt., 2004; Farrington ir Farrington, 2005; Gray ir kt., 2006; Escalona-Orcao ir Diez Cornago, 2007; Komornicki ir Ciolek, 2017).

Periferija – šia sąvoka apibūdama teritorija, vietovė, erdviškai nutolusi nuo dominuojančio urbanistinio centro ir patirianti neigiamas socioekonominės raidos tendencijas (terminas suformuluotas remiantis Pociūtė, 2014; Burneika ir Daugirdas, 2008; Kuhn, 2015).

Periferinis regionas – regionai, neturintys metropolinio centro ir atsiliekantys socioekonominės raidos aspektais (demografiniais, socialiniais, ekonominiais, kultūriniais, politiniais kt.) nuo metropolinių regionų ar šalies bendrų vidurkių (terminas suformuluotas remiantis Pociūtė, 2014; Burneika ir Daugirdas, 2008).

Periferizacija – procesas, kai centro formavimasis daro įtaką periferinių teritorijų formavimuisi (Lefebvre, 1991b; Lang, 2011; Pociūtė, 2014; Kuhn, 2015). Periferizacijos proceso metu nustatomas regiono/teritorijos periferiškumo laipsnis vertinant pasirinktų rodiklių pokytį laike (t. y. poslinkis neigiama arba teigiama kryptimi nuo matuojamo rodiklio vidurkio). G. Pociūtės (2014) teigimu, periferizacijos procesą atspindi socialiniai ir ekonominiai rodikliai, tačiau labiausiai procesas atsiskleidžia per demografinių rodiklių kaitą. Pagal Lang (2011) ir G. Pociūtę (2014), periferizacijos procesų pasekmė yra periferinės teritorijos.

Urbanizuoto tipo teritorija – urbanizacijos procesų paveikta teritorija. Šiame darbe tai ir kaimiškos seniūnijos (LAU-2 lygmuo), kurios pasižymi bent vienu iš išvardytų kriterijų: joje yra bent vienas miestas; šalia miesto esanti seniūnija pasižymi teigiamu gyventojų skaičiaus pokyčiu (priklauso nuo analizuojamo laikotarpio); teritorijos (seniūnijos) administracinis centras (seniūnijos įstaiga) yra įsikūręs mieste arba seniūnija ribojasi su miestu.

Neurbanizuoto tipo teritorija – urbanizacijos procesų pastebimai nepaveikta kaimiška teritorija. Šiame darbe tai seniūnija (LAU-2 lygmuo), kuriai nebūdingi miesto tipo teritorijos bruožai: teritorijoje (seniūnijoje) nėra nė vieno miesto; teritorija (seniūnija) pasižymi neigiamu gyventojų skaičiaus pokyčiu (priklauso nuo analizuojamo laikotarpio); teritorijos (seniūnijos) administracinis centras (seniūnijos įstaiga) yra įsikūręs kaimo gyvenvietėje.

Disertacijos autorė pabrėžia, kad darbe vartojami **socioteritorinės atskirties** ir **teritorinės atskirties** terminai nėra lygiavertčiai, socioteritorinė atskirtis suprantama kaip teritorinis socialinės atskirties veiksnys, kuris šiame darbe analizuojamas per gyventojams pagrindines paslaugas teikiančių viešųjų įstaigų ir privačių įmonių pasiskirstymą (tinklą) teritorijoje. Sąvokos **teritorinis** ir **erdvinis** (remiantis Bradley ir kt., 2017, p. 23) vartojamos kaip sinonimai.

SANTRUMPOS

AIKOS – atvira informavimo, konsultavimo ir orientavimo sistema.

EBPO – Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (angl. *Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)*).

ES – Europos Sąjunga.

GIS – geografinė informacinė sistema.

IT – informacinės technologijos.

RAS – retai apgyventos (gyvenamos) savivaldybės.

RAT – retai apgyventos teritorijos.

N – neurbanizuota teritorija.

NUTS – bendrasis teritorijų statistinių vienetų klasifikatorius, nustatyta ES narėms.

NUTS 1 – atitinka visa Lietuvos teritorija.

NUTS 2 – Lietuvoje lygmenį atitinka Sostinės regionas ir Vidurio ir vakarų Lietuvos regionas.

NUTS 3 – Lietuvoje atitinka apskričių lygmenį.

NUTS 4 (LAU-1) – Lietuvoje atitinka savivaldybių lygmenį.

NUTS 5 (LAU-2) – Lietuvoje atitinka seniūnijų lygmenį.

VVG – vietos veiklos grupė.

U – vyraujanti urbanizuota teritorija.

UM – mišri urbanizuota teritorija.

UN – mažai urbanizuota teritorija.

UP – priemiestinė urbanizuota teritorija.

IVADAS

Lietuvos socialinė raida posovietiniu laikotarpiu pasižymėjo ypač ryškiomis permainomis. Per tris dešimtmečius iš socialiniu požiūriu palyginti tolygios sovietinės visuomenės susiformavo kapitalistinė, kur pajamų nelygybė yra viena didžiausių Europoje. Socialinė diferenciacija buvo lydima rezidencinės diferenciacijos ir erdvinės segregacijos (Žilys, 2015; Burneika ir kt., 2017). Lietuvos socioerdvinė struktūra radikaliai pasikeitė visų pirma dėl gyventojų migracijos. Erdvinė gyventojų koncentracija metropoliniuose centruose buvo lydima depopuliacijos procesų periferiniuose regionuose, kurie ne tik netenka gyventojų, bet, dėl migracijų selektyvumo, kenčia nuo gyventojų sociodemografinės struktūros kaitos (Ubarevičienė, 2017, 2018a). Gyventojų skaičiaus mažėjimas periferinėse vietovėse ir su tuo susijęs viešųjų ir privačių paslaugų tinklo nykimas keičia gyvenimo sąlygas ten pasiliekančiams, mažiau mobiliems gyventojams. Ypač sudėtinga situacija klostosi rečiausiai apgyventose kaimo teritorijose, kur dėl mažo vartotojų skaičiaus išlaikyti paslaugų įstaigas tampa neracionalu. Būtent todėl šis darbas yra skirtas socioteritorinės atskirties reiškiniui, kylančio daugiausia dėl viešąsias paslaugas teikiančių įstaigų tinklo nykimo, atskleidimui identifikuotose rečiau apgyventose teritorijose (toliau – RAT). Šiuo požiūriu darbas tęsia ankstesnes RAT studijas, vykdytas Lietuvos socialinių tyrimų centre (Daugirdas ir kt., 2013).

Darbo aktualumas

Gyventojai – „svarbiausia visuomenės vertybė bei pagrindinis ekonomikos veiksnys“ (Stanaitis, 2010, p. 5), todėl gyventojų skaičiaus ir sudėties pokyčiai keičia valstybių ir jos regionų vystymosi sąlygas ir raidos perspektyvas. Gyventojų teritorinės demografinės raidos pažinimas ne tik atskleidžia socialines problemas regionuose, bet ir potencialiai prisideda prie sėkmingo ir darnaus šalies vystymo. Lietuvoje, kaip ir kitose Baltijos šalyse, XX a. pabaigoje atgavus nepriklausomybę prasidėjo ryškūs gyvenviečių sistemos transformacijos ir ekonominės raidos diferenciacijos procesai, kurie itin suintensyvėjo šalims tapus Europos Sąjungos narėmis (Berzins ir Zvidrins, 2001; Burneika ir kt., 2013b, 2017; Ubarevičienė, 2018a, 2018b; Baranauskienė, 2019). Tiek socialinė, tiek ekonominė nelygybė didėja įvairaus rango regionuose visoje Europoje ir už jos ribų. Pagrindinė tendencija mūsų žemyne yra poliarizacija tarp augančių metropolinių ir periferinių regionų. Didmiesčių plėtrą lydi socialinis, ekonominis bei demografinis kaimiškų teritorijų ir senesnių pramoninių miestų nuosmukis ir mažėjimas (ang. *shrinkage*) (Schmidt, 2005; Kuhn, 2015; Lang, 2012). Demografinių procesų poliarizaciją labiausiai lemia migracijos reiškiniai, dėl kurių gyventojai koncentruojasi didžiuosiuose miestuose ir turtingose šalyse. Ypač ryškūs depopuliacijos reiškiniai yra kaimiškose vietovėse, mažesniuose miestuose ir senuosiuose Europos pramoniniuose regionuose (pvz., Šiaurės Prancūzija, Rūras ir kt.) (Kuhn, 2015). Jei industriniai

miestai susiduria su mažėjimo sukeltomis problemomis (Pociūtė–Sereikienė, 2019a, 2019b), tai kaimiškose teritorijose daugelis gyvenviečių tiesiog išnyksta (Kriaučiūnas ir Ščerbinskaitė, 2019) – formuojasi ištisi RAT arealai. Socialiniai, ekonominiai, politiniai, gamtiniai veiksniai daro įtaką gyventojų skaičiaus ir struktūros pokyčiams, o socialinės normos ir vertybės veikia demografinius procesus, demografiniai veiksniai daro įtaką visuomenės raidai (Kanopienė, 2008, p. 8). Tiek užsienyje, tiek Lietuvoje RAT tinklas auga, o jų gyventojų problemų daugėja. Depopuliacija, gyventojų senėjimas, emigracija bei su tuo susiję įvairūs nepageidautini socialiniai reiškiniai (gyventojų socialinės ir socioteritorinės atskirties didėjimas, socialinė degradacija, paslaugų infrastruktūros nykimas ir kt.) yra akivaizdžiausios problemos, dėl kurių šių teritorijų perspektyvos atrodo gana niūriai. Neigiamų tendencijų rezultatas – sudaromos galimybės vystyti teritorinei nelygybei, kai skirtingų regionų gyventojai turi skirtingas galimybes realizuoti savo poreikius. ES lygiu teritorinė nelygybė įvardijama kaip viena iš spęstinių problemų. Deklaruojama, kad ES valstybės nacionaliniu mastu turi vengti poliarizacijos tarp sostinės, metropolinių regionų, vidutinio dydžio miestų ir kaimiškų regionų (Maly, 2019, p. 76).

Gyvenviečių retėjimo temos aktualumas Lietuvoje išryškėjo dar XX a. septintame dešimtmetyje. Nuo tada yra parengta nemažai darbų, skirtų tokių teritorijų formavimosi ir šio proceso keliamų problemų gyvenimo kokybei nagrinėjimui (Marcinkėnaitė, 2001, 2003; Daugirdas, 2002a, 2002b; Daugirdas, Baubinas ir Marcinkėnaitė, 2003; Daugirdas, Baubinas 2003, 2007, 2008; Daugirdas ir kt., 2013; Kriaučiūnas ir Daugirdas, 2013; Baranauskienė ir Daugirdas, 2017; 2018). Vykdyti tyrimai atskleidžia, kad šiose teritorijose vykstantys procesai tik intensyvėja, o viena iš didžiausių RAT problemų – didėjanti socioteritorinė atskirtis, kylanti dėl to, kad mažėjant gyventojų tankiui nyksta ir jiems reikalinga socialinė bei ekonominė infrastruktūra. Šis tyrimas atskleis naujausias periferinių kaimiškų teritorijų problemas ir leis prognozuoti, kokie procesai vyks kaimiškose teritorijose, kol kas nesusiduriančiose su rimtomis socioteritorinės atskirties problemomis. Tai leis surasti tinkamiausias kaimo vystymosi skatinimo ir gyventojų gerovės kėlimo priemonės. Nustatyti procesai sudaro prielaidas politikos formuotojams susipažinti su realia šalies situacija, kuri parodo, ar šiandienai taikomos bei numatomos taikyti priemonės yra tinkamos vykdyti šalies regioninę politiką, kuria siekiama, kad visuose šalies regionuose gyvenantys žmonės turėtų vienodas sąlygas siekti savo tikslų (Lietuvos Respublikos Vidaus..., 2017). Blogėjantis viešų ir privačių paslaugų įstaigų pasiekiamumas reiškia blogėjančias gyvenimo sąlygas ir toliau mažėjančią kaimiškų teritorijų patrauklumą. Vienas iš šio darbo taikomojo pobūdžio uždavinių yra depopuliacijos ir paslaugų infrastruktūros kaitos savitarpio ryšių nustatymas. Nors dalį teritorinės atskirties problemų gali padėti išspręsti IT technologijos, bet labai didelė dalis RAT gyventojų yra senyvo amžiaus, tad jiems šių technologijų prieinamumas yra ribotas, neišvystyta inžinerinė

infrastruktūra (neišvystyti komunikaciniai tinklai). Norint suprasti, kaip turi keistis viešųjų paslaugų tinklo kaita RAT, kad jose liekančių gyventojų gyvenimo kokybė nenukentėtų ir jos netaptų dar mažiau patrauklios naujakuriams, reikia pažinti tiek depopuliacijos, tiek šio tinklo kaitos procesų priežastis, teritorinės kaitos charakteristikas ir principus.

Taip pat mokslinis tyrimas reikšmingas ir savo taikomuoju pobūdžiu dėl sudarytos naujos urbanizacijos tipologijos, kuria remiantis iš neurbanizuoto tipo teritorijų išskirtos RAT – problemišiausios Lietuvos teritorijos, pasižyminčios prasčiausiais sociodemografiniais rodikliais. Sudaryta tipologija ir pateikiama platesnė miesto bei kaimo gyventojų samprata gali prisidėti prie tikslingesnio statistinių duomenų rinkimo ir interpretavimo analizuojant miesto ir kaimo gyventojus, nes iki šiol Lietuvos statistikos departamente kaimo gyventojams buvo priskiriami visi gyventojai, formaliai negyvenantys miesto administracinėse ribose. Remiantis tipologija būtų galima patikslinti Lietuvos administracinių teritorijų ribas, ypač tai aktualu didžiausiems trims šalies miestams (Vilniui, Kaunui ir Klaipėdai). Tuo tarpu darbe pateikta RAT viešųjų paslaugų tinklo kaitos analizė ir pasiekiamumas bei pats RAT išskyrimas gali prisidėti formuojant tikslingesnę regioninę politiką teritorijų planavimui ir efektyviam valstybės biudžeto bei ES fondų lėšų paskirstymui ir dalyvavimui įvairiose ES programose.

Apibendrinant analizuojamos temos aktualumą, galima išskirti sritis:

Praktinis aktualumas. Gyventojų teritorinės demografinės raidos pažinimas prisideda prie sėkmingo ir darnaus šalies vystymo.

Praktinis ir mokslinis aktualumas. Viešąsias ir privačias paslaugas teikiančių įstaigų inventorizavimas, urbanizacijos tipologijos sudarymas prisideda prie tikslingesnio statistinių duomenų rinkimo.

Mokslinis aktualumas. Depopuliacijos ir socioteritorinės atskirties reiškinių pažinimas ir jų tarpusavio ryšių nustatymas.

Socialinis aktualumas. Nustatyti procesai padeda optimizuoti šalies regioninę politiką, kuria siekiama, kad visuose šalies regionuose gyvenantys žmonės turėtų vienodas sąlygas siekti savo tikslų.

Temos naujumas

Nors kaimiškų teritorijų depopuliacijos ir RAT formavimosi temos Lietuvos mokslinėje literatūroje nėra naujos, tačiau gyventojų retėjimo sąlygojamos socioteritorinės atskirties formavimosi problema analizuota labai menkai. Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos mokslinėje literatūroje viešų ir privačių paslaugų infrastruktūros pasiekiamumas tapo gerovės geografijos tyrimų objektu antroje XX a. pusėje (Smith, 1977; Knox, 1975), bet šiuose tyrimuose paslaugų prieinamumo problema siejama ne su vykstančia depopuliacija, o daugiau su miesto plėtros sprendimais. Atskirai nagrinėjami demografiniai, ekonominiai, migraciniai ar socialinės gerovės reiškiniai

neatskleidžia jų tarpusavio ryšių. Šiame darbe kartu nagrinėjami geodemografiniai procesai bei visuomenės atsakas į juos. Šiuo atveju yra labai svarbi konkrečiai socialinės geografijos ir platesnių sociologijos mokslų sąveika. Tokie tyrimai prisideda prie socialinės, švietimo, ekonominės, demografinės ir regioninės politikos formavimo.

Nors disertacijos mokslinis tyrimas iš dalies tęsia anksčiau Lietuvoje vykdytus RAT tyrimus (visų pirma, Lietuvos socialinių tyrimų centro Visuomenės geografijos ir demografijos instituto 2012–2013 m. vykdytą mokslo projektą „Lietuvos retai apgyventos teritorijos ir jų gyventojai“), tačiau jame naudojami kiti duomenų šaltiniai ir tyrimo metodai (*naudojami šaltiniai ir tyrimo metodai detaliai aprašomi darbo metodologijos skyriuje ir minimi toliau*). Šiame darbe svarbiausias dėmesys yra skirtas ne RAT formavimosi procesams, bet dėl jų poveikio plintančiam naujam reiškiniui – socioteritorinei atskirčiai, t. y. tiems socialinės atskirties aspektams, kurie formuojasi dėl fizinio gyvenimui reikalingų paslaugų neprieinamumo. Socioteritorinės atskirties pažinimas leidžia visapusiškiau atskleisti socialinės atskirties problemą Lietuvos kaime apskrityse.

Darbe naudojami skirtingų duomenų bazių (VĮ Registrų centro, Lietuvos statistikos departamento, AIKOS, Higienos instituto, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos ir kt.) prieinami statistiniai rodikliai, kurie interpretuojami, lyginami ir pritaikomi GIS (*Geografinė informacinė sistema*) analizei, leidžiančiai detaliau įsigilinti į RAT gyventojų ir periferinių teritorijų problemas, kurios ateityje bus būdingos ir kitoms šalies teritorijoms. Kompleksinė skirtingų šaltinių duomenų analizė atliekama pasitelkiant statistinius ir kartografinius analizės metodus, taip išryškinant erdvinę dimensiją.

Šis darbas išskirtinis tuo, kad atlikta šalies gyvenviečių sistemos transformacijos apžvalga (nuo sovietmečiu kurtos vieningos apgyvendinimo sistemos iki šių dienų) leidžia įvertinti ir gilesnes Lietuvos RAT atsiradimo ištakas. Analizei naudojami detalūs iki šiol dar nenaudoti VĮ Registrų centro gyventojų deklaruotos gyvenamosios vietos duomenys, papildant jau ankstesniais tyrimais, kurie rėmėsi 2001 m. ir 2011 m. surašymo duomenimis, o atnaujinti duomenys leido įvertinti naujausius RAT demografinius ir gyvenviečių tinklo kitimus. Nustatant RAT paplitimą buvo naudota nauja, autorės sukurta išskyrimo metodika, kuri leido iš esmės patikslinti tokių teritorijų skaičių, paplitimą ir struktūrą. Tai leido išryškinti procesus, būdingus būtent tokioms erdvėms, kas sudaro prielaidas daryti tikslesnes prognozes apie tokių teritorijų ir jose vykstančių procesų vystymąsi ateityje.

Teorinė darbo dalis pasižymi naujumu dėl pasirinktų teorinių perspektyvų, kurios aiškina kaip taikomi pasirinkti teoriniai ir metodologiniai sprendimai sujungia geografijos, sociologijos ir kitas giminingas mokslo disciplinas į vieną visumą ir tyrimą paverčia tarpdisciplininiu.

Apibendrinant atliktą mokslinį tyrimą galima išskirti pagrindinius darbo naujumo ir reikšmingumo aspektus: darbas pasižymi tarpdiscipliniškumu; taikoma kompleksinė statistinių duomenų šaltinių analizė (apjungiant skirtingų šaltinių

duomenis taikyti statistiniai ir kartografiniai analizės metodai); sudaryta nauja urbanizacijos tipologija leidžia Lietuvos seniūnijas tikslingiau skirstyti į miesto ir kaimo tipus; parengta nauja RAT išskyrimo metodika; išskirtas besiformuojantis RAT tipas; išskirtos socioteritorinę atskirtį patiriančios teritorijos.

Tiriamoji problema

Pagrindinė šio darbo sprendžiama mokslinė problema. Vykdomu moksliniu tyrimu siekiama atskleisti, kaip kintanti RAT gyventojų struktūra keičia gyventojams pagrindines paslaugas teikiančių įstaigų tinklą, kitaip – nustatyti RAT formuojančių procesų ir konkrečių socialinių veikėjų priimamų sprendimų tarpusavio ryšius. Dabartiniu metu nėra žinoma, kokios kaimiškos teritorijos ir kaip labai kenčia nuo periferizacijos sąlygojamų procesų. Taip pat nėra žinoma, kokią konkrečią įtaką gyventojų skaičiaus kritinis sumažėjimas daro paslaugų infrastruktūros plėtrai. Siekiant atskleisti geodemografinių procesų įtaką socioteritorinės atskirties reiškiniams, reikia nustatyti realų nuo periferizacijos kenčiančių kaimiškų teritorijų paplitimą ir realų paslaugų infrastruktūros kaitos bei socioteritorinės atskirties reiškinių intensyvumą. Nustačius šių procesų apimtis ir geografinę sklaidą, bus įvertinta, kokią įtaką tiriamuoju laikotarpiu infrastruktūros kaitai darė geodemografiniai veiksniai, kas šiuo metu nėra žinoma. Šiuo nomotetinio pobūdžio tyrimu siekiama nustatyti bendrąsias nagrinėjamų reiškinių tendencijas, o ne atskirus atvejus. Suprantama, kad nagrinėjamų reiškinių intensyvumui įtaką daro ir labai lokalūs, kiekvienai gyvenamajai erdvei unikalūs veiksniai, kurių nagrinėjimas reikalautų kitokių duomenų ir darbo metodų. Vis dėlto nustačius bendrąsias tendencijas ir matant lokalius skirtumus, bus įmanoma įvertinti tokių reiškinių santykinę svarbą. Pavyzdžiui, akivaizdu, kad paslaugas teikiančių įstaigų tinklų kaitą didele dalimi lemia vietos valdžios veikėjų sprendimai (pvz., kurią mokyklą, biblioteką ar medicinos punktą uždaryti). Tokių veiksmų įvertinimas naudojamais metodais neįmanomas, bet nustačius, kad egzistuoja pastebimi skirtumai tarp erdvinės demografinių ir infrastruktūros kaitos reiškinių, galima daryti prielaidas, kiek tokie sprendimai yra reikšmingi ir kaip jie prisideda prie erdvinės tam tikrų teritorijų gyventojų diskriminacijos.

Žinojimo problema. Šiame darbe susiduriama ir su tuo, kad nėra žinoma, kokie savitarpio ryšiai sieja periferinėse vietovėse vykstantį gyventojų retėjimą ir pastarojo sąlygojamus socioteritorinės atskirties reiškinius. Nėra tiksliai žinoma, kokios teritorijos yra ir artimiausiu metu gyventojų bus apgyventos taip retai, kad socialinės ir ekonominės infrastruktūros adaptacija bus neišvengiama. Nėra žinoma, koku laipsniu gyventojų retėjimas veikia skirtingų tipų viešųjų paslaugų infrastruktūros kaitą, kiek tokios kaitos erdvinės charakteristikos nulemia apgyvenimo teritorinė kaita, o kiek – įvairių socialinių veikėjų sprendimai. Taip pat nėra žinoma ir reali paslaugas teikiančių įstaigų infrastruktūros kaitos situacija ir jos skirtumai (dėl

skirtingų duomenų bazių vedamos apskaitos), todėl tiksliai nežinoma, kaip ir kodėl kinta socioteritorinės atskirties reiškiniai Lietuvoje ir ar skirtumai labiau priklauso nuo demografinės gyventojų kaitos, ar nuo vietos valdžios veikėjų sprendimų. Taip pat nėra žinoma, kaip vykstantys procesai yra suprantami ir vertinami gyventojų, tiesiogiai dalyvaujančių tuose procesuose, tačiau dalį gyventojų nuostatų gali atspindėti ir seniūnijos seniūnai ar seniūnijos administracijos darbuotojai, kurie tiesiogiai geriausiai žino seniūnijos padėtį ir netgi gali paveikti gyventojų tam tikrus sprendimus ar pasirinkimus, tačiau nežinoma, kokiomis politinėmis nuostatomis patys sprendimų priėmėjai remiasi veikdami.

Gyventojų ir jų sudėties kaita atspindinti lokalius (regioninius) socialinės struktūros pusės veiksnus. Vietos politinių ir verslo lyderių, kurie reprezentuoja nepriklausomąjį kintamąjį šioje lygtyje, reakcijos į gyventojų pasiskirstymo (struktūrinio pobūdžio veiksmų) kaitą, atspindi socialinių veikėjų įtaką infrastruktūros kaitai ir socioteritorinės atskirties formavimuisi. Kokią konkrečią įtaką socialinės infrastruktūros kaitai turi vieni ir kiti veiksniai nėra aišku, bet nustačius teritorijas su panašiomis gyventojų kaitos, bet skirtingomis socialinės infrastruktūros tinklų raidos tendencijomis, bus galima daryti išvadas apie tai, kiek svarbi yra vietos veikėjų veikla. Tokiu atveju galima daryti prielaidas, kurios priemonės yra esminės, siekiant valdyti nagrinėjamus procesus.

Apibendrinant galima teigti, kad egzistuoja ne tik mokslinė, bet ir mokslo pažintinė (žinių ir informacijos trūkumo) problema, nes nežinoma, kur, kokie (ir kaip intensyviai) depopuliacijos procesai kaime vyksta, nežinoma, kokias pasekmes ir reakcijas jie sukelia ir kiek tai priklauso nuo bendrų struktūrinio pobūdžio priežasčių, o kiek – nuo individualių veikėjų valios.

Iki šiol dažniausiai atskirų sričių mokslininkų nagrinėjami gyventojų ir gyvenviečių raidos procesai nesiejami su RAT ir socioteritorine atskirtimi, todėl šiame darbe apjungtos skirtingos sociologijos ir geografijos mokslo sričių metodologijos ir požiūriai leidžia RAT ir jų gyventojus nagrinėti tarpdiscipliniškai ir visuomenei pateikti platesnį požiūrį apie RAT ir jų gyventojų raidą, visuomeniniams procesams daromą įtaką, vyraujančias problemas, socioteritorinę atskirtį. Taip išplečiamas sociologijos ir, konkrečiai, socialinės geografijos tyrimų laukas. Tarpdisciplininis požiūris leidžia visapusiškiau suprasti RAT gyventojų raidą.

Tyrimo objektas

Plačiąja prasme šio tyrimo objektas – socioteritorinės atskirties (angl. *socio-spatial exclusion*) reiškiniai Lietuvoje.

Siaurąja prasme šio tyrimo objektas – socioteritorinės atskirties reiškiniai Lietuvos retai apgyventose kaimiškose teritorijose. Kaimiška retai gyvenama seniūnija yra pagrindinis analizės vienetas.

Tyrimo tikslas

Šio darbo tikslas – nustatyti socioteritorinės atskirties reiškinių erdvinius ypatumus Lietuvos RAT.

Darbo uždaviniai

Siekiant įgyvendinti darbo tikslą, bus sprendžiami šie **darbo uždaviniai**:

1. Remiantis Lietuvos ir užsienio šalių literatūros šaltinių analize suformuluoti socioteritorinės atskirties sampratą.
2. Parengti Lietuvos RAT išskyrimo ir socioteritorinės atskirties reiškinio jose tyrimo metodiką.
3. Nustatant gyventojų teritorinio pasiskirstymo kaitos ypatumus 2001–2018 m. identifikuoti RAT plitimą šalyje.
4. Ištirti viešąsias ir privačias paslaugas teikiančių įstaigų tinklo teritorinės kaitos charakteristikas.
5. Įvertinti viešąsias ir privačias paslaugas teikiančių įstaigų erdvinės transformacijos gyventojų skaičiaus ir sudėties aspektais.
6. Nustatyti gyventojų skaičiaus kaitos įtaką socioteritorinės atskirties plitimui RAT.
7. Atskleisti vietos valdžios atstovų požiūrį į socioteritorinės atskirties problemą RAT.

Ginamieji disertacijos teiginiai:

1. Neurbanizuotų teritorijų vystymasis oficialiai skelbiamuose statistikos duomenyse yra atspindimas nepakankamai tiksliai: kaimiškų teritorijų dalis ir gyventojų skaičius yra mažesni, o vykstantys neigiami demografiniai procesai intensyvesni.
2. Gyventojų retėjimo procesas būdingas visiems šalies kaimiškiems regionams ir greitai metu visa neurbanizuotų teritorijų Lietuvos dalis pagal dabar naudojamus kriterijus ($\leq 12,5$ gyv./km²) taps retai gyvenama. Išskiriant RAT seniūnijų lygiu, patį išskyrimo kriterijų prasminga sumažinti iki 5,0 gyv./km². Peržengus šią ribą depopuliacijos procesai dėl senstančių gyventojų tampa kritiniai ir negrįžtami, o dauguma paslaugų infrastruktūros objektų išnyksta. Teritorija nustoja egzistuoti kaip savarankiškas gyvenamasis vienetas, nes praranda centrinės gyvenvietės funkcijas ir tampa tarytum kažkokio kito centro periferija. Situaciją pakeisti gali tik migracinių procesų pokyčiai.
3. Siekiant įvertinti tikrąsias RAT gyventojų tankio ir infrastruktūros kaitos priklausomybes, reikia atsižvelgti ne tik į nuolatinį, bet ir į sezoninį gyventojų. Dideliu rekreaciniu potencialu pasižyminčiose teritorijose sezoninių gyventojų kuriama paklausa lemia didesnę juos aptarnaujančių įstaigų tankį ir mažesnę socioteritorinę atskirtį nuolatiniam gyventojams. Sprendimai dėl tinklo kaitos taip pat turi būti priimami įvertinant realų gyventojų skaičių įvairiais metų sezonais.

4. RAT socioteritorinės atskirties reiškiniai dėl gyventojų skaičiaus mažėjimo plinta visoje Lietuvoje, bet viešųjų paslaugų įstaigų skaičiaus kaita yra menkai susijusi su faktiniais gyventojų skaičiaus ir sudėties pokyčiais savivaldybių teritorijose. Dėl šios priežasties socioteritorinės atskirties problema nevienodai paliečia net panašių demografinių tendencijų teritorijas, taip sukeldama tam tikrą gyventojų erdvinę diskriminaciją. Tikėtina, kad konkretūs sprendimai dėl tam tikrų viešųjų paslaugų išlaikymo ar likvidavimo savivaldybėse dažnai yra lemiami įvairių politinę galią turinčių vietos veikėjų, kurie dėl įvairių motyvų gali neatsižvelgti į demografinių procesų teritorines tendencijas.

Loginė darbo struktūra

Disertacijos darbą sudaro trys pagrindinės dalys. Tyrimo esmė pateikiama trečioje darbo dalyje, susidedančioje iš 4 pagrindinių skyrių, kurių kiekvienas skirtas vienam iš tyrimo etapų (pateikiama trumpa pagrindinių dalių apžvalga):

Teorinis pagrindimas ir tyrimų apžvalga. Šioje darbo dalyje atskleidžiama kaimiškų teritorijų retėjimo problema, socioteritorinės atskirties samprata ir principinis socioteritorinės atskirties formavimosi modelis, kuris pagrindžia tyrimo loginę struktūrą. Taip pat pristatomos teorinės perspektyvos, kurios aiškina regioninio vystymosi netolygumus per visuomenės erdvinius raidos netolygumus, gyventojų retėjimą ir paslaugų išdėstymą aiškinančias teorijas bei pateikiama trumpa Lietuvos ir užsienio šalių vykdytų tyrimų apžvalga, susijusi su aktualiomis gyventojų teritorinės diferenciacijos, RAT ir socioteritorinės atskirties temomis.

Darbo metodologija. Šioje darbo dalyje pristatomi tyrimui naudojami duomenys ir metodai. Tyrimo metodai pasirinkti atsižvelgiant į duomenų prieinamumą ir jų pritaikymą naudojamoms programinėms įrangoms. Taip pat aprašoma Lietuvos teritorinio diferencijavimo (statistinių administracinių teritorinių vienetų) problema ir su tuo susijęs duomenų pritaikymas bei pateikiama RAT išskyrimo metodika.

Tyrimų rezultatai. Disertacijos empirinė dalis skirta bendrai šalies neurbanizuotų teritorijų geodemografiniai situacijai išryškinant paslaugas teikiančių įstaigų kaitos ypatumus tose vietose, kur ši situacija blogiausia. Šiame darbe siekiama kuo įvairiapusiškiau atskleisti esamas tendencijas, todėl čia nėra detalios analizuojama pasirinkta kuri nors viena specifinė teritorija, gyventojų grupė ar paslaugų šaka. Čia pateikiama bendra situacija, iliustruojanti demografinių tendencijų teritorines charakteristikas ir pagrindines paslaugas teikiančių įstaigų tinklus bei jų kaitą. Taigi, tyrimų rezultatus sudaro keturios pagrindinės dalys. *Pirmasis skyrius* skirtas tyrimo objekto, t. y. teritorijų, kur geodemografinė situacija tokia, jog jas galima priskirti RAT, identifikavimui. Čia, panaudojant skirtingus duomenų šaltinius, siekiama nustatyti tas teritorijas, kur socialinės atskirties reiškiniai, kylantys dėl gyventojų skaičiaus ir tankio mažėjimo, turėtų būti intensyviausi. *Antrajame skyriuje* analizuojamos

geodemografinės tendencijos nustatytose teritorijose 2001–2018 m. Tai leido nustatyti RAT tinklo kaitos tendencijas ir jų perspektyvas. *Trečiasis tyrimų rezultatų skyrius* skirtas vienam iš pagrindinių gerovės aspektų – paslaugų pasiekiamumui ir jo kaitai. Laikomasi prielaidos, kad iki viešųjų paslaugų įstaigų augantis atstumas (laiko ir finansinių sąnaudų prasme) blogina gyvenimo kokybę ir bent daliai mažiau mobilių gyventojų sukelia socioteritorinę atskirtį. Kitaip sakant, šioje dalyje aptariama gyventojams pagrindines viešąsias (švietimo, sveikatos, kultūros įstaigos) ir privačias (pvz., finansines, prekybos, grožio ir laisvalaikio, apgyvendinimo įmonės) paslaugas teikiančių įstaigų tinklo kaita. Detalesniam paslaugas teikiančių įstaigų išdėstymo iliustravimui pasirinktas problemišiausias Lietuvos Šiaurės rytų RAT regionas. 3.3.5 skyriuje pateikiamas paslaugas teikiančių įstaigų kompleksinis vertinimas – nustatyti Lietuvos savivaldybių ir Šiaurės rytų Lietuvos kaimiškų seniūnijų socioteritorinės atskirties teritoriniai ypatumai. *Ketvirtoje tyrimų rezultatų dalyje* analizuojamas vietos valdžios atstovų požiūris (pagal atliktą ekspertų (seniūnijų administracijos darbuotojų) apklausą) į socioteritorinės atskirties problemą RAT. Apklausos rezultatų pristatymu siekiama nustatyti ne kiekvienos RAT konkrečią situaciją, o atskleisti tam tikras vyraujančias tendencijas, kurios būdingos RAT. Pateikta apklausos rezultatų analizė atskleidžia sociodemografinės, geografinės ir socioteritorinės atskirties RAT charakteristikas ir vyraujančius vietos valdžios įstaigų veikėjų požiūrius į jas.

Disertacijos pabaigoje pateikiamas apibendrinimas ir diskusija bei bendrosios tyrimo išvados, kuriose aptariamos teorinio pagrindimo ir empirinės dalies sąsajos, įvardijami tyrimo metu iškilę darbo trūkumai ir pateikiami galimi pasiūlymai tolimesniame šio mokslinio tyrimo temos vystymui. Taip pat darbo pabaigoje pateikiamos rekomendacijos, skirtos sklandesniam Lietuvos regioninės politikos vykdymui.

1. TEORINIS PAGRINDIMAS IR TYRIMŲ APŽVALGA

1. 1. Gyventojų retėjimas ir socioteritorinė atskirtis – formavimosi ir tyrimų prielaidos

Šioje darbo dalyje, remiantis ankstesniais kitų autorių tyrimais, trumpai aprašomi pagrindiniai šalies gyvenviečių sistemos pokyčiai, nulėmę dabartinį gyventojų pasiskirstymą šalies teritorijoje, jo kaitos tendencijas bei iš to kylančius socioteritorinės atskirties reiškinius. Trumpa istorinė apžvalga padeda geriau suprasti dabartinę situaciją ir jos formavimosi prielaidas. Čia taip pat aptariama socioteritorinės atskirties sampratos problematika bei pateikiamas principinis socioteritorinės atskirties formavimosi modelis, kuris padėjo suformuoti šio tyrimo loginį pagrindą.

1.1.1. Gyventojų pasiskirstymo teritorinės transformacijos²

Visas pasaulis išgyvena pereinamąjį laikotarpį, kai, keičiantis urbanizacijos procesams, pirmą kartą istorijoje didžioji žmonijos dalis gyvena mieste (Corijn, 2009). Lietuva taip pat patiria didžiules gyvenviečių struktūros transformacijas. Nors šalies gyvenviečių sistema pradėjo formuotis viduramžiais, bet intensyviausi pokyčiai, apsprendę jos kaimiškų teritorijų vystymosi dabartines tendencijas, vyko po Antrojo pasaulinio karo, kai prasidėjo sparti šalies urbanizacija. Tiek Lietuvoje, tiek ir kitose posocialistinėse šalyse XX a. antroje pusėje vykdyta centralizuota ūkio ir gyvenviečių sistemos plėtros politika, kuria buvo siekiama panaikinti teritorinę nelygybę tolygiai išdėstant regioninio vystymo centrus ir sustabdant didžiųjų miestų augimą (Clayton ir Richardson, 1989; Šešelgis, 1996; Stanilov, 2007a, 2007b, 2007c; Gentile ir kt., 2012; Ubarevičienė, 2018a). Lietuvoje gyvenviečių sistemos centralizuotas vystymas buvo ypač aktyvus – kryptingai pristabdytas didžiųjų miestų augimas ir sukurta policentrinė miestų sistema, sukurtas centrinių kolūkių gyvenviečių tinklas, panaikinta didžioji dalis vienkienių (Šešelgis, 1996; Vanagas ir kt., 2002; Ubarevičienė, 2016, 2018a).

XX a. septintame dešimtmetyje Lietuvoje pradėtas kaimo gyvenviečių pertvarkymas, siekiant sukurti pakopinę kaimo gyventojų aptarnavimo sistemą, kuri rėmėsi *centrinių vietų teorija* (Christaller, 1933) (Stanaitis, 1994a; Pociūtė-Sereikienė, 2019a, Baranauskienė, 2019). Pagrindus tam padėjo K. Šešelio ir A. Maldžiūno darbai (Maldžiūnas, 1970; Maldžiūnas ir Šešelgis, 1970; Šešelgis, 1975). Svarbiausias vieningos gyvenviečių sistemos tikslas buvo sudaryti palankias darbo ir gyvenimo sąlygas visiems įvairaus tipo, dydžio ir funkcijų gyvenvietėse gyvenantiems žmonėms. Šios koncepcijos kūrėjai K. Šešelgis (Šešelgis, 1975) ir A. Maldžiūnas (Maldžiūnas, 1970) rėmėsi W. Christaller centrinių vietų teorija, tikslu laikydami optimalų ne tik gamybos, bet ir viešųjų paslaugų išdėstymą

² Ši disertacijos dalis yra parengta pagal publikaciją: Baranauskienė V. 2019. Kaimiškų teritorijų identifikavimo problema: Lietuvos seniūnijų atvejis. *Geografijos metraštis*, 52, p. 55–72.

visoje šalies teritorijoje (Vaitekūnas, 1989). Taigi Lietuvoje buvo sukurta griežta hierarchinė gyvenviečių sistema atsižvelgiant ne tik į centrinių vietų teoriją, bet ir į politines, ekonomines, demografines ir socialines sąlygas. Lietuvos kaimo centrai suskirstyti į dvi pagrindines grupes: pirmos ir antros eilės kaimo aptarnavimo centrus (Stanaitis, 1993, 1994a, 1994b). Kuriamas gyvenviečių tinklas iš esmės atitiko to meto žemės ūkio, organizuojamo kolūkiniais principais, poreikius. Buvo pamiršta, kad W. Christaller aprašyta teorija sukurta taikant idealias sąlygas, skirta laisvai rinkai, o šios teorijos teritorinį pagrindą sudarė viensėdžių tinklo raida (Pociūtė, 2014). *Centrinių vietų teorija detaliau aprašyta 1.2.4. skyriuje.*

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, pasikeitė ir šalies teritorinis vystymas. Šalyje įsigalėjusi laisvoji rinka paveikė dirbtinai sukurta gyvenviečių sistemą, kuri buvo priversta transformuotis. Atsiradusi nauja gamyba bei paslaugų sektorius kūrėsi naujai vystomose teritorijose, kaip ir kitose pokomunistinėse valstybėse (Sykora, 2007).

Ypač dideli teritoriniai pokyčiai pastebimi 2004 m. Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą ir tapus ES nare, kai suintensyvėjo migracijos procesai (iš Lietuvos į užsienį ir iš periferinių regionų į didžiuosius miestus). Nors daugelis vykstančių procesų „yra natūralūs ir iš esmės neišvengiami“ (Shor ir Burneika, 2017, p. 41), tačiau dėl jų daugelyje šalies vietų vyksta depopuliacijos procesai, t. y., „šalis išgyvena gilią demografinę krizę – išlieka mažas gimstamumas, vyksta gyventojų senėjimas, formuojasi re-produkcijai nepalanki gyventojų demografinė sudėtis“ (Baranauskienė ir Daugirdas, 2017, p. 59). Tiek Europoje, tiek Lietuvoje gyventojų koncentravimasi didžiuosiuose miestuose lėmė komercinės paskirties turto plėtra, kuri tapo viena galingiausių miestų formų ir šalies teritorinės transformacijos veiksmų (Sykora, 1998, 2007). Komercinių pastatų (biurų) statyba atspindėjo naujai įsivyravusią paklausą ir tapo pirmuoju nekilnojamojo turto rinkos segmentu, kurio paklausa nuolat augo, ir taip Vidurio ir Rytų Europoje pradėjo formuotis pagrindiniai didmiesčių centrai (Sykora, 2007). Panašūs procesai vyko ir Lietuvos didžiausiuose miestuose, ypač Vilniuje, kur tiek mieste, tiek priemiesčiuose gyventojų koncentracija didėjo. Pasak R. Ubarevičienės (2014), šiuo metu „Lietuvos apgyvendinimo sistema vystosi link modelio, kuriame dominuojantis vaidmuo tenka sostinei“ (Ubarevičienė, 2014, p. 98), todėl Lietuvos teritorijos vystymasis atitinka iš dalies policentrinį centro–periferijos modelį. Šalies gyvenviečių sistemoje vis svarbesnį vaidmenį vaidina Vilniaus, bei dalinai Kauno ir Klaipėdos metropoliai, o beveik visą likusią šalies teritoriją yra apėmę periferizacijos procesai, labiausiai išreikšti darbo vietų ir gyventojų skaičiaus mažėjimu (Burneika ir Pocius, 2019) bei RAT, kur kyla socioteritorinės atskirties problemos, išplitimu (Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas, 2019a, 2019b; Daugirdas ir kt., 2013).

Apibendrinus pagrindinius šalies gyventojų pasiskirstymo teritorinės transformacijos bruožus galima teigti, kad sovietmečiu vykdytos centralizuotos ūkio (gamybos ir viešųjų paslaugų) ir gyvenviečių sistemos tolygios plėtros politikos sukurta gyvenviečių sistema atgavus nepriklausomybę pradėjo keistis, savo teritorinėmis charakteristikomis

vis labiau panašėdama į Vakarų Europos šalyse esančias: kai gyventojai pradėjo koncentruotis metropoliniuose miestuose, jų priemiesčiuose, o sostinės vaidmuo ima dominuoti, mažesnių miestų vaidmuo mažėja (Ubarevičienė, 2018b), o periferinės kaimo vietos traukiasi sparčiai. Keičiantis gyventojų pasiskirstymui keičiasi ir jiems aptarnauti skirtas paslaugų tinklas. Retėjantis ir miestuose besikoncentruojantis viešųjų paslaugų tinklas nulemia tai, kad periferinių teritorijų gyventojai susiduria su socioteritorinės atskirties reiškinio atsiradimu (*detalesnė socioteritorinę atskirtį sukeliančių veiksnių ir teorinių prieigų analizė (teritorijų retėjimo, pagrindinių veikėjų nuostatų ir paslaugų tinklo išdėstymo) pateikiama 1.1.3. ir 1.2. darbo skyriuose*).

1.1.2. Socioteritorinės atskirties samprata³

Dažniausiai moksliniuose tyrimuose pateikiama naujai suformuluota reiškinio samprata sukelia daug naujų diskusijų, ne išimtis ir socioteritorinės atskirties reiškiniai. Vis dar daug diskusijų kelia ir ilgą laiką naudojamos socialinės atskirties ir teritorinės atskirties sąvokos, kurių turinys priklauso nuo skirtingų autorių turimų mokslinių prioritetų ir požiūrių, naudojamų teorinių perspektyvų, tyrimo metodų, ideologijos skirtingose kultūrose ir t. t. (Silver, 1994; Levitas, 1996; Atkinson, 1998; Atkinson ir Da Voudi, 2000; Walker ir Walker, 2012; Walsh, Scharf ir Keating, 2017; Mikulionienė, Rapolienė ir Valavičienė, 2018; Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas 2019a; 2019b). Šiame darbo skyriuje bandoma apibrėžti socioteritorinės atskirties sampratą per socialinės ir teritorinės atskirties sampratų tarpusavio sąsajas bei išskirti pagrindinius rodiklius, veikiančius šio reiškinio atsiradimą. Čia suformuluota socioteritorinės atskirties samprata apibūdina pagrindinę šio darbo tyrimo problemą ir padeda apibrėžti jo objektą. Autorės nuomone, jos suformuluotas socioteritorinės atskirties apibrėžimas galėtų būti unifikuotai naudojamas tolimesniuose mokslo tyrimuose Lietuvoje ir užsienyje, vis dėlto „socioteritorinės“ ar „socioerdvinės“ atskirties sąvokos mokslinėje literatūroje ir toliau bus naudojamos apibrėžiant gana skirtingas reiškinių grupes.

Daugeliui gerai žinomas **socialinės atskirties** (angl. *social exclusion*) terminas, kuris dažnai tapatinamas su skurdu, nepriteklumi, materialinės gerovės stoka ir sociologijos mokslo atstovų dažniausiai apibrėžiamas kaip minimalios gyvenimo kokybės ar materialinės gerovės neužtikrinimas (Levitas, 1998, 2004; Poviliūnas, 2003; Žalimienė, 2004; Mikulionienė, 2005; Kublickienė ir Sviklas, 2007; Steinert, 2007; Šileika ir kt., 2007; Lazutka ir kt., 2008; Ališauskienė ir kt., 2015; Mikulionienė, Rapolienė ir Valavičienė, 2018). Pasak A. Tereškino (Tereškinas, 2015), socialinė atskirtis taip pat įvardijama ir per psichologinę prismę, kuomet ji tapatinama su tam tikru psichologiniu diskomfortu, t. y. socialinė atskirtis

³ Ši disertacijos dalis parengta pagal publikaciją: Pociūtė-Sereikienė G., Baranauskienė V., Daugirdas V. 2019. Lietuvos savivaldybių teritorinės atskirties kompleksinis vertinimas (red. V. Daugirdas, D. Burneika). Netolygaus regioninio vystymosi problema Lietuvoje: socio-ekonominiai gerovės aspektai, p. 53–76. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

apibrėžiama „kaip procesas ir būklė, kurioje individams neprieinamas minimalus gyvenimo kokybės ar gero gyvenimo standartas ir kuri didina jų nesaugumo ir kartu gėdos jausmus, psichologinį diskomfortą, nepasitikėjimą savimi, pagarbos ir orumo stoką“ (Terreškinas, 2015, p. 10). Tokia daugialypė socialinės atskirties samprata leidžia daryti prielaidą, kad socialinės atskirties sąvoka neturi konkretaus ir bendro apibrėžimo ir skirtingi autoriai vartoja šį terminą įvairiems negatyviems socialiniams reiškiniams apibūdinti.

Teritorinės atskirties terminas gana dažnai vartojamas visuomenės geografijos ir kitų teritorinės raidos procesus nagrinėjančių mokslo atstovų. Šis terminas apibūdina žmonių ar jų grupių fizinę atskirtį nuo įvairių socialinės, ekonominės, gamtinės ar kitos aplinkos objektų. Paprasčiausiu atveju teritorinę atskirtį galėtų sąlygoti elementari tvora, upė ar bet koks kitas fizinis ar administracinis arba psichologinis barjeras, trukdantis laisvai judėti erdvėje. Barjero funkciją gali vykdyti ir fizinis nuotolis (erdvė, distancija), kuriam įveikti reikalingos laiko ir piniginių sąnaudų (Taylor, 1997; Komornicki ir Ciolek, 2017; Rosik ir kt., 2017; Stępniaik ir kt., 2017). Būtent šis aspektas ir yra svarbiausias nagrinėjant teritorinę atskirtį šalies viduje šiame tyrime. Sociologijos mokslo atskirties tyrimuose teritorija dažniausiai suprantama kaip konkreti gyvenamoji vietovė (kaimas, miestas, tam tikra miesto dalis), kur vyksta gyventojų tarpusavio sąveika arba jos nėra (Kronborg Bak, 2018). Taip pat sociologijos moksle vartojama ir socialinės erdvės sąvoka, tačiau čia ji dažniausiai turi gana abstrakčią reikšmę ir negali būti objektyviai išmatuojama (Valantiejus ir kt., 2014). Sociologijos moksle erdvė suprantama kaip žmonių gyvenamoji aplinka – socialinė struktūra – ir laikoma kontekstualia (Valantiejus ir kt., 2014). Sociologas H. Lefebvre, tyrinėjantis erdvės sociologiją, erdvę laiko abstrakčia ir kritikuoja K. Marxo erdvės sampratą, kuri yra daugiau geometrinė ir remiasi linijiniu, teritoriniu išdėstymo principu natūralioje, pirminėje teritorijoje (Lefebvre, 1991a, 1991b; 2009). Naujausiose geografinės teorijos požiūris į erdvę taip pat yra daugialypis, nes erdvė seniai nebesuprantama kaip geometrinė terpė, barjeras, kurį reikia įveikti, bet kaip santykių tinklas, pats savaime veikiantis kaip socialinių ar ekonominių santykių veiksnys (Capello, 2009). Kita vertus, atsižvelgiant į šio darbo tikslą, naudojamus metodus ir prieinamą informaciją, čia bus remiamasi tradiciniu, dar vadinamu objektyviu, socialinėje geografijoje taikomu fiziniu erdvės analizės principu, kai regionai analizuojami linijiniu erdvės principu, suderinant erdvės (teritorijos) ir laiko (analizuojamo rodiklio kaita laike) matmenis (Giddens, 1984). Būtina paminėti, kad skirtingose mokslo disciplinose (sociologijos, geografijos, politikos, ekonomikos), skirtingu metu ir skirtingose šalyse vartojamos kelios sąvokos tam pačiam objektui apibūdinti. Sąvokų „teritorija ir teritorinis“ (angl. *territory and territorial*) ir „erdvė ar erdvinis“ (angl. *spatial or spatial*) vartojimas kelia šokią tokią painiavą, nors dažniausiai jų vartojimą nulemia kiekviename moksle ar valstybėje nusistovėjęs tradicijos. Šios dvi sąvokos pradėtos vartoti kaip sinonimai, kai XX a. dešimtame dešimtmetyje ekonomikos mokslo kalba buvo praplėsta naujomis erdvinėmis kategorijomis ir įvairioje Europos literatūroje ir politikos dokumentuose pradėti vartoti tokie terminai kaip

„teritorinė sanglauda“ (angl. *territorial cohesion*), „erdvinė plėtra“ (angl. *spatial development*), erdvinė integracija (angl. *spatial integration*) (Bradley ir kt., 2017 p. 23).

Teritorinės atskirties (angl. *spatial/territorial exclusion*) samprata, sąsajos su kitais atskirties aspektais ir jos tyrimų svarba gana aiškiai pateikta Europos Parlamento Regioninės plėtros komiteto „Darbo dokumente dėl sanglaudos politikos vaidmens integruojant pažeidžiamas bendruomenes ir grupes“, kur teigiama, kad „atskirtis dėl ekonominio ir socialinio vystymosi paprastai atsiranda tam tikroje erdvėje ir yra susijusi su teritorine atskirtimi; todėl pažeidžiamų grupių galimybė gauti darbą ir naudotis paslaugomis ten yra menkesnė. Socialinių grupių gyvenimo perspektyvos priklauso nuo jų geografinės vietovės: regionų, atitinkamų mikroregionų ir apskritai nuo jų gyvenimo aplinkos. Todėl erdvinis atskirties rizikos nustatymas yra labai reikšmingas“ (Europos Parlamento Regioninės..., 2008, p. 2). Pateikiamoje sampratoje atsispindi stiprus ryšys tarp atskirties ir teritorijos. Taip pat dokumente aiškiai pabrėžiama, kad teritorinė atskirtis yra susijusi ne vien tik su socialinėmis problemomis (pvz., skurdu ar nepriteklumi), bet ir su žmonių gyvenama vietoje, kuri yra atskirta nuo galimybių „mokyti, naudotis infrastruktūra ir paslaugomis“ (Europos Parlamento Regioninės..., 2008, p. 5). Dokumente akcentuojama, kad teritorinės atskirties analizei svarbūs poliarizacijos procesų tarpdisciplininiai ir ypač geografijos moksle taikomi kompleksiniai tyrimų metodai ir prieigos bei ši analizė turi būti atliekama savivaldybių (LAU1) ir seniūnijų (LAU2) lygmenimis, nors tam, deja, trūksta statistinių duomenų, todėl dėmesio tokiai analizei skiriama labai mažai, o tyrimų trūksta. Daugiausia tiriami dinamiškai augantys centrai, konkrečiai neidentifikuojant teritorijų, susiduriančių su teritorinės atskirties reiškiniu ir patiriančių vis didesnę nuosmukį dėl vykstančių poliarizacijos procesų. Teritorinės atskirties reiškinys dažniausiai būdavo priskiriamas visoms kaimiškoms teritorijoms, ištisiems regionams, neakcentuojant mikrolygmenų, neišskiriant atokiausių ir problemiškesnių vietovių (pasižymiųjų mažų gyventojų tankiu) tam tikro regiono viduje. Taip pat pabrėžiama, kad šis reiškinys gali

⁴ Žvelgiant istoriniu požiūriu, pirmiausia buvo pavartota „erdvinės plėtros“ sąvoka, kuri siejama su žmogaus poreikių patenkinimu (Stiglitz, Sen ir Fitoussi, 2009; Bradley ir kt., 2017). Tačiau šioje vietoje būtina suprasti, kad socialinis ar ekonominis vystymasis nėra tapatus su teritoriniu vystymusi, kurie prilyginami su aukštesnio lygio materialinių ir socialinių poreikių patenkinimu ir dažniausiai yra matuojami kiekybiškai (pvz., BVP vienam gyventojui, aukštąjį išsilavinimą turinčių dalis, užimtumo lygis), o teritorinis/erdvinis vystymasis reiškia geografinį fizinių savybių pasiskirstymą aplinkoje ir žmogaus veiklos modelius bei srautus (kurie, žinoma, gali apimti socialinius, ekonominius ir kultūrinius vystymosi aspektus). Kitaip tariant teritorinė/erdvinė plėtra keičia teritorines struktūras (gyvenviečių struktūras, paslaugų infrastruktūrą, transporto infrastruktūrą, gamtos struktūras, kultūrinius kraštovaizdžius ir kt.), taip pat jų srautus ir ryšį tarp jų. Teritorinė plėtra/vystymasis vertinamas atsižvelgiant į toje vietovėje įgyvendinamus teritorinės politikos tikslus, kurie formuojami per išskirtas prioritетines viešąsias veiklas (pvz., teritorinės integracijos, tvaraus augimo, gamtos ir kraštovaizdžio išsaugojimo), o viešųjų veiklų poreikis kyla dėl rinkos nepakankamumo, kurį sukelia netinkamas teritorinis valdymas, dėl kurio visuomenė negali patenkinti savo poreikių (Zaucha, 2007, p. 111–117; Dühr, Colombo ir Nadin, 2010, p. 32; Markovski, 2014; Bradley ir kt., 2017, p. 23–24). Taigi, galima teigti, kad tiek socialinis, tiek ekonominis vystymasis vyksta erdvėje, ir jį sąlygoja teritorinis kapitalas, tačiau erdvinės plėtros negalima prilyginti vien tik teritoriniams ekonomikos augimo aspektams, nes erdvinis vystymasis tik netiesiogiai susijęs su augimu, todėl erdvinis vystymasis neprivalo palaikyti ekonomikos augimo bei plėtros ir atvirkščiai – ekonomikos augimas gali, tačiau neprivalo palaikyti teritorinę plėtrą (Bradley ir kt., 2017, p. 24).

būti analizuojamas vietovėje, kuri pasižymi ne vien tik mažomis pajamomis, bet ir atstumu iki miestų centrų, sudėtingu darbo vietų pasiekiamumu, prastai išvystyta transporto infrastruktūra (arba su transportu susijusiomis didelėmis išlaidomis), o vienas iš pagrindinių vidinės vietovės ypatybių veiksnių yra viešųjų paslaugų stoka ir jų kokybė (Europos Parlamento Regioninės..., 2008). Todėl remiantis Europos Parlamento Regioninės plėtros komiteto (2008) išskirtais teritorinės atskirties analizės veiksniais šiame darbe pasirinkta viešųjų paslaugų tinklo kaitos ir išdėstymo aspekto (suprantamo kaip pasiekiamumas) kaimiškose teritorijose, pasižyminčiose intensyviu gyventojų mažėjimu (šiuo atveju RAT), analizė. Šiame darbe akcentuojama teritorinė atskirtis kaimiškose teritorijose, bet teritorinės atskirties reiškiniai yra stebimi ir urbanizuotoje erdvėje. Kadangi viešosios paslaugos miesto erdvėje yra išdėstytos netolygiai, skirtingų rajonų gyventojai turi skirtingas galimybes jas pasiekti. Prastesnis paslaugų pasiekiamumas bent iš dalies nulemia prastesnę gyvenimo kokybę. Prastas susisiekimas su kitomis teritorijomis gali būti viena iš gyventojų marginalizacijos, blogesnio vietovės įvaizdžio ir teritorinės atskirties priežasčių (Krounier, 1996; Bancroft, 2012).

Apibendrinant, šiame darbe teritorine atskirtimi laikomi visi su geografine žmonių ar jų grupių gyvenamosios vietos padėtimi susiję pasiekiamumo suvaržymai, trukdantys šiems žmonėms ar jų grupėms pasiekti jiems reikalingus, socialinius, ekonominius, kultūrinius, gamtinius ar kitokius objektus ar procesus. Nors sąvoka „atskirtis“ teoriškai gali turėti ir teigiamų aspektų (pvz., atskirtas nuo taršos ar triukšmo šaltinio), bet remiantis nusistovėjusia socialinės atskirties sąvokos vartojimo praktika, šiame darbe teritorinės atskirties sąvoka bus vartojama pabrėžiant neigiamus tam tikroje teritorijoje gyvenančių žmonių gyvenimo kokybės aspektus (susijusius su jų geografine padėtimi). Teritorinė atskirtis gali būti ir žmonių pasirinkimo dalykas, kai siekdami įvairių tikslų (pavyzdžiui, daugiau erdvės, švaresnės gamtos ar didesnės ramybės) žmonės tikslingai pasirenka nuošalias gyvenamąsias vietas, taip atskirdami save ir nuo įvairios reikalingos infrastruktūros, todėl ne visais atvejais teritorinė atskirtis yra socialinė problema. D. Krupickaitės (1999) teigimu, teritorinė atskirtis yra kiekvieno žmogaus asmeninis pasirinkimas, nulemtas tam tikros pasirinktos gyvenamosios, visų pirma, priklausantis nuo asmens pasirinktos darbo ir gyvenamosios veiklos.

Taip pat reikia pabrėžti, kad šiame darbe kalbama apie tam tikros teritorijos atskirtį, tačiau skirtingi jos gyventojai turi skirtingas galimybes spręsti pasiekiamumo problemas, todėl teritorinė atskirtis kiekvienam žmogui yra skirtinga. Šiame darbe, analizuojant seniūnijų teritorinę atskirtį, vertinimai yra santykiniai, apibendrinantys sąlygas formuotis šiam reiškiniui seniūnijose, bet neatspindintys kiekvieno žmogaus ar namų ūkio patiriamų problemų. Daroma prielaida, kad tam tikrų objektų nebuvimas gyvenamojoje teritorijoje savaime sukuria sąlygas teritorinei bent dalies gyventojų atskirčiai. Kadangi šiame darbe kalbama tik apie socialinius teritorinės atskirties aspektus, o kiti erdviniai suvaržymai neanalizuojami, šio darbo autorė vartoja socioteritorinės atskirties

sąvoką (nagrinėjami tik su socialiai svarbiais objektais susiję erdviniai suvaržymai, ne liečiant kitų objektų ar reiškinių pasiekiamumo).

Socialinė ir teritorinė atskirtis yra glaudžiai susiję reiškiniai, o daugelis autorių, nagrinėjančių socialinę atskirtį, vienaip ar kitaip pabrėžia teritorinių (erdvinių, geografinių) veiksnių svarbą socialinės atskirties formavimuisi (pavyzdžiui, Krounier, 1996; Burchardt, Le Grand ir Piachaud, 1999; Percy-Smith, 2000; Sanderson, 2000). 1.1.1.1 lentelėje pateikiami skirtingų mokslo sričių autorių, vienaip ar kitaip akcentavusių teritorinių veiksnių svarbą socialinės atskirties formavimuisi, požiūriai. Trečiajame stulpelyje taip pat apibendrintai pateikiamos svariausios šių autorių darbuose socioteritorinę atskirtį nulemiančių veiksnių kategorijos (geografinė padėtis, paslaugų pasiekiamumas, transporto išvystymas, gamtinės sąlygos, ekonominės sąlygos, socialinės sąlygos, demografiniai rodikliai, gyventojų savimonė). Vieni autoriai akcentuoja, kad socialinė atskirtis atsiranda dėl teritorinės atskirties (t. y. teritorinė atskirtis yra socialinės atskirties sudedamoji dalis (pvz., Ward, Walsh ir Scharf, 2014)), kiti, atvirkščiai, pastebi, jog socialinė atskirtis yra teritorinės atskirties sudedamoji dalis (pvz., Krounier, 1996; Sanderson, 2000; Burchardt, Le Grand ir Piachaud, 1999). Sudaryta lentelė iliustruoja teritorinę dimensiją turinčių socialinės atskirties veiksnių reikšmę bei įvairovę, nors panašūs požiūriai būdingi ir daugeliui kitų, čia nepamintėtų autorių.

1.1.1.1 lentelė. Teritoriniai socialinės atskirties aspektai ankstesniuose tyrimuose (šaltinis: sudaryta autorės)

Autorius	Teritoriniai (erdviniai) socialinės atskirties aspektai	Socioteritorinę atskirtį sukeliantys veiksniai
M. Krounier (1996)	Socialinei atskirčiai įtaką daro <i>erdvinė atskirtis</i> ⁵ , kuri apibrėžiama kaip tam tikrų atskirtų žmonių koncentravimasis tam tikroje aiškiai apibrėžtoje vietoje, tai gali būti <i>miesto zonos, regionai, specifinė kaimynystė</i> .	GEO
R. Golledge, R. Stimson (1997)	Socialinei atskirčiai įveikti svarbi ne tik <i>galimybė įsidarbinti</i> . Tai priklauso nuo <i>galimybės patekti iki darbo, pasiekti darbą</i> ne tik vertinant išlaidas, bet ir <i>vertinant laiką</i> .	EKO PAS
T. Burchardt, J. Le Grand, D. Piachaud (1999)	Žmogus gali būti socialiai atskirtas dėl <i>nepalankios geografinės padėties</i> .	GEO
J. Percy-Smith (2000)	<i>Teritorinė atskirtis</i> – <i>nykstanti kaimiška vietovė, regionas, kur koncentruojasi didelė dalis žmonių, gyvenančių nepalankiomis sąlygomis. Tokio regiono formavimąsi sąlygoja gamtinės sąlygos, žemas ekonominis išsivystymas ar kiti elementai. Tokiai teritorijai skiriamas regioninės politikos dėmesys, todėl ji gali būti laikoma diskriminuojama pagal gyvenamąją vietą</i> . ⁶	GEO GAM EKO

⁵ Teritorinė atskirtis kitų autorių dažnai tapatinama su erdvinės atskirties sąvoka.

⁶ Diskriminacija dėl gyvenamos vietos gali būti tapatinama su marginalizacija.

1.1.1.1 lentelės tęsinys. Teritoriniai socialinės atskirties aspektai ankstesniuose tyrimuose

Autorius	Teritoriniai (erdviniai) socialinės atskirties aspektai	Socioteritorinę atskirtį sukeliantys veiksniai
I. Sanderson (2000)	Socialinės atskirties atsiradimo priežastis – <i>teritorinė atskirtis</i> , kuri siejama su <i>paslaugų pasiekiamumu</i> .	GEO PAS
E. Grant, I. Blue (2000)	Skirtingos socialinės atskirties dimensijos siejamos su tam tikromis kapitalo formomis, kurias sudaro <i>žmogiškosios, socialinės, fizinės, finansinės (ekonominės) ir gamtinės sąlygos</i> . ⁷	DEM GEO EKO GAM
R. Saith (2001)	Pagrindinė socialinės atskirties panaikinimo priemonė – <i>gyvenamosios vietos</i> kaip atskirties priežasties analizė. Gyvenamosios vietos atskirties priežastis – pagrindinis veiksnys, lemiantis galimybes įsidarbinti, kas yra tiesioginė priemonė ne tik mažinanti <i>ekonominę atskirtį</i> , bet ir įveikti pajamų skurdą bei nelygybę ir sudaryti galimybes <i>gauti bei pasiekti prekes ir paslaugas</i> .	GEO EKO PAS
A. Giddens (2005)	<i>Teritorinė atskirtis</i> turėtų būti siejama su <i>retai gyvenamomis (kaimiškoms) teritorijomis</i> , kuriose įvairių prekių, paslaugų, patogumų prieinamumas yra mažesnis. Pagrindinis kaimo atskirtį atskleidžiantis rodiklis – naudojimosi viešuoju transportu galimybė.	DEM GEO PAS / TRP
P. Ward, K. Walsh, T. Scharf (2014)	Socialinės atskirties vertinimui naudojami svarbiausi socialinės aplinkos parametrai, tokie kaip palanki <i>infrastruktūra ir transporto sistema</i> , kurie turi teritorinę dimensiją.	PAS / TRP
T. Scharf, C. Phillipson, A. E. Smith (2005); A. Walker, M. Barnes, A. Blom, K. Cox, C. Lessof (2006); K. Walsh, E. O'Shea, T. Scharf, M. Schucksmith (2014); K. Walsh, T. Scharf, N. Keating (2017); S. Mikulionienė, G. Rapolienė, N. Valavičienė (2018)	Gyventojų socialinės atskirties analizę apima socialinės rūpybos ištekliai, t. y. akcentuojamas pagrindinių <i>socialinių paslaugų pasiekiamumas ir prieinamumas</i> bei pačių žmonių <i>mobilumas</i> (autorės pastaba: minėti rodikliai aktualūs teritorinės atskirties veiksnių analizei).	PAS / TRP
V. Daugirdas, D. Burneika, E. Kriaučiūnas, G. Ribokas, S. Stanaitis, R. Ubarevičienė (2013).	V. Daugirdo ⁸ (Daugirdas ir kt., 2013) teritorinė atskirtis suprantama kaip <i>depopuliacijos procesas, gyvenviečių tinklo bei pagrindinių institucijų</i> (mokyklų, kultūros centrų, bibliotekų, ambulatorijų ir kt.) nykimo sąlygotas teritorijos socialinio, ekonominio, kultūrinio vystymosi galimybių stabdymas ir atotrūkio tarp centro ir periferijos didėjimas. Jo nuomone, tokiose teritorijose keičiasi <i>gyventojų savimonė</i> , jie vis labiau laiko save „pasaulio pakraščio“ gyventojais, valstybės pamirštais, pasmerktais, paliktais likimo valiai.	DEM GEO PAS SAV

⁷ Ekonominės ir gamtinės sąlygos – vienas iš veiksnių, lemiančių teritorinės atskirties atsiradimą.

⁸ Vienas pirmųjų geografo Lietuvoje, pradėjusių kalbėti apie platesnį požiūrį į atskirtį, ir kalbėdamas apie šalies poliarizaciją lietuviškoje terminijoje pavartojęs teritorinės atskirties sąvoką buvo V. Daugirdas (Daugirdas ir kt., 2013).

1.1.1.1 lentelės tęsinys. Teritoriniai socialinės atskirties aspektai ankstesniuose tyrimuose

Autorius	Teritoriniai (erdviniai) socialinės atskirties aspektai	Socioteritorinę atskirtį sukeliantys veiksniai
S. H. Orlate (2019)	Daroma prielaida, kad <i>socioteritorinės atskirties</i> atsiradimo priežastis – prastas gyvenamosios vietos pasiekiamumas ir gyventojų mobilumo apribojimai, kurie lemia prastas išdarbinimo galimybes, o to pasekmė – ekonominės ir socialinės atskirties atsiradimas, kurį lydi ir skurdo atsiradimas.	PAS / TRP
G. Pociūtė-Sereikienė, V. Baranauskienė, V. Daurigas (2019a, 2019b)	Teritorinė atskirtis gali būti vertinama <i>demografiniais, socialiniais ir ekonominiais rodikliais</i> , o rodiklių pasirinkimas – subjektyvus, priklausantis nuo tyrėjų pasirinktos idėjos ir mokslinio požiūrio į analizuojamą temą ⁹ .	DEM SOC / PAS EKO
Socioteritorinės atskirties atsiradimą sukeliantys veiksniai: GEO – geografinė padėtis, vietovė; PAS – paslaugų/veiklų pasiekiamumas, prieinamumas/tinklo išdėstymas; TRP – transporto išvystymas/mobilumas; GAM – gamtinės sąlygos; EKO – ekonominės sąlygos; SAV – savimonė (subjektyvumas); SOC – socialinės sąlygos/veiksniai; DEM – demografiniai rodikliai/veiksniai;		

Apibendrinant, galima teigti, kad pagrindiniais teritoriniais veiksniais, darančiais įtaką atskirties atsiradimui, turėtų būti laikomi geografinė padėtis ir/ar gyvenamosios vietos charakteristikos. Geografinė padėtis apibūdina sąlygas pasiekti kitas vietas, o vietos charakteristikos nulemia reikalingų resursų (paslaugų ar objektų) buvimą vienoje ar kitoje vietoje. Autoriai mini įvairias geografinės padėties ir gyvenamosios vietos charakteristikas, galinčias daryti įtaką socialinės atskirties atsiradimui (teritorijos gamtinės sąlygos; ekonominio išsivystymo netolygumas; prastas paslaugų ar veiklų pasiekiamumas; nykstantis paslaugų tinklas; transporto išvystymas (galimybė naudotis viešuoju ar nuosavu transportu)/mobilumas; depopuliacijos procesai (gyvenviečių tinklo nykimas); gyventojų savimonė; socialinės sąlygos). Visa tai, kas geografinio pasiekiamumo prasme blogina socialiai svarbių tam tikros teritorijos objektų ar reiškinių pasiekiamumą, gali būti įvardijama teritoriniu socialinės atskirties arba tiesiog socioteritorinės atskirties veiksniumi. Šiame darbe analizuojant socioteritorinės atskirties sąlygas taip pat bus atsižvelgiama į geografinės padėties veiksnį (analizuojamos tik nuo centrų nutolusios

⁹ Savivaldybių teritorinės atskirties vertinimui naudoti demografiniai (gyventojų tankis, neto migracija, emigracijos mastas, imigracijos mastas, natūrali kaita, demografinės senatvės koeficientas, gyventojų skaičiaus pokytis, kaimo gyventojų pokytis, sparčiausio senėjimo savivaldybės, sparčiausiai vaikų ir jaunimo netenkančios savivaldybės), socialiniai (nedarbo lygis, ilgalaikis nedarbas, socialinės pašalpų gavėjų ir gyventojų santykis, mokyklų skaičius, medicinos prieinamumas) ir ekonominiai (darbo užmokestis, verslumo lygis, tiesioginės užsienio investicijos, materialinės investicijos, automobilių kelių su patobulinta danga ilgis) rodikliai. Teritorinės atskirties gyventojų aptamavimo infrastruktūros tinklo kaitos vertinimui naudoti: bendrojo ugdymo mokyklų, ikimokyklinio ugdymo įstaigų, kultūros centrų ir medicinos įstaigų prieinamumo skaičiaus pokyčio rodikliai.

seniūnijos), bet daugiausia dėmesio bus skiriama gyvenamosios vietovės (seniūnijos ar savivaldybės) vietos charakteristikoms.

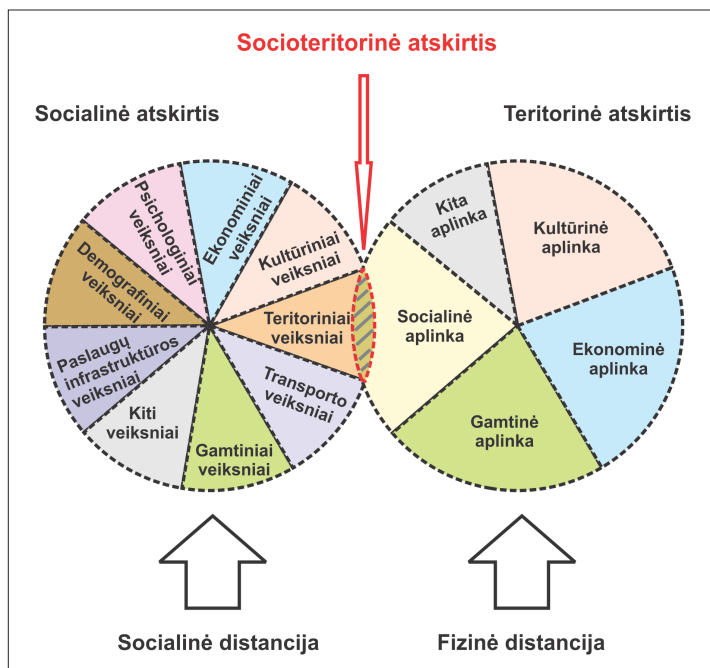
Socioteritorinės atskirties atsiradimo ir kaitos priežasčių gali būti daug, bet šiame darbe nagrinėjami tie socioteritorinės atskirties aspektai, kurie yra susiję su mažėjančiu gyventojų tankiu (retėjančiu gyvenviečių tinklu) retai gyvenamose teritorijose. Akivaizdžiausia šio reiškinio pasekmė kaimo vietovėse – besitraukiantis viešųjų ir komercinių paslaugų įstaigų tinklas ir blogėjančios socialinių (asmeninių) kontaktų galimybės (t. y. blogėja ir reikalingų paslaugų, ir žmonių pasiekiamumas). Šių reiškinių kaitos Lietuvoje analizė pateikta 3.2.2 ir 3.3 dalyse. Šiame darbe socioteritorinės atskirties reiškinys vertinamas per RAT plitimo ir viešąsias paslaugas teikiančių įstaigų tinklo išdėstymo ir jo pokyčio aspektus. Tai yra vienas iš pagrindinių rodiklių, atskleidžiančių gyventojų gerovės aspektą, per jų poreikių patenkinimą (Orlate, 2019).

Kaip jau minėta, socialinė ir teritorinė atskirtis turi sąsają, tačiau gilesnė skirtingų mokslininkų teritorinės atskirties sampratos analizė atskleidžia, kad teritorinė atskirtis gali egzistuoti ir be socialinės atskirties, t. y. gyventojai gali būti nutolę nuo pagrindines paslaugas (sveikatos, laisvalaikio ir kt.) teikiančių įstaigų, tačiau jų socialinė ir ekonominė padėtis yra gera (Europos Parlamento Regioninės..., 2008). Taigi, tokiu atveju egzistuoja tik teritorinę atskirtį sukeliantys veiksniai (pasiekiamumo apribojimai tiek atstumo, tiek mobilumo atžvilgiu), o socialinė atskirtis gali atsirasti vėliau, tik kaip pasekmė (Orlate, 2019, p. 58). Socialinė atskirtis taip pat gali egzistuoti ir be teritorinės atskirties.

Šio darbo autorė taip pat remiasi S. H. Orlate (2019) iškelta idėja, kad tokiam tyrimui yra svarbios dvi sąvokos – atskirtis (konkrečiai kalbant apie ribotas galimybes pasiekti pagrindines paslaugas teikiančias įstaigas) ir marginalumas (susijęs su tam tikra diskriminuojama gyvenamąja vieta, šiame darbe tai siejama su kaimiškomis RAT), o šios abi sąvokos siejamos su galimybių patenkinti poreikius trūkumu¹⁰ (Orlate, 2019). Taigi, socioteritorinės atskirties reiškinys siejamas ne tik su XX a. devintajame dešimtmetyje išplėtota „naujojo skurdo“ (angl. *„new poverty“*) idėja (Harrington, 1984), bet ir su „vargšais“, kurie negali pagerinti savo poreikių dėl ribotų pasiekiamumo galimybių, kylančių dėl vykstančių globalių bei struktūrinių pokyčių, kurie atsiranda ne tik dėl šiuolaikinio darbo rinkos lankstumo, bet ir dėl silpnai išvystytos gerovės valstybės (González de Durana, 2002; Orlate, 2019).

¹⁰ Vystantis ekonomikai, dalis socialinių mokslų, tokių kaip sociologija, filosofija ir psichologija, detaliau pradėjo analizuoti žmogaus poreikius ir padarė prielaidą, kad žmogaus poreikiai turi būti suprantami kaip santykiai tarp individų ir jų esamos aplinkos (Fromm, 1941). Besikeičiant žmonių poreikių sampratai, keitėsi ir poreikių vertinimo aspektai (Davis, 1959; Maslow, 1943). Todėl socialiai atskirtais ar „vargšais“ „buvo vadinami ne tie, kurie nesugebėjo uždirbti pakankamai pinigų, bet tie, kurie negalėjo patenkinti savo kintančių poreikių“ (Orlate, 2019, p. 55). Todėl pasak S. H. Orlate (2019, p. 55–56) laikui bėgant kilo abejonių tarp analizuojamo skurdo ir makroekonominių duomenų santykio (pvz., pajamų), o A. Sen savo darbuose teigė (jo darbams didelę įtaką turėjo P. T. Bauer (1957) ir P. Streeten ir kt. (1981) darbai), kad žmonės turi savo funkcijas, tiksliau kalbant, savo teises naudotis prekėmis ir paslaugomis, kurios turi būti pasiekiamos ir prieinamos pagal kiekvieno poreikius (Sen, 1981, 1982, 1984, 1993; Sen ir Dreze, 1990).

1.1.2.1 paveiksle vaizduojamas socialinės ir teritorinės atskirties modelis, kuris iliustruoja socialinės ir teritorinės atskirties sąsajas, kaip jos suprantamos šiame darbe. Socialinę atskirtį gali sukelti daugelis veiksnių, tarp kurių yra ir įvairios teritorijos charakteristikos. Teritorinė atskirtis apibūdina žmonių galimybes pasiekti įvairios prigimties teritorijos resursus (žmonės gali būti fiziškai atskirti nuo gamtinių, kultūrinių, politinių, socialinių ir kitokių objektų). Apie socioteritorinės atskirties formavimąsi galima kalbėti tuomet, kai tam tikrose teritorijose gyvenantys žmonės negali pasiekti jiems socialiai svarbių resursų (objektų, paslaugų ar kitų žmonių).

1.1.2.1 pav. Teritorinės ir socialinės atskirties sąsajos (šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Krounier, 1996; Burchardt, Le Grand ir Piachaud, 1999; Percy-Smith, 2000; Sanderson, 2000; Giddens, 2005; Europos Parlamento Regioninės..., 2008; Daugirdas ir kt., 2013; Ward, Walsh ir Scharf, 2014; Tereškinas, 2015; Orlate, 2019; Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas 2019a, 2019b)

Remiantis skirtingų šaltinių analize (Giddens, 2005; Orlate, 2019; Europos Parlamento Regioninės..., 2008; Daugirdas ir kt., 2013), prieita prie galutinio sprendimo, kad disertacijos darbe socioteritorinės atskirties reiškinys bus analizuojamas ir siejamas su gyventojams pagrindines paslaugas teikiančių viešųjų įstaigų ar privačias paslaugas teikiančių įmonių pasiskirstymu problemišiausiose teritorijose. Kitaip sakant, bus tiriamos tos teritorijos, kur dėl gyventojų retėjimo išnyksta žmonėms svarbios viešųjų paslaugų įstaigos, nes per šį aspektą gali būti atskleidžiamas gyventojų poreikių patenkinimas. Nors ankstesniuose autorės vykdytuose tyrimuose kartu su

kitais bendraautoriais (Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas, 2019a, 2019b) parodyta, kad socioteritorinė atskirtis gali būti vertinama daugiadimensiškai, šiame darbe nėra galimybių analizuoti visų socioteritorinę atskirtį sąlygojančių veiksnių, nes to neleidžia ribota darbo apimtis ir turimi resursai. Šiame darbe analizuojami depopuliacijos sąlygojami socioteritorinės atskirties procesai, susiję, visų pirma, su viešųjų paslaugų tinklo nykimu kaimiškose teritorijose, nors tai ir neapima visų socioteritorinės atskirties reiškinių. Šių įstaigų tinklo adaptacija yra valstybinių institucijų atsakomybė (atsakomybė dėl viešųjų įstaigų tinklo infrastruktūros nuleista savivaldybių administracijai), bet racionalūs jų sprendimai turi būti grindžiami moksliniais tyrimais.

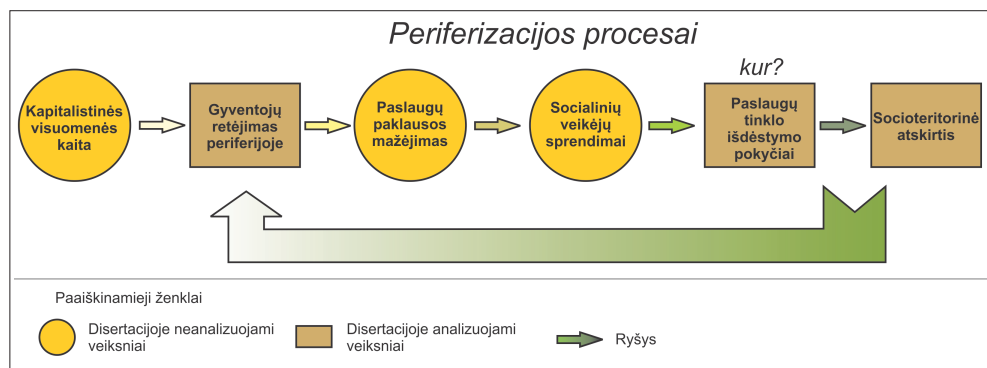
Šioje dalyje pateikiami skirtingi socialinės ir teritorinės atskirties apibrėžimai tik dar labiau išryškina, kad nėra bendro sutarimo, kaip išmatuoti ar kiekybiškai įvertinti bet kokios rūšies atskirtį, ir bendro sutarimo niekada nebus įmanoma pasiekti, taip pat niekada nepavyks galutinai išsiaiškinti ir pateikti socioteritorinės atskirties sampratos (Orlate, 2019, p. 56), todėl tiek šioje dalyje pateikiama socioteritorinės atskirties samprata, tiek toliau disertacijoje pateikiamas principinis socioteritorinės atskirties formavimosi modelis, vartojami terminai ir teorinės prieigos, kurios, autorės nuomone, padeda atskleisti socioteritorinės atskirties atsiradimo priežastis, niekada iki galo neatkleis ir galutinai neįvardins analizuojamo reiškinių, o kiekvienas šį darbą skaitantis mokslininkas gali kritiškai vertinti autorės pasirinktus aspektus, prieigas, rodiklius ir remtis savo nuožiūra bei patirtimi vertindamas ir diskutuodamas apie labiau tinkančius analizuoti rodiklius (G. Pociūtė-Sereikienė, V. Baranauskienė ir V. Daugirdas 2019a; 2019b).

Apibendrinant šį skyrių, reikia konstatuoti, kad nors socioteritorinės atskirties samprata teoriškai turėtų apimti visus su fiziniu (erdviniu) pasiekiamumu susijusius socialinės atskirties aspektus, bet dėl objektyvių priežasčių, šiame darbe socioteritorinė atskirtis bus vertinama pagal tam tikros teritorijos gyventojų galimybes fiziškai pasiekti viešas paslaugas teikiančias įstaigas arba tiesiog pagal šių įstaigų buvimą ar nebuvimą konkrečioje kaimiškoje teritorijoje. Toks paslaugas teikiančių įstaigų vertinimas atskleidžia ne tik galimybę fiziškai pasiekti objektą, bet ir parodo, kad tam turi būti įdėta papildomų pastangų ar sąnaudų. Kitaip sakant, ne tik fizinis nuotolis, bet ir jam įveikti reikalingi resursai lemia teritorinės atskirties reiškinių susiformavimą. Išaugę kaštai (laiko ir pinigų prasme) yra pagrindinės teritorinės atskirties atsiradimo priežastys, dėl kurių ši problema skirtingai paliečia skirtingas žmonių grupes. Dėl šios priežasties teritorinės atskirties problema aktualesnė kaimo erdvėse, nes didesni atstumai čia tiesiogiai reiškia didesnes ne tik laiko, bet ir finansines sąnaudas, kas ne visada aktualu miesto erdvėje. Tuo pačiu laikomasi nuostatos, kad mažėjantis kaimo gyventojų tankis pats savaime gali iliustruoti augančią tam tikros kaimo teritorijos gyventojų socioteritorinę atskirtį, nes žmonės fiziškai tolsta vieni nuo kitų erdvėse, kur gyventojų ir taip yra mažai.

1.1.3. Socioteritorinės atskirties formavimosi modelis

Šiame skyriuje autorė, remdamasi anksčiau suformuluota socioteritorinės atskirties samprata, pateikia supaprastintą socioteritorinės atskirties formavimosi modelį, kuriuo grindžiama tolesnio empirinio tyrimo logika. Pateikiamoje principinėje socioteritorinės atskirties formavimosi schemoje (1.1.3.1 pav.) pavaizduoti pagrindiniai šiame darbe analizuojami procesai ir juos veikiantys veiksniai, bet ši schema jokių būdu neatspindi viso sudėtingo socioteritorinės atskirties formavimosi proceso.

Šiame darbe socioteritorinė atskirtis siejama su vykstančiais daugialypiais visuomenės transformacijos ir erdvinės poliarizacijos procesais, kurių giluminės priežastys siejamos su nuolat besikeičiančios kapitalistinės visuomenės charakteristikomis. Neigiami demografiniai procesai šalių periferiniuose regionuose yra vienas būdingiausių tokios poliarizacijos pasekmių (Harvey, 1982; Massey, 1984; Hadjimichalis ir Hudson, 2014; Lang ir kt., 2015). Periferinėse teritorijose mažėjant gyventojų skaičiui atsiranda prekių ir paslaugų paklausos mažėjimas, tuomet centrinės ir vietos valdžios veikėjai priima sprendimus dėl paslaugų tinklo išdėstymo, tinklas traukiasi, paslaugos tolsta nuo gyventojų – formuojasi socioteritorinės atskirties reiškiniai. Mažėjantis įstaigų tinklas mažina darbo vietų skaičių. Mažėjant darbo vietų skaičiui ir gyventojams kenčiant nuo augančios socioteritorinės atskirties, didėja emigracija, taip dar labiau spartinanti depopuliacijos procesus (Baranauskienė ir Daugirdas, 2017; Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas, 2019a).

1.1.3.1 pav. Principinis socioteritorinės atskirties formavimosi modelis (šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Sanderson, 2000; Giddens, 2005; Europos Parlamento Regioninės..., 2008; Daugirdas ir kt., 2013; Hadjimichalis ir Hudson, 2014; Lang ir kt., 2015; Kuhn, 2015; Baranauskienė ir Daugirdas, 2017; Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas 2019a, 2019b)

1.1.3.1 pav. pateikta labai apibendrinta socioteritorinės atskirties formavimosi schema, atspindinti šio tyrimo logiką. Šiame darbe nėra jokių galimybių ištirti visus socioteritorinės atskirties formavimosi dalyvaujančius veiksnius ir veikėjus. Pagrindinis autorės uždavinys yra nustatyti erdvinės sąsajos tarp depopuliacijos procesų ir viešųjų paslaugų tinklo kaitos periferinėse Lietuvos kaimiškose teritorijose.

Suprantama, kad šio tinklo raidai tiesioginę įtaką daro konkrečių socialinių veikėjų sprendimai, kurie ne visada priimami racionaliai. Šio veiksnio analizė reikalautų atskiro, kitokia metodika grįsto, tyrimo. Šiame darbe jų įtaką galima bus netiesiogiai įvertinti pagal tai, kaip skiriasi depopuliacijos ir įstaigų tinklo kaitos procesai savivaldybėse. Detali depopuliacijos priežasčių analizė taip pat yra atskiro tyrimo uždavinys. Šiame darbe siekiama tik apžvelgti netolygų teritorinį vystymąsi aiškinančias teorijas, kurios aiškina poliarizacijos procesus, detaliai jų neanalizuojant. Laikomasi prielaidos, kad depopuliacijos procesų panašumas įvairiose šalyse rodo, kad ir bendrosios jos priežastys yra panašios. Šiame darbe analizuojami tik tiesiogiai socialinę atskirtį iliustruojantys ir sąlygojantys reiškiniai: gyventojų skaičiaus mažėjimas ir viešasis paslaugas teikiančių įstaigų infrastruktūros tinklo erdvinė kaita. Palyginimui pateikiama ir kai kurių privačių įstaigų tinklo kaita, kuri turėtų tiesiogiai priklausyti nuo erdvinių paklausos svyravimų, todėl jos erdvinė koreliacija su depopuliacijos procesais turėtų būti didesnė.

1.2. Teorinės perspektyvos

Šioje dalyje pateikiamos įvairios teorinės perspektyvos, kurios aiškina su socioteritorinės atskirties reiškiniais susijusius procesus, aprašytus ankstesnėje darbo dalyje pateiktame principiniame modelyje (1.1.3.1 pav.). Nors šioje daktaro disertacijoje empiriškai nagrinėjama tik gyventojų pasiskirstymo ir paslaugų įstaigų tinklo kaita, norint objektyviai vertinti nagrinėjamus procesus būtina suprasti ir bendresnius gyventojų persiskirstymą ir įstaigų tinklo kaitą veikiančius veiksniai. Apžvelgtos teorijos glaudžiai siejasi, vykstantys procesai persidengia tarpusavyje ir veikia kaip visuma, kuri galiausiai ir nulemia mūsų šalies teritorinius pokyčius.

1.2.1. Bendrosios visuomenės netolygios erdvinės raidos teorijos

Netolygus ekonominis ir socialinis vystymasis yra būdingas žmonijos raidai nuo pat rašytinės istorijos pradžios. Tradiciškai, pasiekiamumas ir palankios fizinės geografinės sąlygos buvo laikomi svarbiausiais tokios netolygios plėtros veiksniais, nulemiančiais didžiausių miestų augimą ar įvairių šalių (civilizacijų) ar jų regionų klestėjimą (Nijkamp ir Abreu, 2009). Ekonominės gerovės priklausomybė nuo gamtinių-geografinių sąlygų akivaizdi visuomenėse, priklausomose nuo gamtos naudojimo (žemės ūkio, kalnakasybos ir pan.), o geografinės padėties įtaka šalių ir regionų gerovei išlieka svarbiu veiksmu iki šių dienų. Geografinės padėties svarba nulėmė atsiradimą išdėstymo teorijos (aiškinančios ekonominio vystymosi skirtumus lokaciniais veiksniais), kuri bus pristatyta toliau šiame skyriuje (1.2.3.). Nors gamtiniai-geografiniai ir padėties skirtumai gali paaiškinti dalį ekonominės gerovės skirtumų, akivaizdu, kad

ekonominis aktyvumas ir gyvenimo kokybė skiriasi ir vienodų gamtinių sąlygų regionuose, o gerovė gali būti sukurta ir nepalankiose geografinės padėties teritorijose. Toliau šiame skyriuje bus aptartos tos teorijos, kurios regioninio vystymosi ir socialinės nelygybės erdvinius skirtumus aiškina remdamosi kitais veiksniais.

Visuomeninių teritorinių sistemų raida ir jų erdvinės pasekmės iš esmės gali būti ir buvo aiškinamos trijų veiksnių tyrimais. T. Hall (1998) teigė, kad analizuodami miesto erdvės pokyčius mokslininkai tyrė arba gyventojų preferencijas (socialinį veikėją), arba šių preferencijų suvaržymo šabloną (socialinę struktūrą), arba preferencijų ir suvaržymų bendrą sąveiką. Per šiuos aspektus buvo bandoma suprasti ir visos žmonių visuomenės raidos dėsningumus. Pirmoje XX a. pusėje vyravo žmonių preferencijų pozityvistiniai tyrimai, kurie rėmėsi arba žmogaus ekologijos, arba neoklasikinės ekonominės teorijos principais. Skirtingų socialinių grupių išsidėstymą teritorijoje, šiuo požiūriu, nulemia jų pajamų skirtumai ir skirtingos galimybės konkuruoti dėl „geriausių“ vietų. Šių požiūrių trūkumai leido atsirasti struktūralistiniams, o vėliau – ir struktūraciniams požiūriams (Gregory, 1981).

Socioteritorinės atskirties prieiga šiame darbe analizuojama remiantis viena iš trijų M. Kuhn (2015) vystomų koncepcijų – ekonominės poliarizacijos. Tuo tarpu socialinės nelygybės ir politinės galios – kuri apima centralizacijos ir periferizacijos procesus ekonominėje, socialinėje ir politinėje srityse – teorijos neanalizuojamos dėl ribotos disertacijos darbo apimties (tik paminimos), tačiau autorė puikiai supranta, kad jos veikia socioteritorinės atskirties reiškinio atsiradimą.

Pasak M. Kuhn (2015), XX. a. šeštajame dešimtmetyje atsiradusios poliarizacijos teorijos (tokios kaip Friedman *centro–periferijos* teorija, kuri bus pristatyta toliau šiame skyriuje) veikė kaip kritinis atsakas neoklasikinėms ekonominio regioninio vystymosi teorijoms. Poliarizacijos teorijos aiškino didėjančią regionų nelygybę, atsižvelgiant į kaip uždaras ratas veikiančius priežastingumo ryšius tarp centrinių regionų augimo (angl. *cumulative*) ir periferinių regionų susitraukimo (angl. *shrinkage*) procesų, kurie vyksta dėl žmonių, resursų ir kapitalo judėjimo skirtingų galių ašyje (Kuhn, 2015, p. 370).

Šioje vietoje būtina paminėti, kad periferizacijos prieiga apibūdina „socialinius ryšius“ (angl. *social relation*), turinčius poveikį teritorijai. Šiuo atveju pagrindinis dėmesys sutelkiamas į susikoncentruojančius dinامينius procesus, per kuriuos formuojasi periferijos. Pasak Kuhn (2015), tai gali apimti politinius, socialinius, ekonominius ar komunikacinius procesus, o periferizacijos procesas gali apimti bet kokią teritorinį lygmenį: makro (besivystančios šalys), mezo (ne metropoliniai regionai ar miesto regionai) ir mikro (miesto rajonai). Autorius taip pat pabrėžia, kad „periferijos vaidmuo socioteritorinėje sistemoje gali keistis, todėl veikėjų tinklai (angl. *actor network*) yra svarbūs“ ir „ne tik erdvinė nelygybė, bet ir patys centrai bei periferijos yra veikiami laiko“ (Kuhn, 2015, p. 369), centrai ir periferijos skirtingais raidos etapais suvokiami nevienodai ir jie keičiasi. R. Grigo teigimu,

„centro“ ir „periferijos“ sampratą galima varijuoti labai plačiai ir laisvai, priskiriant įvairioms paradigmoms, visa tai priklauso nuo tiriamo objekto, keliamų tikslų ir kt. (Grigas, 2001). Centro–periferijos modelis ir kitos ekonominės divergencijos teorijos aprašomos toliau šiame skyriuje.

Lietuvoje vykstantys gyventojų teritorinio persiskirstymo, per kurį tuštėja periferiniai regionai, procesai irgi yra neatsiejami nuo bendrų visuomenėje vykstančių socialinių, ekonominių, politinių, demografinių pokyčių. Šiame darbe autorė netiria depopuliacijos priežasčių, todėl čia trumpai aptariami teoriniai darbai, kuriais siekiama paaiškinti įvairiose šalyse vykstančius panašaus pobūdžio procesus.

XX a. viduryje regioninio vystymosi problemas nagrinėjančioje mokslinėje literatūroje išryškėjo gana ryški takoskyra. Iš vienos pusės neoklasikine ekonomine teorija besiremiančių autorių darbuose teigiama, kad rinka pati savaime yra linkusi mažinti regioninės raidos skirtumus. Tiek *eksporto bazės teorijos* modelio (angl. *export base theory*) dėsninumus aiškinantys atstovai C. M. Tiebout (1956a, 1956b) ir D. North (1955, 1956), tiek neoklasikinės egzogeninio augimo teorijos atstovai R. F. Harrod (1939) ir E. Domar (1946) teigia, kad per ilgą laikotarpį pajamų skirtumai tarp regionų turi mažėti, tuo pačiu mažės ir socialinė disproporcija, emigracija ir kt. negatyvūs reiškiniai. Šios teorijos numato tik pajamų lygio, o ne gyventojų tankio subalansavimą. Absoliuti dauguma tyrėjų, atkreipdami dėmesį į realią situaciją ir rinkos ekonomikos charakteristikas, laikėsi kitos nuomonės. Jų teigimu, rinkos jėgos neužtikrina erdviškai tolygios ūkio (o tuo pačiu ir visuomenės) raidos, o greičiau priešingai – netolygi plėtra yra neatsiejamas kapitalistinės ekonomikos rezultatas (Dawkins, 2003). Toliau šiame skyriuje trumpai bus aptartos tos teorijos, kurios siekia paaiškinti tokių netolygumų priežastis, nes jos galiausiai ir nulemia „nesėkmingesnių“ teritorijų depopuliaciją bei socialinės atskirties problemas jose. Bendrai šias teorijas galima būtų vadinti regioninės divergencijos teorijomis (Dawkins, 2003).

Ekonominės divergencijos teorijos. Regionų *ekonominės divergencijos teorijos* (angl. *theories of regional economic divergence*) – kritika konvergencijos koncepcijai. Didelė dalis tyrimų parodė, kad po II-ojo Pasaulinio karo daugelis regionų taip ir neatsigavo, neįstengė prisitaikyti prie neoklasikinių teorinių augimo modelių (Perloff ir kt., 1960).

Centro–periferijos modelis yra vienas iš svarbiausių regioninės plėtros teorinių modelių (t. y. augimo ir vystymosi teorijų), kurie taikomi įvairiuose moksluose bei naudojami daugelio įvairių užsienio (Hoover, 1948; Perroux, 1955; Hirschmann, 1958; Rostow, 1960; Friedmann, 1966; Lipset ir Rokkan, 1967; Hagerstrand, 1967; Galtung, 1971, Алаев, 1983; Krugman, 1991, 2010; Copus, 1999 ir kt.), ir Lietuvos (Šešelgis, 1963, 1975, 1996; Maldžiūnas, Šešelgis, 1970; Maldžiūnas, 1970; Kunčina, 1973; Daugirdas 2004; Tautvaišaitė, 2007; Daugirdas ir Burneika, 2006; Burbulytė-Tsiskarishvili, 2012; Pociūtė, 2011, 2014; Pociūtė ir Daugirdas, 2013 ir kt.) mokslininkų, plėtojančių

centro–periferijos teoriją. Laikui bėgant ši teorija keitėsi, nustatyta, kad centras ir periferija priklauso nuo turimų statistinių duomenų tipų ir, kaip pastebėjo J. Naustdalslid (Naustdalslid, 1983), centro–periferijos modeliai gali būti labai skirtingi ir jiems negalima sukurti vienos bendros koncepcijos ar teorijos. Taigi, centro–periferijos dichotomijos modelis yra dažnas reiškinytis tyrinėjant regionus (Lee, 1994; Eskelinen ir Snickars, 1995; Daugirdas ir Burneika, 2006; Pociūtė, 2011, 2014). Remiantis J. Friedman (1973), „tarp centrinių ir periferinių (kitų teritorijų) regionų vyksta nuolatiniai politiniai, ekonominiai, socialiniai ir įvairūs kiti konfliktai“ (Friedmann, 1973, p. 56), todėl konflikto teorija (angl. *conflict theory*) neatsiejama nuo šių teorijų, nes vyksta nuolatinis konfliktas tarp skirtingų polių, administracinių centrų, politikos formuotojų, paslaugų įtakos zonų dominavimo ir teritorijos aptarnavimo, tarp gyventojų ir valdžios institucijų, tačiau šiame darbe šie aspektai neanalizuojami. Jei manysime, kad ši teorija yra teisinga, Lietuvos periferinių regionų atsilikimas yra dėsninga kapitalistinės visuomenės raidos pasekmė. Šį atsilikimą bent iš dalies lemia didesnė centrinių regionų galia konkuruoti dėl investicijų, žmogiškųjų resursų, žinių ir t. t.

Analizuojant pradines centro–periferijos modelio užuomazgas reikia paminėti erdvinės konkurencijos (Hotelling, 1929), augimo poliaus (Perroux, 1955) ir kumuliacinio augimo teorijas (Myrdal, 1957). H. Hotelling (1929). *Erdvinės konkurencijos teorija* (angl. *spatial competition*) yra vienas iš pirmųjų darbų, pabrėžiančių, kad ekonominės veiklos dėl erdvinės konkurencijos yra linkusios centralizuotis. Net jei nėra jokių geografinių skirtumų regione, rinkos ekonomikos sąlygomis formuojasi vietos, kur įmonių daug ir kur jų beveik nėra. Dėl šios priežasties daliai gyventojų iki paslaugų vietų tenka keliauti toliau, tad jiems išauga paslaugų įsigijimo kaštai, mažėja jų realios pajamos, didėja socioteritorinės atskirties reiškinių galimybės. Jei teorija teisinga, net tolygus gyventojų pasiskirstymas savivaldybėje negarantuotų tolygaus komercinių paslaugų tinklo, nes šis vis tiek koncentruotųsi jos centre.

G. Myrdal (1957) *kumuliacinio augimo* teorijoje (angl. *theories of cumulative causation*) kalbama apie save palaikančią žmonių migraciją į augančius regionus. Regiono augimas sudaro prielaidas tolesniam augimui, kuris vyksta smunkančio regiono sąskaita. Kitaip sakant, augantys regionai savaime yra patrauklesni gyventojams, ieškantiems geresnių darbo sąlygų, tad, priešingai nei teigia neo-klasikinės konvergencinės teorijos, rinkos jėgos netolygaus vystymosi problemos neišspręs. Augantis regionas „išsiurbia“ kapitalą ir žmogiškuosius resursus iš mažėjančio, taip pakirsdamas pastarojo augimo potencialą. Gyventojų mažėjimas ir ekonominis nuosmukis Lietuvos periferijoje, remiantis šia teorija, ir toliau tęsis didžiųjų miestų ir užsienio šalių kryptimi. Dažnai migracijos priežastys yra susijusios ir su reikšmingais ir ilgalaikiais visuomenės ryšiais bei su tam tikrais gyvenimo ciklais, tokiais kaip studijavimas aukštosiose mokyklose, darbo paieškos, šeimos kūrimas ir pan. (Massey ir kt., 1993; Massey, 2015) (šios migracijos priežastys buvo paminėtos ir ekspertų apklausos

metu). Taigi, kumuliacinio augimo teorija suponuoja, kad periferinių regionų depopuliacija ir socialinės atskirties reiškiniai didės ir toliau. F. Perroux (1955) *augimo poliaus teorija* (angl. *growth pole theory*) papildė prieš tai minėtą G. Myrdal (1957) kumuliacinio augimo teorinį modelį. Anot šios teorijos, augantis centras ne tik „išnaudoja“ periferinius regionus. Augimo koncentracija centre gali tapti aplinkinių regionų augimo stimulu. Tokiu atveju augantis regionas pritraukia žmones ir kapitalą iš tolimesnių regionų, bet pats tampa augimo židiniu artimesnei periferijai. Panašias tendencijas galima matyti ir Lietuvoje, nes gyventojų mažėjimo tempai didžiųjų miestų artimoje periferijoje yra mažesni nei pačiuose didmiesčiuose. Kita vertus, augimo poliaus teritorinė įtaka yra gana ribota ir tolimesnių periferinių regionų, kurie yra šio darbo objektas, faktiškai nepaliečia.

Toliau tęsiant centro–periferijos modelio vystymosi ir raidos apžvalgą, būtina paminėti vieną iš pagrindinių centro–periferijos modelio pradininkų – J. Friedmann (1966), kurio modelis buvo skirtas ūkio stadijų teorijos vystymuisi ir, kuris susietas su erdvinės struktūros raida. Autoriaus teorijoje daugiausia dėmesio skiriama tiek centro (dažniausiai tapatinamo su metropoliais), tiek ir periferijos (dažniausiai tapatinama su metropolio išnaudojamomis teritorijomis) santykio tarpusavio kitimui besivystant ūkiui. Jo sukurtame modelyje išskirtos keturios ūkio vystymosi stadijos, kurioms būdingos erdvinės struktūros: ikiindustrinė, pereinamoji (ekonomikos koncentravimosi), pramoninė (ekonominio augimo) ir poindustrinė, kai gyventojų mobilumas nesumažėja, vyksta regionų funkcijų specializacija (šiuo metu šią vystomą idėją galima matyti „Lietuvos Baltojoje knygoje darniai ir tvariai plėtrai“ (Lietuvos Respublikos Vidaus..., 2017), kur kalbama apie regionų specializaciją) ir vyksta gyventojų cikliškas judėjimas (su iliustruojančiu modeliu galima susipažinti G. Raagma (2003, p. 3–5) darbe). Minėtas cikliškas judėjimas paaiškina šiame darbe vykstančius gyvenviečių retėjimo (ir depopuliaciją lemiančius) procesus, kai jaunimas išvažiuoja studijuoti į didmiesčius, dažnai ten ir pasilieka, paaiškina priemiesčių formavimąsi (jaunos šeimos keliai gyventi į priemiesčius) ir reiškini, kai vyresnio amžiaus gyventojai ieško sau ramios gyvenamos vietos, tad pasirenka gyvenimui kaimiškas vietas.

Apžvelgiant centro–periferijos modelio raidą būtina paminėti ir amerikiečių sociologą ir istoriką I. Wallerstein, kuris marksistinės imperializmo teorijos veikiamas, veikale „Pasaulio sistemų analizė“ (Wallerstein, 1974) pateikė *kapitalistinės pasaulio sistemos* (angl. *Capitalist World-System*) teoriją. Autorius ryškiai atstovauja kritinės teorijos mokyklą, o jo kapitalistinės pasaulio sistemos teoriją sudaro trys etapai nuo XVI a. iki XIX a. antros pusės: agrarinio kapitalizmo epocha (pirminis atspirties taškas) (1450–1640 m.), prekybinio kapitalizmo laikotarpis (teorijos tvirtumo pagrindas) (1650–1730 m.) ir suglobalėjimo laikotarpis (1730–1840 m.). I. Wallerstein teorija „susiformavo Europos ekonominio pasaulio pagrindų per „užsitęsusi“ XVI a. (1450–1640 m.) ir egzistuoja iki šiol“ (Žiemelis, 2005, p. 80).

Nagrinėjant ir išskiriant teritorinės atskirties lygius (pvz., paslaugų pasiekiamumo nuotolius) svarbus J. Galtung (Galtung, 1971) sukurtas modelis, kai centro–periferijos

teorijoje išskiriami ne du centro ir periferijos poliai, bet dar ir tarpiniai tarp jų, tad iš viso yra keturi lygiai: centro centras, centro periferija, periferijos centras ir periferijos periferija. G. Pociūtės teigimu, „pateiktas J. Galtung modelis suteikia galimybę plačiau suvokti teritorinę diferenciaciją ir tuo pačiu atsako į klausimą, kodėl šalia didmiesčių (centrų) egzistuoja skurdūs rajonai, kuriuos šis modelis įvardija „centro periferijos“ sąvoka“ (Pociūtė, 2014, p. 19). Keturių lygių centro–periferijos J. Galtung modelio idėją savo disertaciniame darbe pritaiko G. Pociūtė (Pociūtė, 2014) ir savo monografijoje „Nepasiskelbusioji imperija“ panaudoja sociologas Z. Norkus (Norkus, 2009). Minėtas modelis atsispindi ir paslaugas teikiančių viešų įstaigų ir privačių įmonių tinklo išdėstymo analizėje. Matoma, kad didžiausia ir aukštesnio lygio paslaugas teikiančių įstaigų dalis koncentruojasi didžiuosiuose miestuose arba savivaldybių administraciniuose centruose (atitiktų centro centrą), ir tik dalis mažesnio lygio paslaugas teikiančių įstaigų telkiasi seniūnijų administraciniuose centruose arba daugiau gyventojų turinčiose gyvenvietėse (atitiktų periferijos centrą) ir aptarnauja aplinkines teritorijas.

M. V. Panasyuk ir A. V. Rudenko (Панасюк и Руденко, 2005) analizuodami regioninę plėtrą pasiūlė išskirti kompleksinį sisteminių centro–periferijos regioną. Tokį metodą autoriai pritaikė Tatarstano Respublikos socialinei-ekonominei miestų ir rajonų centrų ir periferijų analizei, ir tai buvo vienas iš pirmųjų centro–periferijos modelio pritaikymo kompleksinių tyrimų, kuriame labai svarbu buvo nustatyti periferijai daromą įtaką pagal skirtingų centrų rangus, įvertinti teritorijų statusą pagal aptarnaujančių organizacijų funkcijas bei atliekant visą analizę įvertinti prekybos srautų apimtis ir kryptis pagal regiono ekonominių santykių sistemos laipsnį. Toks kompleksinis vertinimas leidžia pagal gyvenamąją teritoriją tinkamai nustatyti viešąsias paslaugas teikiančių įstaigų lygius (atsižvelgiant į gyventojų ir įstaigų tinklo kaitą), įvertinus pagrindinius gyventojų traukos centrus. Tai ypač aktualu šiam darbui, norint įvertinti tinklo kaitą ir įstaigų koncentravimosi priežastis tam tikrose vietose.

V. Daugirdas ir D. Burneika (Daugirdas ir Burneika, 2006) probleminius, periferinius regionus siūlo vertinti kompleksiskai ir pateikia keletą svarbių kriterijų (jų sąrašas nėra baigtinis): infrastruktūros¹¹, socialiniai ir socialiniai-ekonominiai¹², ekonominiai¹³, demografiniai¹⁴ bei kultūriniai ir politiniai¹⁵ kriterijai. Toks kompleksinis vertinimas

¹¹ Infrastruktūros vertinimo rodikliams priskiriami: mažiausias geležinkelių tinklo tankis, keliai ir greitkeliai, silpnai išvystytas telekomunikacijų tinklas ir t. t.

¹² Socialiniams ir socioekonominiams vertinimo rodikliams priskiriami: mažiausia darbingo amžiaus gyventojų dalis, didžiausia pensininkų dalis, didžiausia dalis, dirbanti žemės ūkyje, žemiausias urbanizacijos lygis, mažiausias pajamas gaunantieji, žemiausias švietimo (išsilavinimo) lygis ir pan.

¹³ Ekonominiams vertinimo rodikliams priskiriami: mažiausia dalis pramonės ir paslaugų gamybos, inovatyvios pramonės (naujų technologijų) stoka, verslo paslaugų trūkumas, žemiausias BVP vienam gyventojui, mažiausios užsienio investicijos ir t. t.

¹⁴ Demografiniams vertinimo rodikliams priskiriami: mažiausias gyventojų tankis, neigiamas natūralus gyventojų prieaugis, gyventojų skaičiaus mažėjimas, didžiausia emigracija ir t. t.

¹⁵ Kultūriniais ir politiniais vertinimo rodikliais priskiriami: priešingi centrai balsavimai, aukšto lygio sporto ar pramoginių renginių trūkumas ir t. t.

leidžia tiksliau įvertinti regiono periferiškumo lygį, t. y., šio tyrimo atveju, nustatyti prasčiausiais demografiniais rodikliais pasižyminčias teritorijas (identifikuoti RAT) ir nustatyti teritorijas, pasižyminčias socioteritorine atskirtimi (teritorijos, nepasižyminčios paslaugas teikiančių įstaigų tinklo išvystymu). Šiame darbe, analizuojant seniūnijų situaciją, kompleksiško problema buvo siekiama spręsti įtraukiant į ekspertų apklausos anketą socialinius ir ekonominius klausimus.

T. G. Grosse (2007) savo darbuose taip pat naudojo centro–periferijos teorinį modelį ir periferinių regionų išskyrimas rėmėsi trimis pagrindiniais kriterijais: atstumo (pvz.: atstumas, nuotolis nuo ekonominių centrų, paslaugų, o konkrečiai šios disertacijos atveju – nuo paslaugas teikiančių įstaigų), demografiniais (disertacijoje pritaikoma RAT išskyrimui ir vyraujančioms demografinėms RAT tendencijoms analizuoti), ekonominiais (gyventojų pajamų dydis ir kt., šiame darbe šis aspektas neanalizuojamas) veiksniais.

Nuo XX a. vid. centro–periferijos modelis buvo ne tik skirtingai interpretuojamas, bet ir įgavo skirtingus pavadinimus: polis–antipolis, branduolys–periferija ir kt. Daugiausia teorija buvo vystoma geografijos ir ekonomikos mokslų atstovų, o kiek vėliau šią teoriją pradėjo taikyti ir kiti mokslininkai. Tačiau svarbiausia centro–periferijos raidos modelio idėja – kompleksinis periferinės teritorijos vertinimas, kurį pasitelkiant teritoriją galima vertinti skirtingais aspektais ir taip nustatyti periferiškumo lygį (ar net konkrečiai – teritorinės socioteritorinės atskirties lygį), tačiau tokių darbų nėra daug. Centro–periferijos modelis sutinkamas ir Lietuvos teritorinėje analizėje, ypač akcentuojant periferinių regionų atsiradimą (Burneika ir Daugirdas, 2008; Burbulytė-Tsiskarshvili, 2012; Pociūtė, 2014; Pociūtė-Sereikienė, 2019a; Baranauskienė, 2019; Baranauskienė ir Daugirdas, 2019a, 2019b).

Apibendrinant centro–periferijos modelio aptarimą, reikia pabrėžti, kad jis gana gerai iliustruoja bendruosius procesus, vykstančius Lietuvos teritorijoje. Socioteritorinės atskirties reiškiniai neabejotinai yra susiję su periferizacijos procesais. Norint įvertinti Lietuvos RAT raidą ir socioteritorinės atskirties reiškinius reikia atsižvelgti į tai, kad šios teritorijos kenčia nuo periferizacijos. RAT periferiškumas centrų atžvilgiu, remiantis V. Daugirdo ir D. Burneikos (2006) bei G. Pociūtės (2014) siūlomais kriterijais, apibūdinamas per keletą rodiklių, kurie analizuojami šiame darbe remiantis arba statistinių duomenų bazėmis, arba ekspertų apklausa. Darbe vertinami RAT geografinės padėties (pirmiausia, paslaugų pasiekiamumo prasme); demografiniai (pvz., gyventojų skaičiaus kaita, gyventojų tankis, natūrali gyventojų kaita, amžiaus struktūra, gyventojų migracijos rodikliai); socialiniai ir ekonominiai (pvz., gyventojų dalis gaunanti piniginę paramą ir kt.); paslaugų infrastruktūros (viešojo transporto važiavimo dažnis ir kt., paslaugų įstaigų skaičius ir t. t.) aspektai.

Kitos teorijos, aiškinančios visuomenės netolygų vystymąsi. Netolygaus regioninio vystymosi priežastis aiškina ir kitos teorijos, kurios čia pristatomos apibendrintai.

Šios teorijos padeda suprasti, kad regionų plėtra priklauso nuo labai įvairių veiksnių, bet šiam darbui yra mažiau aktualios, nes šis tyrimas nėra skirtas depopuliacijos ar ekonominio atsilikimo priežastimis nustatyti. **Teritorinio kapitalo**¹⁶ koncepcijos (angl. *Territorial Capital*) vystytojas R. Camagni (2008) pabrėžia įvairių su teritorija susijusių išteklių, ypač – sociokultūrinių veiksnių, svarbą. Šią teoriją toliau plėtojo U. Fratesi ir G. Perucca (2014), kurie teigė, kad anksčiau analizuoti veiksniai, darantys įtaką teritorijų makroekonominiams rodikliams, nebuvo analizuojami kompleksiskai, o norint, kad teritorijos pasiektų vystymosi sėkmę, „turi išnaudoti sudėtingą vietos veiksnių kompleksinį potencialą“ (Fratesi ir Perucca, 2014, p. 167). L. Servillo, R. Atkinson ir A. P. Russo (2012) manė, kad šeši pagrindiniai teritorinio kapitalo elementai (aplinkos (angl. *enviromental capital*); antropinis (angl. *antropic capital*); ekonominis (angl. *economic capital*); žmogiškasis ir socialinis (angl. *human and social capital*); institucinis (angl. *institutional capital*) ir kultūrinis (angl. *cultural capital*) kapitalai) bei mobilizacija (kuri apima valdymo procesų rezultatus) turėtų būti laikomi svarbiausiais regioninės politikos aspektais, darančiais įtaką teritorijos patrauklumui ir darnaus vystymosi strategijoms. Todėl laikui bėgant pradėjo daugėti tyrimų, susijusių su netolygiu teritoriniu vystymusi ir didėjančiais socioteritorinės poliarizacijos procesais, ypač būdingais Vidurio ir Rytų Europos šalims (poliarizacijos procesai pasireiškiantys tarp metropolijų (kaip centrų) ir regionų (kaip periferijų)), daugiausia skiriant dėmesį erdvinio teisingumo (angl. *spatial justice*) ir politinės ekonomikos, skatinančios regioninę plėtrą, aspektų analizei (Hadjimichalis, 2006; Krätke, S. 2007; Pike, Rodríguez-Pose ir Tomaney, 2007; Dubois ir kt., 2007; Lang, 2011, 2015; Hadjimichalis ir Hudson, 2014; Lang ir kt., 2015; Lang ir Haunstein, 2017; Neufeld, 2017; Ubarevičienė 2018a; Rodriguez-Pose, 2018; Lang ir Görmär, 2019).

Verta paminėti ir S. J. Liebowitz ir S. E. Margolis (1995) **kelio priklausomybės** koncepciją (angl. *path dependence theory*), kuri pasiūlyta kaip alternatyvi analitinė perspektyva ekonomikai, pakeičiant revoliucinę neoklasikinę paradigmą. Šio darbo atveju, ši koncepcija suponuoja, kad periferinių vietovių lėtesnė plėtra bent iš dalies yra nulemta „istorinės inercijos“, negebėjimo priimti inovatyvias idėjas, keistis ir mokytis. Tai reiškia, kad ne tik objektyvios aplinkos sąlygos lemia tam tikrų gyvenviečių ar bendruomenių raidą ir kad ji galėtų būti sėkmingesnė, jei pavyktų pakeisti šią priklausomybę (šios teorijos įvardinti istorijos ir geografijos veiksniai, darantys įtaką periferijų formavimuisi vertinami analizuojant RAT atsiradimo priežastis ekspertų apklausos metu ir gyvenviečių sistemos raidos apžvalgoje 1.1.1. skyriuje).

H. Etzkowitz (2008) **trigubos spiralės** (angl. *Triple Helix*) koncepcija pabrėžia trijų elementų – verslo, aukštųjų mokyklų ir valdžios „teisingos“ sąveikos svarbą regionų

¹⁶ Teritorinio kapitalo sąvoką regioniniu mastu pirmoji oficialiai panaudojo EBPO (Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija) (angl. OECD – The Organisation for Economic Cooperation and Development) (2001).

vystymuisi. Regionai, kuriuose šios struktūros veikia kartu, prisiimdamos vienos kitų funkcijas, vystosi sėkmingiau. Aukštojo mokslo svarba yra dažnai pabrėžiama ir kituose darbuose (Raagmaa ir Keerberg, 2017), bet kadangi šiuo atveju nagrinėjamos mažos kaimiškos erdvės, šie darbai yra mažiau aktualūs.

Detaliau kalbant apie prieš tai minėtą kapitalo koncepciją, taip pat reikėtų paminėti ir anksčiau vystytą P. Bourdieu (1986) *socialinės praktikos teoriją* (angl. *theory of social practices*), kurioje kapitalui priskiriami tiek materialūs, tiek nematerialūs ištekliai, kurie telkiasi ir yra naudojami individų arba individų grupių (*habitus*), o sukaupiti ištekliai atspindi naudotojų galią tam tikrame *socialiniame lauke* (Stumbrys, 2016). Taigi, gyventojų padėtis yra vertinama pagal tai, kokiame socialiniame lauke jie gyvena, o disponavimas nepakankamu ekonominiu, socialiniu ar kultūriniu kapitalu siejamas ne tik su blogesnėmis materialinėmis sąlygomis ar socialine atskirtimi, bet ir su socioteritorinės atskirties reiškiniu atsiradimu. Tai reiškia, kad disponuojantys gausesniu kapitalu gali valdyti ir būti pagrindiniais veikėjais socialiniame lauke (remiantis galia (*veikiančios „galios“ aspektus detaliau aiškinančios teorijos pateikiamos 1.2.3. skyriuje*) ir politinėmis nuostatomis) ir kitiems gyventojams gali sudaryti nepalankias socialines praktikas per priverstinai sukuriamą socioteritorinę atskirtį. Šiame darbe tai atsispindi per priimamus vietos veikėjų sprendimus, kurie savo nuožiūra ir asmeninių interesų vedami pasirenka, kur ir kokias įstaigas likviduoti. Šis aspektas detaliai neanalizuojamas, bet įžvelgiamas per neadekvatų tinklo vystymą (t. y. paslaugas teikiančių įstaigų kaita ir pasiskirstymas neatitinka gyventojų skaičiaus ir pasiskirstymo, todėl tam tikrose vietovėse tam tikros gyventojų amžiaus grupės susiduria su socioteritorinės atskirties problema (paminėti aspektai detaliau analizuojami 3.3. ir 3.4. darbo poskyriuose)). Taigi, ši teorija siejama su vietinių veikėjų gyventojams kuriama aplinka, o gyventojai pasirenka, ar likti ir prisitaikyti prie kuriamo socialinio lauko, ar ieškoti geresnių sąlygų.

Apibendrinus šiame skyriuje apžvelgtas teorijas galima teigti, kad centro–periferijos teorija gali būti taikoma aiškinant įvairaus mastelio regionų vystymąsi – nuo tarptautinio lygio iki atskiros gyvenvietės, taip pat gali būti taikoma nagrinėjant įvairius aspektus, o analizei gali būti naudojami skirtingi vertinimo kriterijai, kurie priklauso nuo autoriaus pasirinkto požiūrio ir tiriamo objekto. Konkrečiai kalbant apie šį darbą, centro–periferijos idėja taikoma išskiriant miestietiškas (centrines, susidedančias iš miestų ir priemiesčių, kurie tipologijoje gali būti įvardinami kaip centro periferija) ir kaimo (periferines, nuo miestų nutolusias) teritorijas. Kitaip sakant, darbe iš esmės išskiriamas dviejų lygių modelis, susidedantis tik iš centrų ir periferijos. Kaip suponuoja ši teorija, gyventojai linkę koncentruotis miestietiško tipo gyvenvietėse, o kaimiški regionai virsta retai gyvenamomis periferijomis. Periferinėse teritorijose nyksta įstaigų tinklas, kuris koncentruojasi centruose (miestuose). Taigi, centro–periferijos modelis šiame darbe plačiai pritaikomas gyventojų, gyvenviečių ir socioteritorinės

atskirties analizei. Ateityje tęsiant socioteritorinės atskirties tyrimus centro–periferijos modelio kontekste, galima būtų labiau pritaikyti J. Galtung (1971) centro–periferijos modelį išskiriant keturis lygmenis: centro centrą, periferijos centrą, centro periferiją ir periferijos periferiją (t. y. toks modelis galėtų būti taikomas tolimesniems tyrimams vertinant paslaugų tinklo ir jo pasiekiamumo pokyčius Lietuvos teritorijoje).

Apibendrinant aptartas visuomenės erdvinės raidos teorijas, reikia konstatuoti, kad absoliuti dauguma jų teigia, kad laisvos rinkos sąlygomis netolygi ekonominė ir socialinė raida yra neišvengiama. Mažiau sėkmingų, periferinių regionų ūkio plėtra atsiliks nuo šalies vidurkio, darbo vietų skaičius mažės, o depopuliacija ir paslaugų infrastruktūros nykimas juose yra tikėtinas vystymosi scenarijus ir ateityje, jei vystymosi sąlygos (pavyzdžiui, valstybės regioninė politika) esmingai nesikeis.

1.2.2. Gyventojų retėjimą aiškinančios teorijos

Praeitame skyriuje aptartos netolygios visuomenės raidos teorijos aiškina, kodėl susiformuoja socioekonominės raidos skirtumai regionuose, bet depopuliacijos procesai nebūtinai tiesiogiai susiję su ūkio raida ar gerovės skirtumais. Mažėjantis gyventojų skaičius nebūtinai reiškia mažėjančias pajamas ar blogėjančią gyvenimo kokybę, todėl šiame skyriuje bus aptartos tos teorijos, kurios, visų pirma, aiškina kaimiškų regionų depopuliacijos, o ne ūkio plėtros ar gerovės problemas.

Urbanizacijos procesus aiškinanti teorija. Bendrai vykstantys gyvenviečių retėjimo aspektai gali būti aiškinami *miestų ciklo teorija* (angl. *urban life cycle theory*) (Hall ir Hay, 1980; Klaassen ir kt., 1981; Van den Berg ir kt., 1982; Champion, 2001; Cecchi, 2000; Braun, 2008), kurioje kalbama apie miestų plėtrą pagal tam tikrą ciklinį modelį. Plėtojamoje teorijoje pabrėžiama, kad daugiausia dėl technologinių ir ekonominių priežasčių pradinėje miestų urbanizacijos stadijoje gyventojai keliai iš kaimiškų teritorijų į miestus, kur koncentruojasi didžioji dalis gyventojų. Vėlesnėse stadijose vyksta gyventojų dekoncentracija į priemiesčius, vėliau lydimą grįžtamųjų procesų į miestą (Champion, 2001; Žilys, 2015). Akivaizdu, kad urbanizacijos procesas sukelia gyventojų retėjimą kaimo teritorijose, tačiau ši teorija numato ir dezurbanizacijos procesus, kai miestų gyventojai dėl įvairių priežasčių palieka urbanizuotas teritorijas ir keliai gyventi į kaimiškas teritorijas už priemiesčių ribų (Johnston ir kt., 1994). Tokį procesą gali paskatinti vykdoma regionų atgaivinimo politika, kurią bandoma įgyvendinti ir Lietuvoje (Lietuvos Respublikos Vidaus..., 2017). Darbe detali miestų ciklo analizė neatliekama, tik išskiriama priemiesčių plėtra, kuri parodo trijų ryškių Lietuvos metropolijų formavimąsi. Tokia miestų plėtra į formaliai kaimiškas teritorijas iškreipia šalies demografinę statistiką, nes priemiestinės teritorijos formaliai lieka kaimu. Siekiant išgryninti šio tyrimo objektą, tokios priemiestinės teritorijos turėjo būti išskirtos. Taip pat reikia akcentuoti, kad dezurbanizacijos

(miesto gyventojų migracijos į kaimus) procesai taip pat pastebėti šio tyrimo metu (ekspertinės apklausos rezultatas), bet kol kas jie yra neryškūs ir daugiau atsitiktiniai (pvz., gyventojai nesugebėjo prisitaikyti prie miesto gyvenimo sąlygų ir grįžo atgal). Kita vertus, būtent su šių procesų intensyvėjimu ateityje reikėtų sieti Lietuvos periferinių regionų revitalizaciją¹⁷.

Migracijos procesus aiškinančios teorijos. Gyventojų migracijas, kaip ir kitus socialinius procesus, galima aiškinti arba siekiant suprasti pačių gyventojų erdvinę elgseną (socialinio veikėjo pasirinkimus), arba sąlygas, darančias įtaką jų sprendimams (socialinės struktūros įtaką sprendimams). Didžioji dalis čia aptariamų migracijos teorijų akcentuoja gyventojų pasirinkimus, nors akivaizdu, kad praeitame skyriuje pristatytos teorijos nurodo kitas bendrąsias emigracijos priežastis. Galima sutikti, kad sprendimas migruoti yra konkretaus žmogaus pasirinkimas, bet bendras migracijų tendencijas greičiau lemia tos jėgos, kurios formuoja regionų vystymosi skirtumus. Pavyzdžiui, urbanizacijos procesą lemia technologiniai pokyčiai, kelis kartus sumažinę darbo jėgos poreikį kaime, tad daugumai gyventojų nelieka kitų sprendimų, kaip tik emigruoti į miestą.

Neoklasikinė ekonominė *racionalaus pasirinkimo teorija* (angl. *rational choice approach*) aiškina žmonių sprendimus pasirenkant (keičiant) gyvenamąją vietą. Teorijos ištakos siekia XVIII a., kai A. Smith išleido „Tautų turto“ (angl. *Wealth of the Nations*) (1776) veikalą, tačiau ši teorija dominuojančią vietą užėmė tik XX a. Jos pradininkais laikomi J. M. Buchanan ir G. Tullock (1962), kurie aiškino, kad žmonių (individų) pasirinkimai ir sprendimai priklauso nuo siekio gauti asmeninės naudos sau, neatsižvelgiant, ar jie paprasti gyventojai, ar valstybės tarnautojai. Sociologijos klasikų darbuose sąvoka „racionalumas“ dažnai dominuoja, ji yra ir pagrindinė M. Weber (1976 ir 1982) sociologijos tema, kurią jis vienintelis nuosekliai vystė kaip metodologinio individualizmo principą sociologijoje (Tenbruck, 1980; Schluchter, 1991; Norkus, 2000, 2005). Taigi, ši teorija aiškina ne tik žmonių pasirinkimą keičiant gyvenamąją vietą, bet ir bendrai visą socialinę elgseną, kuri grindžiama kaštų vertinimu, kai pasirinktas sprendimas remiasi naudos sau principu (Norkus, 2003). Racionalaus pasirinkimo teorija šiame darbe paaiškintų gyventojų sprendimus, susijusius su gyvenamosios vietos keitimu, dažniausiai ieškant geresnių gyvenimo sąlygų. Bent dalis emigracijos ir depopuliacijos paaiškinama tuo, kad daugelis gyventojų mano, jog jiems apsimoka išvažiuoti gyventi kitur. Tikėtina, kad ir socialinių veikėjų, priimančių sprendimus dėl paslaugų įstaigų veiklos (pvz., mokyklos ar parduotuvės uždarymo ar tęstinumo), elgsena bent iš dalies gali būti paaiškinta remiantis šia logika. Tokiu atveju, viešojo sektoriaus įstaigų tinklo kaita gali atspindėti ne bendruomenių, o konkretaus veikėjo interesus. Plačiau šios problemos darbe

¹⁷ Revitalizacija – funkcionalumo grąžinimas nykstančioms teritorijoms (pvz., naujų gyventojų pritraukimas) (Jurevičienė, 2011).

neanalizuojamos, tik ekspertinės apklausos metu buvo klausama nuomonės apie gyventojų išvykimo priežastis (pakeisti savo gyvenamąją vietą) iš analizuojamos seniūnijos ir taip pat – atvykimo (4 PRIEDO 12 ir 14 klausimai, 3.4.2. darbo dalis).

Pasak R. Ubarevičienės, kuri migracijos teorijas taikė savo disertaciniame darbe (Ubarevičienė, 2018a), gyvenviečių sistemos transformacijai daro įtaką ne tik natūrali gyventojų kaita, bet ir kitas svarbus veiksnys – neto migracija, kuri „ne mažina erdvinius skirtumus, o, priešingai, juos didina“ ir, „kad migracijos (tiek vidaus, tiek tarptautinės) procesai paprastai sąlygoja didesnę žmonių ir ekonomikos resursų koncentraciją vienuose regionuose ir jų mažėjimą kituose“ ir dėl šio „proceso didėja atotrūkis tarp „augančių“ ir „besitraukančių“ regionų“ (Ubarevičienė, 2018a, p. 30–31). Taigi, migracijos procesai šiam darbui yra svarbūs, nes jie glaudžiai siejasi su teritorijų raida ir tarpusavio santykiais. Remiantis *neoklasikine ekonomikos teorija* gyventojų migracijos procese veikia traukos centrai, kurie gyventojus pritraukia didesnės darbo pasiūlos, didesnių pajamų, geresnio prieinamumo ir pasiekiamumo ir aukštesnės kokybės paslaugomis ir kitais veiksniais, tuo tarpu gyventojų emigracijos (atstūmimo) veiksniai dažnai būna susiję su žemu pragyvenimo lygiu, augančiu nedarbo lygiu, nepatrauklia demografinė kaita ir pan. (Castles ir Miller, 2003). Remiantis R. Ubarevičiene, galima teigti, kad neoklasikinėje ekonomikos teorijoje veikia „pagrindiniai migracijos srautai, kurie formuojasi iš regionų, kuriuose yra aukštas nedarbo lygis ir/ar žemas darbo užmokestis, į regionus, kuriuose šie rodikliai yra geresni“ (Ubarevičienė, 2018a, p. 30). *Naujoji ekonominė migracijos teorija* (angl. *The new economics of labour migration*) kaip pagrindinį migracijos veiksnį pabrėžia sąsajas tarp namų ūkio (šeimos) ir darbo rinkos. Neoklasikinėje migracijos teorijoje pagrindinis akcentas buvo siekis padidinti asmenines pajamas, o naujoje ekonominėje migracijos teorijoje analizuojami daug platesni rinkos veiksniai ir vertinamos finansinės perlaidos į migrantų gimtas šalis, kai pradeda kilti šalies ekonomika ir tuomet gali suveikti grįžimo atgal veiksnys (anksčiau minėti „traukos“ ir „stūmimo“ veiksniai) (Massey ir kt., 1993; Stark, 1991; Žibas, 2014), kai gimtosios šalies emigrantai pradeda investuoti savo gimtojoje šalyje ir gali sugrįžti. Tokie veiksniai galėtų paskatinti retėjančių gyvenviečių reemigracijos procesus.

Dviejų darbo rinkų teorija (angl. *Dual labour market theory*) aiškina daugiausia tarptautinės migracijos procesus, susijusius su darbo rinka, o ne migrantų kilme (Massey ir kt., 1993). Ši teorija skirta darbo migracijai, kuri „siekia paaiškinti migracijos ir darbo rinkos sąsajas“ (Žibas ir Lekavičiūtė, 2017, p. 56). Remiantis šia teorija, darbo rinka padalinama į dvi dalis, kurios skirtos vietos gyventojams, turintiems auštąjį išsilavinimą, ir imigrantams, kurie dažniausiai dirba prastesnę ir mažiau apmokamą darbą (Brettell ir Hollifield, 2000). Taigi, minėta teorija padeda paaiškinti Lietuvos gyvenviečių retėjimą, nes periferiniai šalies regionai didžiausią gyventojų dalį

praranda dėl Lietuvos gyventojams būdingos emigracijos į dvigubą darbo rinką, nes mūsų šalies gyventojai „dažniausiai užpildo nekvalifikuotos darbo jėgos sektorių“ (Žibas ir Lekavičiūtė, 2017, p. 57).

Remiantis socialinės migracijos teorinėmis prieigomis, svarbu paminėti *migracijos tinklų teoriją* (angl. *Migrant network theory*). Teorija akcentuoja jau ne migracijos kilmę, kaip ekonominės migracijos teorinėje prieigoje, o migrantų giminystės ir socialinius ryšius, kurie aiškina migracijos modelių ir migracijos procesų tęstinumą veikiančius migrantų tarpasmeninius ir tarpinstitucinius ryšius (Massey, 1990). Kitaip kalbant, ši teorija paaiškina migracijos tęstinumą vertinant laiko ir erdvės veiksnius, per kuriuos įvardijamos šalies pasirinkimo priežastys, susijusios su migrantų asmeniniais (šeimos, giminių ar draugų) ryšiais ir socialiniais ryšiais, „kurie sujungia individus tikslo, tranzito ir kilmės šalyse“ (Žibas, 2014, p. 50). Minėti ryšiai tik palengvina migranto apsisprendimą ir pasirinkimą, nes jis tikisi pažįstamų pagalbos. Šis principas gali veikti ne tik kalbant apie tarptautinę migraciją, bet ir apie vidinę, kai gyvenamosios vietos preferencijos pakeitimui turi įtakos socialiniai tinklai ir ryšiai. Migracijos teorijos šiam darbui yra svarbios, nes paaiškina netolygaus vystymosi skirtumus, tačiau detalai migracijos priežastys neanalizuojamos. Darbe migracijos rodikliai vertinami tik kaip teritorijų retėjimui darantys įtaką veiksniai (3.2.2.3. darbo skyriuje), o apklausos metu buvo siekiama bent iš dalies atkleisti migracijos iš RAT priežastis ir traukos centrus (3.4.2. darbo skyriuje), kurie buvo lydimi ekonominių veiksnių (geresnių gyvenimo sąlygų paieškų miestuose arba užsienyje).

Šiame skyriuje pristatytos teorijos, daugiausia susijusios su gyventojų preferencijomis, paaiškina Lietuvos kaimo depopuliacijos reiškinius. Jos padeda suprasti RAT plėtros reiškinius, bet nėra skirtos tiesiogiai paslaugų infrastruktūros kaitai, jos veiksniams ir pasekmėms. Šiame darbe nebuvo siekta atskleisti šio sudėtingo reiškinio veiksnių įvairovės (darbo tikslas nėra tiesiogiai susijęs su depopuliacijos priežasčių tyrimu), bet aptartos teorijos bent iš dalies kompensuoja šį trūkumą. Iš dalies emigracijos priežastys buvo vertinamos ir atliekant ekspertų apklausą, kurios rezultatai leis įvertinti, kokios iš aptartų teorijų geriausiai tinka aiškinant RAT depopuliacijos procesus.

1.2.3. Paslaugų tinklo išdėstymo teorijos

Šiame skyriuje bus aptartos kelios teorijos, kurios bent iš dalies yra skirtos paslaugų įstaigų tinklų formavimosi dėsningumams paaiškinti. Šio darbo autorei nepavyko rasti teorijos, tikslingai skirtos būtent viešųjų paslaugų tinklų erdvinėms charakteristikoms pagrįsti, nors ir anksčiau aptartos netolygios plėtros ir migracijų teorijos bent iš dalies paaiškina, kodėl periferiniuose regionuose nyksta įvairių vietos gyventojams skirtų paslaugų įstaigų tinklai.

Išdėstymo teorijos. Tai teorijų grupė, siekianti paaiškinti ir kartais prognozuoti atskirų ekonominių veiklų ar jų grupių išdėstymą (padėtį) (Gregory ir kt., 2009). Šios teorijos siekia atsakyti į klausimą, kodėl viena ar kita žmogaus ekonominė veikla vyksta tam tikroje vietoje. Jos daugiausia remiasi transportavimo išlaidų augimu priklausomai nuo gamybos išdėstymo ir neblogai paaiškina ūkio išdėstymą industrinėje visuomenėje, tačiau sunkiau pritaikomos šiuolaikinės poindustrinės visuomenės gamybos sistemai, kai transporto kaštai nebesudaro esminės gamybos išlaidų dalies. *Išdėstymo teorijos* (angl. *location theory*) pradininkais laikomi Vokietijos mokslininkai: J. H. von Thunen (1826), A. Weber (1909), W. Christaller (1933), A. Losh (1940).

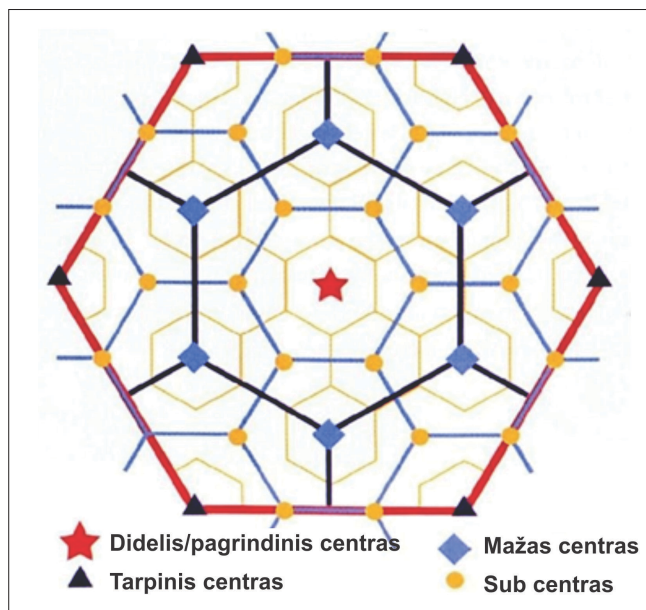
Šiame darbe nėra galimybės ir poreikio detalai aptarti visų išdėstymo teorijos tradicijų, todėl bus aptartos tik tos, kurios gali būti svarbios aiškinant Lietuvos periferinių vietovių raidos tendencijas. Prūsijos žemvaldžio J. H. von Thunen (1826) sukurtas žemės naudojimo modelis skirtas paaiškinti, kaip keičiasi žemėnauda tolstant nuo miesto ar konkretaus regiono rinkos dėl išaugančių gamybos produktų gabenimo išlaidų. Remiantis J. H. von Thunen modeliu, tolstant nuo pagrindinių produkcijos realizacijos centrų, gamybos intensyvumas, o tuo pačiu ir gyventojų tankis, turi mažėti. Tai yra viena iš tradicinių priežasčių, kodėl periferiniai regionai pasižymi mažesniu gyventojų tankiu. J. H. von Thunen modelis gali būti adaptuotas ir kitoms veikloms, nes tolstant nuo svarbaus centro (pavyzdžiui, nuo miesto, kur teikiamos reikalingos paslaugos, telkiasi darbai ir pan.) laiko ir pinigų sąnaudos auga. Dėl šios priežasties gyventi ir dirbti toliau nuo tokio centro daugeliu atveju yra brangiau, tad teritorijos netoli miestų yra patrauklesnės net kalbant apie dezurbanizacijos procesus, aptartus ankstesniame skyrelyje.

Šio darbo požiūriu, aktualiausia išdėstymo teorijos tradicija susijusi su W. Christaller (1933) ir A. Losh (1940) darbais, žinomais *centrinių vietų teorijos* pavadinimu. Ši teorija siekia paaiškinti gyvenamųjų vietų skaičių, dydį ir padėtį gyvenviečių sistemoje arba, kitaip sakant, aiškina, kaip regione susiformuoja hierarchinė gyvenviečių sistema. S. Brown (2006) teigimu, tiek W. Christaller (1933), tiek A. Losh (1940) savo darbuose daugiausia dėmesio skyrė tolygiam mažmeninės prekybos ir paslaugų centrų išdėstymui, atsižvelgiant į jų skaičių, dydį, atstumus tarp jų ir teikiamų paslaugų įvairovę tarp identiškų ir vienodai pasiturinčių vartotojų. Teorija remiasi klasikine ekonomikos teorija, o paslaugos išdėstomos taip, kad galėtų konkuruoti tarpusavyje siekdamos kuo didesnio pelno (Brown, 2006, p. 187). Įmonės išsidėsto pagal esamą paklausą, o jų sprendimai įsikurti sukuria papildomas darbo vietas ir augantį gyventojų skaičių. Tai, kaip teritorijoje išsidėsto komerciniai vienetai (įmonės), apsprendžia ir gyventojų išsidėstymą. Tai – tipinė pozityvistinė teorija, taikytina visur esant idealioms, realybėje nelabai pasitaikančiomis sąlygoms. Teorijos padiktuoti modeliai buvo kuriami esant tobulos rinkos sąlygoms, kai procesai vyksta tolygioje lygumoje, neatsižvelgiant į jokiais kliūtis, t. y. neatsižvelgiant į jau

prieš tai susiformavusį gyvenviečių tinklą, nevertinant teritorijos gamtinių sąlygų ir kt. (Dawkins, 2003; Pociūtė, 2014).

J. Berry ir J. D. Parr (1988) remdamiesi W. Christaller (1933) centrinių vietų teorija sukūrė modifikuotą jos modelį, kur rinkos centrai atitiko miesto centrinės vietas ir buvo skirstomi pagal hierarchiją, atsižvelgiant į aplink esančias aptarnaujamas teritorijas. Jų sukurtas modelis buvo taikomas prognozuojant vietinių ir regioninių prekybos centrų, paslaugų įmonių ir verslo centrų išdėstymą.

Šio darbo požiūriu, aktualiausia yra W. Christaller sukurta centrinių vietų teorija (Christaller, 1933), kurioje aiškinamas trijų tipų centrų išdėstymas (Gregory ir kt. 2009). W. Christaller teorijoje komerciniai, transporto ir administraciniai centrai prilyginami gyvenvietėms, kurių funkcija – aptarnauti aplinkines teritorijas. Gyvenvietės funkcionuoja kaip aptarnavimo centrai – kuo didesnė aptarnaujama teritorija, tuo daugiau aptarnavimo funkcijų centre telkiasi. Skirtingos paslaugos turi skirtingo dydžio rinkas, tad tam tikros paslaugos (pvz., mažos parduotuvės) išsidėsto tankiai (formuojasi daug mažų centrų), o tam tikros – retai (pvz., universitetai). Teritoriškai diferencijuota paklausa suformuoja griežtą ir idealiu atveju taisyklingą hierarchinę sistemą, kuri veikia taisyklingo šešiakampio sistemos principu (1.2.4.1 pav.).

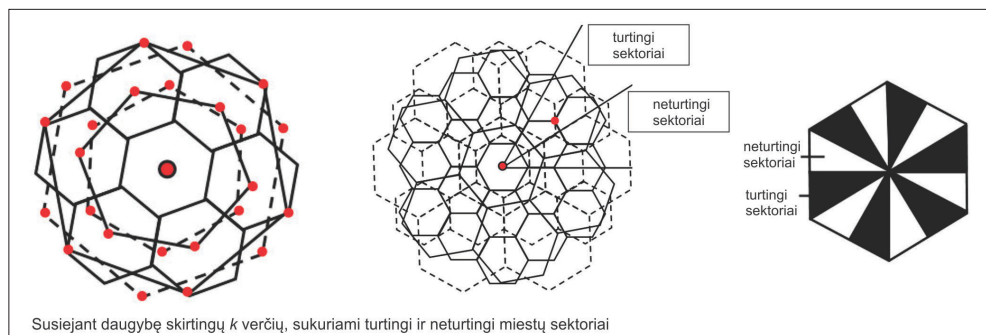

1.2.4.1 pav. Schema iliustruoja W. Christaller (1933) centrinių vietų teorijos modelį (*grafinio atvaizdavimo šaltinis: Oliveira Pereira da Conceicao, 2010*)

W. Christaller sukurtoje centrinių vietų teorijoje kalbama apie tolygų visos teritorijos padengimą gyventojus aptarnaujančiais centrais. Teritorijos padengimo tipas (centrų pasiskirstymas) priklauso nuo centro funkcijų, nes skirtingo tipo centrai

aptarnauja skirtingo dydžio rinkas (Christaller, 1933) (1.2.4.1 pav.). Suprantama, kad visą centrų pasiskirstymą nulemia paklausos, t. y. namų ūkių, pasiskirstymas, kuriam keičiantis galima tikėtis ir paslaugų centrų išsidėstymo kaitos. Retėjantis gyventojų tankis šiuo atveju reikštų, kad turėtų didėti šešiakampės gardelės plotas, jei centro funkcijos poreikiai nesikeičia (pvz., reikalingas minimalus pirkėjų skaičius parduotuvei). W. Christaller (1933) centrinių vietų teorijoje administraciniai, komerciniai ir transporto centrai suskirstyti pagal griežtą hierarchiją, kurią apsprendžia rinkos jėgos (visų pirma, įmonių siekis uždirbti kuo didesnę pelną). Pirmiausia potencialią paklausą generuoja teritorijoje besikuriantys fermeriniai ūkiai, kurių poreikiai leidžia kurtis paslaugų ir pramonės sektoriams. Šiame darbe nagrinėjamas atvirkštinis procesas – mažėjantis kaimo gyventojų skaičius, kuris mažina paslaugų poreikį, taigi, priešingai W. Christaller teorijai, tokia situacija turėtų sąlygoti erdviškai adekvatų paslaugų įmonių mažėjimą ir tolesnį gyventojų skaičiaus mažėjimą.

A. Losh (1940) W. Christaller (1933) sukurtą modelį pakeitė ir padarė jį pritaikomu sudėtingesnėse geografinėse vietovėse. A. Losh modelyje taip pat liko išlaikyta šešiakampė sistema, nes pasiekiamumo prasme – tai optimali rinkos forma, norint padengti visą teritoriją, tačiau nebuvo siekta tolygaus gyventojų išdėstymo. Modelyje šešiakampiai buvo išdėstyti taip, kad neliko griežtos gyvenviečių hierarchijos, tačiau buvo sukurtas gyvenviečių dydžio tęstinumas ir išryškėjo šeši turtingų gyvenviečių sektoriai ir šeši skurdžių gyvenviečių sektoriai, kurie pasižymėjo retu paslaugų tinklo išvystymu (van Otten ir Bellafiore, 2017) (1.2.4.2 pav.). Šiuo atveju teorija numato, kad esant laisvai rinkai natūraliai susiformuos įmonėmis ir gyventojais „turtingi“ ir šiais požiūriais „neturtingi“ retai apgyventi regionai. Kaip ir W. Christaller, taip ir A. Losh sukurtas modelis pritaikytas vystant gyvenviečių sistemas Japonijoje, Londone ir buvusioje centrinėje Sovietų Sąjungos teritorijoje, visų pirma planuojant ir išdėstant gyventojų aptarnavimo centrus.

1.2.4.2 pav. Schema iliustruoja A. Losh (1940) ekonominio kraštovaizdžio modelį (dar vadinamą gyvenviečių pasiskirstymo modeliu) (grafinio atvaizdavimo šaltinis: van Otten ir Bellafiore, 2017).

Kaip jau minėta, remiantis W. Christaller (1933) centrinių vietų teorija, buvo vystoma vieningos gyvenviečių sistemos schema ir buvo išskirti Lietuvos kaimo aptarnavimo centrai bei nustatytas jų eiliškumas (hierarchiškumas). Dabartinė šalies situacija rodo, kad gyvenviečių sistema keičiasi, taip pat keičiasi ir gyvenviečių sistemos hierarchiniai lygiai, ypač Lietuvos RAT. Centrinę vietų teoriją padeda paaiškinti Lietuvos RAT kaimo gyvenviečių tinklo raidos dėsningumą ir leidžia daryti prielaidas apie tai, kas laukia kitų šalies gyvenviečių ateityje. Svarbu pabrėžti, kad vykdytas kaimo aptarnavimo centrų ankstesnis išskyrimas ir jų tinklo analizė remiasi teoriniais samprotavimais apie tinklo kaitą, tačiau tai neatitinka jo naujo pritaikymo dabartinėmis aplinkybėmis.

Pasak S. Vaitekūno (1989), 1964 m. Lietuvoje pradėtas vykdyti vieningos gyvenviečių sistemos įgyvendinimas, o šios koncepcijos kūrėjas K. Šešelgis (1975), siekdamas tolygaus gamybos išdėstymo visoje šalyje, išskyrė tokius pagrindinius punktus: „1) derinti gamybos išdėstymą su bendru dirbančiųjų balansu mieste ir kaime; 2) išdėstyti teritorijoje visų lygių (pirminio, kasdienio, periodinio ir epizodinio) aptarnavimo ir informacijos įstaigas; 3) diferencijuoti planuojamosios teritorijos gyvenvietes pagal jų funkcijas, rangą ir pan.; 4) nustatyti gyvenviečių įtakos zonų ribas, derinti jas su administraciniu teritorijos padalijimu; 5) suskirstyti planuojamą teritoriją į pramonės, žemės ūkio, rekreacijos, poilsio ir pan. zonas“ (Vaitekūnas, 1989, p. 60).

Analizuojant socioteritorinę atskirtį (paslaugas teikiančių viešųjų ir privačių įstaigų tinklo kaitą ir pasiekiamumą) taip pat svarbu atsižvelgti ir į sovietmečiu kurtą gyvenviečių rangų sistemą, kur centrų įtakos zonos priklausė nuo skirtingų turimų funkcijų kiekio (Vaitekūnas, 1989). Svarbiausiomis to laikotarpio funkcijomis buvo laikoma: „1) gamybinės, kurios formuojasi gamybinės kooperacijos pagrindu; 2) prekybinės, kurios atsiranda dėl nevienodo prekybinio aptarnavimo centrų rango; 3) administracinės valdymo (jos paprastai veikia tik sistemos administracinių vienetų ribose); 4) demografinės ir pasikeitimo darbo jėga (jungia visų rūšių migracijų zonas); 5) aptarnavimo funkcijos (mokyklinio, medicininio, buitinio, komunalinio, informacinio ir kt.), kurių kiekviena aptarnavimo rūšis taip pat turi savo traukos zonas“ (Vaitekūnas, 1989, p. 67–68.).

Taigi, 1967 m. Lietuvos rajoninio planavimo schemos prioritetas buvo skiriamas tolygiam mikrorajonų tinklo sudarymui, sukuriant jų centre gyventojų kasdienes poreikius atitinkantį aptarnavimo kultūrinių-buitinių įstaigų kompleksą. Lietuvoje minėti mikrorajonai ir jų centrai buvo įteisinti, sukurto modelio pagrindais buvo išdėstomos gyventojų aptarnavimo įstaigos kaimuose (Stanaitis, 1994a, p. 55). Išskirti aptarnavimo centrai Lietuvos kaimo vietovėse atliko „socialinio, administracinio, religinio, gamybinio aptarnavimo funkcijas“ (Stanaitis, 1994a, p. 56), be to, juose buvo kuriama palanki demografinė situacija ir optimalus erdvinis išdėstymas kuriant visą kaimo tinklą (Stanaitis, 1994a, p. 56). Pasak S. Stanaičio, minėti kaimo aptarnavimo centrai buvo išskiriami pagal šešis kriterijus: „geografinė padėtis; centro

demografiniai rodikliai; istorinis vystymasis; funkcinė struktūra; centre esančios socialinės infrastruktūros įstaigos, jų funkcionavimas, teikiamų paslaugų kompleksškumas; socialinių traukos zonų dydis“ (Stanaitis, 1994b, p. 56). Remiantis minėtais kriterijais buvo sudarytas tolygus pirmos eilės kaimo aptarnavimo centrų tinklas, kuris istoriškai žvelgiant atitiko pagrindinius miestelius ir palaikė glaudų ryšį su kitomis gyvenvietėmis, taip vystydamas įvairias funkcijas, tokias kaip prekybos, aptarnavimo, religines. Toks pirmos eilės kaimo aptarnavimo centrų ryšys su kitomis gyvenvietėmis leido pagrįstai taikyti W. Christaller centrinių vietų teorijos modelį. Taip pat ir dabartinis Lietuvos administracinis suskirstymas (pakartotinai Lietuvos teritorijos administracinis suskirstymas peržiūrėtas 2001 m. ir šalies teritorija suskirstyta į 60 savivaldybių) remiasi tolygiu W. Christaller (1933) modeliu, kai savivaldybių administraciniai centrai yra tolygiai išsidėstę vienas kito atžvilgiu, todėl galima teigti, kad buvo pasirinktas W. Christaller tolygus administracinių centrų išdėstymo modelis, veikiantis pagal socioekonominius ir geografinius principus. Kaip ir griežtame W. Christaller hierarchiniame modelyje, taip ir Lietuvoje sukurtoje gyvenviečių ranginėje sistemoje aukštesnio rango centrai aptarnauja žemesnius, kurie išsidėsto tam tikrose jų įtakų zonose, o aukščiausio rango centrai atitinka savivaldybių administracinius centrus (Stanaitis, 1994a, p. 56–57).

Taikant centrinių vietų modelį labai svarbus dabartinis viešųjų paslaugų įstaigų (pvz., švietimo, kultūros, sveikatos ir kt.) tinklas (svarbus tiek įstaigų skaičius, tiek jų aptarnaujama teritorija (traukos zona)). Miestuose ir kitose gyvenvietėse esančių viešųjų paslaugų įstaigų inventorizavimas gali atskleisti šiandienos gyvenviečių svarbą, nustatyti jų hierarchijos lygį ir leisti palyginti bei įvertinti buvusios sukurtos tolygios gyvenviečių aptarnavimo sistemos veikimo pokyčius.

Centrinių vietų teorija svarbi, nes leidžia suprasti, kaip veikiant rinkos jėgoms formuojasi komercinės paslaugas teikiančių įmonių hierarchija priklausomai nuo gyvenviečių tinklo plėtros. Gausėjantis namų ūkių tinklas sukuria sąlygas susiformuoti įvairaus lygio paslaugų tinklui, kurio tankis priklauso nuo konkrečiai paslaugai reikalingų „pirkėjų/vartotojų“ skaičiaus. Analogiškai, retėjantis gyvenviečių ir gyventojų tinklas turėtų sukelti tokių paslaugų tinklo retėjimą, taip pat priklausomai nuo joms reikalingos „minimalios“ paklausos.

Centrinių vietų teorija yra svarbi ir dėl to, kad paaiškina, koku principu buvo planuojamas Lietuvos gyvenviečių tinklas, atskleidžia šalies gyvenviečių tinklo susiformavimo ypatumus ir parodo, kaip idealiomis sąlygomis vystomi ir dirbtinai primetami modeliai ne visada pasiteisina. Sukurta gyvenviečių sistema ir gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklas taip pat turi savo inerciją, kaip iš dalies teigia kelio priklausomybės teorija (paminėta 1.2.1 *skyriuje*), ir todėl turėtų keistis lėčiau, nei gyventojų skaičius, nes erdvinės struktūros keičiasi lėčiau nei jas kuriantys ekonominiai procesai (Sykora, 2009). Remiantis centrinių vietų teorija, gyventojų

teritorinis persiskirstymas turi keisti ir jiems teikiamų paslaugų persiskirstymą, todėl šio darbo metu bus bandoma įvertinti, kiek šie procesai teritoriškai sutampa.

Galios santykių teorijos. Nors šiame darbe nebuvo galimybės detaliai nagrinėti įstaigų tinklą nulemiančių socialinių veikėjų įtakos, bet akivaizdu, kad paslaugų re-tėjimą apsprendžia ne vien jų poreikių ir paklausos kaita, bet ir įvairių galią turinčių veikėjų sprendimai išlaikyti ar uždaryti tam tikrą įstaigą.

Remiantis institucionalizmo požiūriu, teritorijose atsirandančios socioekono-minės ir politinės problemos priskiriamos institucinių veiksmų padariniams (Bu-čaitė, 2007). F. Hahn ir M. Hollis (1979) vystomos idėjos priskiriamos *naujamajam institucionalizmui* (angl. *new institutionalism*), nes jose analizuojamas ne vien tik racionalus individų pasirinkimas, bet ir kartu veikiantys socialiniai, ekonominiai ir politiniai procesai. Institucijų formavimasis sąlygoja individų (pvz., politinių vei-kėjų) pasirinkti ir išmokti vaidmenys, o nuo politinių veikėjų interesų bei prefe-rencijų gali priklausyti viešųjų paslaugų įstaigų išdėstymas (Kato, 1996). Taip pat institucionalizmo vystomos idėjos atsispindi per vietos veikėjų viešųjų paslaugų netolygaus tinklo vystymą, kuris tam tikrose vietovėse nesutampa su gyvento-jų vystymusi, tam greičiausiai įtaką daro veikėjų asmeniniai politiniai interesai ir pan., tačiau darbe šis veiksnys tik įvardijamas kaip vienas iš galimai egzistuojan-čių ir lemiančių netolygų paslaugų vystymąsi, bet plačiau neanalizuojamas.

Šioje vietoje yra labai svarbu paminėti ir veikiančios galios principą, kuris su-prantamas kaip veikėjo noras ir gebėjimas pasiekti tam tikrą norimą bei planuoja-mą rezultatą, o apie tai kalbama A. Giddens (1984) *struktūracijos teorijoje* (angl. *strukturation theory*). Taigi šioje koncepcijoje deklaruojama „didesnė instituciškai subordinuota veikėjų autonomija, tačiau galia kildinama iš institucinės tvarkos tęs-tinumo“ (Isoda, 2014, p. 9). Tai reiškia, kad politiniai veikėjai remiasi politinėmis nuostatomis (kurios yra suformuotos pasirinktos politinės partijos deklaruojamose nuostatose), tačiau puikiai supranta, kad gali laisvai priimti ir savo asmeninį spren-dimą (šio tyrimo atveju, laisvai gali nuspręsti, kuriais kriterijais remiantis pasirinkti tam tikros viešas paslaugas teikiančios įstaigos likvidavimą, ar remtis racionaliu ir mokslškai pagrįstu sprendimu, ar savo asmeninėmis nuostatomis siekiant sau nau-dos pagal politinės partijos priklausomybę, kaip yra teigiama ir racionalaus pasirin-kimo teorinėje prieigoje). Be to, ši teorija remiasi integruota socialinės struktūros ir veikėjų analize (t. y. teorija, pabrėžiančia socialinių veikėjų ir socialinių struktūrų tarpusavio priklausomybę), o šie konstruoja savo erdvę, todėl sukurtos savo gy-venamosios aplinkos savybės gali lemti gyventojų gyvenamosios vietos pakeitimo sprendimą ieškant patogesnės gyvenamosios vietos, kur didesnė paslaugų koncen-tracija, todėl įvairūs veikėjų (tiek politinių, tiek ir paprastų gyventojų) norai ir pasi-rinkimai daro įtaką gyventojų teritorinei kaitai. Pritaikant šią teoriją analizuojamai temai, daroma prielaida, kad gyventojų skaičiaus mažėjimas gali būti priklausomas

nuo politinių veikėjų priimamų tam tikrų sprendimų, lemiančių viešąsias paslaugas teikiančių įstaigų tinklo susitraukimą, kai gyventojai persikelia į vietoves, pasižyminčias įstaigų koncentracija, ir kur geriau patenkinami jų poreikiai. Remiantis šia teorija galima daryti tik prielaidas, kodėl transformuojasi gyvenviečių sistema, tačiau priežastys detalios neanalizuojamos, pasiliekant prielaidų lygmenyje.

Dar prieš institucionalizmo ir struktūracijos teorijos vystomas idėjas buvo pradėta kalbėti apie vadybinį požiūrį, kuris ir sudarė prielaidas joms vystytis. Taigi, XX a. aštunto dešimtmečio pradžioje miesto socialinėje geografijoje pirmą kartą buvo prabilta apie vadybinį požiūrį (*menedžerialistinę prieigą*) (angl. *managerialist approach*), kurio pradininku laikomas R. Pahl (1970). Savo darbe „Kieno miestas?“ (angl. *Whose city?*) (Pahl, 1970) autorius atskleidė, kad tiek miesto sociologija, tiek ir miesto geografija ilgą laiką nekreipė dėmesio į ribotų išteklių paskirstymą ir jų prieinamumą/pasiekiamumą vyraujančioje miesto sistemoje, kurią valdė ir išteklius skirstė įtakingi miesto valdytojai (pvz., nekilnojamo turto agentai, statybų bendrovių valdytojai, vietos valdžios būstų valdytojai ir medicinos darbuotojai). R. Pahl (1970) teigė, kad norint suprasti, kaip paskirstomi ištekliai miesto sistemoje, svarbu suprasti principus, kuriais remiantis yra paskirstomi ir valdomi ištekliai. Autorius taip pat teigė, kad egzistuoja dideli miesto išteklių paskirstymo ir jų prieinamumo/pasiekiamumo teritoriniai netolygumai. R. Pahl savo teoriją grindė keliais teiginiais – prielaidomis:

„1) Egzistuoja fundamentalūs teritoriniai suvaržymai nepakankamų išteklių ir infrastruktūros pasiekiamumui. Teritoriniai apribojimai dažniausiai išreiškiami laiko/kainos atstumu.

2) Egzistuoja fundamentalūs socialiniai suvaržymai ribotoms miesto paslaugoms. Jie atspindi valdžios pasiskirstymą visuomenėje ir yra iliustruojami: biurokratinėmis taisyklėmis ir procedūromis, socialiniais vartininkais (angl. *social gatekeepers*), kurie padeda paskirstyti ir kontroliuoti miesto išteklius.

3) Gyventojai pagal gyvenamąją vietovę skiriasi savo galimybėmis pasiekti ir gauti ribotus išteklius, jei jų ekonominės ar užimtumo pozicijos nesikeičia. Padėtis, kuri aprašyta 1-ame ir 2-ame punktuose, gali būti vadinama *socioteritorine* arba socioekologine sistema. Gyventojai, kurie yra apribojami gauti ribotus miesto išteklius ir infrastruktūrą, yra priklausomas kintamasis, tuo tarpu miesto sistemos valdytojai, kurie kontroliuoja ir valdo prieigą, yra nepriklausomas kintamasis.

4) Konfliktas miesto sistemoje yra neišvengiamas. Kuo labiau ištekliai ar infrastruktūra yra vertinami tam tikros vietovės gyventojų, arba kuo didesnė yra jų vertė ir kuo mažesnė pasiūla, atsižvelgiant į paklausą, tuo didesnis yra konfliktas“ (Pahl, 1970, p. 125).

C. Hamnett (1996) teigimu, R. Pahl padarė reikšmingą indėlį nustatydamas tiek socialinius, tiek teritorinius galimybių ribotiems miesto ištekliams apribojimus,

atkreipdamas dėmesį į miesto valdytojų ir socialinių vartininkų (angl. *social gatekeepers*) vaidmenį ir jų sukurtų taisyklių ir procedūrų vykdymą ir laikymąsi, kas sąlygoja neišvengiamą konfliktą. Taigi, autorius susiejo pasiskirstymo (angl. *distribution*), prieigos (angl. *access*), paplitimo (angl. *allocation*) ir galios (angl. *power*) aspektus, teigdamas, kad „pagrindinė miesto sociologijos sistema yra apribojimų modelis, veikiantis skirtingai tam tikrose vietose“ (Pahl, 1970, p. 218). Todėl galima teigti, kad R. Pahl vienas pirmųjų išryškino skirtingą gyvenimo galimybių teritorinę diferenciaciją, ryšį tarp profesinės bei pajamų nelygybės ir miesto sistemos sąsajas. Taigi, galima teigti, kad bet kurioje visuomenėje yra apriboti ir geidžiami ištekliai bei paslaugos, tačiau tie, kurie valdo tuos išteklius, juos paskirstys pagal savo interesus. Išteklių ir infrastruktūros teritorinis paskirstymas atspindės valdžios galią visuomenėje, tačiau visos visuomenės bando įsikišti ir ištaisyti netolygų galios pasiskirstymą. Todėl R. Pahl teiginiuose aiškiai išdėstoma, kad teritorinė struktūra dalinai atspindi ir dalinai nulemia socialinę struktūrą (Hamnett, 1996, p. 12).

C. Hamnett teigimu, labai panašiai į R. Pahl žiūri D. Harvey, išdėstęs savo interpretaciją straipsnyje „*Social justice and spatial system*“ („*Socialinis teisingumas ir teritorinė sistema*“) (1969) apie pajamų paskirstymą miesto sistemoje, tačiau šio mokslininko požiūris buvo labiau technokratinis ir daugiausia orientuotas į politiką. D. Harvey (1969) darbe dėmesys buvo sutelktas į mechanizmus, kurie sprendžia transporto tinklų, pramonės zonavimo, viešųjų paslaugų tinklų, namų ūkių ir panašių dalykų paskirstymo poveikius, kurie neišvengiami pagal įvairių gyventojų grupių pajamas (Hamnett, 1996).

Pasak C. Hamnett, tiek R. Pahl (1970), tiek D. Harvey (1969) radikalios geografinės darbai paskatino ir kitus miesto geografijos ir sociologijos atstovus domėtis socialinės teorijos aspektais ir tirti ribotų paslaugų pasiekiamumą, pasiskirstymą ir galimybę jomis naudotis mieste (pvz., P. De Vise (1972), P. Williams (1978, 1982), D. Smith (1977), P. Knox (1975, 1978)), siejant juos su socialine nelygybe ir socialine reforma (t. y. su geografinė gerovės ir socialinės gerovės klausimais). Todėl to laikotarpio Jungtinės Amerikos Valstijų ir Jungtinės Karalystės socialinės geografijos atstovų darbai buvo skirti dabartinių socialinių problemų analizei, taip pat ir politikos klausimų formulavimui bei politikos kritikai (Davis ir Albaum, 1972; Hamnett, 1996). P. Knox teigimu, „gyventojų fizinis darbo, namų, švietimo ir medicinos įstaigų, gerovės paslaugų (t. y. socialinės apsaugos paslaugos), parduotuvių, atvirų viešųjų erdvių pasiekiamumas – esminis dalykas tiriant gerovės geografiją (Knox, 1978, p. 415). Be to, P. Knox teigimu, ir tolimesniuose autorių „paslaugų pasiekiamumo darbuose buvo plėtojama R. Pahl ir D. Harvey „realių pajamų“ šaltinių idėja akcentuojant veikiančius paslėptus mechanizmus, kurie daro įtaką socioteritorinei gerovės diferenciacijai, atsirandančiai dėl paslaugų padėties vietovėje arba paslaugų paskirstymo miesto sistemoje“ (Knox, 1978, p. 415).

Nematomi mechanizmai, veikiantys paslaugų išdėstymą, aprašomi ir *geomarketingo koncepcijoje*. Kalbant apie geomarketingo koncepciją yra labai svarbu pabrėžti, kad šiai koncepcijai svarbus teritorijos gyventojų (vartotojų) poreikių patenkinimas, susijęs su gerovės augimu. A. P. Pankrukhin (Панкрухин, 2006) teigimu, kai kalbama apie konkrečią teritoriją (tai gali būti regionas, miestas, vietovė), yra labai svarbus santykis tarp paslaugų teikėjo ir vartotojų prekių ir paslaugų poreikių patenkinimo. Pasak J. Ramanauskienės, „teritorijos marketingo valdymo subjektas – teritorinė (vietos) administracija“ (Ramanauskienė, 2014 p. 56), o konkrečiai šios disertacijos atveju – savivaldybių administracija, kuri rūpinasi gyventojų viešųjų paslaugų pasiekiamumu (konkrečiau, viešųjų įstaigų tinklo išdėstymu), nes „vykdomosios valdžios uždavinys yra efektyviai valdyti savo teritorijos išteklius ir teikti viešąsias paslaugas gyventojams, t. y. atliekant atitinkamas funkcijas savo kompetencijų ribose, didinti teritorijos patrauklumą gyvenimui ir verslui“ (Ramanauskienė, 2014, p. 56). Taigi, geomarketingo principo taikymas turėtų būti grindžiamas instituciniu požiūriu, kurio subjektai turi būti valdžios institucijos, turinčios kurti patrauklią aplinką pritraukti vartotojus, tokius kaip gyventojus, investuotojus ir pan., „o teritorinio marketingo valdymo objektai – verslo ir individualūs vartotojai“ (Ramanauskienė, 2014, p. 59). Puikiai suprantama, kad taikant geomarketingo koncepciją galima išvengti gyventojų patiriamos socioteritorinės atskirties (pvz., vystant viešųjų įstaigų tinklo infrastruktūrą, teritorija tampa patrauklesnė ir gyventojams, ir investuotojams, kurie kuria darbo vietas).

Detaliau analizuojant geomarketingo koncepciją yra išskiriamos dvi mokyklos (pagal E. Kazlauskienę (2010, p. 198–199)): amerikietiškoji ir britiškoji. XX a. paskutinių dviejų dešimtmečių geomarketingo amerikietiškajai mokyklai prognozuojant įvairių įmonių ir įstaigų plėtrą yra būdinga paslaugų teikėjų ir vartotojų išdėstymo mikro lygmeniu analizė (Stanton, 1978; Moyer ir Hutt, 1979; Kotler ir Armstrong, 1991 ir kt.). Analizuojant išdėstymą didžiausias dėmesys buvo kreipiamas į konkrečios įstaigos gamybos išlaidas ir apyvartos kaštus, konkurencijos lygį rinkoje, gaminamos produkcijos ar paslaugos ypatumus, o svarbiausia – į vartotojų skaičių ir koncentraciją (teritorinį pasiskirstymą) bei teritorinius apribojimus, kurie yra sąlygojami įvairių veiksnių (gamtinių, demografinių, infrastruktūros vystymo ir kt.). O štai XX a. paskutinio dešimtmečio geomarketingo britiškajai mokyklai yra būdingas įvairių įmonių išdėstymas makro lygmeniu, atsižvelgiant į regioninę pasiūlą ir paklausą (Davies, 1976; Dawson, 1980; Hallsworth, 1992; Jackson ir Thrift, 1995 ir kt.). Remiantis geomarketingo koncepcija analizuojamos traukos zonos tarp paslaugų centrų (darbe galima tapatinti su viešąsias paslaugas teikiančiomis įstaigomis) ir vartotojų (koncepcijoje vadinama rinka). Pasak E. Kazlauskienės (2010), traukos zonos analizuojamos teritoriniu (analizuojama skirtingu masteliu) ir paslaugos rūšies (koncepcijoje vadinama šakiniu aspektu, šiame darbe

gali būti prilyginama skirtingoms švietimo, sveikatos, kultūros ir kt. paslaugoms) aspektais, taip pat „atliekami ir rinkų teritorinių ypatumų, potencialių vartotojų išdėstymo, prekių judėjimo (paskirstymo) tyrimai, analizuojamos prekybos ir paslaugų įmonių optimalaus išsidėstymo schemos“ (Kazlauskienė, 2010, p. 199).

Apibendrinant galima teigti, kad daugelis teorinių prieigų dažniausiai skirtos urbanizuotų teritorijų (miestų) analizei, kurias kuriant dažniausiai nebuvo atsižvelgiama į įvairius išorinius veiksnius ir modeliai buvo kuriami idealizuotomis sąlygomis. Tačiau miestų vystymui skirtas teorijas galima perkelti bei pritaikyti ir kaimiškoms teritorijoms, kur veikia tie patys valdymo modelio mechanizmai, tie patys modelio principai. Todėl menedžeralistinė ir geomarketingo teorinės prieigos bent iš dalies gali paaiškinti socioteritorinės atskirties ir jos skirtumų RAT priežastis.

Nors nei viena iš aptartų teorijų adekvačiai neaiškina paslaugų tinklų ar juo labiau socioteritorinės atskirties nykimo teritorinių principų, daugelis jų gali paaiškinti atskirus šių procesų elementus. Gyvenviečių ir paslaugų tinklų sistemos transformaciją galima pagrįsti centrinių vietų teorija, kuria remiantis sovietmečiu buvo dirbtinai kurta gyvenviečių sistema ir įstaigų tinklai (Pociūtė-Sereikienė ir kt., 2019). Pasikeitus sistemai, rinkos jėgų bei depopuliacijos poveikyje, tinklai, skirti didesniam naudotojų skaičiui, neišvengiamai keičiasi. Privačių įstaigų tinklai traukiasi adekvačiai kintančiai rinkai (didėja ten, kur jų trūko, ir nyksta ten, kur rinka per maža). Viešų įstaigų tinklų mažėjimas lemiamas ir vietos veikėjų sprendimais, kurie gali būti aiškinami ne tik viešais, bet ir privačiais interesais. Kai tokie interesai dominuoja, bent jau trumpuoju periodu, socioteritorinė atskirtis skirtingai paveikia net ir vienodų demografinių procesų teritorijas, todėl šie atvejai galėtų būti įvardijami kaip socioteritorinė diskriminacija.

Apibendrinant teorinių perspektyvų apžvalgą galima teigti, kad regioninio vystymosi netolygumas, atskirų regionų depopuliacija ir nykstantys viešų ir privačių įstaigų tinklai yra natūrali pokomunistinės visuomenės vystymosi pasekmė. Aptartos teorinės perspektyvos ir teoriniai modeliai aiškina augančius teritorinius netolygumus ir gyventojų bei paslaugas teikiančių įstaigų koncentravimosi centriniuose vietovėse tendencijas. Auganti socioteritorinė atskirtis periferiniuose regionuose taip pat gali būti lemiama nematomos politinių veikėjų galios, kuri veikia kaip nepriklausomas kintamasis, tačiau šis aspektas darbe neanalizuojamas. Darbe analizuojamus pokomunistinės Lietuvos regioninius netolygumus geriausiai paaiškina ekonominės divergencijos arba, konkrečiau, centro–periferijos ir centrinių vietų teorijos. Šiame darbe prie depopuliacijos ir bendrųjų paslaugų įstaigų nykimo priežasčių bus grįžtama labai epizodiškai, tik ekspertų apklausos metu, nes ši problema reikalauja atskiro, kitais metodais paremto tyrimo.

1.3. Kaimo raidos ir retai apgyventų teritorijų tyrimai užsienyje ir Lietuvoje

Šioje dalyje daugiausia dėmesio skiriama RAT vykdytų tyrimų užsienyje ir Lietuvoje apžvalgai. Apžvalga rodo, kad RAT samprata, teritoriniai dėsningumai ir jos mastai skiriasi. Didžiausius skirtumus lemia vykdoma ES regioninė politika, kuri RAT išskiria kaip problemines teritorijas, tačiau šių teritorijų išskyrimas ir priklausymas joms yra ilgas politinis kelias, priklausantis nuo kiekvienos šalies vykdomos politikos. Todėl 1.3.1. dalyje „Europos valstybėse vykdytų tyrimų apžvalga“ trumpai pateikiami vykdyti šalių tyrimai, kur pagal ES priemones yra išskirtos RAT, taip pat apžvalga papildoma ir Lenkijoje vykdomais pagrindiniais tyrimais, nes šalyje vykdomi intensyvūs ESPON programos tyrimai, susiję su intensyviu gyventojų tankio mažėjimu, kuris daro įtaką socioteritorinės atskirties atsiradimui. 1.3.2. dalyje „Lietuvoje vykdytų tyrimų apžvalga“ trumpai apžvelgiami tyrimai, tiesiogiai susiję su Lietuvos RAT ir socioteritorinės atskirties reiškinių (tiksliau, viešąsias paslaugas teikiančių įstaigų tinklo kaita) temomis. Detalesni RAT ir socioteritorinės atskirties tyrimai integruotai pateikiami kiekvienoje darbo dalyje atskleidžiant analizuojamus aspektus.

1.3.1. Europos valstybėse vykdytų tyrimų apžvalga

Europos Komisija formuodama sanglaudos politiką ypač didelį dėmesį skiria Europos regionams, kurie susiduria su nuolat vyraujančiomis didelėmis geografinėmis ar demografinėmis problemomis, ir kaip prioritetinės yra išskirtos trys teritorijų grupės: kalnai, salos ir RAT (European Commission, 2019). Įgyvendinant ES regioninę politiką šiose trijose teritorijose 2014–2020 m. daugiausia dėmesio skiriama veiksams, susijusiems su užimtumu, ekonominiu augimu ir investicijomis į bendruomenes, kurios finansuojamos iš Europos regioninės plėtros fondo (ERPF) (angl. *European Regional Development Fund (ERDF)*) ir Sanglaudos fondo (SF) (angl. *Cohesion Fund (CF)*), taip pat ir per kitas vystymo programas, pvz., per Europos teritorinio bendradarbiavimo (ETB) (*European Territorial Cooperation (ETC)*) programas. O po 2020 m. Europos Komisija yra pasiūliusi įgalinančią sistemą, kuri orientuota į lankstumą ir suteikia įvairias galimybes panaudoti savo potencialą (European Commission, 2019).

Konkrečiai kalbant apie Europos RAT, išskiriamos tokios teritorijos, kurios dažniausiai susitelkusios šiauriausiuose Europos regionuose ir prie Viduržemio jūros. Šiaurės Europos RAT pasižymi išskirtinėmis savybėmis ir vystymosi sąlygomis, kurios susiduria su pagrindinėmis pasiekiamumo ir gyventojų senėjimo problemomis. Todėl ES per teikiamą paramą siekia padidinti galimybes teigiamiems pokyčiams augti, finansuodama projektus, kurie išnaudoja vietinį teritorinį potencialą, orientuotą į ekonomikos augimą, pvz., turizmo vystymą, infrastruktūros (IT ir inžinerinę) vystymą, nišinę gamybą (European Commission, 2019).

Europos regionuose, ypač Šiaurės šalyse (Suomijoje, Švedijos šiaurėje), Pietų (vidurio Ispanijoje, Prancūzijoje) ir kitose (Škotijoje ir kt.), jau nuo seno įgyvendinamos specialios regioninio vystymo politikos programos (Jauhainen, 2000). Šiaurinėse šalyse regioninio vystymo projektai RAT vykdomi gana sėkmingai ir daug kur pasiektas aukštas pragyvenimo lygis, to turėtų siekti ir Lietuva, nes tai vienas iš svarbiausių ES regioninės politikos prioritetų. Prie sėkmingos Šiaurės šalių regioninės politikos, nuolatinių regionų stebėjimo prisideda tokios organizacijos kaip Šiaurės RAT organizacija (NSPA) (Northern Sparsely Populated..., 2017). Ši organizacija apima trijų šiaurinių šalių apskritis: keturias šiaurines Švedijos apskritis (Norrbotten, Västerbotten, Jämtland ir Västernorrland), septynis šiaurės ir rytų Suomijos regionus (Lapland, Northern Ostrobothnia, Central Ostrobothnia, Kainuu, North Karelia, Pohjois-Savo ir Etelä-Savo) ir tris Šiaurės Norvegijos regionus (Finnmark, Troms ir Nordland). Apie RAT sampratą ir jų išskyrimo charakteristiką detaliau pateikiama 2.3. *RAT išskyrimo metodikos* skyriuje.

Daugiausiai tyrimų apie RAT atlieka šalys, priklausančios Šiaurės šalių regionui. Šiaurės šalyse RAT problemoms spręsti rengiamos strategijos (Gloersen, 2009). Vykdomi tyrimai daugiausiai dėmesio kreipia ne vien tik į demografines tendencijas, bet ir į susisiekimo, paslaugas teikiančių įstaigų infrastruktūros problemas bei į tose teritorijose esantį žemesnį pragyvenimo lygį, dėl kurio dažniausiai gyventojai važiuoja dirbti į miestus ar net užsienį (Gloersen ir kt. 2005; Dubois ir Roto, 2012). Pavyzdžiui, Švedijos RAT gyventojai į darbus linę važiuoti nuosavu transportu, todėl šiose teritorijose viešojo transporto infrastruktūros plėtojimas yra ne visada aktuali tema (Sandow ir Westin, 2010; Forsberg ir Stenbacka, 2013). Be to, tokiose šalyse kaip Švedija ir Suomija didėja dėmesys turizmo infrastruktūros plėtrai, per kurią tikimasi pagerinti situaciją RAT (Lundmark, 2006).

Kitose Europos šalyse RAT tema taip pat aktuali, atliekami įvairūs moksliniai tyrimai. Prie problemiškesnių RAT priskiriama rečiausiai apgyventa teritorija Europoje – Ispanijos Aragono regiono Teruelio provincija. Ten intensyviai mažėja gyventojų, vyksta stiprus gyventojų senėjimas. Viena didžiausių provincijos problemų – viešųjų paslaugų pasiekiamumas, nes paslaugos dažniausiai susitelkusios administraciniuose centruose, didžiuosiuose miestuose (Escalona-Orcao ir Diez-Cornago, 2007). Bulgarijoje taip pat akcentuojama gyventojų depopuliacijos tema, ypač kaimuose, esančiuose kalnuotuose ir pasienio regionuose, kur jaunų ir darbinių žmonių trūksta, nes nepakanka įvairių paslaugų ir žmonės išvyksta (Mladenov ir Ilieva, 2012).

Kaip jau minėta, didžiausia tyrimų dalis skirta Šiaurės šalių RAT (Gloersen, 2009, 2012; Gloersen ir kt., 2005), tačiau yra tyrimų skirtų ne tik Europos RAT – analizuojami Amazonės, Arkties ir Australijos RAT (Le Tourneau, 2020). Vis dėlto didesnė užsienio tyrimo darbų yra skirtų ne RAT, bet regioniniams skirtumams

aiškinti, išskiriant centrus ir periferijas (miestus ir kaimus) (Raagma, 2003; Lang, 2011, 2012, 2015; Kuhn, 2015), miesto ir kaimo sampratos apibrėžimui ir jų tarpusavio sąsajoms (Halfacree, 1993; Woods, 2005, 2011; Cloke, 2006; Novotny ir kt., 2015a, 2015b), priemiesčių formavimuisi (Iaquinta ir Drescher, 2000; Webster, 2002; Budiyantini ir Prativi, 2016) ir kitiems reiškiniams. Didelėje dalyje darbų didžiausias dėmesys skiriamas urbanizuotų teritorijų vystymuisi, tačiau puikiai suprantama, kad dėl augančių centrų formuojasi periferiniai regionai, kuriuose gyventojų skaičius mažėja, gyvenviečių tinklas retėja ir pradeda formotis RAT, kurioms būdingas socioteritorinės atskirties reiškinys. Socioteritorinės atskirties analizei nedaugelyje darbų naudojami kompleksiskai įvairūs rodikliai (Olarte, 2019), visi tyrimai daugiausia yra bendrojo pobūdžio ir susiję su vienu iš socioteritorinės atskirties pagrindinių aspektų – tiek privačių (pvz., prekybos, sporto/laisvalaikio, poilsio ir kt.), tiek viešųjų (pvz., švietimo, sveikatos, kultūros, administracinės) paslaugų pasiekiamumo analize, tiek keliaujant nuosavu automobiliu, tiek viešuoju transportu, analizuojant ne tik paslaugas teikiančių įstaigų išdėstymą, bet ir pasiekiamumą laike, nuotolius, kelionės kaštus ir kitus išvestinius rodiklius bei pasiekiamumo vertinimo modelius (Moseley ir kt., 1977; Moseley, 1979, 1981; Copus, 1997, 1999, 2001; Taylor, 1999, 2003; Schürmann ir Talaat, 2000; Nagy E., 2005; Rosik, 2012; Więckowski ir kt., 2012; Stępnia M. ir Rosik P., 2013; Geurs ir van Eck, 2001; Śleszyński, 2014, 2015; Bradley ir kt., 2017; Rosik ir kt., 2017, 2018; Rosner ir Stanny, 2017; Stępnia ir kt., 2017 ir kt.; Śleszyński ir kt., 2017a, 2017b, 2019; Komornicki ir Ciolek, 2017; Komornicki ir kt., 2018). Detaliau apie socioteritorinės atskirties sampratą rašoma 1.1.2. *Socioteritorinės atskirties sampratos skyriuje.*

Labai didelis dėmesys gyventojų skaičiaus mažėjimui skiriamas kaimyninėje Lenkijoje. P. Eberhardt padarė labai didelį indėlį aprašydamas Lenkijos regionus, kurie patiria didelį gyventojų skaičiaus mažėjimą nuo 1946 m., įvardino kriterijus, parodančius gyventojų skaičiaus mažėjimą regionuose (Eberhardt, 1989) bei suskirstė Lenkijos gyventojų demografinę raidą į fazes (Eberhardt, 2014). Labai daug dėmesio šioje valstybėje yra skiriama retėjančių teritorijų planavimui (Śleszyński, 2012), socialiniams aspektams: gyvenimo lygio įtakai, kuri priklauso nuo gyventojų skaičiaus mažėjimo kaimo vietovėse (Kopacz, 2011); prastesniam viešųjų paslaugų pasiekiamumui (ypač tuštėjančiose teritorijose) – viešąsias paslaugas teikiančioms įstaigoms (universitetai, ligoninės) ar administraciniais centrams (Zaucha ir kt., 2015; Śleszyński, 2016); dėmesys taip pat skiriamas probleminių regionų išskyrimui, remiantis socialiniais, ekonominiais, gamtiniais veiksniais (Śleszyński ir kt., 2017b) ir kt.

Taigi galima teigti, kad daugiausia tyrimų, skirtų išskirtinai RAT, yra tose šalyse, kuriose RAT yra išskirtos ir pripažintos valstybiniu ir europiniu lygiu. Kitų šalių tyrimuose RAT atskirai neakcentuojamos ir neišskiriamos kaip atskiri teritoriniai analizės vienetai, tačiau jose vykdomi intensyvūs gyventojų skaičiaus

mažėjimo, retėjimo ir kiti kaimo raidos problemų tyrimai. Dėl didelės tokių tyrimų gausos, šioje darbo dalyje paliečiami tik tie tyrimai, kurie glaudžiai siejasi su gyventojų retėjimo, kaimo raidos, socioteritorinės atskirties (paslaugas teikiančių įstaigų pasiekiamo) ir kitais tyrimais.

Apibendrinus būtina pabrėžti, kad kitų šalių RAT tyrimų patirtį būtent Lietuvos atvejui pritaikyti yra sudėtinga, nes labai skiriasi regionų mastelis, geografinė padėtis ir gamtinės sąlygos, administracinis valdymas, šalių istorinė patirtis, ekonominis išsivystymas ar kultūrinės sąlygos. Pasinaudojus šių tyrimų patirtimi ir Europos Komisijos nustatytais RAT išskyrimo kriterijais (European Commission, 2019)), RAT teritorijos buvo išskirtos Lietuvoje taikant panašius demografinius indikatorius ($12,5 \text{ gyv./km}^2$), bet analizuojamos mažesnės ir tik kaimiškos teritorijos, kurios gali susidurti su panašiomis problemomis kaip retai apgyventos periferinės Šiaurės šalių teritorijos (detalesnis pagrindimas pateiktas 2.3. skyriuje). Atlikta Europos valstybių, kuriose RAT išskiriamos kaip prioritetinės teritorijos, kurioms skiriamas ypač didelis dėmesys vykdant regioninę politiką, vykdytų tyrimų apžvalga prisidėjo prie tyrimo tikslo ir darbo uždavinių formulavimo. Šių tyrimų rezultatai leido apibrėžti pagrindinę darbo kryptį akcentuojant vieną pagrindinių RAT gyventojams kylančių problemų – socioteritorinės atskirties didėjimą dėl paslaugas teikiančių įstaigų nykimo. Kitaip sakant, šių tyrimų patirtis autorei padėjo sudaryti principinę socioteritorinės atskirties formavimosi modelį. Ankstesnių tyrimų analizė leido patikslinti ekspertų klausimyną (pvz., įtraukiant turizmo sodybų ir laikinų gyventojų skaičiaus klausimus, nes užsienio RAT tyrimuose daug dėmesio skiriama tokių teritorijų turizmo vystymui; gyventojų pasirenkamas transporto rūšis ir pan.). Taip pat atlikta tyrimų apžvalga leido suprasti, kad tokių teritorijų atsiradimas neat-siejamas nuo urbanizacijos ir metropolizacijos procesų lokaliame ir tarptautiniame kontekste, patvirtino migracijos veiksnių svarbą periferinių teritorijų formavimuisi. Ši tyrimų apžvalga patvirtino ir tai, kad konkrečių vietovių patrauklumo (įvaizdžio) formavimui ir paslaugas teikiančių įstaigų išdėstymui įtakos turi ne tik centrinės, bet ir vietos valdžios veikėjų sprendimai, paremti galios santykiais (apie tai detaliau aprašyta 1.2. *Teorinių perspektyvų* skyriuje).

1.3.2. Lietuvoje vykdytų tyrimų apžvalga

Bendrieji gyventojų ir gyvenviečių kaitos tyrimai. Nors moksliniai kaimo raidos tyrimai Lietuvoje vykdomi ne vieną dešimtmetį, konkrečiai RAT gyvenviečių tinklas ir gyventojai nagrinėjami tik antrą dešimtmetį. Lietuvos gyventojų skaičiaus kaitai ir kaimiškų teritorijų gyventojų bei teritorijų tinklo kaitai buvo skiriama nemažai dėmesio dar sovietmečiu (Vaitekūnas, 1989, 2000, 2004, 2006, 2008, 2009; Stanaitis ir Stankūnienė, 1995; Stanaitis ir kt., 1999; Vanagas ir kt., 2002; Krupickaitė,

2007; Stanaitis ir Stanaitis, 2008), tačiau nors autoriai ir paliesdavo retėjančių teritorijų temą, tiesiogiai neįvardindavo RAT. Būtina atskirai paminėti vieną iš tokių autorių kaip S. Stanaitis, kuris tyrinėdamas saugomas teritorijas, kaimo gyvenviečių tinklą, apie RAT tiesiogiai neužsiminė, bet palietė ir kai kurių tokių teritorijų problematiką (Stanaitis, 1994a, 1994-1995, 1998a, 1998b, 2001, 2010). Kartu su juo ir kiti geografs nagrinėjo Rytų Lietuvos regiono, pasienio, kaimo teritorijų demografines tendencijas (Stanaitis, Baubinas ir Kriaučiūnas, 1999; Baubinas ir Stanaitis, 2001, 2002; Stanaitis ir Baubinas, 2002; Daugirdas ir Burneika, 2006; Mačiulytė, 2006; Daugirdas ir Baubinas, 2008; Burneika ir Daugirdas, 2008; Kriaučiūnas, 2010), kaimo gyvenviečių ir jų funkcijų kaitą (Kriaučiūnas, 2013; Kriaučiūnas, Ubarevičienė ir Pociūtė-Sereikienė, 2014; Kriaučiūnas ir kt., 2014), Rytų Lietuvos žemėnaudos raidą (Ribokas ir Rukas, 2006; Ribokas ir Milius, 2007; Milius ir Ribokas, 2008; Ribokas ir Zlatkutė, 2009; Ribokas, 2010, 2011; Ribokas ir Daugirdas, 2013). Netiesiogiai RAT atsiradimo priežastis nagrinėjo ir autoriai, tiriantys šalies sostinės – Vilniaus regiono raidą. Mokslininkų tyimuose akcentuojama, kad dėl veikiančio stipraus traukos centro retėja aplinkinės teritorijos (Burneika, 2008, 2009; Burneika, Kriaučiūnas, Ubarevičienė, 2010; Burneika, Ubarevičienė, 2011; Burneika ir kt., 2013a).

Taip pat gyventojų skaičiaus kaitos analizė autorės buvo trumpai analizuota sudarant Lietuvos seniūnijų urbanizacijos lygio tipologiją (3.1.2. *skyrius*) ir publikuota straipsnyje „*Kaimiškų teritorijų identifikavimo problema: Lietuvos seniūnijų atvejis*“ (Baranauskienė, 2019), kuo remiantis išskirtos ir Lietuvos RAT. Didelė dalis Lietuvoje vykdytų tyrimų, susijusių su gyventojų skaičiaus kaita, daugiausia skirti natūralios gyventojų kaitos analizei (Stankūnienė, 2003; Stankūnienė ir Jasilionienė, 2008; Stankūnienė ir Jasilionis, 2011) arba atskirai migracijai (Rakauskienė ir Ranceva, 2012; Ubarevičienė, 2016; Shor ir Burneika, 2017). O kalbant apie kompleksiškus demografinės kaitos darbus (kuriuos veikia įvairūs sociodemografiniai, socioekonominiai ar socioerdviniai aspektai), dažniausiai tyrimai yra skirti miestų ar metropolinių regionų analizei (Ubarevičienė ir kt., 2011; Ubarevičienė, 2014; Burneika ir kt., 2017), mažiau dėmesio skiriama probleminiams regionams, pasižymintiems depopuliacijos problemomis (Daugirdas ir kt., 2013; Pociūtė, 2014; Baranauskienė, 2017, 2018), o abu aspektus apimančių analizių yra labai mažai (Burneika ir kt., 2014; Ubarevičienė ir kt., 2016; Ubarevičienė, 2018a; Pociūtė ir kt., 2019a, 2019b).

Identifikuotų RAT tyrimai. Pasak V. Daugirdo ir kitų mokslininkų (2013), pirmieji konkretūs darbai, kurie buvo specialiai skirti Lietuvos RAT tyrinėti, pradėti dar 2000 m. Geografijos institute A. Marcinkėnaitės, V. Daugirdo ir R. Baubino. Pirmasis šia tema parengtas darbas buvo Vilniaus universiteto bakalaurantės A. Marcinkėnaitės, kuriame buvo analizuojama 1979–2000 m. laikotarpio RAT kaita, vėliau parašytas ir magistro darbas (Marcinkėnaitė, 2001, 2003), darbui vadovavo R. Baubinas, o vėliau prie šių tyrimų prisidėjo V. Daugirdas (Daugirdas, Baubinas

ir Marcinkėnaitė, 2003). Bet pirmieji darbai buvo daugiau įvadiniai ir apžvalginiai. Vėlesniu laikotarpiu prasidėjo daug rimtesni RAT tyrimai, kurie jau apėmė ne tik tokių teritorijų identifikavimą (pirmoji kartoschema, vaizduojanti Lietuvos RAT paplitimą, buvo sudaryta V. Daugirdo (2002a)), bet ir socialinių bei ekonominių rodiklių analizę, didžiųjų miestų įtaka RAT formavimuisi, mokyklų tinklo kaitą ir kt. (Daugirdas, 2002a, 2002b; Daugirdas ir Baubinas, 2003, 2007, 2008; Ribokas, 2011; Daugirdas, Kriaučiūnas ir Ribokas, 2013; Kriaučiūnas ir Daugirdas, 2013; Daugirdas ir kt. 2013; Baranauskienė ir Daugirdas, 2017, 2018). Vykdyti tyrimai jau apėmė ir smulkesnius teritorinius vienetus – seniūnijas. Anksčiau vykdytų tyrimų apibendrinimui ir RAT problematikos kompleksiniam, gilesniam pažinimui 2012–2013 m. Lietuvos socialinių tyrimų centro Visuomenės geografijos ir demografijos institutas vykdė mokslinių tyrimų projektą „Lietuvos retai apgyventos teritorijos ir jų gyventojai“. Šio projekto rėmuose išleista kolektyvinė monografija „Lietuvos retai apgyventos teritorijos“ (Daugirdas ir kt., 2013) bei keletas mokslinių straipsnių, kuriuose aptarta ne vien tik bendra Lietuvos ir RAT prastėjanti socialinė ar demografinė padėtis, jos tendencijos (Daugirdas, Kriaučiūnas ir Ribokas, 2013), bet ir migracijos procesai (Burneika, Daugirdas ir Ubarevičienė, 2014), socialinės bei ekonominės problemos (Burneika ir kt., 2013b), gyvenviečių tinklas, jo ypatumai bei raida (Kriaučiūnas, Daugirdas, 2013).

Lietuvos RAT atsiradimui įtakos turėjo sovietmečiu dirbtinai kuriama gyvenviečių sistema (Kriaučiūnas ir kt., 2014), kuri buvo vykdoma pagal to meto SSRS rajoninį planavimą – „Vieningos apgyvendinimo sistemos“ koncepciją (Стульгинский, 1963; Maldžiūnas, 1970; Šešelgis, 1975 ir kt.). Be to, vykdyti RAT tyrimai atskleidė, kad RAT formavimuisi įtakos turėjo ir žemės našumas, nes pastebėta, kad teritorijose, pasižyminčiose nenašiomis žemėmis, yra mažesnis gyventojų tankis, ko galima priežastis – sunkesnis pragyvenimas. Taip pat buvo pastebėta, kad net našiomis žemėmis pasižyminčiose teritorijose gyventojų tankis mažėja dėl ūkių stambėjimo ir augalininkystės plėtros, nes tokio tipo ūkiuose yra mažesnis darbo jėgos poreikis dėl daugiau naudojamos stambiosios technikos (Daugirdas ir kt., 2013, p. 128). Žinoma, kad vykstanti technologinė pažanga ir žemė ūkio technikos tobulėjimas yra fundamentalios priežastys, nulemiančios ūkių stambėjimą ir darbo rankų poreikio žemės ūkyje mažėjimą, bet šie procesai gali vykti skirtingu intensyvumu. Ūkių stambėjimas ir orientacija į augalininkystę vykusį Lietuvoje pastaraisiais dešimtmečiais (Kriaučiūnas ir Burneika, 2019) gali būti įvardijami kaip depopuliacijos skatinimo veiksniai.

Bendrieji kaimiškų teritorijų tyrimai. Papildomai galima paminėti ir kitų mokslininkų vykdytus darbus, kurie prisidėjo prie kaimo raidos pažinimo, tačiau juose specialiai neišskiriamos RAT: kaimo atskirtis (Poviliūnas, 2002b, 2003; Beresnevičiūtė, Kazakevičius ir Poviliūnas, 2003), kaimo bendruomenės (Gegužienė ir Žiliukaitė, 2004;

Poviliūnas, 2008; Aleksandravičius ir Žukovskis, 2011), kaimo gyventojų sociokultūriniai bruožai ir gyvenamosios ypatumai (Vosyliūtė, 2002; Luobikienė ir Butkevičienė, 2010); kaimo plėtra (Poviliūnas, 2002a; Aleksandravičius, 2004), kaimo konkurencingumas (Atkočiūnienė, 2009), kaimo raida (Melnikienė ir Vidickienė, 2007; Kuliešis ir Pareigienė, 2011a, 2011b), kaimo gyventojų padėtis darbo rinkoje (Pocius, 2002), kaimo tipo gyvenviečių patrauklumas (Vidickienė, Melnikienė, Ribašauskienė, 2015), kaimo ir regionų politika (Melnikienė ir kt., 2011; Jasaitis ir Ratkevičienė, 2012; Vidickienė ir Melnikienė, 2014), kaimo atokumas vertinant laiko aspektą (Vidickienė ir Gedminaitė-Raudonė, 2011), miestų daroma įtaka teritorijų pritaikymui žemės ūkiui (Aleknavičius ir Gudonytė, 2009; Aleknavičius ir Valčiukienė, 2011), ūkinės veiklos skatinimas kaime (Dužinskas, Jasaitis ir Ratkevičienė, 2007b), žemės ūkis ir kaimo plėtra (Dužinskas, Jasaitis ir Ratkevičienė, 2007a) ir kt.

Teritoriniai socialinės atskirties (socioteritorinės atskirties) tyrimai. Mokslinės literatūros, kur kalbama apie socialinę atskirtį, yra gausu (Zaleckienė, 1998; Mikulionienė, 2005; Matulionis, 2007; Kublickienė ir Sviklas, 2007; Ališauskienė ir kt., 2015; Mikulionienė, Rapolienė ir Valavičienė, 2018 ir kt.) (*apie socialinę atskirtį detaliau rašoma 1.1.2. skyriuje*). Kiek mažiau yra nagrinėjamas socialinės atskirties teritorinis išsidėstymas (Miliauskaitė, 2008; Dumbliauskienė ir Braukylaitė, 2010 ir kt.), kurį tyrinėja daugiausiai geografs, tačiau jų tyrimuose specialiai neišskiriamos RAT. Kaip jau buvo minėta (*1.1.2. skyriuje*), apie teritorinę atskirtį Lietuvos RAT pirmasis kalbėti pradėjo ir šią sąvoką suformulavo V. Daugirdas (Daugirdas ir kt., 2013). Tyrimai, susiję su teritoriniais socialinės atskirties aspektais, detaliau pateikiami 1.1.2 skyriuje. Toliau pateikiami pagrindiniai tyrimai, susiję su paslaugas teikiančių įstaigų tinklo transformacija (*pateikiami tik 3.3. skyriui aktualiausi tyrimai*).

Gyventojų poreikius patenkinančių paslaugas teikiančių įstaigų tyrimai. Nemažai dėmesio paslaugų pasiekiamumo analizei skiria Lietuvos valstybinės institucijos. Lietuvoje pasiekiamumo analizę atliko LR Vidaus reikalų ministerija rengiant „Lietuvos regioninės politikos Baltąją knygą darniai ir tvariai plėtrai 2017–2030“ (2017), kurioje užsibrėžta, kad pagrindinės paslaugos būtų pasiekiamos iki 30 min. keliaujant automobiliu. Detalesnė analizė skirta tik švietimo įstaigų pasiekiamumui, kuri remiasi tik paprastu geometriniu skaičiavimu (atstumas nuvažiuojamas per numatytą laiką). Taip pat skiriamas dėmesys ir regionų centrų hierarchiniam skirstymui, išskiriant tris hierarchinius lygmenis. Rimtesnė pasiekiamumo analizė atlikta LR Vidaus reikalų ministerijos rengiant „Nacionalinį pažangos planą“ (2020), vertintas ekonominių centrų pasiekiamumas per 45 min., skaičiuojant gyventojų kelionės sąnaudas ir vidutinę kelionės trukmę. Remiantis atlikta analize išskirtos funkcinės zonos: trijų didžiųjų miestų aglomeracijos, ekonominiai centrai ir mišrios zonos. Be to, Lietuvai labai svarbus šiuo metu rengiamas LR teritorijų bendrasis planas (Lietuvos Respublikos teritorijos..., 2019, 2020), kuriame pateikiamas viešųjų

paslaugų pasiskirstymas pagal urbanistinių centrų lygmenis. Remiantis šiuo planu sukurtas regionų partnerystės koncepcijos modelis, pateikiami regioniniame lygmenyje veikiantys funkcinio papildomumo ir regioninio bendradarbiavimo ryšiai, tačiau ten neišskiriamos numatytos analizuoti gyventojų funkcinės traukos zonos. Taigi, valstybinio lygio darbai daugiausia dėmesio skiria išskiriamų zonų ar traukos centrų pasiekiamumui, jo naujam hierarchiniam suskirstymui, mažiau kreipiant dėmesį į atskirų paslaugas teikiančių įstaigų pasiekiamumą.

Kita vertus, pastaruoju metu Lietuvos mokslininkai skiria vis daugiau dėmesio paslaugas teikiančių įstaigų analizei. Buvo atliktas tyrimas, „Gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklo kaitos tendencijos Lietuvos kaimo gyvenvietėse“ (Kriaučiūnas, Pociūtė-Sereikienė ir Ribokas, 2016), kuriame analizuojamos kaimo gyvenvietėse esančių švietimo, kultūros, sveikatos apsaugos įstaigų, prekybos, maitinimo, pašto ir bankinių paslaugų įmonių tinklo kaitos tendencijos, šiai kaitai įtaką darantys veiksniai bei teritoriniai dėsniniai. Ištirti dėsniniai atskleidžia didėjančią kaimo gyvenviečių socioteritorinę atskirtį, tačiau tiesiogiai šis terminas darbe nevartojamas ir giliau šis aspektas nenagrinėjamas. Be to, disertacijos autorė kartu su bendraautorais yra atlikusi Lietuvos socioteritorinės atskirties vertinimą savivaldybių lygmeniu (Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas, 2019a, 2019b). Atliktas kompleksinis demografinių, socialinių ir ekonominių rodiklių vertinimas, išskirtos teritorinė atskirtimi pasižyminčios teritorijos, taip pat atskirai atliktas ir viešųjų paslaugų infrastruktūros vertinimas (bendrojo ugdymo mokyklų, ikimokyklinio ugdymo įstaigų, kultūros centrų skaičiaus pokytis ir medicinos prieinamumas (gydytojų skaičiaus kaitos rodiklis)).

Toliau pateikiami pagrindiniai Lietuvoje vykdyti tyrimai, skirti paslaugas teikiančių įstaigų, kurios detaliau analizuojamos darbe, analizei.

Švietimo paslaugas teikiančių įstaigų kaitos tyrimai:

- *Ikimokyklinio ugdymo įstaigų tinklo kaita.* Konkrečiai šalies ikimokyklinių įstaigų tinklas ar jo kaita nėra plačiai analizuoti, o daugiausia dėmesio skiriama bendrojo ugdymo mokyklų švietimo kokybei ir vadybos aspektams (Želvys, 2009, 2015, Juodaitytė ir kt., 2012), Lietuvos ikimokyklinio ugdymo įstaigų raidos bruožai 1940–1990 m. laikotarpiu yra tik bendrai aprašyti (Sliužinskė, 2015). Detalesni ikimokyklinių įstaigų kaitos tyrimai vykdyti geografų (Kriaučiūnas, Pociūtė-Sereikienė, Ribokas, 2016), taip pat ir disertacijos autorės kartu su kitais bendraautorais, kai analizuojama ne tik ikimokyklinių įstaigų tinklo kaita bet kaitos vertinimas įtrauktas ir apskaičiuojant šalies gyventojų teritorinės atskirties indeksą vertinant šalies gyventojų viešųjų paslaugų teritorinės atskirties netolygumus (Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas, 2019a, 2019b.).
- *Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaita.* Lietuvos mokyklų tinklo kaitos tema nėra nauja, nagrinėta ne vieno mokslininko (Dumbiausienė, Staugaitytė, 2013;

Kriaučiūnas, Pociūtė-Sereikienė, Ribokas, 2016 ir kt.). Daugiausia prie to prisidėjo geografs, ypač P. Gaučas, kuris sutelkė dėmesį į Rytų Lietuvos daugiakalbį regioną, parengė nemažai žemėlapių ir kartoschemų. Mokslininko darbuose nagrinėjama istorinė įvairiakalbių mokyklų tinklo raida, dėstomų dalykų vartojamos kalbos kaita, daugelis kitų aktualių etnolingvistikos problemų, būdingų šiam regionui (Gaučas, 1992, 1996, 1997a, 1997b, 2000). Tačiau, minėti darbai specialiai neišskiria probleminių ar retai apgyventų regionų, yra tik keletas darbų, kur aptariamas mokyklų tinklas RAT (Daugirdas ir kt., 2013; Luobikienė, 2016). Detaliau bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaitą RAT analizavo V. Baranauskienė ir V. Daugirdas (Baranauskienė ir Daugirdas, 2017, 2018), taip pat autorių analizuota mokinių bei mokytojų skaičiaus kaita. Be to, disertacijos autorė kartu su kitais bendraautoriais teritoriniam atskirties indeksui apskaičiuoti naudojo ir švietimo įstaigų skaičiaus kaitą (Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas, 2019a, 2019b). Apie mokyklų tinklo kaitą kartais kalbama kaip apie socialinių aptarnavimo įstaigų tinklo dalį, jų prieinamumą. K. Trakšėlys švietimo prieinamumą akcentuoja ne vien tik kaip geografinį, fizinį mokyklos pasiekiamumą ir mokyklų tinklo išdėstymą, kuris, jo teigimu, ypač svarbus gyvenantiems kaimo vietovėse, bet akcentuoja ir švietimo įstaigų suteikiamą mokslo kokybę (Trakšėlys, 2015). Taip pat kasmet yra vertinama mokyklų kokybė ir žurnalas „Reitingai“ reitinguoja mokyklas pagal mokinių pasiekimus, o 2020 m. pirmą kartą atliktas finansinių rodiklių vertinimas, kuris parodė, kad skirtingose mokyklose yra netolygus finansavimas ir, dažnu atveju, didelis mokyklos finansavimas neužtikrina aukštos ugdymo kokybės ir mokyklos, kur vienam mokiniui skiriamas didžiulis finansavimas atsiduria reitingo sąrašo gale, ir ši tendencija ypač būdinga ne didžiųjų miestų, o periferinių savivaldybių mokykloms (Užusienytė, 2020; Jurčenkaitė, 2020; Murauskaitė, 2020; Rimaitė, 2020). Taigi švietimo prieinamumas susideda iš dviejų dedamųjų – mokyklų pasiekiamumo (prieinamumo) ir mokymosi kokybės (Trakšėlys, 2015; LR švietimo įstatymo..., 2011). Pasak K. Trakšelio, „švietimo prieinamumas ir kokybiškas švietimas yra daugelio šalių politinių diskusijų objektas ir prioritetas, nes kokybiškas ir prieinamas švietimas suvokiamas kaip visuomenės ir žmogaus gerovės pagrindas“ (Trakšėlys, 2015, p. 129). Tačiau disertacijoje pasirinktas tik mokyklų pasiekiamumo aspekto vertinimas, kuris yra vienas iš pagrindinių aspektų, atskleidžiančių socioteritorinę atskirtį.

Sveikatos priežiūros įstaigų tinklo kaitos tyrimai:

- *Asmens sveikatos priežiūros įstaigų tinklo kaita.* Daugiausia tyrimų šioje srityje yra apie visuomenės senėjimą ir jo daromą įtaką sveikatos apsaugos sistemai (Kanopienė ir Mikulionienė, 2006; Mikulionienė ir Stanaitis, 2006; Šurkienė ir kt., 2012), vykdomoms sveikatos priežiūros tinklo reformoms ir jų vertinimui

(Likaitė ir kt., 2015; Nakrošis, Barcevičius ir Vilpišauskas, 2015; Jogaitė, 2014, 2016), paslaugų prieinamumo vertinimui ir politikos bei valdymo aspektams (Misevičienė ir Dregval, 2002; Kairys ir Gurevičius, 2001; Kairys ir kt., 2004; Jan-kauskienė ir Pečiūra, 2007; Tamutienė ir kt., 2011), tačiau detalios tinklo kaitos analizei skirtų darbų nėra daug. Teritorinės atskirties indekso vertinimui autorė kartu su kitais bendraautoriais naudojo gydytojų skaičiaus kaitos rodiklį įvertinant medicinos prieinamumą (Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas, 2019a, 2019b), taip pat geografo atliktą darbą, skirtą kaimo medicinos punktų tinklo kaitos bendroms tendencijoms (Kriaučiūnas ir kt., 2016), tačiau detalesnė sveikatos priežiūros įstaigų tinklo kaitos analizė nebuvo vykdoma.

- *Vaistinių tinklo kaita.* Apie Lietuvos vaistinių tinklo kaitą darbų yra labai mažai, vaistinių tinklo ir jų verslo plėtrai 1918–1940 m. laikotarpiu yra parašytas magistro baigiamasis darbas (Jachimavičienė, 2015), taip pat buvo analizuojamos kaimo gyventojų paslaugų pasiekiamumo nuostatos, kur dažnai išskiriamas prastas vaistinių pasiekiamumas (Melnikienė ir Vidickienė, 2007), o dar anksčiau atlikti tyrimai parodė, kad teritorijų vystymui yra labai svarbi sveikatos paslaugų tinklo plėtra (tarp jų ir vaistinių), ir suformulavo prielaidą, kad sveikatos paslaugų vystymui įtakos turi socialinė-demografinė aplinka (Staponkienė ir Vekterytė, 2003). Kadangi vaistinių tinklo kaitos darbų nėra daug, šiame darbe sveikatos įstaigų analizę nuspręsta papildyti analizuojama vaistinių skaičiaus kaita ir jų tinklo paplitimu Šiaurės rytų RAS (3.3.3.2. *skyrius*).

Kultūros įstaigų tinklo kaitos tyrimai:

- *Kultūros centrų tinklo kaita.* Didžiausia dalis tyrimų, susijusių su kultūros centrais, yra skirti kultūros centrų veiklos ir teikiamų paslaugų analizei bei daromai įtakai ar reikšmei bendruomenėms, bendradarbiavimu su kitomis organizacijomis, kultūros politikai, strategijai ir valdymui bei kt. (Matulis, 2009; Lietuvos Respublikos kultūros..., 2012; Juzukonis, 2014; Butkevičienė ir kt., 2016; Jurėnienė ir Stonytė, 2016; Jurėnienė ir Urbonienė, 2018). Gana reikšmingas darbas vertinant kultūros centrų tinklo kaitos pokyčius buvo atliktas Socialinių tyrimų institute – „Lietuvos gyventojų kultūriniai poreikiai“ 2003–2004 m. Apklausos metu buvo vertinama respondentų nuomonė apie kultūros centrų likvidavimą ir gauti rezultatai parodė, kad net apie 70 proc. respondentų neigiamai vertino kultūros centrų uždarymą, ypač neigiamai vertino apklausti mažų miestelių gyventojai (Kublickienė, 2004; Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2006). Be to, institute ir vėliau buvo vykdomi tyrimai vertinant ne tik kultūros centrų, bet kitų kultūros įstaigų būklę (Kublickienė ir kt., 2009). Daugelyje vykdytų tyrimų minima, kad su kultūros įstaigų reformomis ir kitais klausimais labai ilgai užtrukta, didžiausia priežastis – decentralizacija (t. y. kultūros centrų valdytojais tapo vietos savivaldybės, o ne Kultūros

ministerija) (Jurėnienė ir Urbonienė, 2018), o anksčiau vykdytos įvairios pertvarkos ir reformos nesukūrė jokios naudos, ir tik gana vėlai – 2004 m. buvo priimtas Kultūros centrų įstatymas (Matulis, 2007). Tačiau visuose tyrimuose nebuvo analizuojamas kultūros centrų tinklo kaitos aspektas. Detalesnė kultūros centrų įstaigų analizė atliekama geografiškai, analizuotas kultūros centrų įstaigų skaičiaus pokytis (1989–2013 m.) tyrinėjamuose tam tikruose kaimuose (Kriaučiūnas ir kt., 2016). Be to, detaliau tinklo kaita disertacijos autorės su bendraautoriais naudota apskaičiuojant Lietuvos teritorinės atskirties indeksą (Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas, 2019a). Kadangi tinklo kaitos analizės darbų nebuvo daug, šiame darbe pasirinkta detalesnė kultūros centrų skaičiaus kaitos analizė bei kultūros centrų įstaigų lankytojų analizė 2001–2018 m. bei pateikiamas detalus įstaigų tinklo išdėstymas Šiaurės rytų Lietuvos RAS 2018 m. (3.3.3.1. *skyriuje*).

- *Viešųjų bibliotekų tinklo kaita.* Bibliotekų tinklo kaita nėra plačiai analizuota, daugiausia darbuose tik paminimi bendri statistiniai rodikliai, o darbai skirti daugiausia kitiems aspektams analizuoti, pvz., bibliotekų vaidmenų kaitai tinklaveikos visuomenėje (Juchnevič, 2016), viešųjų bibliotekų teikiamoms paslaugoms, paslaugų kokybei ir jų daromai įtakai vartotojams (Rudžionienė, 2000; Rutkauskienė, 2008, 2009a, 2009b) ir kita. Šiek tiek detaliau kaimo bibliotekų kaita analizuota geografiškai, lygintas jų skaičius su sovietmečio pabaigos laikotarpiu – tyrėjų nuomone, šių įstaigų skaičius 2013–2017 m. buvo gana neryškiai pasikeitęs (Kriaučiūnas ir kt., 2016). Todėl disertacijos darbe pasirinkta analizuoti ne tik 2005–2018 m.¹⁸ viešųjų bibliotekų skaičiaus kaitą, bet ir atkleisti 2018 m. veikiančių bibliotekų tinklą Šiaurės rytų Lietuvos RAS, norint parodyti tankų tinklo paplitimą (3.3.3.2. *skyriuje*).

Apibendrinus Lietuvoje vykdytus gyventojų ir gyvenviečių raidos tyrimus matoma, kad periferinės retėjančios teritorijos tampa itin aktualios, o RAT identifikuojamos ir juose vyraujančios demografinės, socialinės ir ekonominės problemos analizuojamos jau du dešimtmečius. Tokios teritorijos reikalauja išskirtinio dėmesio ir nuolatinio monitoringo. Kaimiškų teritorijų tyrimų gausa parodė, kad labai svarbūs yra teritoriniai socialinės atskirties aspektai, kad gyventojai susiduria su didžiausia paslaugas teikiančių įstaigų pasiekiamumo problema. Analizuoti tyrimai parodė, kad kaimiškų periferinių teritorijų formavimąsi veikia gyventojų migracijos procesai ir intensyvus gyventojų ir paslaugas teikiančių įstaigų koncentravimasis miestuose, todėl šiam tyrimui pasirinkta socioteritorinės atskirties analizė ypač didelį dėmesį skiriant retai gyvenamoms kaimiškoms teritorijoms. Lietuvos tyrimų apžvalga atskleidė, kad dėl įsigalėjusios decentralizacijos atsirado paslaugas teikiančių įstaigų

¹⁸ Lietuvos statistikos departamentas bibliotekų skaičiaus savivaldybėmis nepateikia, duomenys savivaldybėmis pateikiami Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos ir tik nuo 2005 m.

pasiekiamumo ir paslaugų kokybės problemos, veikiant valdžios galios principams ir jų neracionaliems sprendimams norint patenkinti savo asmeninius poreikius lemiamas paslaugas teikiančių įstaigų tinklo išdėstymas, todėl šiame darbe buvo siekiama atskleisti tikrąją kaimiškų teritorijų situaciją ir parodyti realų socioteritorinės atskirties vyraujančią lygį būtent per pagrindinius gyventojų poreikius patenkinančių įstaigų kaitą ir jų tinklo išvystymą.

Apibendrinant galima teigti, kad nors pastaruoju metu Lietuvoje ir užsienyje įvairių RAT tyrimų po truputį daugėjo, tačiau juose nepakankamai atskleista gilesnė teritorinė ar regioninė socialinė analizė (išskyrus aukščiau minėtus Lietuvos geografų darbus). Be to, skirtingose šalyse naudojamos skirtingos sąvokos tam pačiam reiškiniui ir procesui apibūdinti apsunkina tyrimų analizę ir sampratų formulavimą. Antra vertus, gana gausu visuomeninės geografijos, sociologijos, demografijos ir kitų mokslų vykdomų tyrimų, todėl būtų svarbu susieti šias sritis ir nagrinėti RAT bei jose gilėjančią socioteritorinės atskirties reiškinį kompleksiskai. Todėl tikimasi, kad šis disertacijos darbas prisidės ne tik prie RAT ir socioteritorinės atskirties tolimesnių tyrimų vystymo, bet ir į sociologijos mokslą įneš erdvinę analizę, kuri taikoma geografijoje, kas paverčia šį darbą tarpdisciplininį.

2. DARBO METODOLOGIJA

Šios darbo dalies pirmame skyriuje pristatomi pagrindiniai darbo metodologiniai principai. Antras skyrius skirtas antrinių ir pirminių duomenų šaltiniams ir jų analizės metodams. Čia taip pat aptariama Lietuvos teritorinio diferencijavimo arba darbo analizės teritorinio pagrindo parinkimo principai. Trečia dalis skirta Lietuvos RAT išskyrimo metodikai remiantis užsienio ir Lietuvos moksliniais tyrimais.

2.1. Darbo rengimo metodika

Šio tyrimo metodologija buvo konstruojama remiantis pirmoje disertacijos dalyje apibūdžta socioteritorinės atskirties samprata bei jos formavimosi principiniu modeliu. Metodikos parinkimui įtaką darė aptartos teorinės perspektyvos ir ankstesnių mokslinių tyrimų rezultatai. Vadovaujamasi požiūriu, kad besikeičianti kapitalistinė visuomenė generuoja erdviškai poliarizuotą vystymąsi, dėl kurio vis didesnė gyventojų ir darbų dalis telkiasi metropoliuose. Mažėjantis gyventojų skaičius mažina įvairių paslaugų paklausą periferijoje (kaime), dėl to mažėja tokių paslaugų įstaigų tinklas, dar labiau mažėja darbo vietų pasiūla, auga socioteritorinės atskirties reiškiniai. Nors fundamentalios socioteritorinės atskirties priežastys susijusios su daugeliu visuomenės raidos procesų, šiuo atveju tiriamas tiesioginis socioteritorinės atskirties veiksnys – paslaugų įstaigų tinklas. Tai nulemia šio, daugiausia indukcinę logiką grįsto, tyrimo metodologiją. Iš esmės, tai yra empirinė nomotetinio pobūdžio analizė, kuria siekiama nustatyti bendrąsias socioteritorinės atskirties reiškinių vystymosi tendencijas, sietinas su gyventojų skaičiaus ir paslaugų įstaigų tinklo mažėjimu. Taigi, socioteritorinės atskirties reiškinys analizuojamas remiantis paslaugas teikiančių įstaigų (viešų ir privačių) tinklo kaitos pavyzdžiu, o konkretūs metodai parinkti priklausomai nuo anksčiau iškeltų tyrimo užduočių (etapų).

Erdvinė kiekybinė analizė yra pagrindinis šio kompleksinio sociogeografinio Lietuvos RAT tyrimo metodas, bet darbe naudojami ir kiti analitiniai tyrimo metodai. Pirminių ir antrinių duomenų, apibūdinančių socialinius procesus Lietuvos RAT, analizei naudojami įvairūs matematiniai ir kartografiniai metodai, kurie leidžia nustatyti nagrinėjamų teritorijų vystymosi tendencijas ir ryšius tarp įvairių kintamųjų. Čia apibendrinai pateikiamos pagrindinės sociogeografinės analizės metu naudotų duomenų grupės:

1. Duomenų rinkimo: darbe naudojami duomenys gauti iš literatūros šaltinių (mokslinės, populiariosios, teisinės ir kt.), statistinių duomenų bazių, kartografinių leidinių bei iš autorės elektroniniu paštu vykdytos ekspertų apklausos (seniūnų ir/ar seniūnijos administracijos darbuotojų apklausa).
2. Matematiniai duomenų apdorojimo: duomenų kiekybinė analizė, naudojantis statistinių duomenų analizės programa SPSS (Statistical Package for Social Sciences)

bei Microsoft Office Excel programa (statistinė matematinė analizė, koreliacijų nustatymas, klasterinė analizė – suskirstant savivaldybes ir seniūnijas į klases pagal gyventojų tankį ir kt.).

3. Kartografiniai duomenų analizės ir pateikimo: ženklų, kartogramų, arealų ir kt., teritorinis duomenų atvaizdavimas naudojantis geografinėmis informacinėmis sistemomis (GIS) (angl. *Geographic Information System*) bei CorelDRAW programa (duomenų kartografavimas – erdvinė statistinė analizė); kartografuoti reiškiniai toliau analizuojami naudojant GIS bei vizualinės analizės metodus.

4. Kiti loginiai tyrimo metodai: rezultatų apibendrinimui, išvadų ir rekomendacijų formulavimui naudojami indukciniai ir dedukciniai loginiai samprotavimai.

Toliau aprašomi pagrindiniai kiekybinio tyrimo metodai, kurie sudaro disertacijos ir duomenų analizės pagrindą.

Empirinio tyrimo dalyje daugiausia naudojami antriniai statistiniai duomenys. Svarbiausi apibendrinimai apie vykstančius procesus daromi remiantis antrinių duomenų analize, o ekspertų apklausos būdu gauti pirminiai duomenys padeda įvertinti antrinių duomenų patikimumą ir šiek tiek juos papildo. Pastarieji duomenys leidžia atskleisti vietos veikėjų požiūrį į socioteritorinę atskirtį ir šios problemos aktualumą.

Darbe didelis dėmesys skiriamas kartografinei duomenų analizei, kurią pasitelkiant atskleidžiami ne tik ryšiai tarp analizuojamų kintamųjų, bet ir atvaizduojami duomenys ir aiškiai matomi šalies teritoriniai netolygumai. Erdviniam reiškinių atvaizdavimui buvo naudojami įvairūs klasikiniai kartografiniai metodai ir principai, leidžiantys kiek įmanoma objektyviau atskleisti esamą situaciją. Erdvinė analizė atliekama savivaldybių (LAU-1 lygmuo) ir seniūnijų (LAU-2 lygmuo) administracinių vienetų teritoriniais lygmenimis. Atlikta duomenų analizė leidžia atskleisti RAT paplitimą, atsiradimo priežastis, įvertinti RAT gyventojams pagrindines paslaugas teikiančių viešųjų įstaigų ir privačių įmonių skaičiaus kaitą ir pasiekiamumą (gyventojų socioteritorinę atskirtį) (t. y. įstaigų ar įmonių tinklo išdėstymą) – atsakyti į disertacijos darbe iškeltą tikslą ir suformuluoti mokslines išvadas bei pateikti rekomendacijas.

2.2. Kiekybinis tyrimas: duomenys ir duomenų patikimumas, tyrimo metodai

Kadangi disertacijos tikslas yra bendrųjų šalies kaimiškų teritorijų vystymosi dėsningumų nustatymas, darbui pasirinkta kiekybinio tyrimo metodika. Tyrimo metu siekiama atskleisti apibendrintą Lietuvos kaimiškų seniūnijų, kurios yra pagrindinis tyrimo objektas, situaciją, todėl analizuojamą reiškinį apibūdinančių duomenų bazės sudarymas yra vienas svarbiausių tyrimo etapų. Pagrindiniai disertacijos tyrimui reikalingi duomenys gaunami iš antrinių duomenų šaltinių, bet tyrimui naudoti ir

autorės surinkti pirminiai duomenys. Didžioji dalis antrinių duomenų gauta iš įvairių centrinės valdžios institucijų, tačiau šiuos duomenis reikėjo papildyti duomenimis, kuriuos pateikė savivaldos kontroliuojamų seniūnijų administracijų darbuotojai ekspertinės apklausos metu. Pirminiai duomenys gauti įvykdžius ekspertų apklausą (*anketinės apklausos metodas – apklausa elektroniniu paštu*). Taikoma **visuminė atranka**, anketos išsiunčiamos visų Lietuvos RAT seniūnams/seniūnijos administracijos darbuotojams, kuriems pateikiami socialiniai-demografiniai, socioekonominiai, socialiniai-geografiniai klausimai. Apklausos metu surinkti kiekybiniai duomenys leidžia papildyti duomenų bazę bei įvertinti socioteritorinės atskirties reiškinius vietos gyventojų akimis. Šitaip surinkti duomenys leido įvertinti oficialiose duomenų bazėse pateiktų duomenų patikimumą, nes gauta tikslesnė informacija atskleidė centralizuotų duomenų trūkumus. Papildomi duomenys taip pat leidžia adekvačiau vertinti darbe naudojamų teorijų tinkamumą aiškinant analizuojamus procesus.

2.2.1. Antrinių duomenų analizė: duomenų šaltiniai ir jų patikimumas bei analizės metodai

Empirinio tyrimo duomenų gavimo šaltiniai ir naudojami rodikliai. RAT gyventojų struktūros ir gyventojams pagrindines paslaugas teikiančių viešųjų įstaigų ir privačių įmonių kaitos ir išdėstymo tyrimas remiasi statistine kiekybinių antrinių duomenų analize.

RAT išskirti bei jų gyventojų struktūros analizei naudojamosi dviem pagrindiniais – VĮ Registrų centro ir Lietuvos statistikos departamento – statistinių duomenų šaltiniais:

- *VĮ Registrų centro gyventojų deklaruotos gyvenamosios vietos¹⁹ 2001 m. ir 2018 m. sausio 1 d. duomenys²⁰.*

2001–2018 m. laikotarpio RAT identifikavimo ir kaitos bei gyventojų struktūros kaitos analizei (3.1. ir 3.2. skyriai) naudojami šie rodikliai: gyventojų skaičius,

¹⁹ Darbe naudojami **VĮ Registrų centro pateikti duomenys** pagal gyventojų deklaruojamą vietą (duomenys gauti pagal 2019 m. vasario 20 d. teritorinį administracinį suskirstymą). Erdvinei analizei naudojamas **VĮ Registrų centro 2015 m. administracinių teritorijų pagrindas**, kuris yra pritaikytas pagal VĮ Registrų centro pateikiamus gyventojų deklaruojamos gyvenamosios vietos duomenis (analizuojama gyventojų skaičiaus kaita, gyventojų sudėtis pagal amžiaus grupes (iki 15; 15–65; >65 metų), gimusių ir mirusių skaičius, išvykusių ir atvykusių skaičiaus kaita 2001–2018 m.), taip pat gautas kartografinis pagrindas pakoreguotas ir perskaičiuotas gyventojų skaičius pagal pasikeitusias kai kurių seniūnijų ribas iki 2019 m. rugsėjo 1 dienos. Urbanizacijos lygio tipologijai (nustatant seniūnijų administracinių centrų buvimo vietą) ir RAT nustatymui naudojamas patikslintas kartografinis pagrindas, atitinkantis 2019 m. rugsėjo 1 d. administracinį suskirstymą. Disertacijos autorės sukurta naujai RAT išskyrimo metodikai (2.3. ir 3.1.4. skyriai), remiantis urbanizacijos tipologija (3.1.2. ir 3.1.3 skyriai), naudoti **papildomi informacijos šaltiniai**, kurie pasitarnavo seniūnijų administracijos centrų (seniūnijų centrų) vietai nustatyti bei seniūnijų riboms patikslinti – savivaldybių ir seniūnijų internetiniai puslapiai, LR valstybinių institucijų kontaktų ir naudingos informacijos portalas (2019), 118.lt (UAB Telia Customer..., 2019) ir rekvizitai.vz.lt (UAB „Verslo žinios“, 2019) portalai.

²⁰ Disertacijos autorė dėkoja Lietuvos socialinių tyrimų centro Visuomenės geografijos ir demografijos institutui už pagalbą įsigyti šiuos duomenis ir VĮ Registrų centrui už suteiktą galimybę juos naudoti disertaciniam tyrimui.

gyventojų sudėtis pagal amžiaus grupes (iki 15; 15–65; > 65 metų), gimusių, mirusių, išvykusių, atvykusių skaičius. Naudoti duomenys sudarė tyrimo pagrindą, kas ne tik padėjo identifikuoti RAT, bet atskleidė gyventojų ir gyvenviečių sistemos transformacijas. Šių duomenų apdorojimas, paruošimas ir tinkamas jų pritaikymas konkrečiai šiam tyrimui leido atlikti statistines ir kartografines analizes (naudojantis duomenimis sudaryti 3.1.2.1, 3.1.4.2, 3.1.5.1–3.1.5.3, 3.2.1.2–3.2.1.4, 3.2.2.1.1–3.2.2.4.2 pav. ir 3.2.1.1, 3.2.2.2.1 lentelės). Lietuvoje nedažnai naudojama detali duomenų analizė seniūnijų lygmeniu, todėl gauti duomenys leidžia patikslinti miesto ir kaimo teritorinę diferenciaciją ir išskirti didžiausiu periferiškumo lygiu pasižyminčias teritorijas.

- *Lietuvos statistikos departamento duomenų bazės (kasmetiniai einamieji duomenys) ir gyventojų surašymo duomenys (2001 m.).*

Duomenys naudojami RAS identifikavimui ir jų kaitai (2001–2018 m.) taikant pirminę V. Daugirdo (Daugirdas ir kt., 2013) RAT išskyrimo metodiką (3.1.4., 3.1.5., 3.2.1. skyriai) (3.1.5.4, 3.2.1.5 pav.) ir 2017 m. amžiaus grupių (0–6 ir 7–19 metų) analizei (3.3.1.1.4 pav.), lyginant su švietimo įstaigų tinklo pasiskirstymu (3.3.1. skyrius), taip pat analizuojant gyventojus pagal gyvenamąją vietovę (miestas ir kaimas) (3.1.3.–3.2.1. skyriai). Surašymo duomenys naudojami gyventojų skaičiaus palyginimui (lyginant su VĮ Registrų centro duomenimis) (3.2.2. skyrius). Naudojami rodikliai: gyventojų skaičius, miesto ir kaimo gyventojų skaičius, gyventojų sudėtis pagal amžiaus grupes (0–6 ir 7–19 m.).

RAT gyventojams pagrindines paslaugas teikiančių viešųjų įstaigų ir privačių įmonių kaitos ir išdėstymo analizei naudojami įvairūs duomenų šaltiniai²¹:

Švietimo įstaigų analizei²² naudoti du duomenų šaltiniai – Lietuvos statistikos departamento ir LR švietimo ir mokslo ministerijos:

- *Lietuvos statistikos departamento Oficialiosios statistikos portalo Rodiklių duomenų bazės duomenys.*

Švietimo įstaigų 2001/2002–2018/2019 m. m. (profesinio mokymo mokinių skaičius pateikiamas tik nuo 2012–2013 iki 2018–2019 m. m.) laikotarpio kaitos analizei naudoti rodikliai: ikimokyklinio ugdymo, bendrojo ugdymo ir profesinio mokymo įstaigų skaičius ir jas lankančių vaikų/mokinių skaičius bei bendrojo ugdymo mokyklų mokytojų skaičius (sudaryti 3.3.1.1.1–3.3.1.1.3, 3.3.1.1.5, 3.3.1.1.7, 3.3.1.2.1–3.3.1.2.4, 3.3.1.3.1–3.3.1.3.2 ir 3.3.5.1 pav.).

²¹ Ši analizė papildoma ir 2018 m. ekspertų apklausos metu surinktais duomenimis (pirminiai duomenys) apie švietimo, sveikatos ir kultūros įstaigas (3.3.1.1.8, 3.3.1.2.5, 3.3.2.1.5, 3.3.3.1.4, 3.3.3.2.3 ir 5 PRIEDO 5.10 lentelė).

²² Švietimo įstaigos darbe skirstomos remiantis Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo (Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas, 1991) ir jo naujos redakcijos (Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. Nauja įstatymo redakcija, 2011) nuostatomis, pagal kurias švietimo sistema skirstoma į formaliąją (analizei pasirinktos pradinį, pagrindinį, vidurinį mokymą teikiančios įstaigos, kurios priskiriamos bendrajam ugdymui, taip pat analizuojamos ir formalųjį profesinį mokymą teikiančios įstaigos) ir neformaliają (analizei pasirinktos ikimokyklinės ugdymo įstaigos).

- *LR švietimo ir mokslo ministerijos leidžiamų leidinių ir AIKOS (atvira informavimo, konsultavimo ir orientavimo sistema) duomenys.*

Lietuvos statistikos departamentas pateikdamas duomenis apie bendrojo ugdymo mokyklas (tas pats galioja ir kitoms švietimo įstaigoms) nepateikia skyrių, mokyklų tipų, tikslų adresų (buveinių), todėl detalesnei analizei buvo derinama abiejų duomenų bazių informacija. AIKOS sistema padėjo patikslinti 23-jų RAS, ypač Šiaurės rytų Lietuvos RAS²³, bendrojo ugdymo bazinių mokyklų ir ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičių 2018–2019 m. m. ir jų skyrius, nustatyti tikslų adresą (buveinę), mokyklos tipą ir kt., todėl jais remiantis sudaryti 3.3.1.1.7, 3.3.1.2.4 ir 3.3.5.2 paveikslai. Taip pat Šiaurės rytų Lietuvos RAS bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaitos analizei naudota Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos 2001–2016 m. ataskaita apie bendrojo ugdymo mokyklų steigimą, reorganizavimą, likvidavimą, pertvarkymą ir kitas įvairias struktūrines pertvarkas (LR švietimo ir mokslo ministerija, 2017). 2018–2019 m. m. Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklų mokytojų vidutinio amžiaus savivaldybėse analizei naudotas Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Švietimo aprūpinimo centro leidinys „Švietimo būklės apžvalga, 2019“ (Lietuvos Respublikos Švietimo, mokslo ir..., 2019) (pateiktas 3.3.1.6 pav.).

Švietimo įstaigų skaičiaus duomenų patikimumas. Pateikiami Lietuvos statistikos departamento bendrieji duomenys, deja, neatspindi realios situacijos, pvz., pasitaiko atvejų, kai mokyklų skyriai nelaikomi atskiromis mokyklomis, yra mokyklų, kurios išlieka įregistruotos kaip veikiančios, įtraukiamos į statistiką, tačiau jau 2–4 metus jose nėra mokinių, tačiau analizuojant bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaitą Šiaurės rytų Lietuvoje 2001–2018 m. jos dar žymimos kaip veikiančios. Pasitaiko atvejų, kai yra deklaruojama, kad daugiafunkciniame seniūnijos centre veikia pradinio ugdymo mokykla, tačiau realiai mokykloje nėra nei vieno mokinio. Galima daryti prielaidą, kad tikrasis bendrojo ugdymo mokyklų tinklas yra dar retesnis, t. y. mokyklų skaičius – mažesnis. Todėl švietimo sistemos stebėsenai turi būti nuolatinė, kasmet atnaujinama mokyklų ir mokinių skaičiaus apskaita, duomenys laiku pateikiami duomenų bazėse (ne tik LR Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos internetiniuose puslapiuose).

²³ Pasirinkto Šiaurės rytų Lietuvos RAS detalesnės analizės pagrindimas. Detalesnė antrinių duomenų šaltinių analizė atliekama išskirtame Šiaurės rytų Lietuvos RAS. Disertacijos darbe detalesnei gyventojų pagrindines paslaugas teikiančių viešųjų įstaigų ir privačių įmonių tinklo analizei pasirinktas tik vienas Šiaurės rytų Lietuvos RAS regionas (priskiriama 11 savivaldybių), dėl disertacijos darbo ribotos apimties (detalesnė kitų RAS regionų analizė galės bus vykdoma tolimesniuose moksliniuose tyrimuose po doktorantūros studijų). Šiaurės rytų RAS regiono pasirinkimas argumentuojamas tuo, kad pagal gyventojų struktūros analizės duomenis jį galima priskirti probleminiams regionams, labiausiai nukentėjusiems dėl gyventojų depopuliacijos, gyventojų skaičiaus retėjimo, senstančių gyventojų. Išskirtame regione yra Labanoro sen. (Švenčionių r. sav.), kuri pirmoji, tiek pagal autorės sukurta, tiek pagal V. Daugirdo (Daugirdas ir kt., 2013) taikytą RAT išskyrimo metodiką patenka į rečiausiai apgyventą teritoriją, taip pat šioje dalyje didžiausia RAT koncentracija ir didžiausia dalis seniūnijų, priklausančių rečiausiai apgyventų teritorijų klasei (iki 5,0 gyv./km²).

Sveikatos priežiūros įstaigų analizei²⁴ naudoti Lietuvos statistikos departamento, LR Sveikatos apsaugos ministerijos ir kiti internetiniai informacijos duomenų šaltiniai:

- *Lietuvos statistikos departamento Oficialiosios statistikos portalo Rodiklių duomenų bazės duomenys.*

Ši duomenų bazė naudota lovų skaičiaus (be slaugos lovų) ligoninėse (2007–2018 m.)²⁵ (sudaryti 3.3.2.1.1 ir 3.3.2.1.2 paveikslai) ir vaistinių ir jų filialų (2001–2018 m.) (sudaryti 3.3.2.2.1–3.3.2.2.3 ir 3.3.5.2 paveikslai) skaičiaus kaitos savivaldybėse analizei.

- *LR Sveikatos apsaugos ministerijos duomenų bazių bei Higienos instituto sveikatos informacijos centro duomenys.*

Asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių įstaigų skaičiaus kaitos analizei ir socioteritorinės atskirties vertinimui naudojami 2007 ir 2018 m.²⁶ Higienos instituto sveikatos informacijos centro pateikiamos „Asmens sveikatos priežiūros įstaigos veiklos ataskaitos“ (Higienos instituto Sveikatos..., 2007, 2018) (sudaryti 3.3.2.1.3–3.3.2.1.4, 3.3.5.1 pav. ir 3.3.2.1.1 lentelė), o įstaigų išdėstymui ir socioteritorinės atskirties vertinimui Šiaurės rytų Lietuvos RAS papildomai naudojami „Lietuvos gyventojų sveikata ir sveikatos priežiūros įstaigų veikla 2018“ (Lietuvos Respublikos Sveikatos..., 2019) ir Sveikatos apsaugos ministerijos pateikiami savivaldybių asmens sveikatos priežiūros įstaigų (Lietuvos Respublikos Sveikatos..., 2018) (duomenys panaudoti sudarant Šiaurės rytų Lietuvos RAS 3.3.2.1.4 ir 3.3.5.2 kartoschemas) duomenys.

- *Kitų internetinių informacijos šaltinių duomenys.*

Asmens sveikatos priežiūros įstaigoms inventorizuoti (pažymint tikslų įstaigos tipą ir buveinę) bei papildomai vaistinių tinklo inventorizacijai ir socioteritorinės atskirties vertinimui Šiaurės rytų Lietuvos RAS naudoti internetiniai šaltiniai: sveikatos įstaigos (VŠĮ „Nacionalinis mokymų...“, 2018), medicinos įstaigos (viešosios) (UAB „Saulės spektras“, 2018c), Lietuvos medicina (UAB „Saulės spektras“, 2018b). Remiantis internetiniais šaltiniais sudarytos Šiaurės rytų Lietuvos RAS kartoschemos (3.3.2.1.4, 3.3.2.2.3 ir 3.3.5.2).

²⁴ Sveikatos priežiūros įstaigų skaičiaus kaitos ir tinklo išdėstymo analizei, t. y. tiksliau sudarant asmens sveikatos įstaigų tinklo išdėstymą (veikiančių įstaigų inventorizavimą 2018 m.) Šiaurės rytų Lietuvos RAS, naudojama LR sveikatos priežiūros įstaigų įstatyme (Lietuvos Respublikos sveikatos..., 1996) pateikta įstaigų tipologija: ligoninės, medicinos reabilitacijos įstaigos, ambulatorinės įstaigos (pvz., poliklinikos, pirminės sveikatos priežiūros centrai, ambulatorijos, šeimos (bendrosios praktikos) gydytojų kabinetai, specializuotos poliklinikos (pvz., psichikos sveikatos ir psichoterapijos centrai)), medicinos punktai, greitosios medicinos pagalbos skyriai/stotys, visuomenės sveikatos centras ir biurai. Taip pat papildomai įtrauktos ir sanatorijos, kurių kategorijai šiuo atveju buvo priskirtas SPA centras Anykščiuose, nes teikia sveikatingumo paslaugas.

²⁵ Lietuvos statistikos departamentas duomenis apie lovų skaičių (be slaugos lovų) ligoninėse savivaldybėmis pateikia tik nuo 2007 m.

²⁶ Higienos institutas duomenis savivaldybėmis pateikia tik nuo 2007 m.

Sveikatos priežiūros įstaigų skaičiaus duomenų patikimumas. Lietuvos statistikos departamento pateikiami bendrieji duomenys apie vaistinių skaičių sutampa su nevisomis Šiaurės rytų Lietuvos RAS inventorizuotomis įstaigomis. Daroma prielaida, kad neatitikimai gali būti siejami su tuo, kad statistikos departamento duomenys atnaujinami remiantis veikusių įstaigų skaičiumi metų pabaigoje, o detali įstaigų inventorizacija buvo atlikta 2018 m. liepos mėn. pabaigoje. Taip pat daroma prielaida, kad privačios įmonės, kurios užsiima vaistinių preparatų gamyba (pvz., vaistinių arbatų gamyba), prekiauja ne tik savo gamybos produktais, bet ir kitais, todėl statistikos departamente gali būti fiksuojamos ne kaip vaistinių įstaigos, ir tik papildomuose informacijos šaltiniuose fiksuojamos kaip veikiančios vaistinės (papildomai vaistinių skaičius buvo patikslintas remiantis ekspertų apklausos metu surinktais duomenimis). Tai yra tik pavieniai atvejai, kurie bendrajam Lietuvos situacijos vertinimui didelės įtakos neturi.

Kultūros įstaigų analizei naudoti duomenys apie kultūros centrus ir bibliotekas remiantis Lietuvos statistikos departamento, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos, LR Kultūros ministerijos ir kitais informaciniais internetiniais duomenų šaltiniais:

- *Lietuvos statistikos departamento Oficialiosios statistikos portalo Rodiklių duomenų bazės duomenys.*

Šio šaltinio duomenys naudojami kultūros centrų ir jų lankytojų skaičiaus kaitos 2001–2018 m. laikotarpio analizei (sudaryti 3.3.3.1.1–3.3.3.1.3 ir 3.3.5.1 pav. ir 3.3.3.2.1 lentelė) ir ši duomenų bazė naudota tik bendram 2001–2018 m. bibliotekų skaičiui pateikti.

- *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.*

Savivaldybių viešųjų bibliotekų, jų lankytojų ir vartotojų skaičiaus 2005–2018 m. laikotarpio kaitos analizei (sudaryta 3.3.3.2.1–3.3.3.2.2 ir 3.3.5.1 pav. ir 3.3.3.2.1 lentelė) ir Šiaurės rytų Lietuvos RAS bibliotekų tinklo išdėstymui (inventorizacijai) ir socioteritorinės atskirties vertinimui (3.3.3.2.2. ir 3.3.5.2 pav.) naudotos Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos teikiamos bendrosios 2005 ir 2018 m. bibliotekų ataskaitos (Lietuvos nacionalinė Martyno..., 2006, 2019). Be to, bendram bibliotekų skaičiui patikslinti ir bibliotekų lankytojų ir vartotojų skaičiaus kaitos analizei 2005–2018 m. papildomai buvo remiamasi šios bibliotekos leidžiamo leidinio „Lietuvos bibliotekų 2018 m. statistika“ (Lietuvos nacionalinė Martyno..., 2020) duomenimis. Galiausiai, remiantis šio šaltinio duomenimis atlikta ir socioteritorinės atskirties analizė (3.3.3.1.3 ir 3.3.5.2 pav.).

- *Lietuvos Respublikos Kultūros ministerijos šaltiniai.*

Šiaurės rytų Lietuvos RAS kultūros centrų 2018 m. tinklo inventorizacijai ir socioteritorinės atskirties vertinimui naudotos Lietuvos nacionalinio kultūros centro prie LR Kultūros ministerijos tinklapio „Lietuvos kultūros centrai“ pateiktos nuorodos (Lietuvos Respublikos Kultūros..., 2018) (3.3.3.1.3 ir 3.3.5.2 pav.).

- *Kiti informaciniai internetiniai šaltiniai.*

Šiaurės rytų Lietuvos RAS kultūros centrų 2018 m. tinklo inventorizacijai ir socioteritorinės atskirties vertinimui papildomai buvo remiamasi ir Verslo žinių viešųjų įmonių registru (UAB „Verslo žinios“, 2018) bei UAB „Saulės spektro“ (2018a) įmonių paieškos „Kultūros namai, centrai“ internetiniais puslapiais. Pagal minėtus duomenų šaltinius buvo sudarytos 3.3.3.1.3 ir 3.3.5.2 kartoschemos. Be to, darbe kultūros centrų lankytojų skaičiaus kaitos analizei papildomai buvo naudojami duomenys iš savivaldybių kultūros centrų pateiktų veiklos ataskaitų (Lietuvos nacionalinis kultūros..., 2019). O štai Šiaurės rytų Lietuvos RAS bibliotekų 2018 m. tinklo analizei (inventorizacijai) buvo papildomai naudotas Lietuvos bibliotekų portalas (2019) (remiantis šiame portale pateikiamomis nuorodomis sudarytas detalus Šiaurės rytų Lietuvos RAS 2018 m. bibliotekų tinklas (pateikiama 3.3.3.2.2 kartoschemoje)). Šis duomenų šaltinis naudotas ir socioteritorinės atskirties analizei (3.3.5.2 pav.).

Kultūros įstaigų skaičiaus duomenų patikimumas. Skirtinguose duomenų šaltiniuose pateikiamas nevienodas kultūros centrų ir bibliotekų skaičius. Dažnu atveju pasitaikydavo, kad į kultūros centrų apskaitą įtraukiamos ne tik laikinai jau kelerius metus neveikiančios įstaigos, bet ir taikoma skirtinga apskaitos sistema, kai filialai ar padaliniai nepriskaičiuojami arba veikla vykdoma kitose savivaldybei priklausančiose patalpose, todėl kultūros centrų ir bibliotekų skaičiaus patikslinimui buvo papildomai naudojami ekspertų apklausos metu surinkti duomenys.

Kitų viešųjų įstaigų ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių pasiskirstymas Lietuvos RAT. Kitų pagrindines paslaugas teikiančių viešųjų įstaigų ir privačių įmonių (muziejai, pašto skyriai, banko skyriai, parduotuvės, maitinimo įstaigos, degalinės, apgyvendinimo paslaugos, kirpyklos/grožio salonai, poilsio/sporto ir laisvalaikio centrai ir kt.) 2018 m. tinklo analizei naudojami ekspertų apklausos metu surinkti duomenys, kurie parodo ne tik esamą RAT paslaugų pasiekiamumo situaciją, bet apklausos metu gautus duomenis galima palyginti ir patikslinti su anksčiau minėtais gautais antrinių duomenų šaltinių rezultatais (3.3.4.1a ir 3.3.4.1b). Be to, šiais duomenimis patikslinama ir Šiaurės rytų Lietuvos RAS socioteritorinės atskirties analizė (3.3.5.2 pav.).

Duomenų patikimumas. Apibendrinus visų naudojamų šaltinių duomenų patikimumą galima teigti, kad analizuojant bei lyginant skirtingų šaltinių duomenis susidurta su duomenų tikslumo bei patikimumo problema ne tik dėl skirtingų duomenų kaupimo metodikos ir interpretavimo, bet ir dėl nagrinėjamų teritorijų ribų pasikeitimo, todėl buvo atsižvelgta į tam tikrą duomenų paklaidą. Pagrindiniai duomenų nesutapimai pastebimi tarp VĮ Registrų centro pateikiamų duomenų dėl gyventojų deklaruotos gyvenamosios vietos 2001 m. ir 2018 m. sausio 1 d. lyginant su Lietuvos statistikos departamento pateikiamais Oficialiosios statistikos portalo Rodiklių duomenų baze bei gyventojų surašymo duomenimis (2001 m.) (analizuojama 3.2.2. skyriuje).

Be to, pastebima, kad dideli duomenų nesutapimai, kaip jau prieš tai minėta, yra tarp Lietuvos statistikos departamento pateikiamų duomenų ir kitų institucijų, pateikiančių duomenis apie pagrindines paslaugas gyventojams teikiančių viešųjų įstaigų ir privačių įmonių tinklo ypatumus (analizuojama 3.3. skyriuje). Duomenų perskaičiavimas dėl teritorijų ribų pasikeitimo plačiau aprašomas 2.2.3. ir 3.2.2. skyriuose. Vertinant socioteritorinės atskirties reiškinį (savivaldybių lygiu (3.3.5.2 pav.)), analizei naudojami skirtingi įstaigų skaičiaus kaitos metai, nes skirtinguose duomenų šaltiniuose įstaigų apskaitos pradėtos vykdyti skirtingais laikotarpiais. Nors skirtingų laikotarpių vertinimas apsunkina interpretacijas, tačiau atspindi bendrosios įstaigų mažėjimo tendencijos, kurios parodo bendrąją šalies situaciją.

Empiriniam tyrimui naudojami statistinės analizės metodai. Statistinių antrinių duomenų analizei darbe naudojamas *Pearsono tiesinės koreliacijos koeficientas*, kuris atskleidžia statistinio tiesinio ryšio stiprumą tarp stebimų kiekybinių kintamųjų (Janilionis, 1999–2001). Pearsono koreliacijos imties koeficientas apskaičiuojamas pagal pateiktą formulę (LiDA, 2019):

$$p = r = \frac{\overline{xy} - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\sqrt{\overline{x^2} - (\bar{x})^2} \sqrt{\overline{y^2} - (\bar{y})^2}}$$

r – tiesinio ryšio reikšmė, t. y. koreliacijos koeficientas ($r = 0$ – priklausomybės tarp kintamųjų nėra, $r = -1$ arba $r = 1$ – kintamieji yra visiškai priklausomi);

p – reikšmė parodo, ar koreliacija yra statistiškai reikšminga, t. y. koreliacijos statistinis reikšmingumas;

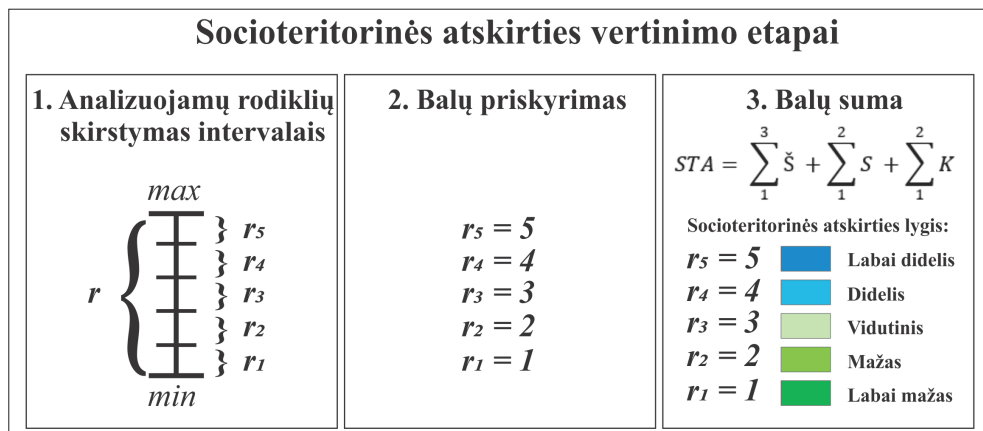
x ir y – kintamieji.

Naudojant SPSS duomenų analizės programą koreliacijos statistiniam reikšmingumui vertinti p reikšmė lyginama dažniausiai su dviem reikšmingumo lygmenimis ($\alpha = 0,05$ ir $\alpha = 0,01$). Koreliacija statistiškai reikšminga laikoma tada, kai yra mažesnė už išskirtus reikšmingumo lygmenis. Koreliacija parodo analizuojamų kintamųjų ryšio kryptį (t. y. didėjant vieno kintamojo reikšmei, kito kintamojo reikšmė gali mažėti arba didėti). Koreliacijos koeficientai įgauna reikšmes nuo -1 iki 1 . Gauta neigiama reikšmė – atvirkštinė koreliacija, teigiama reikšmė – tiesioginė koreliacija (Janilionis, 1999–2001; LiDA, 2019).

Koreliacinių ryšių ieškoma: tarp gyventojų tankio ir gimstamumo; tarp gyventojų tankio ir mirtingumo; tarp gyventojų tankio ir išvykusiųjų dalies; tarp gyventojų tankio ir atvykusiųjų dalies; tarp gyventojų skaičiaus kaitos ir paslaugas teikiančių įstaigų (švietimo, sveikatos ir kultūros) kaitos; tarp gyventojų tankio klasių ir paslaugas teikiančių įstaigų skaičiaus, tenkančio 1000-iui gyventojų ir kt. (3.2.2.2.1, 3.3.5.1 ir 3.3.5.2 lentelės). Koreliacijos koeficientų apskaičiavimas nenustato analizuojamų kintamųjų

priežastinių ryšių, o tik parodo, ar kintamieji gali daryti poveikį vienas kito atžvilgiu, todėl darbe savarankiškai nustatomas priežastingumas tarp nagrinėjamų kintamųjų.

Intervalų metodas. Socioteritorinės atskirties reiškinių analizei taikomas intervalų metodas. 2.2.1.1 schemoje iliustruojami socioteritorinės atskirties vertinimo etapai:

2.2.1.1 pav. Socioteritorinės atskirties vertinimo etapai savivaldybių ir seniūnijų lygmenimis (šaltinis: sudaryta autorės)

Pirminiame etape (1) apskaičiuojamas vertinamo rodiklio (pvz., *paslaugas teikiančių įstaigų skaičiaus kaita analizuojamu laikotarpiu (proc.)* arba *paslaugas teikiančių įstaigų skaičius, tenkantis 1000–iui gyventojų lyginant su gyventojų skaičiaus kaita (proc.)* arba *gyventojų pasiskirstymu (gyv./km²)* (visi rodikliai pateikiami socioteritorinės atskirties (STA) apskaičiavimo 3-ame etape)) imties plotis (r), kuris apibrėžia intervalo, kuriam priklauso visos imties reikšmės, ilgį. Gautas imties plotis padalinamas į lygius penkis intervalus ($r = r_1, \dots, r_5$) (apskaičiuojama pagal pateiktą formulę):

$$|r| = \frac{x_{\max} - x_{\min}}{5}$$

$|r|$ – intervalo dydis;

$x_{\max}$ – didžiausia imties reikšmė;

$x_{\min}$ – mažiausia imties reikšmė.

Antras žingsnis (2), išskirtiems analizuojamų rodiklių penkiems intervalams priskiriami balai (nuo 1 iki 5 balų). Balai skiriami kiekvienos teritorijos analizuojamam rodikliui, priklausomai nuo to, į kurią intervalą jis patenka ($r_1 = 1, \dots, r_5 = 5$). Trečiame etape (3) susumuojami kiekvienos teritorijos (savivaldybės ir/ar seniūnijos) vertinamų rodiklių balai, pagal kuriuos įvertinama socioteritorinė atskirtis (socioteritorinės atskirties lygio įvertinimui pritaikomi 1-ojo ir 2-ojo etapo žingsniai) (socioteritorinė atskirtis apskaičiuojama pagal formulę):

$$STA = \sum_1^3 \check{S} + \sum_1^2 S + \sum_1^2 K$$

STA – socioteritorinė atskirtis:

$\check{S}_1$ – ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičiaus kaita, (%) (3.3.5.1 pav.) ir/ar ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius 1000–iui gyventojų (3.3.5.2 pav.);

$\check{S}_2$ – bendrojo ugdymo mokyklų skaičiaus kaita, (%) (3.3.5.1 pav.) ir/ar bendrojo ugdymo mokyklų skaičius 1000–iui gyventojų (3.3.5.2 pav.);

$\check{S}_3$ – profesinio mokymo įstaigų skaičiaus kaita, (%) (3.3.5.1 pav.) ir/ar profesinio mokymo įstaigų skaičius 1000–iui gyventojų (3.3.5.2 pav.);

S_1 – asmens sveikatos priežiūros įstaigų skaičiaus kaita, (%) (3.3.5.1 pav.) ir/ar asmens sveikatos priežiūros įstaigų skaičius 1000–iui gyventojų (3.3.5.2 pav.);

S_2 – vaistinių skaičiaus kaita, (%) (3.3.5.1 pav.) ir/ar vaistinių skaičius 1000–iui gyventojų (3.3.5.2 pav.);

K_1 – kultūros centrų skaičiaus kaita, (%) (3.3.5.1 pav.) ir/ar kultūros centrų skaičius 1000–iui gyventojų (3.3.5.2 pav.);

K_2 – viešųjų bibliotekų skaičiaus kaita, (%) (3.3.5.1 pav.) ir/ar viešųjų bibliotekų skaičius 1000–iui gyventojų (3.3.5.2 pav.).

Intervalų metodas taikomas ir gyventojų skaičiaus kaitos analizei savivaldybių teritoriniu lygmeniu (3.3.5.1 pav.).

Klasterinės analizės metodas. Tiek antriniams, tiek apklausos metu surinktiems duomenims darbe naudotas ir taikytas klasterinės analizės metodas. Klasterinės analizės metodas naudojamas nustatant tam tikrų objektų panašumą ir juos suskirstant į panašias grupes (Vaitkevičius ir Saudargaitė, 2006). Šiame darbe išskiriami urbanizuotų ir neurbanizuotų teritorijų klasteriai (miestas ir kaimas), kuriais remiantis išskiriamos trys reto apgyvenimo klasės ir ketvirtoji – besiformuojanti RAT. Remiantis išskirtomis trimis pagrindinėmis gyventojų tankio klasėmis analizuojami gyventojų statistiniai duomenys ir apklausos metu gauti duomenys (duomenų analizė pateikiama 3.1., 3.2. ir 3.4. skyriuose).

Kartografinės analizės metodai. Būtina paminėti, kad didesnė dalis surinktų statistinių duomenų naudojami *erdvinei duomenų analizei* (naudojantis GIS), kuri pateikiama kartografinė išraiška (naudojant kartogramų ir ženklų kartografavimo metodus). Šiame darbe įvairūs duomenų apdorojimo būdai derinami tarpusavyje. Duomenų analizei tarpusavyje derinami skirtingi programiniai paketai (GIS, CorelDRAW, SPSS, Excel), kuriuos pasitelkiant sociodemografinė erdvinė analizė padeda atskleisti vykstančius analizuojamų rodiklių ir reiškinių pokyčius ir pavaizduoti jų esamą situaciją. Tokie taikomi deriniai praplečia vizualizaciją ir palengvina analizę, nes teritoriniai dėsningumai tampa aiškiai matomi (kartoschemos palengvina, papildo ir supaprastina duomenų skaitomumą, tačiau darbe taip pat neatsisakoma

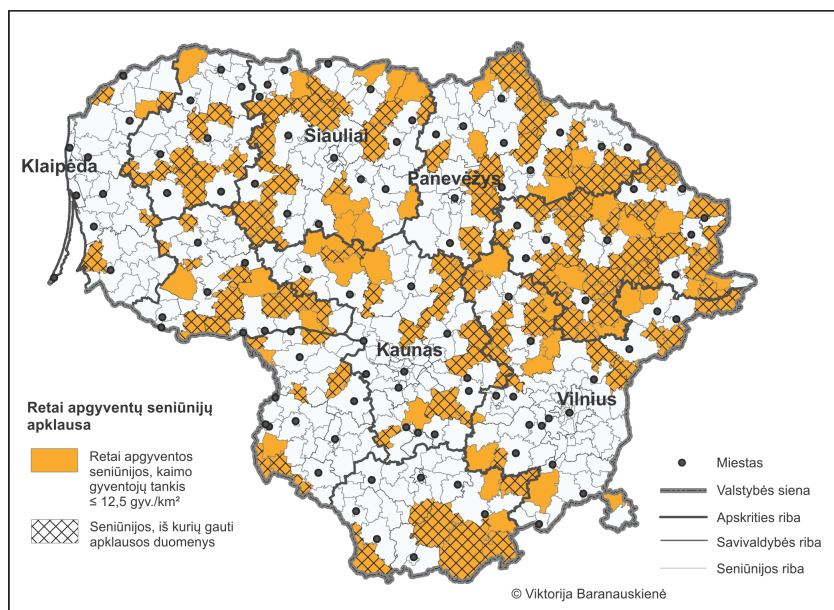
naudoti ir visiems įprastų stulpelinių, linijinių diagramų ir lentelių pavidalo duomenų analizės atvaizdavimo būdų). Darbe naudojama *erdvinė vizualinė duomenų vertinimo analizė*, leidžia erdvėje palyginti gretimai esančius objektus (vizualiai vertinamos šalia esančios savivaldybės, seniūnijos) pagal jų panašumą tam tikro kintamojo atžvilgiu. Erdvinis vizualinis vertinimas atitinka Toblerio pirmąją geografijos dėsnį, kuriame teigiama, kad „viskas tarpusavyje yra susiję, tačiau artimesni objektai labiau susiję nei tolimesni“ (Mozgeris ir Dumbrasuskas, 2008, p. 138).

2.2.2. Apklausa: duomenų rinkimo procesas ir analizės metodai

Apklausos metodas. RAT gyventojų ir gyvenviečių raidos dėsningumams nustatyti naudojamas ir apklausos metodas, kuriuo bandoma atskleisti vietos valdžios atstovų (seniūnų ir/ar seniūnijos administracijos darbuotojų) požiūrį į socioteritorinės atskirties problemą. Apklausos metu surinkti duomenys taip pat papildė ir patikslino gautų antrinių šaltinių duomenis apie viešąsias ir privačias paslaugas teikiančių įstaigų skaičių 2018 m., kas leido tiksliau įvertinti, ypač Šiaurės rytų Lietuvos, socioteritorinę atskirtį, taip pat įvertinti socioteritorinės atskirties reiškinių erdvinius dėsningumus ir tikrąjį įvardinto reiškinių aktualumą bei problemos lygį. Pasirinktas apklausos metodas, kurio atlikimo būdas – apklausa raštu (klausimyną platinant ir surenkant elektroniniu paštu), dažnai taikomas moksliniuose, taikomuosiuose socialiniuose tyrimuose (Gaižauskaitė ir Mikėnė, 2014). Respondentai buvo klausiami „eilės iš anksto numatytų klausimų, su iš anksto nustatytomis atsakymų kategorijomis“ (Luobikienė, 2005, p. 79). Sudarytame klausimyne naudojami 9 uždari, 8 pusiau uždari ir 15 atvirų klausimų (4 PRIEDAS). Atvirų klausimų panaudojimas leidžia papildomai „gauti žinių apie socialines aplinkas“ (Gaižauskaitė ir Valavičienė, 2016, p. 16). Sudarant klausimyną buvo remiamasi I. Gaižauskaitės ir S. Mikėnės (2014) ir W. Lawrence Neuman (2014) metodiniais nurodymais.

Šiame tyrime buvo pasirinkta **ekspertų apklausa raštu**. Darbe pasirinkti ekspertai – RAT seniūnijos administracijos darbuotojai (t. y. seniūnijos seniūnai arba kiti seniūnijos administracijoje dirbantys asmenys). Seniūnijų administracijos darbuotojai buvo apklausti dėl dviejų priežasčių. Seniūnijų administracijos yra tiesiogiai pavaldžios savivaldybių administracijoms ir seniūnijų lyderiai yra gerai susipažinę su situacija visoje savivaldybėje, valdžios požiūriu bei galimybėmis ją valdyti. Kita priežastis yra ta, kad per kasdienę veiklą būtent seniūnijos lyderiai yra gerai susipažinę su situacija vietovėje – gyventojų problemomis, nuotaikomis ir požiūriais bei realia tikrove. Būdami lyderiai, jie turi galimybę veikti ir kitų seniūnijos gyventojų nuomonę. Vis dėlto, kadangi seniūnijos administracija yra labai priklausoma nuo politinės situacijos savivaldybėje, seniūnijos darbuotojų atsakymai turi būti vertinami atsargiai. Yra didelė tikimybė, kad bent kai kuriais aspektais, jų nuomonė gali būti politiškai angažuota.

Nustatant darbui reikiamą populiaciją (t. y. nustatant RAT, kuriose bus vykdoma apklausa, skaičių), buvo remiamasi VĮ Registrų centro pateiktais gyventojų duomenimis pagal gyventojų deklaruotą gyvenamąją vietą 2018 m. sausio 1 d. Iš pat pradžių RAT buvo išskirtos remiantis V. Daugirdo (Daugirdas ir kt., 2013) metodika, kai kaimo gyventojų skaičius buvo $< 12,5$ gyv./km², netaikant urbanizacijos lygio metodikos (nes dėl apriboto duomenų prieinamumo iki 2018 m. spalio mėn. buvo gautas tik vienas 2018 m. sausio 1 d. gyventojų deklaruotos gyvenamosios vietos skaičiaus rodiklis). Taigi, spalio mėnesiui galutinis imties tūris (*taikoma višuminė atranka*) – 204 retai apgyventos seniūnijos. Iš 204 elektroniniu paštu išsiųstų anketų gauti 158 atsakymai (77,45 proc.), viena anketa atmesta, nes buvo užpildyti tik keli klausimai – viso 157 (76,96 proc.). Anketinė apklausa atlikta 2018 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais. Pirmą kartą elektroniniu paštu anketos išsiųstos lapkričio pradžioje, neatsiuntusioms seniūnijoms buvo primenama skambučiais telefonu, vėliau buvo pakartotinai antrą kartą išsiųsti klausimynai ir pakartotinai primenama telefoniniais skambučiais. 2019 m. vasario 20 d. gavus visus trūkstamus VĮ Registrų centro duomenis, buvo sudaryta nauja RAT išskyrimo metodika (Baranauskienė, 2019) ir ja remiantis 2018 m. sausio 1 d. išskirtos naujos **166 RAT (imties tūris)**. Iš turimų anketų buvo atrinktos visos tinkamos RAT ir *galutinė imtis* – **124** (tai sudaro 74,69 proc. visų RAT). Pagal galutinę imtį ir buvo analizuojami apklausos duomenys (2.2.2.1 lentelė ir 2.2.2.1 pav.). Seniūnijų, iš kurių gauti atsakymai, geografinė sklaida iš esmės atitinka RAT teritorinį išsidėstymą.

2.2.2.1. pav. Gauti apklausos duomenys iš RAT (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

2.2.2.1 lentelė. Gautų RAT apklausos duomenų pasiskirstymas tankio klasėse (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

RAT 2018 m. sausio 1 d.				Skaičius RAT, dalyvaujančių apklausoje			
IŠ VISO:	I kl.	II kl.	III kl.	VISO	I kl.	II kl.	III kl.
166	8	100	58	124	5	76	43

Prieš sudarant klausimyną buvo atliktas **žvalgomasis (pilotinis tyrimas)** (tyrimas atliktas 2017-06-28–2017-07-12 Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvos RAS priklausančiose seniūnijose): 10 seniūnijų, dalyvavo 16 seniūnijos darbuotojų (2.2.2.2 lentelė). Jo metu buvo aiškinamasi, ar preliminarai sudarytas klausimynas yra suprantamas, ar paliesti visi pagrindiniai aspektai, susiję su socioteritorine atskirtimi, ar seniūnijos darbuotojai yra pajėgūs pateikti tinkamą informaciją, ar jie turi prieigą teikti pagrindinius demografinius ir socioekonominius bei kitus duomenis, kokie veikia pagrindiniai teritoriniai skirtumai ir pan. Pilotinio tyrimo metu gauta papildoma informacija panaudojama detalesniam apklausos metu gautų duomenų paaiškinimui, interpretavimui.

2.2.2.2 lentelė. Pilotinio tyrimo informacija²⁷ (šaltinis: sudaryta autorės)

Savivaldybė	Seniūnija	Data	Interviu dalyvių skaičius	Interviu laikas	Interviu trukmė
Varėnos r.	Valkininkų	2017-06-28	1	10:40–11:23	43 min.
	Jakėnų	2017-06-28	1	12:11–13:04	53 min.
	Vydenių	2017-06-28	1	13:45–14:20	35 min.
	Marcinkonių	2017-06-29	1	9:50–11:17	87 min.
Ignalinos r.	Ceikinių	2017-07-11	1	13:00–13:40 + pokalbis persikėlė į kitą vietą (bažnyčia)	40 min. + 20 min. (60 min.)
	Mielagėnų	2017-07-11	3	14:30–15:05	35 min.
Zarasų r.	Salako	2017-07-12	2	12:46–14:17	91 min.
	Degučių	2017-07-12	1	15:55–14:50	55 min.
Utenos r.	Tauragnų	2017-07-13	2	10:02–12:39	157 min.
Švenčionių r.	Cirkliškio	2017-07-14	3	9:30–10:05	35 min.
IŠ VISO:					
5	10		16		651 min.

Anketos (klausimyno) dizainas ir empirinių duomenų analizės struktūra.
Lietuvos RAT gyventojų ir gyvenviečių tinklo raidai, gyventojų teritorinei atskirčiai

²⁷ Pilotiniame tyrime dalyvavusių asmenų pareigos ir pavardės neviešinamos. Gauta papildoma informacija pateikiama interpretuojant apklausos duomenis ir panaudota sudarant galutinį klausimyno variantą (po interviu su seniūnijos administracijos darbuotojais buvo koreguojamas klausimynas ir pakartotinai konsultuojamasi elektroniniu paštu ir telefonu) (4 PRIEDAS).

nustatyti naudojamas vietos valdžios veikėjų požiūrio į socioteritorinės atskirties problemą skirtas klausimynas (4 PRIEDAS) su 5 klausimų bloku: A blokas skirtas bendriems klausimams, atskleisti bendrą seniūnijos charakteristiką (sudaryti klausimai apie seniūnijos patrauklumą, privalumus ir bendras seniūnijos gyventojų problemas); B blokas skirtas demografiniams ypatumams atkleisti (klausimai apima sritis nuo gyventojų skaičiaus iki migracijos); C blokas skirtas socialiniams-ekonominiams ypatumams atskleisti (klausimai apima nuo dirbančių, bedarbių ir gaunančių socialinę paramą skaičiaus iki institucijų bei paslaugų skaičiaus ir teritorijos tinkamumo turizmo veiklos vykdymui bei ekonominės ir socialinės padėties vertinimo); D blokas skirtas transporto ir įstaigų bei paslaugų pasiekiamumo ypatumams atkleisti (klausimai apima nuo transporto naudojimo ir jo paslaugų pasiekiamumo iki institucijų ir paslaugų įmonių esamo pasiekiamumo); E blokas skirtas papildomiems klausimams (klausimai apie valstybės paramą RAT).

Apklausos duomenų analizės metodai. Apklausos duomenų analizei pasirinkti tie patys kaip ir jau aprašyti antrinių duomenų analizei naudoti statistinės analizės ir kartografiniai metodai. Anketinės apklausos duomenys buvo suvedami ir aprašomi naudojantis SPSS programos požymių ir priklausomumo bei dažnių lentelių sudarymu, gauti duomenys atvaizduojami lentelių (duomenys grupuojami naudojant klasterinės analizės metodą, suskirstant seniūnijas į tris klases) ir kartoschemų (naudojant kartogramų ir ženklų metodus) pavidalu (duomenų analizė pateikiama 3.3., 3.4. skyriuose ir 5 PRIEDE).

Refleksija apie darbe naudojamą apklausos metodą. Disertacijos darbo uždaviniams atskleisti pasirinktas apklausos raštu atlikimo būdas, klausimyną siunčiant el. paštu (respondentas apklausą pildė raštu, t. y. šiuo atveju apklausos klausimynas pildomas savarankiškai). Pasirinktu apklausos atveju tiesioginio kontakto tarp apklausos vykdytojo ir respondento visiškai nėra. Minimali sąveika tarp tyrėjo ir respondento vyksta tik el. paštu, kai laiške prašoma užpildyti anketą ir ją persiųsti atgal vykdytojui. Negaunant užpildytų klausimynų buvo siunčiami priminimai. Priminimas kartojamas du kartus kas dvi savaites po nurodytos užpildytos anketos grąžinimo datos. Jei respondentas nesureagavo į priminimus, su respondentu buvo susisiekiama telefonu (seniūnijų telefonai yra viešai prieinami). Šio apklausos metodo privalumas, kad galima lengvai pasiekti nutolusias seniūnijas, nėra finansinių vykdymo sąnaudų (klausimynai išsiunčiami elektroniniu paštu). Pasirinktame apklausos metodei galioja visi bendrieji etiniai principai. Renkant duomenis iš respondentų užtikrinama jų gerovė apklausos proceso metu ir po jo, jų dalyvavimas apklausoje yra savanoriškas. Surinkta informacija respondentams nedaro nepageidaujamos neigiamos įtakos, nes ji yra bendra ir dalis viešai prieinama per kitas institucijas. Visa gauta informacija naudojama tik moksliniais tikslais, o apklausos dalyviams užtikrintas anonimiškumas.

Tyrimo metu susidurta su ribotumais, t. y. su nepakankamais finansiniais ištekliais ir nebuvimu galimybės atlikti RAT gyventojų apklausą, kuria būtų siekiama proporcingai apklausti skirtingų seniūnijų gyventojų tankio klasių ir šalies regionų gyventojus, norint sudaryti tokią imtį, kurioje respondentų pasiskirstymas pagal lytį ir amžių kuo labiau atspindėtų bendrąją RAT gyventojų visumą. Tuomet pagal tankio klasę ir geografinę padėtį skirtinguose šalies regionuose atrinktose seniūnijose galėtų būti vykdoma tik netikimybinė stratifikuota kvotinė atranka. Tačiau net ir turint tokias galimybes turėtų būti įvertinta tai, kad gana dažnai vietovėse vykdant tiesioginę apklausą gali būti sunku surasti pakankamą skaičių respondentų, nes RAT gyventojų yra nedaug, dažnai net mažiau, nei pateikia oficiali šalies statistika.

2.2.3. Teritorinio tyrimo pagrindo problema

Analizuojant erdvinius reiškinius, viena svarbiausių užduočių yra tinkamo teritorinio pagrindo parinkimas, nes nuo to priklauso tyrimo rezultatai. Lietuvoje yra nemažai iš viso negyvenamų teritorijų (pvz., pelkės), daug retai gyvenamų seniūnijų, kelios retai gyvenamos savivaldybės, bet nei vienos retai gyvenamos apskrities. Daugeliu atveju, norint kuo objektyviau atspindėti teritorinius reiškinius, reikia analizuoti kuo smulkesnius teritorinius vienetus (pvz., gardeles 1x1 km), bet tai ne visada įmanoma ar racionalu. Pagrindinis šio darbo analizės vienetas yra seniūnija. Darbo rezultatai atspindi bendrą situaciją kaimiškose retai apgyventose seniūnijose, o ne atskirų žmonių ar socialinių grupių padėtį jose. Seniūnija, kaip pagrindinis analizės vienetas, pasirinkta ne tik dėl statistinių duomenų prieinamumo, bet ir todėl, kad ji buvo sovietmečiu sukurtos gyventojų aptarnavimo sistemos žemiausias pagrindas, t. y. seniūnijos (apylinkės) centre buvo koncentruojamos visos kasdienės ir būtiniausios gyventojų aptarnavimo paslaugos (Stanaitis, 1994a), taigi seniūnija funkcionuoja kaip tam tikra gyvenamoji sistema. Nors kaimiškų seniūnijų ir jų centrų skaičius nuo nepriklausomybės atgavimo išliko gana stabilus, vis dėlto pokyčiai vyko. Būtent dėl šios kaitos, šiame darbe statistinė analizė apima procesus, vykusius po 2001 m., kai įsigaliojo dabartinis Lietuvos savivaldybių administracinis suskirstymas (šalies teritoriją sudaro 60 savivaldybių). Net ir po 2001 m. seniūnijų ribos keitėsi, o keičiantis joms kito ir gyventojų skaičius ir tankis, todėl kai kurie statistiniai pokyčiai gali klaidinti. Siekiant objektyviau palyginti procesus skirtingose teritorijose, reikia laikytis vienodo kartografinio pagrindo.

Kartografinio pagrindo problema. Iš viso Lietuvoje 2019 m. rugsėjo 1 d. buvo 556 administraciniai vienetai, atitinkantys seniūnijos lygmenį (LAU-2 lygmuo). Analizuojant gyventojų skaičiaus kaitą, gyventojų sudėtį pagal amžiaus grupes, gimusių ir mirusių skaičių, išvykusių ir atvykusių skaičiaus kaitą 2001–2018 m. laikotarpiu naudojamas administracinis teritorinis suskirstymas (3.2.2.1.1–3.2.2.4.2 pav.),

kuris yra atnaujintas UAB HNIT-Baltic 2018-08-25 pagal VĮ Registrų centro 2015 m. duomenis. Naudojamas sluoksniškaitas pritaikytas pagal gautus VĮ Registrų centro pateiktus gyventojų registro duomenis 2019-02-20 (išskirtos 524 teritorijos). Analizuojant gyventojų skaičiaus pokytį 2001–2018 m., buvo remtasi sudaryta urbanizuotumo tipologija, tad urbanizacijos paveiktos seniūnijos (ne šio tyrimo objektas) buvo jungiamos ir juose vykstantys procesai vertinami atskirai²⁸.

Kartografinis pagrindas naudojamas urbanizacijos lygio tipologijai ir RAT nustatymui (seniūnijos lygmeniu (LAU-2)). Naudojamas atnaujintas UAB HNIT-Baltic 2018-08-25 pagal VĮ Registrų centro 2015 m. duomenis kartografinis pagrindas, kuris patikslintas pagal 2019 m. rugsėjo 1 d. administracinę teritorinę suskirstymą: išskirti Anykščių, Kupiškio bei Širvintų miestai, išskirtos Vydmantų ir Šventosios seniūnijos. Tolimesniems skaičiavimams VĮ Registrų centro duomenys buvo perskaičiuoti pagal naują pagrindą.

Visai kitai analizei (apklausos analizei), kuri atliekama seniūnijų lygmeniu (LAU-2), naudojamas prieš tai minėtas patikslintas 2019 m. rugsėjo 1 d. administracinis teritorinis suskirstymas.

2.3. Retai apgyventų teritorijų išskyrimo metodika

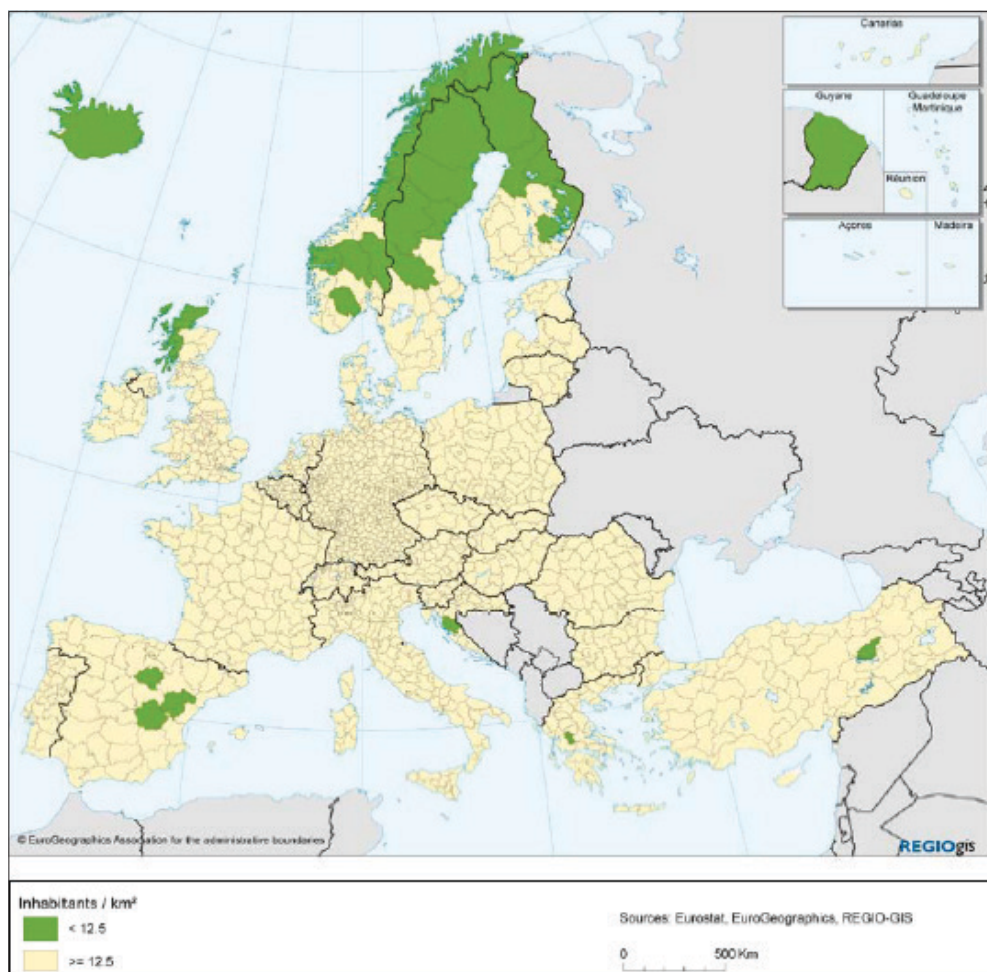
Ši metodologijos dalis yra vienas iš šio darbo rezultatų, bet jis turi ryškų metodologinį pobūdį, todėl trumpai ir pristatomas šioje dalyje. Detaliau RAT išskyrimo ir nustatymo procesai aprašomi 3.2.1. skyriuje.

RAT išskyrimas Lietuvoje ir užsienyje. Viename iš ankstyviausių Lietuvos RAT tyrimų, šioms teritorijoms buvo priskiriamos tos seniūnijos, kuriose visų jų gyventojų tankis siekė iki 15 gyv./km² (buvo išskirta 41 seniūnija) (Daugirdas, 2002a). 2006 m. RAT jau buvo priskiriamos tos teritorijos, kuriose kaimo gyventojų tankis buvo mažesnis nei 12,5 gyv./km² – išskirta 70 seniūnijų (Daugirdas ir Baubinas, 2007). O 2012–2013 m. Lietuvos socialinių tyrimų centre vykdyto mokslinių tyrimų projekto „Lietuvos retai apgyventos teritorijos ir jų gyventojai“ (vadovas V. Daugirdas) metu RAT buvo išskiriamos 2001 m. ir 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, patikslinant juos pagal gyventojų registro duomenis 2012 m. sausio 1 d. (Daugirdas ir kt., 2013). Remiantis šia metodika 2001 m. buvo 109 RAT (apėmė 28,6 proc. šalies teritorijos ploto), o 2011 m. jų

²⁸ Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Marijampolės, Palangos miestų savivaldybių seniūnijos buvo sujungtos į vieną administracinę teritorinę vienetą. Taip pat atskirai nebuvo išskirti Anykščių, Kupiškio bei Širvintų miestai, jie įtraukti į Anykščių, Kupiškio ir Širvintų seniūnijas (pažymėtina, kad atskirai vertinant šiuos miestus ir jų seniūnijas, gyventojų skaičius juose sumažėjo), Vydmantų seniūnija (Kretingos r. sav.) priskiriama Kretingos seniūnijai (pažymėtina, kad vertinant atskirai Vydmantų ir Kretingos sen., abiejose gyventojų skaičius padidėjo). Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad šiame sluoksnyje atskiromis teritorijomis yra išskirti visi likę miestai, nepriskiriant jų kuriai nors seniūnijai (pvz., Švenčionys, Švenčionėliai, Pabradė, Kazlų Rūda, Veisiejai), tai suteikia galimybę pamatyti ir atskirų tam tikrų miestų gyventojų skaičiaus kaitą.

skaičius išaugo iki 183 (apėmė 44,9 proc. šalies teritorijos ploto ir 8,6 proc. visų Lietuvos gyventojų). Didžiausia problema šiuo atveju buvo ta, kad prie RAT buvo priskiriamos ir tos kaimiškos seniūnijos, kurių centrinės gyvenvietės buvo miestai, ir tos, kurių centrai formaliai buvo kitoje seniūnijoje. Tokius pat išskyrimo kriterijus V. Daugirdas taikė ir išskiriant RAS. Taip pat tyrimo metu RAT buvo suskirstytos ir į tris tankio klases (< 5 gyv./km², 5–10 gyv./km² ir 10–12,5 gyv./km²). 2013 m. V. Daugirdas kartu su E. Kriaučiūnu (Kriaučiūnas ir Daugirdas, 2013) analizavo gyvenviečių tinklo ypatumus Lietuvos rečiausiai gyvenamose teritorijose 2011 m., praplėtė tokių teritorijų gyventojų tankio intervalą iki 7,5 gyv./km² (tokių seniūnijų buvo 39), tačiau išliko bendras apibrėžimas, kad RAT priskiriamos teritorijos, kuriose kaimo gyventojų tankis $< 12,5$ gyv./km² (jau buvo išskirtos keturios RAT klasės: < 5 gyv./km², 5–7,49 gyv./km², 7,5–9,99 gyv./km², 10–12,5 gyv./km²).

Nustatant RAT išskyrimo tankio kriterijų, Lietuvos mokslininkai rėmėsi Šiaurės šalių patirtimi, kai RAT priskiriamos tos teritorijos, kur gyventojų tankis nesiekia 8–12,5 gyv./km² (pagal NSPA tinklapyje pateikiamą E. Gloersen ataskaitą (2009) ir OECD, 2017). O pagal Europos Parlamentinę tyrimų tarnybą (European..., 2016), RAT (dar vadinamos ir mažai apgyventomis teritorijomis) priskiriamos teritorijos, kuriose gyventojų tankis siekia iki 12,5 gyv./km² (2.3.1 pav.). Tiksliai RAT yra apibrėžtos Nacionalinės regioninės pagalbos gairėse 2014–2020 m. (2013/C 209/01) (*Guidelines on regional State aid for 2014–2020*), kur RAT vadinami NUTS-2 regionai (tai atitinka visos Lietuvos teritoriją), kuriuose mažiau nei 8 gyv./km², arba NUTS-3 regionai (atitinka Lietuvos apskritis), kuriuose mažiau nei 12,5 gyv./km² (duomenys pateikti remiantis Eurostato 2010 m. gyventojų tankio duomenimis). Tose pačiose gairėse minima apie paramą ypač retai apgyventoms teritorijoms (angl. *very sparsely populated areas*), kurioms priskiriami NUTS-2 regionai, kuriuose gyventojų mažiau nei 8 gyv./km² arba kaip RAT gali būti traktuojamos ir tokių regionų dalys, kurias prie RAT priskiria šalies valdžia. Europos Parlamentinės tyrimų tarnybos pranešime (European..., 2016) minima, kad „mokslinėje literatūroje galima rasti įvairių skirtingų terminų, apibūdinančių teritorijas, kurios susijusios su gyventojų skaičiaus mažėjimu arba plačiu pasklidimu kaimiškose teritorijose, viskas priklauso nuo to, kokią problemą norima išryškinti: mažai apgyventi regionai (angl. *underpopulated regions*), atokios kaimo vietovės (angl. *remote rural areas*), mažai arba silpnai apgyventi (angl. *thinly populated*), silpni ar nestabilūs (angl. *fragile*), mažiau palankūs ūkininkavimui (angl. *less favoured areas*) ir kt.“ (European..., 2016, p. 2). Pagal pavadinimų įvairovę matoma, kad visuose paminėtuose regionų tipuose vyrauja mažas tankis arba prasti ekonominiai rodikliai, be to, regionai susiduria su ekonominiais arba geografinio pasiekiamumo sunkumais. Taip pat Europos Parlamentinė tyrimų tarnyba pabrėžia, kad teritorijoms, turinčioms RAT savybių, nesuteikiamas joks ypatingas statusas, tačiau tokios teritorijos gali pasinaudoti įvairiomis ES priemonėmis.

2.3.1 pav. RAT (NUTS-3 lygmeniu) (šaltinis: EUROSTAT, 2007)

Ta pati tarnyba pabrėžia, kad NUTS-3 lygio RAT būdingos Šiaurės šalims, tačiau galima nusileisti ir į žemesnį LAU-2 lygį ir tuomet pamatyti didesnę skaičių rečiau apgyventų Europos teritorijų.

Nors socioteritorinės atskirties problemos, kurios egzistuoja dideliuose RAT regionuose (NUTS-2 ir NUTS-3) ir mažuose regionuose (LAU-1 ir LAU-2), yra skirtingos, bet jų priežastys yra panašios. Mažas ir mažėjantis gyventojų skaičius lemia žmonėms reikalingų socialinių ir ekonominių paslaugų tinklo retėjimą ir gyvenimo kokybės blogėjimą. Šiame darbe bandoma išskirti problemišiausias šalies neurbanizuoto (kaimiško) tipo RAT. Reikia pabrėžti, kad mažas gyventojų tankis kaimo teritorijose savaime nėra problema, kurios analizei skirtas šis darbas. Mažėjantis gyventojų tankis periferinėse kaimo teritorijose yra būdingas visoms Europos šalims, visų pirma, dėl mažėjančio darbo

jėgos poreikio bioprodukciniame ūkyje, kuris tradiciškai buvo pagrindinis kaimo teritorijų darbdavys (Banski, 2019). Tikėtina, kad didesnis gyventojų tankis, daugeliu atvejų, reikštų mažesnes kaimo gyventojų pajamas, didesnę nedarbą ir panašiai. Šiame darbe nagrinėjamos problemos, kylančios dėl gyventojų retėjimo, bet tai nereiškia, kad analizuojami procesai turi tik neigiamas pasekmes.

RAT išskyrimo metodika. Darbe Lietuvos RAT nagrinėjamos savivaldybių (įvertinus gyventojų tankį tik jos kaimiškose teritorijose) ir seniūnijų (pagrindinis tyrimo teritorinis vienetas) lygmenimis. RAT išskiriamos naudojant dažniausiai ankstesniuose darbuose ir ES dokumentuose pasitaikančius gyventojų tankio teritorijoje rodiklius (kaimo gyventojų skaičius, tenkantis 1 km² kaimiškos teritorijos). Čia bus laikomasi nustatytos gyventojų tankio ribos – kaimo gyventojų tankis yra $\leq 12,5$ gyv./km². Ši riba išlieka artima ankstesniems darbams, tik šiek tiek patikslinta (kai kaimo gyventojų tankis buvo iki 12,49 gyv./km²). Toks kriterijus patogus naudoti ir todėl, kad gautus rezultatus bus galima palyginti su ankstesnių tyrimų rezultatais (Daugirdas ir kt., 2013). Kaip ir ankstesniuose tyrimuose, Lietuvos RAT skirstomos į tris gyventojų tankio klases:

pirmoji – $\leq 5,0$ gyv./km² (*rečiausiai apgyventos teritorijos*);

antroji – 5,1–10,0 gyv./km² (*itin retai apgyventos teritorijos*);

trečioji – 10,1–12,5 gyv./km² (*artėjančios prie itin retai apgyventų teritorijų*).

Retai apgyventų seniūnijų išskyrimas. RAT išskiriamos remiantis urbanizacijos tipologija, t. y. RAT išskiriamos tik iš urbanizacijos procesų nepaveiktų teritorijų (Baranauskienė, 2019; 3.1.2. skyrius), kuriose 2018 m. sausio 1 d. (VI Registrų centro duomenimis) kaimo gyventojų tankis buvo $\leq 12,5$ gyv./km². Kadangi autorė analizuoja socioteritorinės atskirties procesus kaimiškose teritorijose, būtų nelogiška lyginti nutolusias periferines vietas su seniūnijomis, besiribojančiomis su šalies didmiesčiais. Ankstesni mokslininkų RAT išskyrimo tyrimai seniūnijos lygmeniu rėmėsi tik teritorijoje vyraujančiu kaimo gyventojų tankio rodikliu (Daugirdas ir kt., 2013; Kriaučiūnas ir Daugirdas, 2013), neatsižvelgiant į teritorijos specifiką ir geografinę padėtį. Buvo remiamasi formaliuoju seniūnijos statusu, o ne faktiškais jos ryšiais su miestu. Jei miestas yra išskirtas į atskirą seniūniją, visa aplinkinė teritorija, nepriklausomai nuo jos faktinio centro, tampa kaimiška ir formaliai lieka be viešų įstaigų tinklo, daugelio verslų, taip pat ji yra ir retai gyvenama, nors realiai centrinis miestas funkcionuoja kaip visos kaimiškos aplinkinės seniūnijos centras (pvz., Jurbarkų sen. (Jurbarko r. sav.), Ignalinos sen. (Ignalinos r. sav.), Švenčionių sen., Švenčionėlių sen. ir Pabradės sen. (Švenčionių r. sav.), Varėnos sen. (Varėnos r. sav.) ir kt.).

Autorės nuomone, RAT turi būti išskiriamos iš neurbanizuotų teritorijų tipo, kad analizuojama teritorija neturėtų tiesioginio, betarpinio ryšio su miestu (pvz., nebūtų priemiestinė teritorija). Socioteritorinės atskirties reiškiniai turėtų labiau siai grėsti nuo miestų nutolusiose kaimiškose seniūnijose gyvenantiems žmonėms,

nes nykstant seniūnijos centre centruotoms paslaugoms, alternatyvios paslaugų vietos lieka sunkiai pasiekiamos. Tikėtina, kad su socioteritorinės atskirties reiškiniiais gali susidurti ir atskiri miestų bei jų priemiesčių gyventojai (pvz., neįgalūs asmenys), bet tai nėra šio tyrimo objektas.

Retai apgyventų savivaldybių išskyrimas. Kadangi kai kurie socioteritorinės atskirties procesus atspindėti galintys rodikliai prieinami tik savivaldybių lygiu, dalis tyrimo turėjo būti atlikta ir teritorijose, kurios nėra grynai kaimiškos. Išskirdama RAS autorė darbe naudoja savivaldybės kaimo gyventojų skaičiaus ir savivaldybės neurbanizuotų teritorijų ploto santykį. Ankstesni mokslininkų RAT išskyrimo tyrimai (Daugirdas ir kt., 2013) savivaldybių lygmeniu remdavosi Statistikos departamento pateikiamu kaimo gyventojų skaičiumi ir visos savivaldybės ploto santykiu (nebuvo atmetamas urbanizuotos teritorijos (miestų) plotas).

Sudaryta nauja RAS metodika leidžia tiksliau analizuoti savivaldybes, susiduriančias su RAT problema, tačiau ši metodika gali būti taikoma tik tuomet, kai turimi detalūs statistiniai duomenys seniūnijų teritoriniu lygmeniu. Deja dažniausiai prieinami tik bendri visai savivaldybei statistiniai duomenys ir taikoma Statistikos departamento miesto ir kaimo klasifikacija. Tokiu atveju ir šiame darbe, analizuojant procesus savivaldybėse (pvz., paslaugų įmonių skaičiaus kaitą), reikia remtis V. Daugirdo metodologija, kuri pritaikyta formaliems statistiniams kriterijams (Daugirdas ir kt., 2013).

Apibendrinant galima teigti, kad RAT nustatymas susiduria su gana rimtomis metodikos problemomis, visų pirma dėl prieinamų duomenų teritorinės specifiškos. Išskirtos ribos ir tankio klasės gali būti diskutuotinos, tačiau darbe norėta nenutolti nuo ankstesnių tyrimų bei atsižvelgti į tarptautinį kontekstą. Autorės sudaryta RAT išskyrimo metodika leidžia identifikuoti ypač problemines RAT periferines teritorijas, mažiausiai priklausomas nuo miesto sistemos ir pasižyminčias prasčiausiais demografiniais rodikliais.

3. TYRIMŲ REZULTATAI

3.1. Periferinių kaimiškų teritorijų indentifikavimas²⁹

Spartus Lietuvos visuomenės teritorinis persiskirstymas miesto (centro) ir kaimo (periferijos) kontinuume, priemiesčių formavimasis, išaugęs darbo jėgos mobilumas, emigracija ir kiti reiškiniai keičia šalies gyvenviečių sistemą ir tradicinis jos skirstymas į miestą ir kaimą tampa nebeadekvatus (Kriaučiūnas, 2013, 2018; Ubarevičienė, 2014, 2016, 2018a). R. Redfield plėtota miesto ir kaimo kontinuumo idėja teigia, kad nėra griežtos miesto ir kaimo dichotomijos, be abejonės turi tam tikro racionalaus pagrindo (Redfield, 1941 iš: Carter 1975; Paesler, 1976; Smailes, 1953 iš: Stamp, 1975; Wirth, 1974; Krupickaitė, 1999). Nagrinėjant socioteritorinės atskirties problemą retai apgyventose kaimo teritorijose, vienas iš pagrindinių uždavinių yra nustatyti tas teritorijas, kurios funkcionuoja kaip kaimiškos erdvės, t. y. teritorijas, kuriose gyvenantys žmonės yra fiziškai atskirti nuo miestams būdingos ir ten koncentruojamos socialinės ir ekonominės veiklos. Kitaip sakant, reikia nustatyti labiausiai kaimiškas vietas, kurių gyventojams miesto paslaugų infrastruktūra yra labiausiai nutolusi, todėl vietoje teikiamos paslaugos tampa itin svarbia jų gerovės dalimi. Autorė tikisi, kad sudaryta urbanizuotų ir neurbanizuotų teritorijų tipologija atskleis dabartinę gyventojų teritorinę diferenciaciją ir padės ateityje geriau interpretuoti gautus statistinius duomenis apie miesto ir kaimo gyventojus. Taip pat sudaryta miesto ir kaimo teritorijų tipologija leis plėtoti ir kitus tyrimus, kuriems aktuali kaimo – miesto takoskyra. Šioje darbo dalyje pirmiausia nustatomos neurbanizuotos (kaimiškos) teritorijos, iš kurių vėliau išskiriamos esamos ir besiformuojančios RAT (2.3 skyrius). Būtent RAT ir yra geografinis šios daktaro disertacijos objektas, kuriame analizuojamas socioteritorinės atskirties reiškinys.

3.1.1. Miesto ir kaimo samprata

Vykstant kardinaliems gyventojų skaičiaus pokyčiams (emigracija, gyventojų senėjimas, tuštėjantys regionai ir kt.) ir dėl to vykstant gyvenamųjų teritorijų transformacijai, keičiasi ir miesto bei kaimo samprata. Lietuvoje mokslininkai daug dėmesio skiria tiek miesto (Ubarevičienė, 2014; Burneika ir kt., 2017), tiek kaimo (Daugirdas ir kt., 2013; Kriaučiūnas, 2013, 2018; Kriaučiūnas ir kt., 2013, 2014) ar šalies gyventojų regioninei kaitai (Ubarevičienė, 2016), miestiškos gyvensenos sklaidai (Krupickaitė, 1999), tačiau jų darbuose daugiausia kalbama apie gyventojų pokyčius ir jų įtaką miestų raidai – trijų didžiųjų miestų formavimąsi ir priemiestinių zonų išskyrimą, periferinių regionų formavimąsi. Vykstantys procesai keičia gyvenviečių sistemą, bet iki šiol esama tik pavienių darbų, kuriuose bandyta nustatyti Lietuvos teritorijos

²⁹ Šios disertacijos 3.1.1. Miesto ir kaimo sampratos problema, 3.1.2. Teritorijų urbanizacijos lygio nustatymas, 3.1.3. Lietuvos urbanizacijos teritoriniai ypatumai skyriai yra parengti remiantis publikacija: Baranauskienė V. 2019. Kaimiškų teritorijų indentifikavimo problema: Lietuvos seniūnijų atvejis. *Geografijos metraštis*, 52, p. 55–72.

erdvinę diferenciaciją pagal jos urbanizuotumo laipsnį, ypač seniūnijų lygiu. Griežtas miesto ir kaimo atskyrimas nėra įmanomas, jau vien dėl intensyvios suburbanizacijos, kuri pastebima praktiškai visų miestų aplinkoje. Remiantis ankstesniais darbais atskirti urbanizacijos paveiktas teritorijas nuo kaimiškų teritorijų yra sudėtinga.

Kadangi disertacijos darbo pagrindą sudaro urbanizuotų ir neurbanizuotų teritorijų tipų išskyrimas bei RAT identifikavimas, kas aprašoma tolimesnėse darbo dalyse (iš neurbanizuotų teritorijų išskiriamos RAT – 2.3. ir 3.1.4 skyriai), todėl išskiriant urbanizuotų ir neurbanizuotų teritorijų tipus Lietuvoje, svarbi yra pati miesto ir kaimo sampratos problema. Kai kuriais atvejais kaimiškos teritorijos tapatinamos su periferija, nepriklausomai nuo to, kiek yra nutolusios nuo centro ir kiek nuo paties centro yra priklausomos (Novotny ir kt., 2015a, 2015b). Kaimo vietovėms ir kaime gyvenantiems gyventojams apibrėžti naudojami įvairūs kriterijai, buvo įvairių bandymų klasifikuoti, kurti įvairias koncepcijas miesto ir kaimo santykiams apibrėžti (Halfacree, 1993; Woods, 2005, 2011; Cloke, 2006; Novotny ir kt., 2015a, 2015b). Pagal P. Cloke (2006), kaimiškam teritorijos tipui priskiriama teritorija pagal tris kriterijus: teritorijoje vyrauja žemės ūkio ir miškininkystės veikla; teritorijoje vyrauja mažos gyvenvietės; teritorijoje vyrauja gyventojų savimonė, besiremianti darnia veikla su aplinka. Pasak K. Halfacree (1993), tradiciškai mokslinėje literatūroje kaimas apibrėžiamas arba skaičiuojant įvairius statistinius indeksus (gyventojų skaičius, tankis, dirbančių žemės ūkyje dalis ir pan.), arba tiriant gyvenimo būdą. Abu apibrėžimai turi trūkumų ir autorius siūlo kaimo apibrėžimo ieškoti žmonių kalboje (Halfacree 1993). Šiame darbe nėra svarbu atskleisti kaimo, kaip žmonių gyvenamosios erdvės, socialinių charakteristikų, tad autorė nesiekia atsakyti į klausimą, ką kaimo sąvoka reiškia įvairioms gyventojų grupėms. Šiuo atveju svarbu išskirti kaimiškas teritorijas tik gyventojams svarbių paslaugų skaičiaus ir įvairovės aspektu. Dėl šios priežasties vadovaujamasi nuostata, kad teritorinė ne miesto gyvenvietės atskirtis yra viena iš jos kaimiškumo sąlygų. Gyventojų skaičiaus mažėjimas yra antroji sąlyga apibrėžiant kaimo teritorijas. Tokia sąlyga padeda atskirti kaimiškas teritorijas nuo augančių priemiesčių, bet visų pirma ji taikoma todėl, kad gyventojų socioteritorinės atskirties problemos šiame darbe siejamos su gyventojų skaičiaus mažėjimu. Tad yra daroma prielaida, kad formali auganti kaimiška gyvenvietė ties miesto riba yra mažiau kaimiška nei „mažėjanti“ teritorija nutolusi nuo miesto tam tikru atstumu. Suprantama, kad kaimiška erdvė, kaimiškas gyvenimo būdas gali būti sutinkami ir miestų viduje, bet šiuo atveju socioteritorinė atskirtis nėra didelė problema.

Beveik visos pasaulio šalys yra sudarytos tiek iš miestieškų, tiek iš kaimieškų gyvenviečių, o daugelis aukštesnio lygio teritorinių administracinių vienetų pasižymi mišria gyvenviečių (ir gyventojų) sudėtimi. Čia siekiama atskirti neurbanizuotas teritorijas nuo bent iš dalies urbanizuotų teritorinių vienetų, t. y. iš esmės suskirstyti Lietuvos seniūnijas į du pagrindinius tipus – periferinę kaimiškąją ir bent iš dalies miestieškąją.

Lietuvos teritorijų tipologija nagrinėjama pavieniuose mokslininkų darbuose, kuriuose daugiau dėmesio kreipiama kaimiškoms teritorijoms, tiksliau kalbant, regioniniam valdymui remiantis teritorijų funkcijų išskyrimu (Čaplikas ir Michailovaitė, 2003; Jasaitis, 2014), savivaldybių kaimiškumo lygio vertinimu pagal įvairius kriterijus (Melnikienė ir kt., 2011; Vidickienė ir Gedminaitė-Raudonė, 2011; Vidickienė ir kt., 2012).

Kaimo tematika parašytų darbų yra nemažai (Jasaitis, 2014; Daugirdas ir kt., 2013; Vidickienė ir kt., 2012; Kriaučiūnas ir kt., 2016), tačiau seniūnijų tipologijos problema (ar miesto ir kaimo išskyrimo problema) dažniausiai sprendžiama priklausomai nuo analizės tikslų. Pavyzdžiui, analizuodami gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklo kaitą Lietuvos kaimo gyvenvietėse E. Kriaučiūnas, G. Pociūtė-Sereikienė ir G. Ribokas šalies seniūnijas klasifikavo pagal tai, kur yra seniūnijos administracinis centras (mieste ar kaime) (Kriaučiūnas ir kt., 2016), tačiau konkrečios teritorijos nebuvo įvardytos, pateikti tik bendri miesto ir kaimo seniūnijų skaičiai ir nebuvo labiau atsižvelgta į kitokius rodiklius. Taikant panašią metodiką buvo bandoma suskirstyti ir RAT. E. Kriaučiūnas ir V. Daugirdas (2013), pagal 2011 m. duomenis, Lietuvos seniūnijas tipizavo atsižvelgdami į tai, kur buvo gyvenvietės seniūnijos centras, t. y. mieste, miestelyje ar kaime (gyvenvietės suskirstymas pagal statusą).

Vienas iš kompleksiškesnių darbų – „Lietuvos regionų tipologijos kaimiškumo aspektu“ (Vidickienė ir kt., 2012), kuriame pateiktas šalies kaimiškų regionų tipologijų konstravimas naudojant skirtingus kaimiškumo kriterijus. Minėtame darbe regionai suskirstyti: „pagal gyventojų skaičiaus didžiausioje gyvenvietėje kriterijų 2008–2010 m.“; „pagal teritorijos apgyvendinimo tankumo kriterijų 2008–2010 m.“; „pagal atokumo kriterijų 2010 m.“; „pagal gyventojų skaičiaus vidutinį kitimo tempų santykį (2006–2010 m.)“, o apibendrinus kriterijus, gautas integruotas kaimiškumo vertinimas, pagal kurį yra išskirti net penki tipai: stipraus kaimiškumo regionai, vidutinio kaimiškumo regionai, silpno kaimiškumo regionai, pusiau miesto regionai ir miesto regionai (Vidickienė ir kt., 2012). Tačiau šiuo atveju autorių darbų studijoje regionai tapatinami su savivaldybėmis, kas yra nelabai tikslinga, nes tai yra tik administracinis teritorinis vienetas, kuriame visada yra įvairaus tipo gyvenviečių.

Žiūrint tarptautiniu kontekstu, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (EBPO) (angl. *Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)*) savo pranešimuose deklaruoja, kad kaimiškuose regionuose gyvena ketvirtadalis EBPO šalių gyventojų. Didžioji dalis kaimo gyventojų (apie 20 proc. visų EBPO gyventojų, t. y. 251 mln. žmonių) gyvena kaimiškuose regionuose, esančiuose netoli miestų, kurie įvardijami kaip esantys mažiau nei 60 min. kelio automobiliu nuo miestų centrų, o apie 6 proc. visų EBPO gyventojų (apie 75 mln. žmonių) gyvena atokiuose kaimo regionuose. Tačiau kaip išimtyms pateikiamos Lietuvos, Airijos ir Slovakijos šalys, kur daugiau nei 40 proc. gyventojų gyvena kaimiškose vietovėse netoli miestų, o tokiose šalyse kaip Norvegija, Graikija ir ta pati Airija daugiau kaip 28 proc. gyventojų gyvena

atokiose kaimo vietovėse (OECD, 2018, p. 7). Taigi, pagal EBPO, teritorijos yra skirstomos į miesto, tarpines bei kaimo, o kaimo regionai detaliau klasifikuojami į kaimo regionus, artimus miestams ir atokius kaimo regionus (OECD, 2018). Tačiau EBPO naudojama klasifikacija taikoma apskrities teritoriniu lygmeniu (NUTS-3).

Didelė dalis formalių kaimo gyventojų Lietuvoje gyvena netoli administracinių miestų ribų (priemiesčiuose), naudojasi miesto infrastruktūra, dirba mieste, ypač metropolinių miestų aplinkoje (Burneika ir kt., 2017; Krupickaitė, 1999). Miestiečiai, įsikūrę už formalių miesto ribų, tampa kaimo gyventojais, ir šalies urbanizacijos lygis dirbtinai mažinamas. Šios disertacijos užduotis – išskirti tas teritorijas, kurios neturi intensyvių kasdinių sąsajų su miestu ir miestietiška gyvenimu. Tai yra išskirti tas teritorijas, kuriose kasdienis gyvenimas vyksta grynai kaimiškoje aplinkoje, nors suprantama, kad šių dienų sąlygomis didelės dalies gyventojų kasdieniai ryšiai peržengia savo seniūnijos ribas, tai atkleidė ir ankstesni mokslininkų vykdyti tyrimai, kad jau „2011 m. tik 47,7 proc. kaimiškų teritorijų gyventojai dirbo savo gyvenamojoje vietovėje, 50 proc. – kitoje vietovėje ir 2 proc. – deklaravo, kad dirba užsienyje“ (Kriauciūnas ir Burneika, 2019, p. 225; Pociūtė Sereikienė, Kriauciūnas ir Ubarevičienė, 2014). Paslaugų infrastruktūros nykimas tokį poreikį didina, o tai reiškia, kad arba teritorijos gyventojams auga laiko ir piniginių sąnaudų (mažėja realios pajamos), arba paslaugų naudojimas komplikuojasi (mažiau mobilių gyventojų atveju). Vertinant šių reiškinių pasekmes, reikėtų atsižvelgti į kintančias sąlygas gauti mobiliąsias paslaugas bei naudotis IT. Interneto prieigos galimybių ir jo spartos augimas kaimo gyventojus labiau įtraukia į visuomeninį gyvenimą, sumažina bendravimo atskirties aspektus, išplečia galimybes naudotis įvairiomis internetinėmis paslaugomis (susimokėti už paslaugas, užsisakyti prekes ir pan.). Pagal internetinio tinklapio „Speedtest Global Index“ (Oakla, 2021) 2020 m. gruodžio mėn. duomenis Lietuva pagal interneto spartą (fiksotą plačiajuosčio ryšio (angl. *fixed broadband*)) buvo 31 vietoje – tai gana aukštas šalies pasiekimas. Tuo tarpu pagal kasmetinius pateikiamus Statistikos departamento duomenis, galima matyti, kad nuo 2001 m. iki 2018 m. kaime ryškiai padaugėjo namų ūkių, turinčių kompiuterius (nuo 3 iki 68,3 proc. (mieste nuo 10,9 iki 78,6 proc.)) ir interneto prieigą (nuo 0,6 iki 72,1 (mieste nuo 4,4 iki 81,1 proc.)), o plačiajuosčio interneto prieigą 2018 m. turėjo net 71,8 proc. kaimuose esančių namų ūkių (2003 m.³⁰ – 0,1 proc.) (miestuose 2003 m. – 2,7 proc., 2018 m. – 80,6 proc.) (Lietuvos statistikos departamentas, 2021). Tokia ryški skaitmenizacijos plėtra kaimiškose vietovėse keičia gyvenimo ir verslo sąlygas kaime, nors beveik trečdalis namų ūkių vis tiek lieka IT paslaugų „užribuose“. Kita vertus, tokie aukšti skaičiai gali kelti abejonių, nes didelę formalių kaimo gyventojų dalį sudaro priemiesčių gyventojai. Labai tikėtina, kad periferinėse kaimo vietovėse vyresnio amžiaus gyventojai tokiomis paslaugomis naudojami daug mažiau, net jei tokios paslaugos yra prieinamos viešosiose bibliotekose.

³⁰ Plačiajuosčio interneto prieiga namų ūkiais pateikiama nuo 2003 m.

Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatyme (Lietuvos Respublikos teritorijos..., 1994) yra pateikiami gyvenamųjų vietovių apibrėžimai, kur miestais vadinamos „kompaktiškai užstatytos gyvenamosios vietovės, turinčios daugiau kaip 3 tūkst. gyventojų, kurių daugiau kaip 2/3 dirbančiųjų dirba pramonėje, verslo bei gamybinės ir socialinės infrastruktūros srityse“ (Lietuvos Respublikos teritorijos..., 1994), taip pat ir „mažiau kaip 3 tūkst. gyventojų turintys Lietuvos Respublikos miestai, rajonų miestai bei miesto tipo gyvenvietės, turėję miesto statusą, kaip gyvenamosios vietovės yra laikomi miestais ir įsigaliojus Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymui“ (Lietuvos Respublikos teritorijos..., 1994), tačiau dalis tokių miestų yra atsisakę miesto statuso (pvz., Rusnė, Žemaičių Naumiestis (Nutarimas dėl Rusnės..., 1997)). Minėtame įstatyme kaimais vadinamos „kitos gyvenvietės, neturinčios miesto ir miestelio statuso“ (Lietuvos Respublikos teritorijos..., 1994). „Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 metų programa“ (2015) irgi remiasi tuo pačiu Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo (1994 m. liepos 19 d. Nr. I-558) 3 straipsniu, kuriame pateikiamas kaimo vietovės apibrėžimas. Remiantis pateiktais apibrėžimais, darbe „grynai“ urbanizuotam tipui išskirti panaudojama gyvenvietė, turinti miesto statusą.

Gyvensenos analizė ar kaimo statuso kalboje tyrimai yra atskiro ir sudėtingo darbo tema. Kadangi disertacijos vienas iš sudedamųjų tyrimo uždavinių – išskirti seniūnijas, kuriose kaimiškų teritorijų raidos problemos, susijusios su periferizacijos reiškiniais ir socioteritorine atskirtimi, yra aktualiausios, todėl darbe naudojami kiekybiniai kaimo išskyrimo parametrai ir formalus Lietuvos teisės aktais nustatytas gyvenviečių skirstymas į miesto ir kaimo gyvenvietes. Apibendrinant pateikiamas sampratas, čia daugiausia remiamasi Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymu (1994). Nors jau 2010 m. S. Stanaitis (2010) yra pastebėjęs, kad Lietuvoje vartojama kaimo samprata nepritaikyta nei viešosios politikos įgyvendinimui, nei viešųjų išteklių paskirstymui, ir jau prieš dešimtmetį buvo pastebėta, kad nėra aktualu kaimo apibrėžimui naudoti skaičavimus, susijusius su žemės ar miškų ūkyje dirbančiais gyventojais, nes kaip jau minėta, kaimas išgyveno pokyčius – patyrė transformacijas, o jo didelė dalis gyventojų dirba paslaugų, pramonės ir statybos sektoriuose (Stanaitis, 2010; Kriaučiūnas ir Burneika, 2019).

Apibendrinant sampratų įvairovę, matoma, kad miesto ir kaimo teritorijas klasifikuoti galima labai įvairiai. Nė viena klasifikacija nebus ideali jau vien dėl to, kad prieinami duomenys yra netikslūs ir neišsamūs. Čia siekiama suklasifikuoti teritorijas taip, kad tolesniuose tyrimuose būtų patogų (įmanoma) nagrinėti specifines kaimiškų teritorijų problemas, kylančias dėl jų ir jų gyventojų erdvinės atskirties nuo miesto ir jame teikiamų paslaugų.

3.1.2. Teritorijų urbanizacijos lygio nustatymas

Be jau anksčiau minėtų mokslinių bandymų klasifikuoti Lietuvos teritoriją į miestą ir kaimą, ši problema taip pat dažnai diskutuojama ir masinėse informavimo priemonėse. Pastaruoju metu vis dažniau diskutuojama apie miesto savivaldybių norą prisijungti tam tikras teritorijas (Biržietis, 2019a, 2019b; Jačauskas, 2019) ir kaimiškoms seniūnijoms suteikti miesto statusą. Teritorijų prijungimas reiškia formalaus teritorijos statuso, tipo pakeitimą (pvz., tam tikra kaimiška teritorija prijungiama prie miesto ir įgauna miesto statusą). Kylančios diskusijos rodo teritorijų urbanizuotumo tyrimų, miesto ir kaimo tipo nustatymo temų aktualumą. Vertinant tam tikrų teritorijų (pvz., seniūnijų) prijungimo prie miesto racionalumą, būtina atsižvelgti į teritorijos geografinę padėtį, demografinę, socialinę, ekonominę situaciją, todėl šis disertacinis tyrimas, o konkrečiai, teritorijų urbanizacijos lygio nustatymas, gali turėti ir praktinį pritaikomumą.

Šalies seniūnijų urbanizuotumo vertinimas leistų Lietuvos Statistikos departamento duomenis apie kaime ir mieste gyvenančių žmonių skaičius interpretuoti tiksliau ir susidaryti realistiškesnį šalies vaizdą. Lietuvos statistikos departamentas augančių didžiųjų miestų priemiestinių teritorijų gyventojus priskiria prie „kaimo“ gyventojų, nors priemiestinės teritorijos dažniausiai tampa tik miestų „miegamaisiais rajonais“ (Burneika ir kt., 2017). Be to, sudaryta urbanizuotų ir neurbanizuotų seniūnijų struktūrinių vienetų tipologija galėtų padėti tiksliau formuoti rinkimines teritorijas, kurios Vyriausiosios rinkimų komisijos peržiūrimos kaskart prieš rinkimus, ribos sudaromos atsižvelgiant į gyventojų atstovaujiamumo interesus, gyventojų skaičių ir kitus aspektus (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2015, 2019). Žinant, kad miesto, priemiesčių bei kaimiškų teritorijų gyventojams būdinga skirtinga sociodemografinė struktūra ir net skirtingos politinės preferencijos (Burneika, Baranauskaitė ir Ubarevicienė, 2017; Burneika, Ubarevičienė ir Baranauskaitė, 2019), galima teigti, kad net ir Lietuvos gyventojų sociologinių apklausų tikslumas išaugtų, jei respondentų imtis atitiktų jų pasiskirstymą miesto – priemiesčių – kaimo ašyje.

Pasak D. Pumain (1999), norint įgyvendinti regioninę politiką, reikia gerai išmanyti regioninius miesto ir kaimo gyvenviečių tipų skirtumus, o norint, kad politika būtų veiksminga, ji turėtų būti pritaikoma prie konkrečių vietos sąlygų. Todėl šio darbo pirmasis uždavinys buvo kiek galima tiksliau nustatyti šio tyrimo objektą – kaimiškąsias seniūnijas, „atsisojant“ tas formaliai kaimiškas teritorijas, kurios funkcionuoja kaip artimesni ar tolimesni miestų priemiesčiai (angl. *suburban and peri-urban zone*). Kalbant apie priemiestinių teritorijų tipologiją, yra vartojama periurbanizacijos (angl. *peri-urbanization*) sąvoka, kuria apibrėžiamos tolimesnės nei klasikiniai priemiesčiai teritorijos, kurių vystymasis (pvz., gyventojų skaičiaus augimas) siejamas su jų geografinė padėtimi šalia miestų. Tai mišrios (hibridinės) miesto-kaimo teritorijos, bet jos nenukenčia dėl periferizacijos reiškinių, o išlošia. Kitaip sakant, geografinė

tokių teritorijų padėtis skatina verslų ir žmonių skaičiaus augimą, nes miesto rinka ir paslaugos, nors ir nutolusios kasdienio naudojimo prasme, bet vis tik yra lengvai pasiekiamos (Budiyantini, Pratiwi, 2016). Dėl šios priežasties, kaimiškos teritorijos metropolijų aplinkoje, pasižyminčios gyventojų skaičiaus augimu, taip pat nėra priskiriamos RAT, net jei gyventojų tankis ten nėra didelis. Klasikinė priemiestinė (angl. *suburban*) teritorija yra išskirtinė tuo, kad funkcionuoja kaip satelitinė, funkciškai nuo miesto neatskiriama teritorija, individualių namų miesto miegamasis rajonas, todėl jokių būdu negali būti klasifikuojama kaip kaimiška erdvė, nes ten gyvena miestiečiai. Periurbanizuota erdvė pasižymi tiek miestui, tiek kaimui būdingomis ypatybėmis (kraštovaizdžiu, darbais, gyvenimo būdu, kuris „kaimiškėja“ tolstant nuo miesto). Remiantis D. Webster (2002), priemiesčių plėtra apibrėžiama kaip tam tikras procesas, kurio metu kaimo vietovės, esančios nusistovėjusių miestų pakraščiuose, tampa labiau urbanistinio pobūdžio tiek fizine, tiek ekonomine, tiek socialine prasme (Webster, 2002). Tokie autoriai kaip D. L. Iaquina ir A. W. Drescher (2000) pasiūlė išplėsti periurbanistinių (miestietiškos periferijos) (angl. *peri-urban*) teritorijų apibrėžimą naudojant miesto-kaimo regiono (angl. *urban – rural region*) ar kaimo – užmiesto – miesto sistemos (angl. *rural – peri-urban – urban*) komponentų apibrėžimus. Mokslininkai daro prielaidą, kad, ypač kalbant apie migraciją, priemiesčio aplinka vaidina tarpininko vaidmenį tarp kaimo ir miesto, todėl tokia aplinka yra dinamiškų socialinių pokyčių vieta. Remdamiesi šia perspektyva, autoriai sukūrė koncepcinę priemiesčių tipologiją, susidedančią iš šių formų: kaimiški priemiesčiai (angl. *village peri-urban*), difuziniai priemiesčiai (angl. *diffuse peri-urban*), grandininiai priemiesčiai (angl. *chain peri-urban*), vietiniai (angl. *in-place peri-urban*), įtraukti (sugerti) priemiesčiai (angl. *absorbed periurban*) (Iaquina ir Drescher, 2000).

Urbanizacijos tipologijos metodika. Apžvelgusi paminėtas urbanizuotų teritorijų sampratą ir tipologijas, įvertinusi turimus duomenis bei atsižvelgusi į šio darbo tikslus, autorė priėmė sprendimą šalies seniūnijas tipologizuoti į du pagrindinius tipus, kurių vienas apima urbanizacijos procesų įvairiu laipsniu paveiktas seniūnijas, o antrasis jungia visas kaimiškas teritorijas (3.1.2.1 pav.) (urbanizacijos lygiams išskirti buvo remiamasi miesto apibrėžimu, pateiktu Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatyme (Lietuvos Respublikos teritorijos..., 1994), D. Webster (2002), Y. Budiyantini ir V. Pratiwi (2016), D. Burneikos ir kt. (2017) sampratomis, kad miestų teritorijos ir jų priemiesčiai pasižymi gyventojų skaičiaus augimu, o šalia miestų esančioms kaimiškoms teritorijoms bent iš dalies būdingas miestietiškas gyvenimo būdas ir naudojimas miesto infrastruktūra):

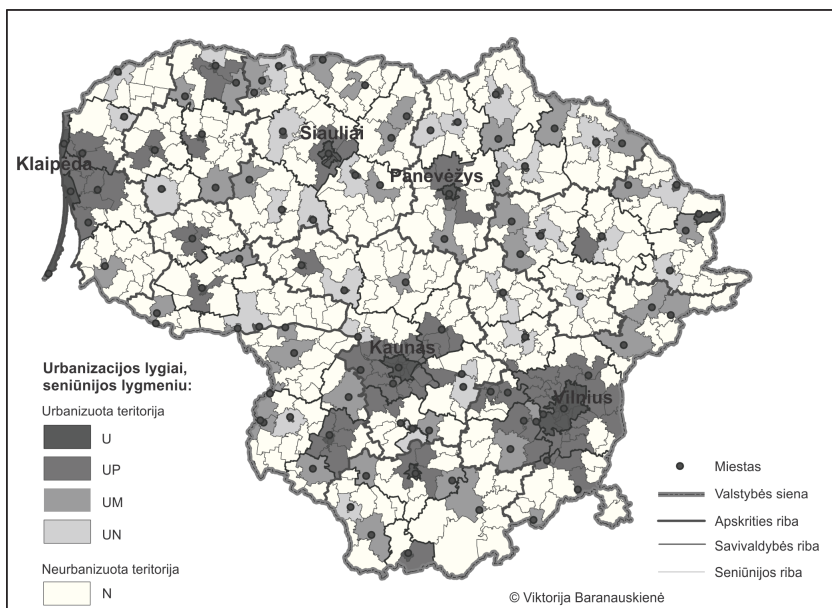
I. Urbanizuoto tipo teritorija – tokia seniūnijos struktūrinio vieneto lygmens (LAU-2 lygmuo) teritorija, kuri pasižymi bent vienu iš išvardytų kriterijų:

1. seniūnijoje yra bent vienas formalus miestas (teritorijos, kuriose gyvenvietė, atsisakiusi miesto statuso, nepriskiriama urbanizuotam teritorijos tipui);

- seniūnija ribojasi su miestu ar kita priemiestine seniūnija ir pasižymi teigiamu gyventojų skaičiaus pokyčiu (analizuojamas 2001–2018 m. laikotarpis) (remiamasi prielaida, kad teigiamas gyventojų skaičiaus pokytis dažniausiai būdingas priemiestinei teritorijai, kurią gyventojai pasirinkę kaip „miegamąją teritoriją“, tačiau dažniausiai naudojasi šalia esančio miesto viešųjų paslaugų infrastruktūra (Burneika ir kt., 2017), t. y. didelė gyventojų dalis dirba miesto rinkoje, lanko miesto mokyklas ir t. t.);
- seniūnijos administracinis centras (seniūnijos įstaiga) yra įsikūręs mieste, formaliai atskirtame nuo seniūnijos, arba seniūnija ribojasi su miestu, kuris funkcionuoja kaip šios gyventojų aptarnavimo centras. Tikėtina, kad realiai dalis pačių mažiausių miestų funkcionuoja kaip kaimiškos gyvenvietės, bet nustatyti tai galima tik atlikus papildomus tyrimus.

II. Neurbanizuoto tipo teritorija – tokia seniūnijos struktūrinio vieneto lygmens (LAU-2 lygmuo) teritorija, kuriai miesto teritorijos bruožai yra nebūdingi:

- seniūnijoje nėra nė vieno miesto;
- seniūnija pasižymi neigiamu gyventojų skaičiaus pokyčiu (analizuojamas 2001–2018 m. laikotarpis);
- seniūnijos administracinis centras (seniūnijos įstaiga) yra įsikūręs kaimo gyvenvietėje.

3.1.2.1 pav. Lietuvos seniūnijų urbanizacijos lygio tipologija: U – vyraujanti urbanizuota teritorija; UP – priemiestinė urbanizuota teritorija; UM – mišri urbanizuota teritorija; UN – mažai urbanizuota teritorija; N – neurbanizuota teritorija (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2001 m. ir 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis; Baranauskienė, 2019)

Ši tipologija neįvertina visų urbanizacijos plėtros aspektų (pvz., gyvenamosios kaitos), neleidžia nustatyti iš dalies urbanizuotų teritorijų „kaimietiškumo“ (bent teoriškai tikėtina, kad kai kurie mažiausi miestai funkcionuoja kaip kaimiškos erdvės), bet leidžia išskirti erdves, kurios gali būti apibrėžiamos kaip Lietuvos kaimas su savo specifinėmis demografinėmis tendencijomis, specifine geografine padėtimi (paslaugų pasiekiamumo prasme) ir savitomis vystymosi bei žmonių gyvenimo sąlygomis. Tai erdvė, kurią reikėtų analizuoti tolesniuose socialiniuose periferinių kaimo teritorijų tyrimuose. Sudaryta tipologija leidžia objektyviau įvertinti Lietuvos erdvinę diferenciaciją kaimo – miesto kontinuume nei esamas administracinis padalijimas į miestą ir kaimą pagal administracines ribas, dažnai nubrėžtas dar XX a. viduryje. Tolesnė demografinių procesų analizė (3.2.2. skyrius) patvirtina tokios klasifikacijos racionalumą, nes išryškėję vystymosi skirtumai yra akivaizdžiai didesni, nei galėtume spręsti analizuodami statistiką apie formalias kaimo ir miesto erdves.

Detaliau paaiškinami išskyrimo kriterijai (potipiai), pagal kuriuos Lietuvos seniūnijų struktūrinių vienetų teritorijoms priskirti urbanizuotų ir neurbanizuotų tipai (3.1.2.1 pav.):

- *U (vyraujanti urbanizuota teritorija)* – teritorijos, kurios visa savo teritorija apima miestą (išimtis – Vilniaus miesto savivaldybė, kuri 2018 m. sausio 1 d. turėjo ne tik miesto, bet ir 154 kaimo gyventojus, ir Visagino miesto savivaldybė – 214 kaimo gyventojų, taip pat šiam potypiui priskiriama Palanga (be Šventosios seniūnijos) ir visa Neringos savivaldybė). Iš viso šiam potypiui priskiriamos 84 seniūnijos, tačiau 12 šiai grupei priskiriamų miestų nėra suskirstyti į seniūnijas (Alytus, Anykščiai, Birštonas, Druskininkai, Klaipėda, Kupiškis, Molėtai, Neringa, Palanga, Panevėžys, Širvintos, Visaginas).
- *UP (priemiestinė urbanizuota teritorija)* – priemiestinė, su miestu arba kita priemiestine seniūnija besiribojanti seniūnija, turėjusi teigiamą gyventojų skaičiaus pokytį 2001–2018 metais. Priemiestinės urbanizuotos teritorijos potypiui galėtų būti priskiriamos ir miesto seniūnijos, kurios jau priklauso išskirtam pradiniam U (vyraujanti urbanizuota teritorija) potypiui, nes dalis priemiestinių teritorijų yra miestų ribose. Jų išskyrimas reikalautų papildomų tyrimų, tokios teritorijos šiuo atveju priskiriamos U potypiui. Iš viso UP potypiui priskiriamos 87 teritorijos.
- *UM (mišri urbanizuota teritorija)* – mišraus potipio teritorijos, kuriose yra miesto ir kaimo gyvenviečių (t. y. teritorijoje formaliai gyvena ir miesto, ir kaimo gyventojai), o seniūnijos administracinis centras (seniūnijos įstaiga) yra mieste. Tokių teritorijų priskaičiuojama 50, tačiau 6 iš jų yra priskirtos prie UP potipio (priemiestinė urbanizuota teritorija, pasižyminti teigiamu gyventojų pokyčiu) (Baltosios Vokės ir Šalčininkų sen. (Šalčininkų r. sav.;

Trakų sen. (Trakų r. sav.); Vievio ir Elektrėnų sen. (Elektrėnų sav.); Priekulės sen. (Klaipėdos r. sav.)), tad iš viso šiam potipiui priskiriamos 44 teritorijos.

- *UN (mažai urbanizuota teritorija)* – seniūnijos, kuriose formaliai yra tik kaimo tipo gyvenvietės, tačiau seniūnijos administracinis centras (seniūnijos įstaiga) ir (arba) dauguma aptarnavimo įstaigų yra įsikūrę besiribojančiame mieste (kaimiška seniūnija administraciškai atskirta nuo savo centro mieste). Dažniausiai tokių seniūnijų pavadinimai atitinka gretimų miestų pavadinimus. Šiam potipiui priklausančios teritorijos priskiriamos urbanizuotų teritorijų tipui, nes kaimiškos seniūnijos gyventojų galimybės naudotis miesto rinka nepriklauso nuo to, kad teritorija administraciniu požiūriu yra atskira seniūnija. Realiai seniūnijos administracinis centras mieste veikia kaip pagrindinis gyventojų traukos centras. Šiam potipiui priklauso 40 teritorijų, tačiau 11 iš jų yra priskirtos jau anksčiau išskirtam UP potipiui (teritorijos, pasižyminčios teigiamu gyventojų pokyčiu) (Garliavos apylinkių sen. (Kau-no r. sav.); Mažeikių apylinkės sen. (Mažeikių r. sav.); Panevėžio sen. (Panevėžio r. sav.); Kretingos sen. (Kretingos r. sav.); Nemenčinės sen. (Vilniaus r. sav.); Tauragės sen. (Tauragės r. sav.); Marijampolės sen. (Marijampolės sav.); Šilalės kaimiškoji ir Trakėdžio sen. (Šilalės r. sav.); Raseinių sen. (Raseinių r. sav.); Dauparų–Kvietinių sen. (Klaipėdos r. sav.)), todėl iš viso šiam potipiui priskirtos 29 seniūnijos.
- *N (neurbanizuota teritorija)* – teritorijos, kuriose yra tik kaimo gyvenvietės, pasižyminčios neigiamu gyventojų skaičiaus pokyčiu (2001–2018 m.), o šių seniūnijų administracinis centras (seniūnijos įstaiga) yra kaimo gyvenvietėje. Taigi šiam potipiui priskiriamos visos likusios šalies teritorijos, kurios nepriskirtos anksčiau išskirtiems potipiams ir jų yra 312.

3.1.3. Lietuvos urbanizacijos teritoriniai ypatumai

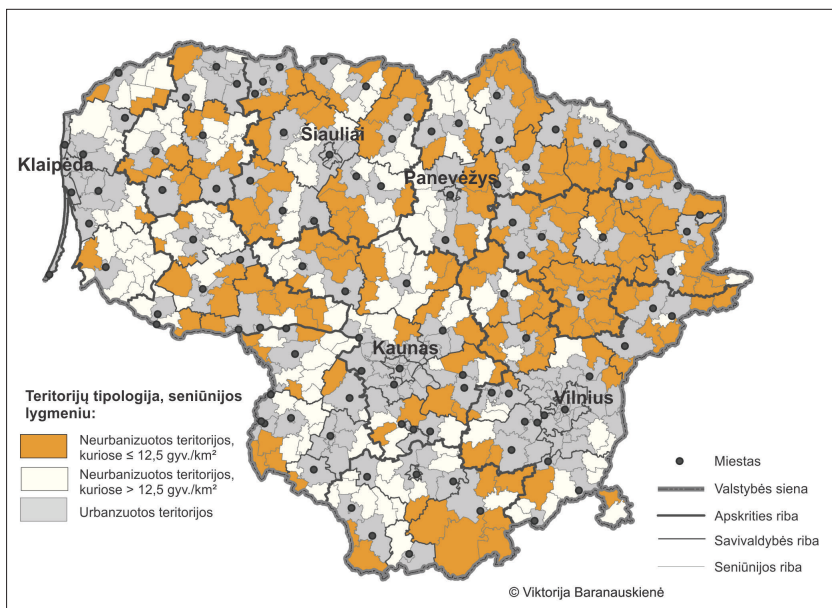
Sukurta Lietuvos seniūnijų urbanizuotumo tipologija leidžia naujai pažvelgti į urbanizacijos procesų regioninius skirtumus. Urbanizacijos procesai (išreikšti ir per suburbanizaciją, ir periurbanizaciją) yra pastebimi visoje šalyje, bet jie ypač ryškūs 3 didžiausių miestų aplinkoje, kurioje kaimiškų erdvių transformacija yra labai ekstensyvi. Beveik visų savivaldybių centrai augdami keičia artimoje aplinkoje esančias kaimiškas teritorijas, bet didžioji šalies teritorijos dalis išlieka kaimiška. Išskirtos neurbanizuotos teritorijos šiuo atveju gali būti prilyginamos periferinėms, nes jos yra atokesnės miesto atžvilgiu, jų gyventojai turi blogesnius ryšius su miestais ir jų resursais, taip pat jose vyrauja neigiamas gyventojų skaičiaus pokytis. Atlikus detalesnius tyrimus ateityje, tikėtina, galima būtų suklasifikuoti ir kaimiškas teritorijas pagal jų periferiškumo laipsnį.

Iš visų 556 šalies seniūnijų daugiau ar mažiau urbanizuotųjų tipui priskiriamos 244 teritorijos (užima apie 36 proc. šalies teritorijos ploto), neurbanizuotųjų – 312 (užima apie 64 proc. šalies teritorijos ploto). Pagal šią urbanizuotų ir neurbanizuotų teritorijų tipologiją, 2018 m. sausio 1 d. Lietuvos teritorijoje gyveno 2 508 977 (apie 83 proc.) miesto ir priemiesčių gyventojų ir 500 282 (apie 17 proc.) kaimo gyventojų. Šalies urbanizacija augo, nes 2001 m. sausio 1 d. šiose teritorijose atitinkamai gyveno 2 464 044 (apie 80 proc.) miesto ir 607 045 kaimo gyventojų (apie 20 proc.). Per 2001–2018 m. urbanizuotam tipui priskiriamose seniūnijose gyventojų skaičius padaugėjo 1,8 proc., o neurbanizuotose – sumažėjo 17,6 proc. Šie skaičiai kardinaliai skiriasi nuo oficialioje statistikoje pateikiamų Lietuvos kaimo ir miesto gyventojų skaičiaus kaitos tendencijų, kurie rodo, kad balansas beveik nesikeičia. Gauti skaičiai akivaizdžiai iliustruoja tebevykstančią šalies urbanizaciją, kuri „išnyksta“, naudojant formalią teritorijų klasifikaciją. Pagal Lietuvos statistikos departamento pateikiamus duomenis, 2001–2018 m. mieste gyventojų mažėjo 19,3 proc., o kaime – 19,8 proc. (Lietuvos statistikos departamentas, 2018). Taigi matoma, kad autorės naujai sudaryta urbanizacijos tipologija atskleidžia kitokius teritorinius gyventojų skaičiaus mažėjimo procesus, kurie intensyviausi yra neurbanizuotose teritorijose. Pagal gautą gyventojų skaičiaus kaitą galima daryti prielaidą, kad didelė dalis gyventojų iš kaimo vietovių migravo ne į Lietuvos miestus, bet į užsienį. Taip pat didelė dalis spartesnio kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimo gali būti siejama su neigiama natūralia kaita, nes vyresnio amžiaus gyventojų dalis kaimiškose teritorijose didesnė.

Sudaryta urbanizacijos lygio tipologija yra skirta nustatyti neurbanizuotoms teritorijoms, kurios bent iš dalies gali būti laikomos „uždaromis teritorinėmis kaimo sistemomis“. Jose kasdienės veiklos (praktikos) gali būti vykdomos tik kaimiškoje aplinkoje. Nors šiandieninėje mobilioje visuomenėje jos funkciškai nebegali būti visiškai atskiriamos net ir nuo labiau nutolusių miestų, bet bent jau daliai šių teritorijų gyventojų miesto teikiamos galimybės ir paslaugos yra pasiekiamos sunkiai (laiko ir pinigų prasme), todėl socioteritorinės atskirties problemos turėtų būti aktualiausios būtent tokioms vietoms. Disertacijoje sudaryta urbanizuotų ir neurbanizuotų seniūnijų struktūrinių vienetų teritoriniu lygmeniu tipologija galėtų būti naudojama įvairiems kaimo politikos tikslams, ir kitiems moksliniams darbams (miesto ir kaimo tipo teritorijų analizei, tolesniam teritorijų kategorizavimui, „grynai“ kaimiškų retai apgyventų teritorijų analizei ir kt.). Jei gyventojų kaitos tendencijos išliks, šalyje toliau didės gyventojų, gyvenančių urbanizuotose teritorijose (ypač didžiuosiuose miestuose ir jų aplinkoje), dalis. Čia iš esmės nagrinėta tik ekstensyvioji teritorinė urbanizacijos raiška, bet miestietiška gyvenimui skverbiantis į kaimišką erdvę kinta ir pačios kaimiškos teritorijos. Šiuo metu gyvenama (pvz., masinio vartojimo įpročiai) taip glaudžiai nepriklauso nuo vietovės geografinės padėties (Ulled ir kt., 2010). Tikėtina, kad nagrinėjamus procesus įtakos ir sparti IT plėtra, iš dalies galinti kompensuoti vietovių periferiškumo trūkumus, taip pat tokie nematomi veiksniai kaip COVID – 19 epidemija, bet tai nėra šio darbo objektas.

3.1.4. Retai apgyventų teritorijų identifikavimas

Pagal naująją autorės RAT išskyrimo metodiką 2018 m. sausio 1 d. buvo **166 RAT** (3.1.4.1 pav.). Jei RAT paplitimą vertintume neatsižvelgdami į sudarytą klasifikaciją, o tik į formalų kaimo gyventojų tankį kaip ankstesniuose tyrimuose (Daugirdas ir kt., 2013), tokių teritorijų būtų 184. 2018 m. RAT priskiriama daugiau nei pusė – 53,2 proc. – neurbanizuotų seniūnijų, kurios apėmė 58,4 proc. kaimiškų teritorijų ploto. RAT priskiriama 29,9 proc. visų Lietuvos seniūnijų, kurios apima 37,2 proc. visos šalies teritorijos. RAT gyveno 42,2 proc. visų kaimo ir 7,0 proc. visos šalies gyventojų. Sudarytoje kartoschemoje (3.1.4.1 pav.) aiškiai matomi RAT paplitimo skirtumai. Šiaurės rytų Lietuvoje RAT susiformavo beveik visose kaimiškose erdvėse, o mažiausiai jų – vakarinėje Lietuvos dalyje. Šiaurės vakarinėje (Rytų Žemaitijoje) ir pietinėje šalies dalyje tokios teritorijos telkiasi mažesnėmis grupelėmis, nesudarydamos ištisų arealų. Kokią Lietuvos dalį RAT užėmė 2001 m. pateikta 3.2.1. skyriuje, kur detaliau analizuojamos RAT, pateikiama detali jų tankio klasių analizė, o čia pateikiamos tik 2018 m. sausio 1 d. identifikuotos RAT, kurios yra aktualiausios tolimesnei socioteritorinei atskirties analizei.

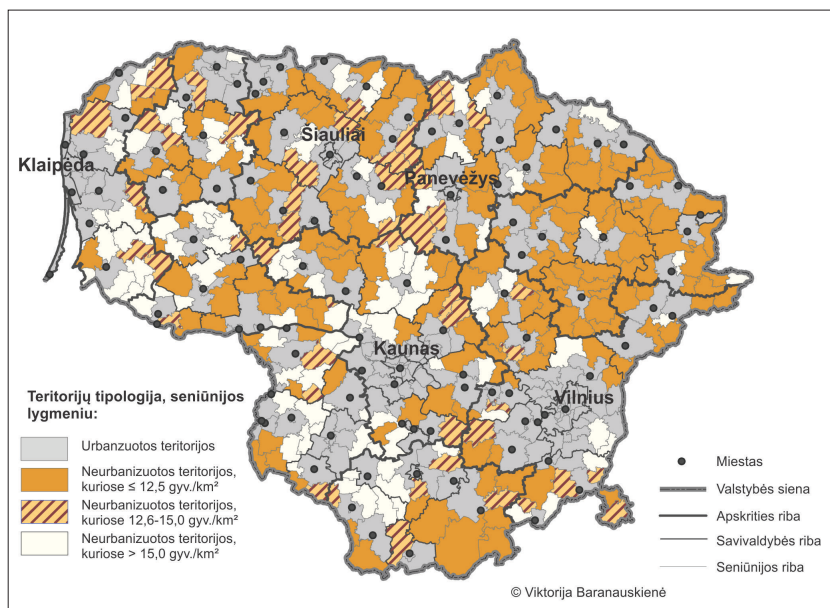
3.1.4.1 pav. Lietuvos retai apgyventų teritorijų paplitimas 2018 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2001 m. ir 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

Apibendrinant Lietuvos RAT išskyrimą, galima teigti, kad šios teritorijos yra paplitusios visuose šalies regionuose, o Šiaurės rytų Lietuvoje apima beveik visas neurbanizuotas teritorijas. RAT išskyrimas yra svarbus ir todėl, kad potencialiai tai

yra ypač probleminės periferinės teritorijos. Net jei socioteritorinės atskirties problema nebūtų analizuojama, pats faktas, kad susiformuoja RAT, rodo, jog teritorijos vystymosi tendencijos yra probleminės. Jeigu RAT būtų pripažintos mūsų valstybės regioninės politikos tikslinėmis teritorijomis, jos galėtų būti papildomai skatinamos per įvairias ES priemones ir programas (pvz., įvairiose teritorinės sanglaudos programose, tokiose kaip ESPON (*European Spatial Planning Observation Network*), OECD (*The Organisation for Economic Co-operation and Development*) ir t. t.).

3.1.5. Besiformuojančių retai apgyventų teritorijų išskyrimas

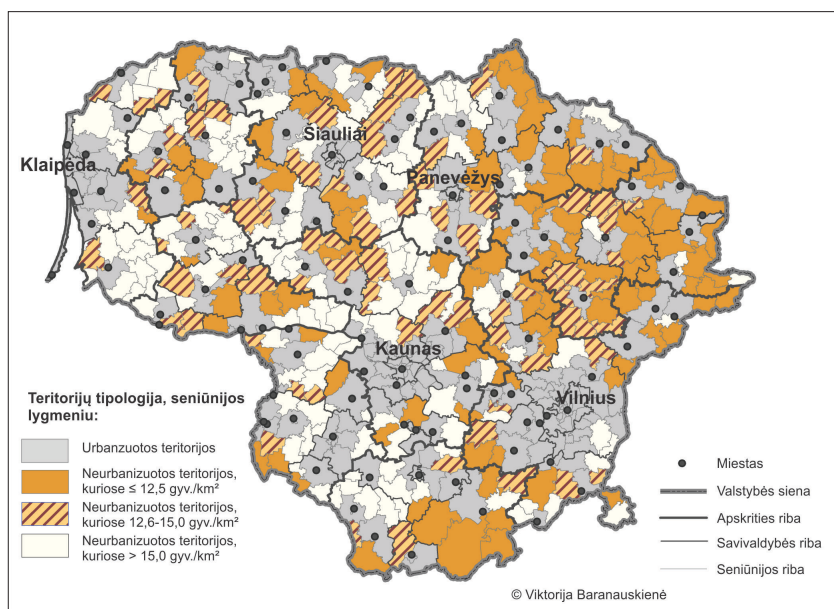
Darbo autorė, tęsdama neurbanizuotų teritorijų ir RAT analizę, siūlo įvesti dar vieną, ketvirtąją tankio klasę – *besiformuojančios RAT*. Tai teritoriniai vienetai (seniūnijos, savivaldybės), kuriuose mažėjantis kaimo gyventojų tankis yra nuo 12,6 gyv./km² iki 15,0 gyv./km² (3.1.5.1 pav.). Ši tankio klasė taip pat išskiriama iš neurbanizuotų teritorijų tipui priskiriamų seniūnijų. Šio tipo teritorijos išskirtos siekiant nustatyti, kokia šalies teritorijos dalis artimiausiu metu gali tapti RAT.

3.1.5.1 pav. Lietuvos besiformuojančių RAT išskyrimas 2018 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2001 m. ir 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

Artėjančios prie RAT seniūnijos preliminarai išskirtos remiantis 2001–2018 m. RAT pokyčio stebėjimu (detalesnė RAT kaitos analizė pateikiama 3.2.1. skyriuje). Pastebėta, kad didelė dalis seniūnijų, kuriose 2001 m. kaimo gyventojų buvo iki 15,0 gyv./km², tiek 2011 m., tiek ir 2018 m. tapo RAT. 2018 m. besiformuojančių RAT klasei buvo priskiriamos 49 seniūnijos (3.1.5.1 pav.). Iš 66 seniūnijų, kurios 2001 m.

priskirtos besiformuojančioms RAT (3.1.5.2 pav.), 2018 m. RAT netapo tik 12 seniūnijų. Net 11 seniūnijų tapo retai gyvenamomis 2018 m., nors 2001 m. jos nebuvo patekusios net į besiformuojančių RAT grupę (gyventojų tankis buvo didesnis nei 15,0 gyv./km²). Pavyzdžiui, Luokės sen. (Telšių r. sav.), gyventojų tankis per šį laikotarpį sumažėjo nuo 16,7 iki 12,5 gyv./km². Kaip matoma pagal pateiktą kartoschemą (3.1.5.1 pav.), besiformuojančių RAT daugiausia yra ten, kur mažiausia RAT kaimiškų teritorijų, t. y. Šiaurės vakarų ir Pietryčių Lietuvoje.

3.1.5.2 pav. Lietuvos besiformuojančių RAT išskyrimas 2001 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2001 m. ir 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

Kaip buvo nustatyta ankstesniuose tyrimuose (Daugirdas ir kt., 2013), mažesnis kaimo gyventojų tankis yra būdingas teritorijoms su mažiau palankiomis ūkininkauti vietovių sąlygomis. 2004 m. Lietuvoje buvo išskirtos mažiau palankios ūkininkauti teritorijos³¹ (Lietuvos Respublikos Žemės..., 2004), kurių išskyrimas rėmėsi kaimo gyventojų tankiu (jis turėjo būti mažesnis nei 50 proc. šalies vidurkio ir siekė iki 15,4 gyv./km²) bei vidutiniu metiniu gyventojų skaičiaus regresu (0,5 proc. ir daugiau). Šiame darbe 12,6–15,0 gyv./km² tankis buvo taikytas išskiriant besiformuojančių RAT kategoriją 2018 m., todėl bendras retai gyvenamų ir retėjančių teritorijų pasiskirstymas didžiąja dalimi atitinka nepalankių ūkininkauti teritorijų pasiskirstymą³². Nustatant šias teritorijas buvo remiamasi formaliais statistiniais kriterijais,

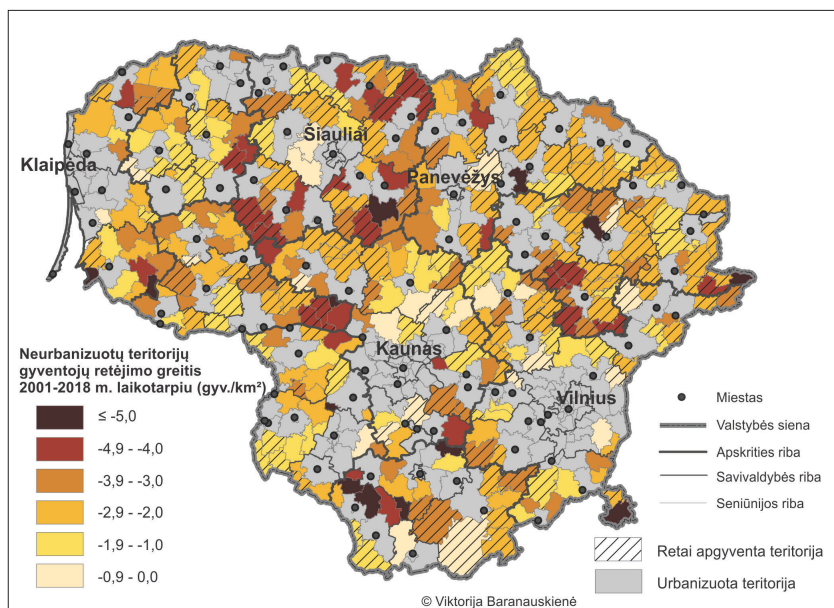
³¹ Mažiau palankios ūkininkauti teritorijos šiuo metu keičiamos į gamtinių ir specifinių kliūčių turinčias vietas (su teritorijų paplitimu galima susipažinti Lietuvos Respublikos žemės..., 2015).

³² Mažiau palankių ūkininkauti teritorijų sąrašas ir paplitimas pateikiamas Lietuvos Respublikos žemės..., 2004; Ribokas, 2013; Daugirdas ir kt., 2013 šaltiniuose.

kai kaimo gyventojai vertinami pagal Statistikos departamento pateikiamą miesto ir kaimo teritorijų formalų skirstymą, todėl didžiausią nesutampančių teritorijų dalį sudaro teritorijos, pagal disertacijos autorės 2019 m. sudarytą urbanizacijos tipologiją priskiriamoms urbanizuotoms teritorijoms, tokioms kaip UP (priemiestinėms), UM (mišrioms) ir UN (mažai urbanizuotoms). Išskirtos mažiau palankios ūkininkauti teritorijos (Lietuvos Respublikos žemės..., 2004) labiau atitinka RAT paplitimą pagal ankstesnę V. Daugirdo taikytą RAT išskyrimo metodiką (Daugirdas ir kt., 2013). Taigi, vis dėlto šioje vietoje matoma, kad tarp išskirtų mažiau palankių ūkininkavimui teritorijų patenka ir seniūnijos, turinčios gana tiesioginį ryšį su urbanizuotomis teritorijomis, nes jos priskiriamos prie kaimiškų teritorijų ir ten gyvenantys ūkininkai gali gauti įvairaus dydžio išmokas dėl nepalankių ūkininkavimui sąlygų. Esamas oficialus miesto ir kaimo teritorijų suskirstymas padidina galimybes didesniai skaičiui ūkininkų gauti išmokas, kurių dalis galimai naudojasi suteikiamomis išmokomis piktybiškai, „nes šiuo metu apsimoka deklaruoti žemės ūkio naudmenas ir jas dirbti, net negaunant iš to pelno, pakanka ES paramos“ (Daugirdas ir kt., 2013, p. 128), galbūt tokių teritorijų išskyrimas turėtų labiau skatinti ūkininkus keisti savo ūkinę (ir ne tik) veiklą, nes aiškiai yra deklaruojamos žemių išteklių galimybės. Taigi šioje vietoje tik dar kartą patvirtinami ir anksčiau gauti mokslininkų rezultatai, kuriuose buvo teigiama, kad jau ir 2011 m. vykdyti gyventojų surašymo duomenys parodė, jog retai apgyventų teritorijų daugėja ir išskiriamoms mažiau palankioms ūkininkauti teritorijoms reikia mažinti gyventojų tankio išskyrimo rodiklį iki 12,5 kaimo gyv./km² (Ribokas, 2013, p. 69), o šiuo atveju reiktų dar peržiūrėti ir esamą formalią Lietuvos miesto ir kaimo tipologiją. Taigi, besiformuojančios RAT tik parodo gresiančias depopuliacijos problemas, o jų siūloma išskyrimo riba yra mažesnė net už vertinamą mažiau palankių ūkininkauti teritorijų vieną iš išskyrimo gyventojų tankio rodiklį, todėl pastarasis turėtų būti peržiūrimas. Vis dėlto tai, kad mažiau palankių ūkininkauti teritorijų ir RAT paplitimas teritoriškai bent dalinai sutampa, patvirtina prielaidą, jog blogesnės ūkininkavimo sąlygos gali būti vienu iš depopuliacijos veiksnių, nors darbe tai ir nebuvo tirta.

Kartoschema (3.1.5.3 pav.) iliustruoja kaimiškų seniūnijų gyventojų retėjimo greitį. Aiškiai matoma, kad 2001–2018 m. gyventojų tankis šalyje kito netolygiai ir sparčiausiai retėjimas vyko ne RAT, o teritorijose, pasižyminčiose didesniu gyventojų skaičiumi. Kitaip sakant, didesnis gyventojų skaičius negarantuoja gyventojų skaičiaus stabilumo. Gyventojų skaičius mažėja ne ten, kur seniausia gyventojų amžiaus struktūra (3.2.2. skyrius), o ten, kur intensyviausia emigracija. Tai taip pat reiškia, kad pozityvesni natūralūs gyventojų kaitos procesai (pvz., didesnis gimstamumas) negarantuotų šių teritorijų gyventojų skaičiaus stabilumo. Tai tik patvirtina, kad depopuliaciją nulemia ir teritorijos gamtiniai ištekliai – gyventojų

mažiausiai neteko rekreaciniu potencialu pasižyminčios teritorijos (t. y. gamtinė aplinka turėjo įtakos teritorijų apgyvenimui). Taigi, tik laiko klausimas, kada visa neurbanizuota teritorija taps RAT. Taip pat laiko klausimas, kiek RAT išskyrimui bus tinkama 12,5 gyv./km² riba, kuri nebeapibūdins teritorijų, pasižyminčių išskirtinai mažu gyventojų tankiu.

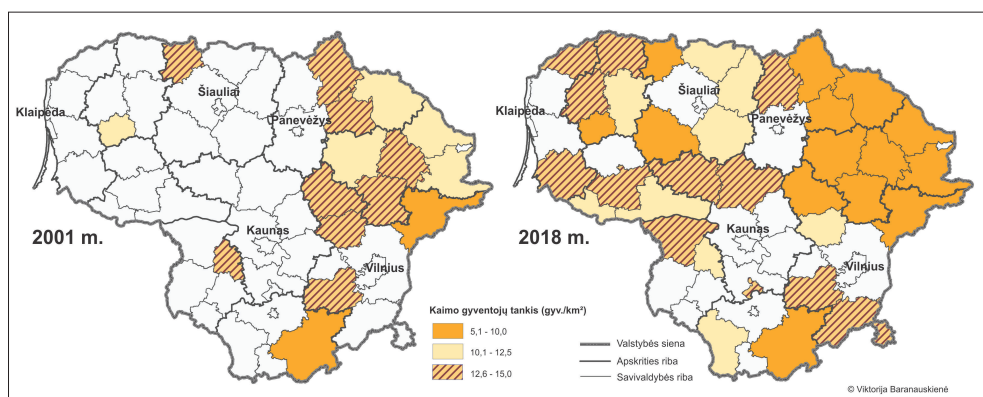

3.1.5.3 pav. Lietuvos neurbanizuotų teritorijų gyventojų retėjimas 2001–2018 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2001 m. ir 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

Apibendrinant besiformuojančių RAT plitimą galima teigti, kad Lietuvoje ir toliau daugės RAT, taip pat galima daryti preliminarą prielaidą, kad po 10–15 metų apie 75 proc. neurbanizuotų teritorijų gali tapti RAT (t. y. gali apimti apie 38 proc. šalies teritorijos ploto). Tačiau atlikta gyventojų retėjimo greičio analizė leidžia daryti prielaidą, kad dėl vykstančio spartaus gyventojų retėjimo greitu metu visos kaimiškos teritorijos taps RAT.

3.1.5.4 pav. vaizduojama, kaip keitėsi savivaldybės, kurių bendras kaimo gyventojų tankis visame savivaldybės plote neviršija 12,5 gyv./km² (detali besiformuojančių savivaldybių 2001–2018 m. kaita pateikiama 2 PRIEDO lentelėje). 2001 m. besiformuojančiai RAT klasei priklausė 9 savivaldybės ir visos, išskyrus Trakų r. sav., kurios faktiškai papuola į Vilniaus periurbanizacinę zoną, 2018 jau buvo retai gyvenamos. Pagal pateiktą priedo lentelę, matoma, kad savivaldybės, kuriose gyventojų tankis siekia 12,6–15,0 gyv./km², maždaug per 7–10 metų tampa RAT. 2018 m. duomenimis buvo apie 12 savivaldybių, kurios pateko į besiformuojančių RAT klasę, ir, jei tendencijos nesikeis, po dešimtmečio jos taps RAT.

Apibendrinus galima teigti, kad kaimo gyventojų tankis mažėja daugelyje savivaldybių ir besiformuojančiai RAS klasei priskiriamų savivaldybių plotas po 10 metų užims apie 69 proc. Lietuvos teritorijos. Kartoschemų vizualinė analizė leidžia teigti, kad artimiausiu metu RAT bus nepriskiriami tik trys metropoliniai regionai (šie regionai apima ir savivaldybės šalia Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestų) bei kitos priemiestinės savivaldybės, esančios aplink didesnius miestus (Šiaulius, Panevėžį, Alytų ir kt.). Jei kaimo gyventojų tankį matuotume atsižvelgdami tik į kaimiškas teritorijas, tokių neprobleminių savivaldybių skaičius dar labiau sumažėtų (3.2.1. skyrius).

3.1.5.4 pav. Retai apgyventų savivaldybių paplitimas 2001 ir 2018 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenis (Lietuvos statistikos departamentas, 2018))

Apibendrinus besiformuojančių RAT tinklo kaitos analizę, matoma, kad autorės sudaryta RAT išskyrimo metodika leidžia atskleisti kiek kitokią, tikslesnę šalies situaciją, nei nustatyta ankstesniais tyrimais. Tačiau ribotos prieinamų antrinių duomenų galimybės seniūnijų lygmeniu leidžia iš esmės tik atvaizduoti esamą situaciją ir jos kaitą demografiniu požiūriu. Galima nustatyti teritorijas, kuriose socioteritorinės atskirties problema yra aktuali, bet analizuoti vykstančius socioteritorinės atskirties procesus pasitelkiant statistinius duomenis yra beveik neįmanoma. Šiame darbe detalesni apibendrinimai daromi naudojantis kasmetiniais statistikos departamento duomenimis, pritaikant senąjį RAT išskyrimo metodą (3.1.5.4 pav.). Bet kuriuo atveju, šis tyrimas parodė, kad ir toliau plečiasi besiformuojančių RAT skaičius ir užimamas plotas. Faktiškai visa Lietuva nuo 2018 m. pagal kaimo gyventojų tankį patenka į besiformuojančių RAT klasę (remiantis Statistikos departamento duomenimis), todėl galima daryti prielaidą, kad po 10-ies metų visos šalies kaimiškos erdvės bus priskirtos RAT. Didžiausiu gyventojų tankiu pasižymės tik didžiausių miestų savivaldybės, o kalbant apie detalesnį seniūnijų lygmenį, matoma, kad artimiausiu metu RAT netaps tik besiplečiančios priemiestinės (angl. *suburban and peri-urban*) seniūnijos. Galima prognozuoti, kad

dėl gyventojų skaičiaus mažėjimo kylančios problemos apims visą Lietuvos kaimą, bet kyla klausimas, ar tokiu atveju nereikėtų persvarstyti RAT apibrėžimo. Tikėtina, kad 12,5 gyv./km² gyventojų tankis negali būti vadinamas retu šiandiniame kaime.

Apibendrinus disertacijos skyrių 3.1. *Periferinių kaimiškų teritorijų identifikavimas* galima teigti, gyvenviečių sistemos transformacijos labai nevienodai palietė įvairias Lietuvos teritorijas ir jose gyvenančius žmones. Du trečdaliai šalies teritorijų dėl vykstančių procesų sparčiai netenka gyventojų, kurie yra komercinių bei viešųjų paslaugų vartotojai, o paslaugoms reikalinga tam tikra minimali rinka (vartotojų skaičius). Tokių teritorijų gyventojai potencialiai susiduria su išskirtinėmis problemomis, tokiomis kaip emigracija, gyventojų senėjimas, mažas gimstamumas, reprodukcijai nepalanki demografinė sudėtis, socioteritorinė atskirtis ir kt., todėl joms reikalingas išskirtinis dėmesys ir vystymo priemonės (Daugirdas ir kt., 2013). Didelis klausimas, ar ši politika turi būti nukreipta į gyventojų skaičiaus mažėjimo stabdymą, ar į gyvenimo kokybės ir galimybių užtikrinimą. Lietuvoje turi būti vykdoma sėkminga ir racionaliai apgalvota regioninė politika, kuri turi būti nevienoda skirtingo urbanizacijos lygio teritorijose. Sukurta urbanizacijos lygio nustatymo metodika leidžia nesudėtingai ir operatyviai klasifikuoti ir identifikuoti tas erdves, kuriose socioteritorinės atskirties ir apskritai periferizacijos reiškinių keliamos problemos yra itin aktualios.

Suskirsčius šalies teritoriją į urbanizuotas ir neurbanizuotas teritorijas, išryškėjo didžiuliai regioniniai skirtumai, labai aiškiai matomas centro–periferijos modelyje aprašomas teritorijos erdvinis vystymas, nors ir išlieka policentrinis jos pobūdis. Akivaizdžiai išryškėjo trys centrai – Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos, ir kiti didžiųjų miestų ir mažesnių miestų centrai, kurie veikia kaip gyventojų traukos centrai. Tyrimo metu nustatyta, kad šalyje didžiausia dalis gyventojų koncentruojasi urbanizuotose (miesto) tipo teritorijose, o mažiau nei penktadalis – neurbanizuotose (kaimo) tipo teritorijose. Dar svarbiau, nustatyta, jog urbanizacijos procesai Lietuvoje aktyviai vyksta toliau. Analizuojamu 2001–2018 m. laikotarpiu didžiausią gyventojų nuostolį patyrė neurbanizuotos (kaimo tipo) seniūnijos, kurios prarado apie 17,6 proc. kaimo gyventojų (dėl migracijos į miestus, užsienį, senstančių gyventojų didesnio mirtingumo), o bent iš dalies urbanizuotose teritorijose gyventojų skaičius augo (apie 1,8 proc.). Kitaip sakant, Lietuvos diferenciacija miesto – kaimo kontinuumu tęsiasi, ir šalies gyvenviečių sistema tampa panašesnė į tas, kurios susiformavo Vakarų Europos šalyse, neturinčiose komandinės ekonomikos patirties.

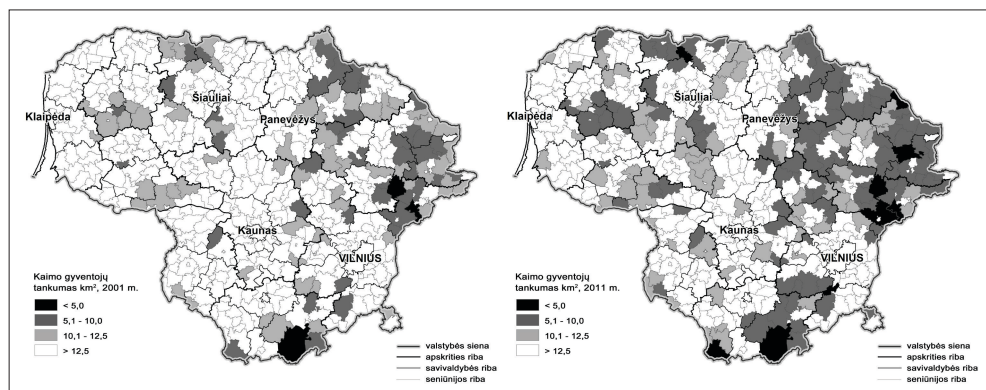
Galima teigti, kad sudaryta teritorijų urbanizacijos lygio tipologija griežtai neatskiria miesto ir kaimo erdvių, nes tai būtų neįmanoma net ir turint daugiau informacijos apie seniūnijos lygiu vykstančius procesus. Sudaryta išskyrimo metodika atskleidžia miesto branduolio, priemiestinės (augančios urbanizuotos teritorijos), mišraus ir kaimo tipo teritorinius vienetus. Todėl naudojant urbanizuotų teritorijų lygio nustatymo išskyrimo metodiką, toliau darbe analizuojamos ir miesto, priemiesčių bei kaimo teritorijų vystymosi tendencijos (natūrali gyventojų kaita, gyventojų tankio, amžiaus struktūros pokyčiai, migracija). Remiantis sudaryta tipologija išskirtos RAT, kurios analizuojamos kituose disertacijos skyriuose.

3.2. Lietuvos apgyvenimo struktūros transformacijos

Šioje dalyje analizuojami gyventojų ir gyvenviečių kaitos teritoriniai dėsningumai, atskleidžiantys vykstančių gyvenviečių sistemų regioninius skirtumus. Vykstančios žmoniškųjų išteklių transformacijos keičia šalies urbanizacijos vaizdą, taip pat tai atsiliepia ir viešųjų paslaugų įstaigų tinklo kaitai, o dėl gyventojų persiskirstymo ištisi regionai tampa nebepatrauklūs konkurencingai rinkos ekonomikai. Gyventojų ir gyvenviečių transformacijai įtakos turėjo anksčiau minėta nepasiteisinusi dirbtinai kurta gyvenviečių sistema, todėl šioje darbo dalyje pateikiami pagrindiniai 2001–2018 m. įvykę gyvenviečių tinklo (analizuojamos skirtingo urbanizacijos tipo teritorijos, didžiausią dėmesį kreipiant į išskirtas pačias problemiškausias teritorijas – RAT (konkrečiai, analizuojant RAT)) ir gyventojų skaičiaus pokyčiai, kurie puikiai iliustruoja šiandien vykstančius pagrindinius šalies teritorinius procesus.

3.2.1. Retai apgyventų teritorijų tinklo kaita 2001–2018 m.

Retai apgyventų seniūnijų kaita. Analizuojant RAT (pagal V. Daugirdo išskyrimo metodiką) matoma, kad 2001–2011 m. laikotarpiu teritorijos išplito 1,6 karto (3.2.1.1 pav. ir 3.2.1.1 lentelė). Pagal išskirtas gyventojų tankio klases matoma, kad 2001 m. du kartus daugiau gyventojų buvo III tankio klasėje nei I ir II kartu sudėjus, o 2011 m. situacija pasikeitė ir didžiausia gyventojų dalis buvo II klasėje. Analizuojant RAT pagal plotą, 2001 m. didžiausią šalies plotą užėmė III klasės seniūnijos, o 2011 m. – II. Analizė parodė, kad pagal pirminę RAT klasifikaciją analizuojamu 2001–2011 m. laikotarpiu tokios teritorijos ypač sparčiai išplito Šiaurės rytų Lietuvoje (kur driekiasi ištisi arealai) ir Žemaitijoje (Daugirdas ir kt., 2013). I klasei priklausančios teritorijos yra Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvoje, taip pat šiuose regionuose daugiausia ir II klasės RAT, todėl galima daryti prielaidą, kad šiuose regionuose bus didžiausia dalis I klasės seniūnijų – rečiausiai apgyventų teritorijų, o Žemaitijoje padidės II klasės RAT – artėjančių prie itin retai apgyventų teritorijų.

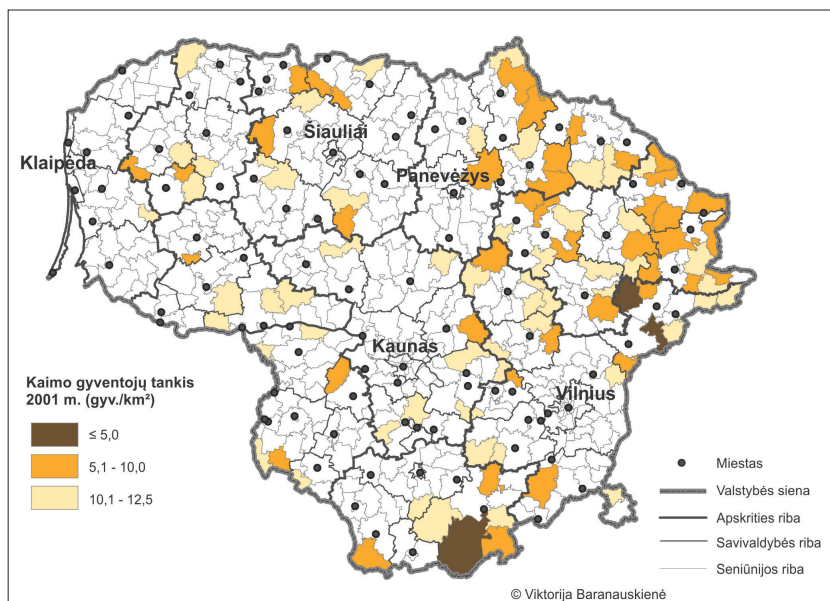
3.2.1.1 pav. Lietuvos retai apgyventos seniūnijos 2001 m. ir 2011 m. (šaltinis: Daugirdas ir kt., 2013)

Tuo tarpu pagal autorės sukurtą RAT išskyrimo metodiką matoma (3.2.1.2, 3.2.1.3 pav. ir 3.2.1.1 lentelė), kad RAT išplitimo plotas analizuojamu 2001–2018 m.³³ laikotarpiu didėjo, tačiau ne taip intensyviai, lyginant su ankstesne RAT išskyrimo metodika išskirtomis teritorijomis, ir buvo panašus – 1,8 karto. Apibendrinant naująją RAT klasifikaciją 2011–2018 m. laikotarpiu matoma, kad RAT skaičius padidėjo, ypač šiaurės rytinėje Lietuvos dalyje ir Žemaitijoje. I klasės teritorijų skaičius išaugo 2,6 karto, plotu ir gyventojų skaičiumi padidėjo apie 2 kartus ir jų daugiausia susitelkę šiaurės rytinėje (5 seniūnijos: Labanoro, Sarių, Kaltanėnų (Švenčionių r. sav.), Kazitiškio (Ignalinos r. sav.), Salako (Zarasų r. sav.) ir pietinėje (2 seniūnijos: Marcinkonių (Varėnos r. sav.), Kapčiamiesčio (Lazdijų r. sav.) Lietuvoje ir viena seniūnija (Gaižaičių (Joniškio r. sav.)) – Šiaurės Lietuvoje. Didžiausią dalį sudaro II klasės RAT, kurių skaičius analizuojamu laikotarpiu išaugo 2,4 kartus, teritorijos plotas ir gyventojų skaičius padidėjo šiek tiek daugiau nei 2 kartus. II klasei priskiriamos teritorijos daugiausia koncentruojasi Šiaurės rytų Lietuvoje, ir šiek tiek mažiau – Žemaitijos regione. III klasei priskiriamų RAT daugiausia atsirado Žemaitijoje. Autorė pastebi, kad tiek 2001 m., tiek 2018 m. III klasės RAT skaičius, užimamas plotas ir į teritorijas patenkantis gyventojų skaičius išliko gana panašus, kas rodo, kad sparčiai plinta naujos RAT teritorijos (2001 m. RAT priklausiusios III klasei 2018 m. jau patenka į II klasę (kaip minėta, pastarųjų skaičius išaugo daugiau nei du kartus)). Apibendrinus gyventojų tankio klasių plitimą galima teigti, kad gyventojų retėjimo procesas vyksta visose periferinėse kaimiškose teritorijose, įskaitant RAT, todėl galima daryti prielaidą, kad I tankio klasės RAT tik daugės.

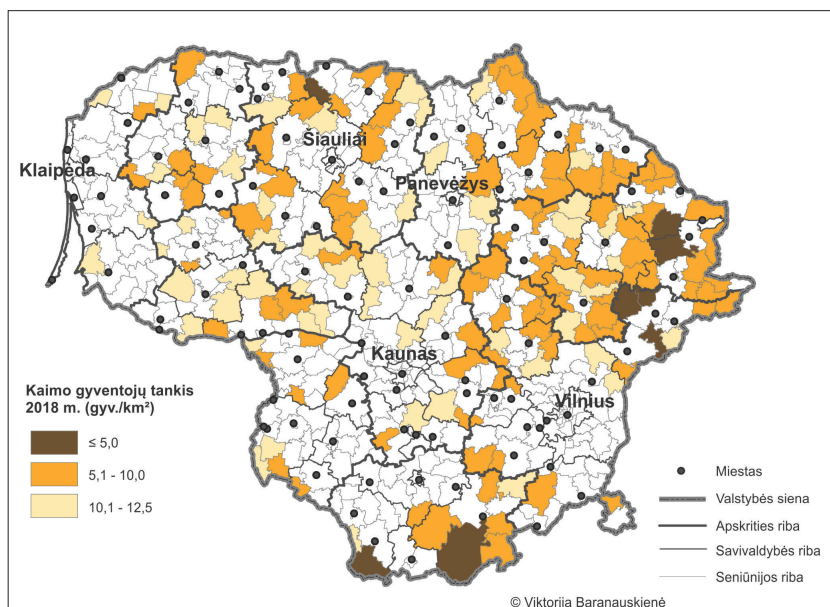
Lyginant dvi skirtingas RAT išskyrimo metodikas matoma, kad pagal disertacijos autorės sudarytą RAT išskyrimo metodiką, kol kas RAT dar nėra taip plačiai išplitę, kaip buvo anksčiau manyta pagal pirminę išskyrimo metodiką, be to, teritorijos plinta ne taip intensyviai (pagal V. Daugirdo RAT išskyrimo metodiką 2001–2011 m.

³³ Tiek 2001, tiek ir 2018 m. gyventojų skaičius perskaičiuotas pagal 2019 m. rugsėjo 1 d. buvusį administracinį seniūnijų suskirstymą.

laikotarpiu RAT užimamas šalies teritorijos plotas padidėjo 16,3 procentiniais punktais, o pagal autorės naujai sudarytą išskyrimo metodiką 2001–2018 m. laikotarpiu RAT užėmė tik 13,7 procentiniais punktais daugiau šalies teritorijos ploto).

3.2.1.2 pav. Lietuvos RAT 2001 m. sausio 1 d. (šaltinis: sudaryta autorės, remiantis VĮ Registrų centro duomenimis)

3.2.1.3 pav. Lietuvos RAT 2018 m. sausio 1 d. (šaltinis: sudaryta autorės, remiantis VĮ Registrų centro duomenimis)

3.2.1.1 lentelė. RAT 2001–2018 m. kaita gyventojų tankio klasėse (šaltinis: sudaryta autorės, remiantis VĮ Registrų centro duomenimis ir Daugirdas ir kt., 2013)

RAT gyventojų tankio klasė		Metai	RAT, vnt.	Plotas, km ²	Užimama šalies teritorijos dalis, %	Gyventojų skaičius	Dalis nuo visų šalies gyventojų, %	Dalis nuo neurbanizuotų teritorijų ploto, %	Dalis nuo visų kaimo gyventojų, %
I	RAT pagal naująją išskyrimo metodiką*	2001	3	944,11	1,5	2827	0,1	2,3	0,5
		2018	8	1802,06	2,8	5648	0,2	4,4	1,1
	RAT pagal senąją išskyrimo metodiką**	2001	3	789,95	1,2	2643	0,1	–	–
		2011	9	2039,18	3,1	7299	0,2	–	–
II	RAT pagal naująją išskyrimo metodiką*	2001	42	6552,58	10,1	54603	1,8	15,9	9,0
		2018	100	14163,85	21,9	113615	3,8	34,3	22,7
	RAT pagal senąją išskyrimo metodiką**	2001	41	7078,88	10,8	58314	1,7	–	–
		2011	102	16720,47	25,6	136983	4,5	–	–
III	RAT pagal naująją išskyrimo metodiką*	2001	56	7696,67	11,9	86936	2,8	18,7	14,3
		2018	58	8134,91	12,6	91739	3,0	19,7	18,3
	RAT pagal senąją išskyrimo metodiką**	2001	65	10799,88	16,5	124419	3,6	–	–
		2011	72	10571,53	16,2	117685	3,9	–	–

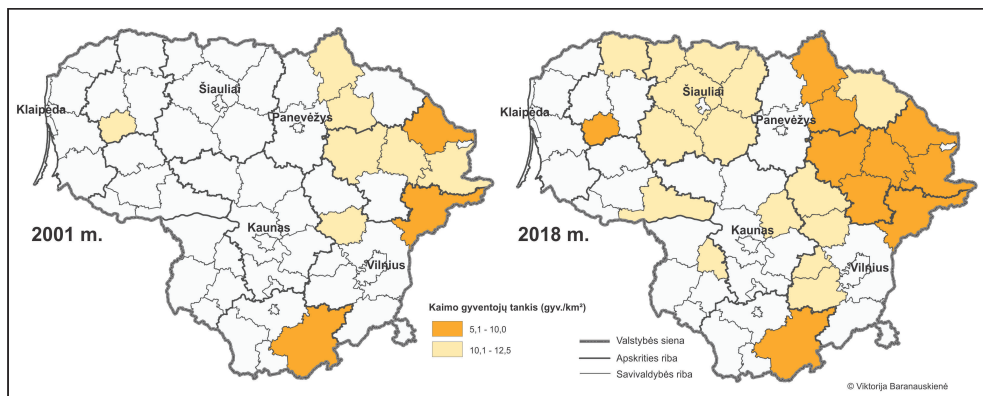
* Pagal autorės sukurtą retai apgyventų seniūnijų išskyrimo metodiką

** Remiantis V. Daugirdo sukurta retai apgyventų teritorijų išskyrimo metodiką (Daugirdas ir kt., 2013)

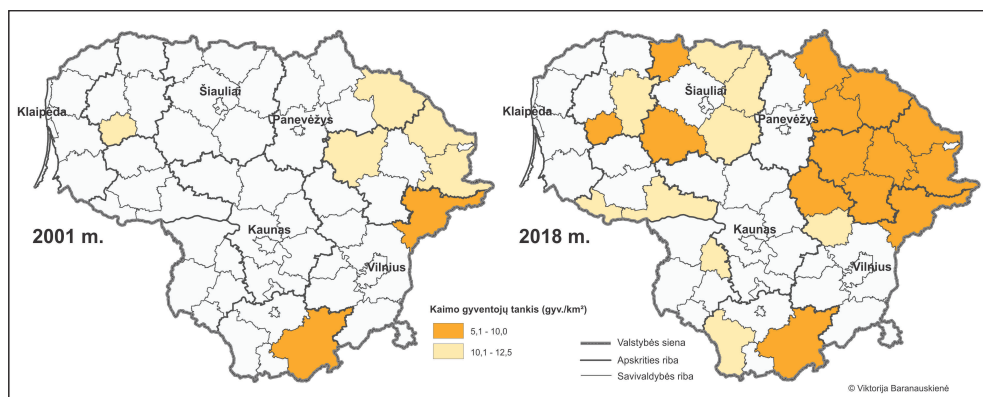
Apibendrinant RAT kaitą, galima teigti, kad palyginti dviem skirtingais metodais išskirtų RAT kaitos tendencijas yra sudėtinga, nes analizuojami skirtingi laikotarpiai. V. Daugirdo (2013) pateiktas 2001–2011 m. laikotarpis, o autorė išskiria RAT remiantis 2001–2018 m. laikotarpiu. Nors faktinis RAT paplitimas šio darbo atveju yra mažesnis, tačiau aiškiai matoma, kad RAT teritorinė sklaida ir jos kaitos tendencijos panašios. RAT skaičius bei užimamas plotas šalyje didėja, ypač išaugo Šiaurės rytų, Pietų Lietuvos bei Žemaitijos dalyse. Taip pat matoma, kad Šiaurės rytų Lietuvoje liko tik kelios kaimiškos teritorijos, nepriskiriamos RAT. Spartus jų plitimas parodo, kad greitu metu beveik visos neurbanizuotam tipui priskiriamos teritorijos taps RAT. 17-os metų analizė, taip pat ir ankstesnės klasifikacijos analizė, leidžia daryti prielaidą, kad per ateinančius 15-a metų gali

padvigubėti pirmos (ypač Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvoje) ir antros klasės teritorijų užimami plotai, o šiuo metu neurbanizuotos teritorijos, nepriskirtos prie RAT, greitai laiku tokiomis taps. Besiplečiantys RAT plotai rodo, kad periferinėse (kaimiškose) teritorijose vyksta spartūs depopuliacijos procesai, kurie greitai laiku gan stipriai gali paveikti ir periferijose esančias urbanizuotas teritorijas, kurios ir šiuo metu patiria gyventojų skaičiaus mažėjimą, tik ne taip intensyviai (detali gyventojų pokyčio analizė seniūnijose pateikta 3.2.2.1. skyriaus 3.2.2.1.1 paveiksle).

Retai apgyventų savivaldybių kaita. RAS kaitos analizė pateikiama pagal du antrinius duomenų šaltinius (VĮ Registrų centro gyventojų deklaruotą gyvenamąją vietą ir Lietuvos statistikos departamento oficialios statistikos portalą). Kartoschemoje (3.2.1.4 pav.) pateiktos RAS pagal disertacijos autorės sudarytą išskyrimo metodiką (2.3. skyrius), o kitoje kartoschemoje (3.2.1.5 pav.) pavaizduotos RAS pagal V. Daugirdo (Daugirdas ir kt., 2013) sudarytą išskyrimo metodiką (kuri, dėl anksčiau minėtų priežasčių, vėliau darbe naudojama analizuojant viešųjų paslaugų tinklo kaitą).

3.2.1.4 pav. Lietuvos RAS kaita 2001–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės, remiantis 2001 m. ir 2018 m. VĮ Registrų centro duomenimis)

3.2.1.5 pav. Lietuvos RAS kaita 2001–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės, remiantis 2001 m. ir 2018 m. Lietuvos statistikos departamento duomenimis (Lietuvos statistikos departamentas, 2018))

Lyginant RAS 2001–2018 m. laikotarpio kaitą pagal dvi išskyrimo metodikas gauta, kad pagal autorės sudarytą metodiką RAS skaičius išaugo nuo 10 (kuriose buvo 95 623 kaimo gyventojai) iki 25 (kuriose buvo 209 838 kaimo gyventojai) ir tai sudarė atitinkamai 21,0 proc. ir 47,4 proc. šalies teritorijos ploto. Pagal V. Daugirdo sudarytą išskyrimo metodiką RAS skaičius išaugo nuo 7 (kuriose buvo 113 167 kaimo gyventojai) iki 23 (kuriose buvo 272 678 kaimo gyventojai), ir tai sudarė atitinkamai 16,6 proc. ir 46,4 proc. šalies teritorijos ploto. Pagal naująją autorės klasifikaciją Trakų r. sav. pateko į III RAS tankio klasę, tačiau pagal senąją išskyrimo metodiką ji visą laiką buvo išlikusi IV, besiformuojančių RAS, klasėje, o tokios savivaldybės, kaip Jonavos r., Elektrėnų ir Šiaulių r., esančios III RAS klasėje į RAS pagal pirminę išskyrimo metodiką nepateko nei į vieną tankio klasę, nes kaimo gyventojų tankis viršijo 15,0 gyv./km². Pagal ankstesnę išskyrimo metodiką Telšių r., Pagėgių ir Lazdijų r. savivaldybės nebuvo patekusios į pagal naująją metodiką išskirtas RAS. Pagal autorės RAS išskyrimo metodiką II klasei buvo priskiriamos 10 savivaldybių, o pagal pirminį – 14. Detalesni duomenys apie RAS kaitą pateikiami 2 PRIEDE.

Apibendrinus abi RAS išskyrimo metodikas aiškiai matoma pagal pateiktas kartoschemas (3.2.1.4 ir 3.2.1.5 pav.), kad vyrauja panašios RAS paplitimo tendencijos. RAS telkiasi Lietuvos Šiaurės rytuose, Pietuose ir Žemaitijoje, tačiau nei viena savivaldybė nepriskirta prie rečiausiai apgyventų teritorijų (I tankio klasė, kurioje kaimo gyventojų $\leq 5,0$ gyv./km²), daugiausia II klasės savivaldybių yra Šiaurės rytų Lietuvoje. Kaip jau ir buvo anksčiau minėta, tikslesnis RAS išskyrimas yra pagal autorės sukurta naująją metodiką, tačiau Lietuvos statistikos departamentas kaimo gyventojams priskiria visus, kurie negyvena mieste. Tai nėra tikslu, nes prie kaimiškų teritorijų priskiriami priemiesčiai, vis dėlto prieinama sociodemografinė statistika yra tik tokio pobūdžio. Tokia situacija turės įtakos darbo rezultatų tikslumui, tiksliai situacijos vertinimui, bet ji vis tiek iš esmės atspindės vykstančias tendencijas. Šiame darbe visa tolimesnė analizė savivaldybių lygmeniu bus vykdoma vadovaujantis statistikos departamento duomenimis ir V. Daugirdo metodika. Seniūnijų lygmeniu analizė vykdoma pagal autorės naujai sukurta metodiką, kuri, jos nuomone, geriau atspindi realią situaciją, bet susiduria su duomenų trūkumo problema.

3.2.2. Gyventojų skaičiaus ir sudėties kaita 2001–2018 m.

Ši darbo dalis yra skirta gyventojų skaičiaus kaitos sociodemografinėi erdvinei analizei, kurioje analizuojama 2001–2018 m. visų šalies gyventojų skaičiaus kaita, kuri lyginama su RAT gyventojų skaičiaus kaita demografinių (gimstamumas, mirtingumas), migracinių (išvykę, atvykę) ir amžiaus struktūros rodiklių kontekste. Ši analizė skirta ne tik nagrinėjamų teritorijų apibūdinimui. Nuo sociodemografinių charakteristikų priklauso ir gyventojams paslaugas teikiančių viešųjų įstaigų ir privačių įmonių poreikis savivaldybėse.

Palyginamoji šalies ir RAT analizė paaiškina gyvenviečių tinklo transformacijos priežastis išryškindama miesto ir kaimo kontinuumą.

Šioje disertacijos dalyje analizuojama Lietuvos gyventojų skaičiaus kaita seniūnijose (LAU-2 lygmuo) 2001–2018 m. Ši analizė ne tik atskleidžia vykstančius gyvenviečių sistemos pokyčius, bet ir padeda identifikuoti teritorinius vienetų miesto – priemiesčių – kaimo kontinuumą, nes demografinės kaitos procesai juose yra skirtingi. Šiame darbe toliau analizuojamos tik RAT (166 seniūnijos), kurios lyginamos su visos šalies rodikliais. Gyventojų skaičiaus kaitą galima iliustruoti keliais skirtingais duomenų šaltiniais. Operatyviausi ir išsamiausi duomenys seniūnijų lygiu pateikiami VĮ Registrų centro duomenų bazėse, todėl darbe jais ir remiamasi. VĮ Registrų centro duomenys paremti gyventojų gyvenamosios vietos deklaravimo rezultatais, kurie nebūtinai atspindi realią žmonių gyvenamąją vietą. Kita vertus, šiame tyrime svarbiausia nustatyti vyraujančias tendencijas, o ne tikslų gyventojų skaičių, todėl tam tikros paklaidos nėra labai reikšmingos. Be to, su duomenų netikslumo problema būtų susiduriama nepriklausomai nuo to, kokio šaltinio duomenys būtų analizuojami. Šiems reiškiniams įtaką daro daugelis veiksnių, bet seniūnijų atveju nagrinėti galime tik gyventojų amžiaus sudėties rodiklius.

Lietuvos VĮ Registrų centro duomenimis, gyventojų registre 2001 m. sausio 1 d. buvo užregistruota 3 071 103 gyventojai (11,9 proc. mažiau nei Lietuvos statistikos departamento pateikiamais kasmetiniais duomenimis), 2018 m. sausio 1 d. – 3 010 564 gyventojai (7,2 proc. daugiau nei Lietuvos statistikos departamento pateikiamais kasmetiniais duomenimis). Šie duomenys apima ir tuos registruotus savivaldybės teritorijoje gyventojus, kurie nenurodė tikslios gyvenamosios vietos. 2001 m. mažesnis gyventojų skaičius susijęs su tuo, kad tuo metu buvo itin daug gyventojų, visai nedeklaravusių savo gyvenamosios vietos (Povilaitis, 2017; VĮ Registrų centras, 2018). Šiame skyriuje (3.2.2.) analizuojami tik tie duomenys, kur deklaravusieji buvo nurodę konkrečią gyvenamąją vietą, todėl analizei pasirinktas mažesnis gyventojų skaičius: 2001 m. sausio 1 d. – 3 071 089 gyventojai, 2018 m. sausio 1 d. – 3 009 259 gyventojai. Analizuojamu 2001–2018 m. laikotarpiu deklaravusių gyvenamąją vietą gyventojų skaičius Lietuvoje sumažėjo tik 61 830 gyventojų (apie 2,0 proc.)³⁴. Analizuojant bendrai visų šalies gyventojų skaičiaus kaitą 2001–2018 m. laikotarpiu, iš viso buvo nagrinėjamos 524 teritorijos³⁵, kaip jau minėta, detalesnei RAT analizei pasirinktos tik 166 seniūnijos.

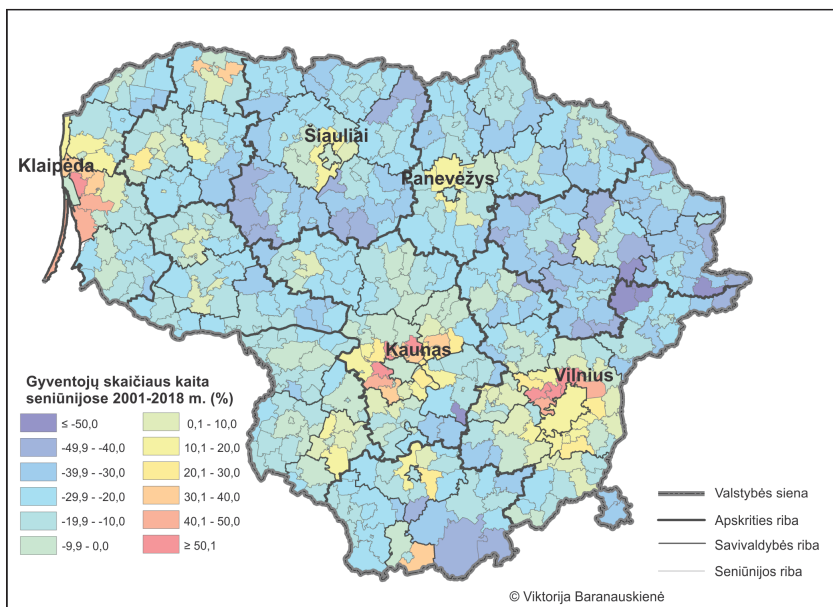
³⁴ Duomenys nesutampa su pateikiamais Lietuvos statistikos departamento duomenimis. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2001 m. sausio 1 d. gyveno 3 486 998 gyventojai, 2018 m. sausio 1 d. – 2 808 901 gyventojas. Analizuojamu 2001–2018 m. laikotarpiu Lietuvoje gyventojų skaičius sumažėjo 678 097 gyventojais (apie 19,4 proc.). Visai kitokie skaičiai gauti iš Gyventojų surašymo: 2001 m. – 3 483 972 gyventojai. Registrų centro, Statistikos departamento metiniai ir surašymo duomenys skiriasi dėl taikomos skirtingos skaičiavimo metodikos ir tiriamos konkrečios datos. Kaip pažymi Registrų centro darbuotojai, peržiūrint iki konkrečios datos gyventojų skaičius kinta priklausomai nuo peržiūrėjimo datos, nes dažnai pasitaiko neatitikimų dėl duomenų taisymo atbuline data.

³⁵ Detaliau žiūrėti 2.2.3. skyrių (Kartografinis pagrindas naudojamas VĮ Registrų centro duomenų analizei (seniūnijų lygmeniu (LAU-2))).

3.2.2.1. Gyventojų skaičiaus kaita ir teritorinis pasiskirstymas³⁶

Kaip jau anksčiau minėta, analizuojant gyventojų skaičiaus kaitą 2001–2018 m. laikotarpiu iš viso buvo nagrinėjamos 524 teritorijos (3.2.2.1.1 pav.). Kartoschemoje galima matyti, kad gyventojų skaičius šalyje kito labai netolygiai: didžiausias teigiamas pokytis siekė net iki 75,8 proc. (Užliedžių sen., Kauno r. sav.), didžiausias neigiamas pokytis -59,8 proc. (Labanoro sen., Švenčionių r. sav.). Didžioji dalis seniūnijų, kur gyventojų skaičius augo, telkiasi apie Vilnių, Kauną ir Klaipėdą. Aplink didžiausius miestus priemiestinės teritorijos nusidriekia net iki gretimų rajonų savivaldybių, kur miesto ir kaimo riba „išnyksta“. Atlikta analizė parodė, kad gyventojų skaičius augo dviejuose miestuose (Vilniuje, Jonavoje) bei teritorijose aplink kitus, net ir mažesnius miestus, kas rodo, jog suburbanizacijos procesai Lietuvoje yra plačiai paplitę. Tai dar kartą patvirtina darbo prielaidą, jog formaliai kaimiškos priemiestinės teritorijos, neturėtų būti tokiomis laikomos. Pastebimi teritoriniai dėsningumai leidžia daryti prielaidą, kad gyventojų skaičiaus augimu pasižymi teritorijos, esančios šalia didžiųjų miestų, tolstant nuo jų, gyventojų skaičiaus kaita tampa neigiama, aiškiai matoma, kad miestai veikia kaip traukos centrai, kaip „gyventojų koncentracijos židiniai“ (Burneika ir kt., 2017, p. 31).

Sparčiausia depopuliacija pasižymi Šiaurės rytų, Pietų Lietuva ir Šiaulių apskritys periferinės savivaldybės (Kelmės, Radviliškio bei Pakruojo rajonai).

3.2.2.1.1 pav. Gyventojų skaičiaus kaita seniūnijose 2001–2018 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2001 m. ir 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis; Baranauskienė, 2019)

³⁶ Ši disertacijos dalis yra parengta pagal publikaciją: Baranauskienė V. 2019. Kaimiškų teritorijų identifikavimo problema: Lietuvos seniūnijų atvejis, Geografijos metraštis, 52, p. 55–72.

Viena iš priežasčių, dėl kurios gyventojų skaičiaus kaitos erdvinė diferenciacija Lietuvoje yra itin ryški, yra sovietmečiu dirbtinai kurta gyvenviečių sistema. Didžiausius gyventojų nuostolius patyrė maži ir vidutinio dydžio miestai, kuriems anksčiau buvo skiriamas didžiausias regioninio vystymo dėmesys, telkiant pramonę ir gyventojų aptarnavimo paslaugas juose (Burneika ir kt., 2017). Gyventojų skaičiaus mažėjimas didžiausiuose Lietuvos miestuose paaiškinamas ir sparčia priemiesčių plėtra už miesto ribų.

Analizuojant RAT (detali RAT gyventojų kaitos analizė pateikta jau aptartame 3.2.1 skyriuje) galima teigti, kad šios išskirtos teritorijos yra labiausiai nukentėjusios ir paveiktos depopuliacijos neigiamų procesų. Kaip jau buvo minėta 2018 m. RAT gyveno 7,0 proc. visų Lietuvos gyventojų arba 42,2 proc. visų kaimo gyventojų, o 2001 m. jose gyveno tik 4,7 proc. visų Lietuvos gyventojų ir beveik du kartus mažiau kaimo gyventojų (23,8 proc.).

2001–2018 m. RAT priskiriamų teritorijų skaičius padidėjo, padidėjo ir gyventojų skaičius jose, bet šis gyventojų skaičiaus didėjimas susijęs tik su RAT skaičiaus augimu, o ne su demografiniais pokyčiais konkrečiose teritorijose. 166 seniūnijose, 2018 m. priskirtose prie RAT, gyventojų skaičius šiuo laikotarpiu sumažėjo net 21,8 proc., kai tuo tarpu visose kaimiškose seniūnijose bendrai šis mažėjimas siekė 17,6 proc., o likusiose kaimiškose, nepatenkančiose į RAT, 146 seniūnijose – tik -14,2 procentai. Akivaizdu, kad gyventojų skaičiaus mažėjimo tempai didžiausi būtent ten, kur gyventojų tankis mažesnis. Urbanizuoto tipo teritorijose gyventojų skaičius net padidėjo 1,8 proc., (visoje šalyje gyventojų sumažėjo tik 2,0 procentais, ir visą tą mažėjimą nulėmė procesai kaimiškose teritorijose). RAT gyventojų skaičiaus tankio klasėse kaita detalai aprašyta 3.2.1. skyriuje.

Apibendrinant gyventojų skaičiaus kaitos 2001–2018 m. laikotarpio analizę, galima teigti, kad didžiausiems teritoriniams gyventojų pokyčiams padarė įtaką besivystantys ir nuolat augantys trys didieji miestai, kurie traukia gyventojus iš periferinių šalies teritorijų ir didina jų koncentraciją aplink juos esančiose formaliai kaimiškose teritorijose. Tokie natūraliai vykstantys procesai vyrauja ne tik Lietuvoje, bet, nors ne taip intensyviai, ir kitose posovietinėse šalyse, kur gyvenviečių sistemos buvo centralizuotai perforuojamos ne taip stipriai. Todėl galima daryti prielaidą, kad natūraliai vykstančios apgyvenimo transformacijos ir toliau tęsis – trys metropoliniai regionai augs dėl migracijos iš periferinių regionų, taip pat pritraukdami ir gyventojus iš užsienio. Kiek tęsis tokie procesai, sunku prognozuoti, bet mažėjantys gyventojų resursai periferijoje ir ypač RAT darys įtaką ir miestams, daugelį kurių ateityje gali paveikti ir dezurbanizacijos³⁷ procesai. Kitose darbo dalyse (3.2.2.2–3.2.2.4) pateikiama detali gyventojų skaičiaus pokytį veikiančių rodiklių analizė, kas atskleidžia gyventojų kaitos teritorinius dėsningumus.

³⁷ Dezurbanizacija (angl. *counterurbanization*) – gyventojų dekoncentracijos (kėlimosi) procesas iš didžiųjų miestų į atokesnes teritorijas arba mažesnius miestus (Johnston ir kt., 1994).

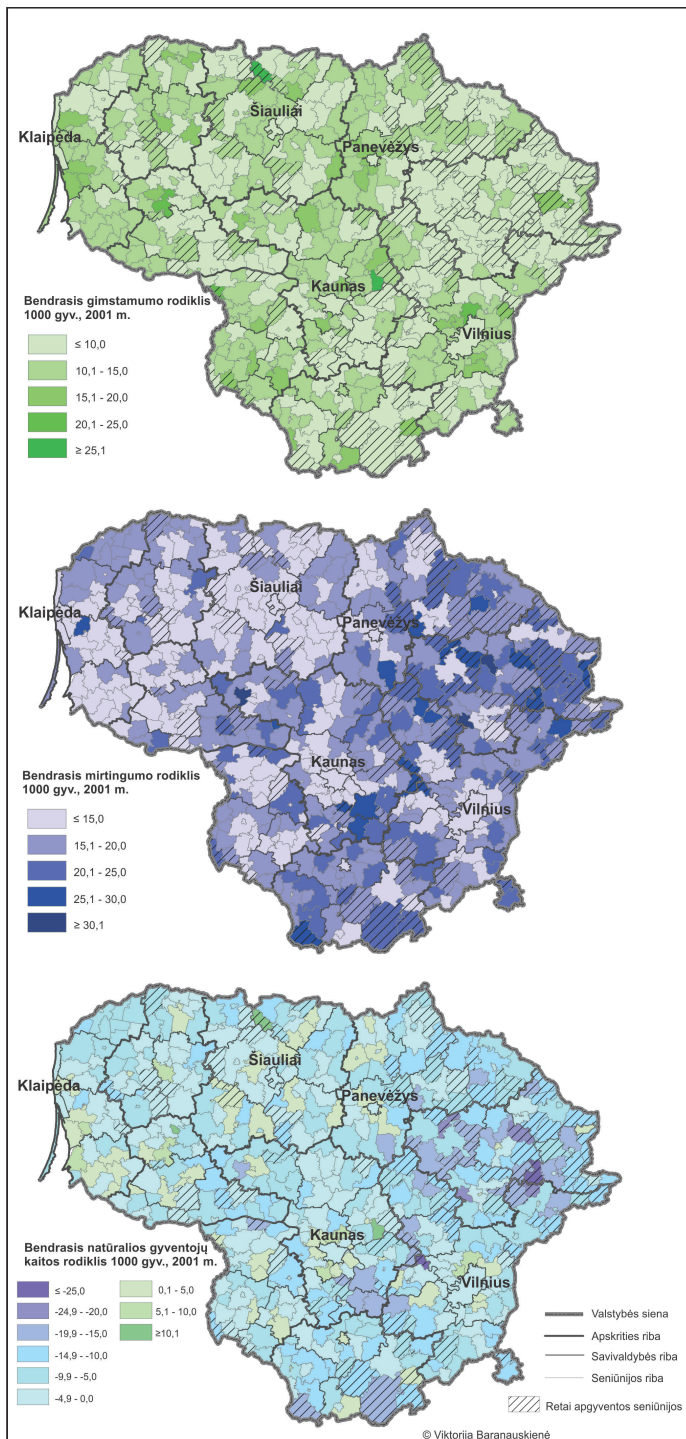
3.2.2.2. Gyventojų demografinės būklės kaita: gimstamumas, mirtingumas ir natūrali kaita

Šioje darbo dalyje analizuojamas vienas iš pagrindinių demografijos rodiklių, atkleidžiančių populiacijos augimą arba traukimąsi (pagrindinis aspektas būdingas RAT), yra natūrali gyventojų kaita. Darbe norint palyginti seniūnijose vyraujančias tendencijas su gimstamumu ir mirtingumu visos šalies mastu naudojamas bendrasis kaitos rodiklis³⁸.

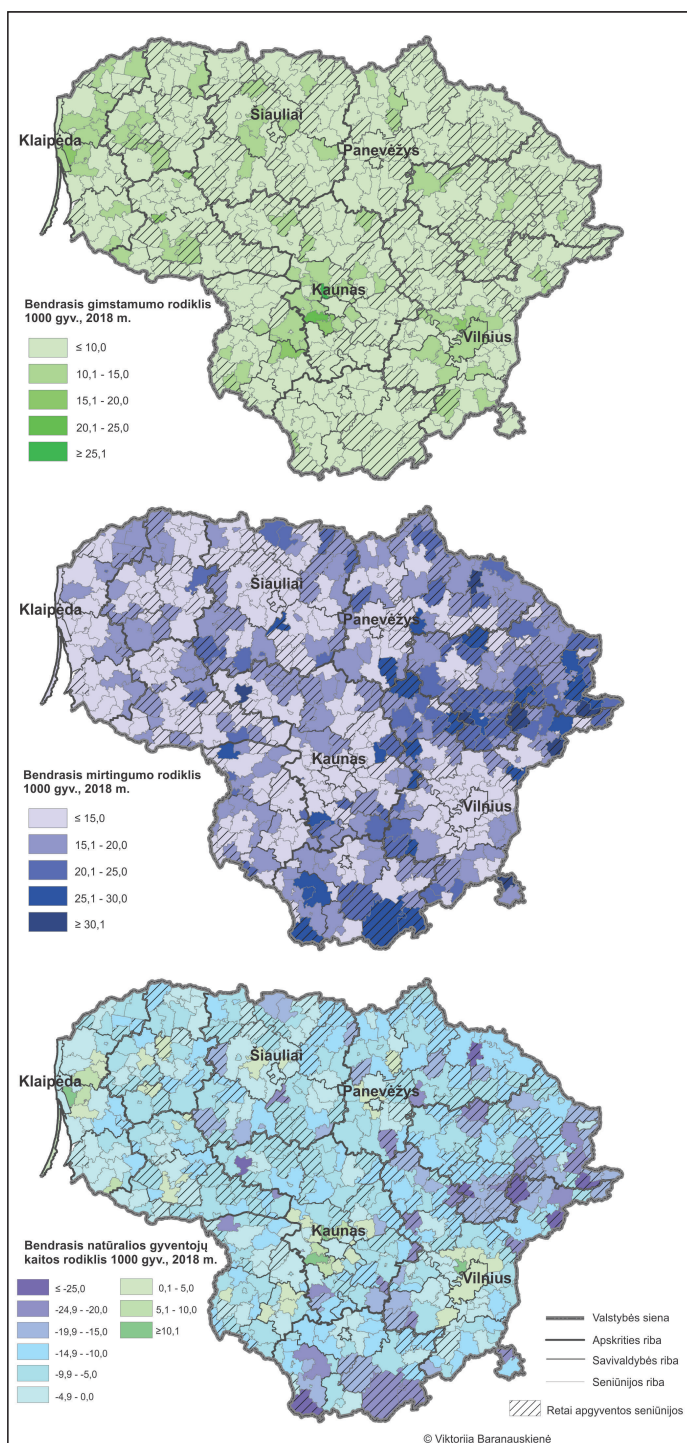
Atliekant autorės sudarytų natūralų gyventojų prieaugį 2001 m. ir 2018 m. iliustruojančių kartoschemų (3.2.2.2.1 ir 3.2.2.2.2) vizualinę analizę, aiškiai matoma, kad gyventojų gimstamumo ir mirtingumo rodikliai netolygiai pasiskirstę šalies teritorijoje (skirtingais metais būdinga skirtinga teritorinė raiška). Tiek 2001 m., tiek 2018 m. šalies bendrojo gimstamumo ir mirtingumo metiniai rodikliai šalies seniūnijose pasižymėjo itin didele įvairove (2001 m. Lietuvoje gimstamumas siekė 10,0 ‰, 2018 m. – 9,3 ‰, mirtingumas atitinkamai 12,6 ‰ ir 12,8 ‰). Mažiausias bendrasis gimstamumo rodiklis 2001 m. buvo 1,6 ‰ (Kaltanėnų sen., Švenčionių r. sav.), didžiausias – 39,9 ‰ (Ruklos sen., Jonavos r. sav.), 2018 m. mažiausiu gimstamumu pasižymėjo net trys seniūnijos, kuriose nebuvo deklaruotas nė vienas gimimas (Kaltanėnų sen. ir Labanoro sen., Švenčionių r. sav. bei Juodaičių sen. Jurbarko r. sav.), o didžiausias gimstamumo rodiklis siekė 33,2 ‰ (Užliedžių sen., Kauno r. sav.). Didžiausias bendrasis mirtingumo rodiklis 2001 m. buvo 32,6 ‰ (Videniškių sen., Molėtų r. sav.), mažiausias – Bilionių sen. (Šilalės r. sav.), kurioje nebuvo deklaruotas nei vienas miręs gyventojas, 2018 m. didžiausias mirtingumo rodiklis siekė net 49,9 ‰ (Labanoro sen., Švenčionių r. sav.), mažiausias – 4,7 ‰ (Užliedžių sen., Kauno r. sav.). Formaliai mažiausias mirtingumo rodiklis buvo Neringoje (4,2 ‰), tačiau ją nėra korektiška vertinti, nes tai specifinė teritorija, kuri pasižymi dideliu deklaruotu gyventojų skaičiumi, tačiau gyventojai tik deklaruoja gyvenamąją vietą, bet realiai ten negyvena. Duomenų analizė parodė, kad šalies bendrasis natūralusis gyventojų kaitos rodiklis buvo neigiamas tiek 2001 m. (-2,6 ‰), tiek 2018 m. (-3,5 ‰), bet reali situacija seniūnijose labai skiriasi. Dauguma RAT teritorijų pasižymi itin neigiamais rodikliais, bet dalyje tokių seniūnijų (pvz., vakarinėje dalyje) situacija nėra blogesnė už šalies vidurkį. Natūrali kaita ne visose RAT yra pagrindinis gyventojų mažėjimo veiksnys. Galima prognozuoti, kad nors visoje šalyje dėl natūralios kaitos gyventojų skaičius mažės, bet dėl jos teritorinių skirtumų demografinių procesų diferenciacija (poliarizacija centro – periferijos kontinuumu) tik dar labiau ryškės.

Analizuojant natūralų gyventojų prieaugį pagal teritorijų urbanizacijos tipą gauta, kad natūralus gyventojų prieaugis miesto seniūnijose didesnis tiek 2001 m. (-1,5 ‰ (gimstamumas 9,9 ‰, mirtingumas 11,4 ‰)), tiek 2018 m. (-2,3 ‰ (gimstamumas 9,7 ‰, mirtingumas 12,0 ‰)) nei kaimiškose seniūnijose, atitinkamai -7,0 ‰

³⁸ Deklaruotų gyventojų skaičius pateikiamas 2001 m. ir 2018 m. sausio 1 d., o deklaruotas gimstamumo ir mirtingumo skaičius pateikiamas už visus einamuosius metus (nuo sausio 1 d. iki gruodžio 31 d.).

3.2.2.2.1 pav. Natūralios gyventojų kaitos rodiklis seniūnijose 2001 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2001 m. VĮ Registrų centro duomenis)

3.2.2.2.2 pav. Gyventojų rodiklių kaita seniūnijose 2018 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

(gimstamumas 10,1 ‰, mirtingumas 17,2 ‰) ir -9,8 ‰ (gimstamumas 7,3 ‰, mirtingumas 17,0 ‰). Duomenų analizė parodė, kad 2001–2018 m. laikotarpiu sparčiausiai mažėjo gyventojų neurbanizuotose teritorijose (apie 2,8 ‰ punktus).

2001–2018 m. RAT natūralaus gyventojų prieaugio duomenų analizė parodė, kad šiose teritorijose prieaugis mažėjo (2001 m. -9,6 ‰ (gimstamumas 5,1 ‰, mirtingumas 14,7 ‰) (RAT priskiriama 101 seniūnija), 2018 m. -11,2 ‰ (gimstamumas 12,2 ‰, mirtingumas 23,3 ‰)) (RAT priskiriamos 166 seniūnijos). 2001 m. RAT neigiamas natūralus gyventojų prieaugis viršijo šalies vidurkį net apie 3,7 karto, o 2018 m. – 3,2 karto. Analizuojant RAT pagal tankio klases gauta, kad 2001 m. mažiausias gyventojų prieaugis buvo I klasėje ir siekė net iki -16,3 ‰ (gimstamumas 4,6 ‰, mirtingumas 20,9 ‰) – apie du kartus mažiau nei kitose dviejose klasėse (II – -9,9 ‰ (gimstamumas 9,3 ‰, mirtingumas 19,2 ‰), III – -9,1 ‰ (gimstamumas 9,4 ‰, mirtingumas 18,5 ‰)), taip pat ir 2018 m. I klasėje buvo mažiausias gyventojų prieaugis, siekęs -17,7 ‰ (gimstamumas 6,0 ‰, mirtingumas 23,7 ‰), II – -12,2 ‰ (gimstamumas 6,6 ‰, mirtingumas 18,8 ‰), III – -10,0 ‰ (gimstamumas 6,9 ‰, mirtingumas 16,9 ‰). Didžiausiai RAT daliai būdingas neigiamas natūralus gyventojų pokytis, o teigiamu pasižymėjo tik 6 seniūnijos 2001 m. (iš 101 seniūnijos): 2 priskiriamos II tankio klasei (Medingėnų sen., Rietavo r. sav. (0,0 ‰) ir Gaižaičių sen., Joniškio r. sav. (14,2 ‰)) ir 4 – III (Judrėnų sen., Klaipėdos r. sav. (0,0 ‰), Slavikų sen., Šakių r. sav. (1,3 ‰), Šaukėnų sen., Kelmės r. sav. (1,3 ‰) ir Vydenių, Varėnos r. sav. (4,3 ‰)), ir 4 seniūnijos 2018 m. (iš 166 seniūnijų): 3 priskiriamos II tankio klasei (Daujėnų sen., Pasvalio r. sav. (0,9 ‰), Medingėnų, Rietavo r. sav. (2,0 ‰) ir Palentino sen., Šilalės r. sav. (3,8 ‰)) ir 1 – III (Gadūnavo sen., Telšių r. sav. (0,6 ‰)). Toks demografinių rodiklių pasiskirstymas RAT tankio klasėse leidžia daryti prielaidą, kad daugiausia gyventojų mažėja I tankio klasėje (nepriklausomai nuo analizuojamų metų), tam įtakos gali turėti didelis vyresnio amžiaus gyventojų skaičius, kitose dviejose tankio klasėse situacija šiek tiek geresnė.

Vertinant gyventojų tankio ir demografinių rodiklių (gimstamumas, mirtingumas, natūralus gyventojų prieaugis) sąsają gauta (3.2.2.2.1 lentelė), kad 2001 m. tarp gyventojų tankio ir gimstamumo bei natūralaus gyventojų prieaugio beveik nebuvo priklausomybės tarp kintamųjų, o tarp gyventojų tankio ir mirtingumo – silpnas ryšys. Situacija visiškai pasikeitė 2018 m. – šiek tiek sustiprėjo pagrindinių demografinių rodiklių sąsaja, gyventojų tankio ir gimstamumo sąsaja buvo silpna, tačiau gyventojų tankio sąsaja su mirtingumu ir natūraliu gyventojų prieaugiu beveik pasiekė vidutinį stiprumą ir ryšys tarp kintamųjų tapo statistiškai reikšmingas. Todėl apie šiandienos RAT pagrindinių rodiklių situaciją galima teigti, kad nors gyventojų tankio ir gimstamumo ryšys buvo labai silpnas, tačiau didėjant gyventojų tankiui didėja ir gimstamumas. Analizuojant gyventojų tankio ir mirtingumo ryšį, gauta atvirkštinė koreliacija, kuri reiškia, kad mažėjant gyventojų tankiui didėja gyventojų mirtingumas (ir atvirkščiai), o gyventojų tankio ir natūralaus gyventojų prieaugio sąsajos analizė parodė, kad didėjant gyventojų tankiui didėja ir natūralus gyventojų prieaugis.

3.2.2.2.1 lentelė. Lietuvos retai apgyventų seniūnijų gyventojų kaitos koreliacija remiantis gyven-
tojų tankio įtaka (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2001 m. ir 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

	2001 m. (N = 101)		2018 m. (N = 166)	
	<i>r</i> (Pearsono koreliacijos koeficientas)	<i>p</i> (koreliacijos statistinis reikšmingumas)	<i>r</i> (Pearsono koreliacijos koeficientas)	<i>p</i> (koreliacijos statistinis reikšmingumas)
Gimstamumas, ‰	-0,001	0,992	0,139	0,075
Mirtingumas, ‰	-0,113	0,261	-0,356**	0,000
Natūralus gyventojų prieaugis, ‰	0,076	0,452	0,336**	0,000
Iki 15 m. amžiaus dalis, %	0,328**	0,001	0,422**	0,000
15–65 m. amžiaus dalis, %	0,198*	0,047	0,364**	0,000
Virš 65 m. amžiaus dalis, %	-0,325**	0,001	-0,486**	0,000
Atvykusių dalis, %	-0,237*	0,017	-0,070	0,369
Išvykusių dalis, %	-0,104	0,299	0,036	0,641
Neto migracija, ‰	-0,187	0,061	-0,087	0,266

* $p < 0,05$;

** $p < 0,01$

Apibendrinant 2001 m. ir 2018 m. demografinės kaitos rodiklius būtina nepamiršti, kad analizuojami tik atskiri dveji metai, dėl duomenų stokos neanalizuojama nuosekli kasmetinė rodiklių kaita, tačiau galima daryti tam tikras prielaidas apie šalyje vyraujančias tendencijas. Pavieniais metais gali pasitaikyti didelių svyravimų, ypač kai rodikliai yra labai maži (pvz., kai seniūnijose gimsta tik po keliolika vaikų per dešimtmetį), todėl šiuo atveju svarbiau buvo identifikuoti bendrą situaciją šalies regionuose, o ne kiekvienoje seniūnijoje atskirai. Teigiamas natūralus gyventojų pokytis būdingas tik metropoliniams regionams (Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestams bei jų priemiestinėms teritorijoms) bei pavienėms urbanizuotų teritorijų tipui priskiriamoms seniūnijoms (dažnai taip pat paveiktoms suburbanizacijos procesu) ir tik kelioms neurbanizuotoms vietovėms. Didžiausius neigiamus demografinius pokyčius patyrė neurbanizuotos šalies teritorijos, o ypač RAT, dėl mažo gyventojų skaičiaus ir senėjančių gyventojų (gyventojai pagal amžiaus grupes toliau analizuojami 3.2.2.4. skyriuje). Teritorinė demografinių rodiklių kaitos analizė parodė, kad gimstamumas mažėja visoje šalyje, didesniais gimstamumo rodikliais pasižymi tik didesni miestai ir jų priemiesčiai, ypač mirtingumo rodikliai padidėjo Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvoje bei šiek tiek padidėjo Žemaitijoje. Todėl galima daryti prielaidą, kad artimiausiu metu geresniais natūralaus gyventojų prieaugio rodikliais ir toliau pasižymės metropoliniai regionai (didžiausi trys Lietuvos miestai), kuriuose koncentruojasi didesnis gyventojų skaičius, gyvena jaunesni gyventojai, todėl ir gimstamumo rodikliai yra didesni.

3.2.2.3. Gyventojų migracijos teritoriniai skirtumai

Šioje darbo dalyje analizuojamas antrasis gyventojų skaičiaus kaitai įtaką daran-
tis rodiklis – migracija. Darbe analizuojami tik bendri seniūnijų migracijos rodikliai
(per metus oficialiai deklaruotų išvykusių ir atvykusių skaičius³⁹), neatsižvelgiant į
migracijos kryptis (šalies vidinę ar išorinę (tarptautinę)). Puikiai suprantama, kad
gauti dvejų metų duomenys (2001 ir 2018 m.) apie deklaruotus išvykimus ir atvyki-
mus tikros šalies padėties neilustruoja, nes dažnai gyventojai išvykę gyventi į kitas
vietoves nedeklaruoja savo gyvenamosios vietos pakeitimo. Turimi duomenys ne-
leidžia tiksliai įvertinti migrantų skaičiaus, bet leidžia daryti pakankamai patikimas
išvadas apie šio reiškinio tendencijas ir kryptis šalies teritorijoje.

VĮ Registrų centro 2001 m. ir 2018 m. migracijos duomenų analizė parodė,
kad gyventojų migracija šalyje buvo teritoriškai labai diferencijuota (3.2.2.3.1 ir
3.2.2.3.2 pav.). Taip pat pastebėta, kad 2001 m. migracijos procesai nebuvo inten-
syvūs (atvykusių dalis 1,1 proc., išvykusių – 1,6 proc.) ir gyventojai buvo sėslesni
lyginant su 2018 m. (atitinkamai 4,7 proc. ir 4,2 proc.). Tikėtina, kad tam įtakos
turėjo Lietuvos įstojimas į ES ir stiprėjantys metropolizacijos procesai, kai didie-
ji metropoliniai regionai pritraukia gyventojus iš periferinių regionų ir užsienio
(Burneika ir kt., 2017; Baranauskienė, 2019). Panašiai kaip ir natūrali gyventojų
kaita, migracijos reiškiniai pasižymėjo didele teritorine diferenciacija. 2001 m. san-
tykinai mažiausiai naujakurių sulaukusiose seniūnijose imigracijos rodiklis siekė
0,2–0,3 proc. (Juodaičių sen., Jurbarko r. sav.; Naujosios Ūtos sen., Prienų r. sav.;
Poškonių sen., Šalčininkų r. sav. ir Jakėnų sen., Varėnos r. sav.). Didžiausia santy-
kine imigracija pasižymėjo Rimšės sen., Ignalinos r. sav. (7,3 proc.), ir Lentvario
sen., Trakų r. sav. (6,1 proc.). Mažiausia emigracija pasižymėjo Kaltanėnų sen.,
Švenčionių r. sav. ir Daugėdų sen., Rietavo sav. (1,1 proc.), o didžiausia – Rokų
sen., Kauno r. sav. (6,8 proc.). Jau 2001 m. pastebima priemiesčių plėtra būtent ir
nulėmė, kad daugiausia atvykėlių yra arti didmiesčių esančiose seniūnijose.

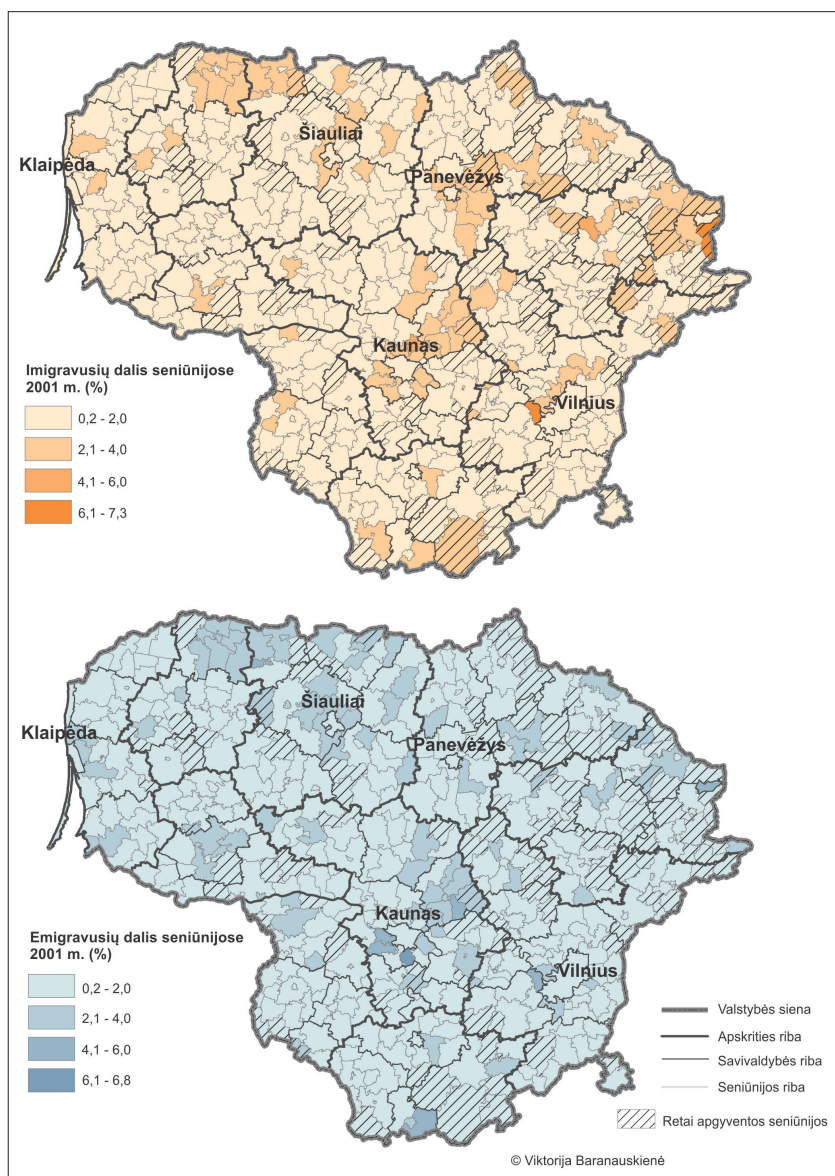
2018 m. duomenimis, mažiausia santykinė imigracija pasižymėjo Lentvario
sen., Trakų r. sav. (1,2 proc.), o didžiausia – 26,5 proc. – Sendvario sen., Klaipė-
dos r. sav., išvykusių mažiausia dalis buvo keturiose seniūnijose: Nemaitonių sen.
(Kaišiadorių r. sav.) – 1,4 proc., Lentvario sen. (Trakų r. sav.) – 1,5 proc., ir Labano-
ro (Švenčionių r. sav.) bei Viešintų (Anykščių r. sav.) seniūnijose – po 1,9 proc., di-
džiausia dviejose seniūnijose: Akmenytės (Šalčininkų r. sav.) ir Užliedžių (Kauno
r. sav.) seniūnijose (atitinkamai 13,0 proc. ir 12,1 proc.).

Analizuojant gyventojų migraciją pagal urbanizacijos tipus, 2001 m. ir 2018 m.
duomenų analizė parodė, kad didžiausi migracijos procesai vyko urbanizuotam

³⁹ Deklaruotų gyventojų skaičius pateikiamas 2001 m. ir 2018 m. sausio 1 d., o deklaruotas atvykusių ir išvykusių gyventojų skaičius pateikiamas už visus einamuosius metus (nuo sausio 1 d. iki gruodžio 31 d.).

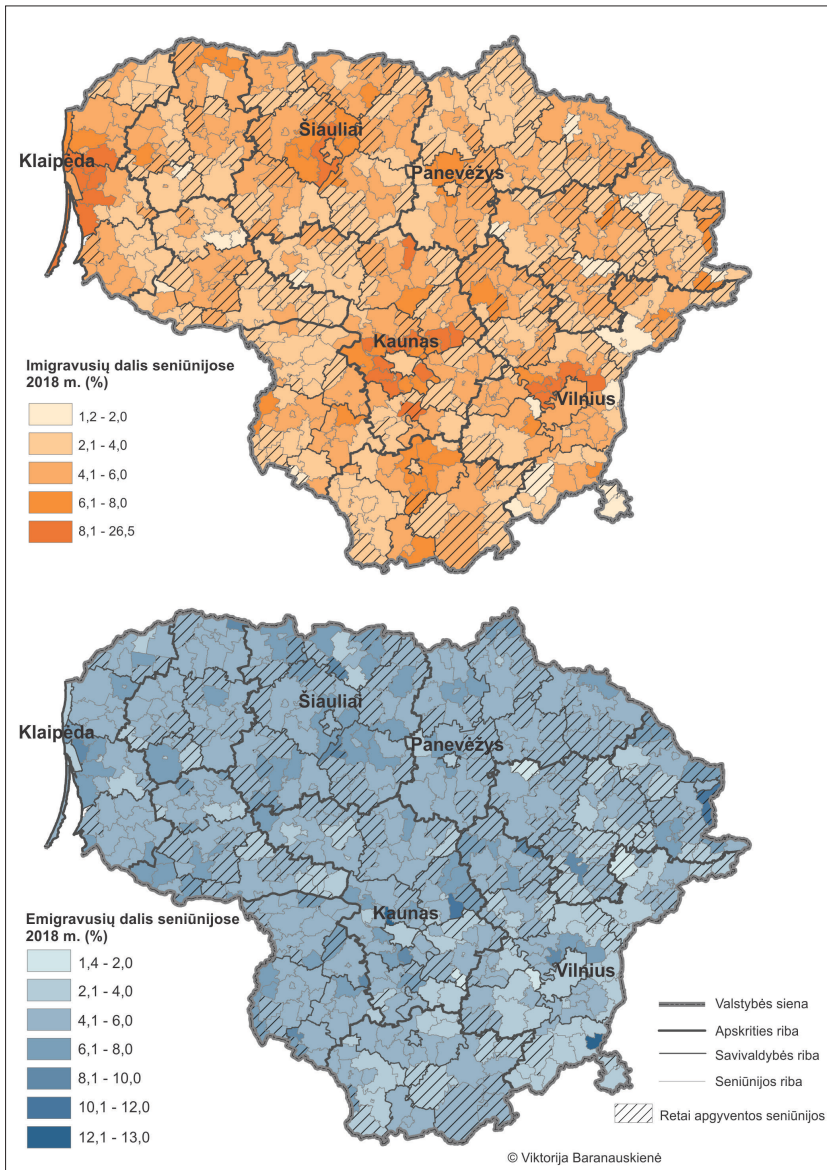
tipui priskiriamose teritorijose. 2001 m. urbanizuotose teritorijose buvo deklaruota 75,8 proc. nuo visų atvykstančių atvejų (neurbanizuotų – 24,2 proc.), o 2018 m. – net 86,1 proc. (neurbanizuotų – 13,9 proc.), išvykusių 2001 m. – 82,2 proc. (neurbanizuotų – 17,8 proc.), o 2018 m. – 80,6 procentai (neurbanizuotų – 19,4 proc.). Pagal gautus duomenis galima teigti, kad padidėjo atvykstančių dalis į miestus neurbanizuotų (kaimiškų, periferinių) teritorijų sąskaita. Šalyje vyksta gana sparti urbanizacija, nors esami šalies statistiniai rodikliai to ir neatspindi. Tikėtina, kad atvykstantys užsienio piliečiai taip pat daugiausia renkasi didžiuosius miestus. Tokias tendencijas iliustruoja ir kartoschemos (3.2.2.3.1 ir 3.2.2.3.2), kuriose aiškiai matome, kad didžiausiais traukos centrais tapo metropoliniai šalies regionai.

Analizuojant RAT 2001 m. (priskiriama 101 seniūnija) ir 2018 m. (priskiriamos 166 seniūnijos) migraciją iliustruojančius rodiklius gauta, kad 2001 m. RAT atvykusių dalis nuo visų šalyje deklaruotų atvykimų (primenama, galioja ir gyvenamosios vietos pakeitimui) sudarė 6,1 proc., išvykusių – 4,0 proc., 2018 m. atvykusių dalis sumažėjo iki 5,5 proc. (nuo visų šalyje deklaruotų atvykimų), o išvykusių sudarė net du kartus daugiau – 8,1 proc. Tam įtakos turėjo padidėjęs RAT skaičius, bet kartu ir padidėjęs linkusių migruoti skaičius. O štai RAT gyventojų migracijos duomenų analizė parodė, kad per visus 2001 m. į šias teritorijas atvykimą deklaravusių dalis nuo visų RAT gyventojų sudarė 1,4 proc. (atvykimą deklaravo 2 030 gyventojų), panašią dalį sudarė ir deklaravusių išvykimą (1,4 proc. (1 960 gyventojų)), per 2018 m. iki metų pabaigos į RAT buvo deklaruota 7 713 atvykimų (tai sudarė 3,7 proc. nuo visų RAT gyventojų), išvykimų buvo deklaruota net 10 147 (tai sudarė 4,8 proc. nuo visų RAT gyventojų). Atlikus duomenų analizę pastebima, kad nors RAT skaičius ir didėjo, matoma tendencija, kad į šias teritorijas deklaruojamų atvykimų sumažėjo, tačiau deklaruotų išvykimų padaugėjo net du kartus, todėl galima daryti prielaidą, kad deklaruoti atvykimai didesne dalimi gali būti susiję su gyvenamosios vietos pakeitimu tarp RAT (jų viduje) ir tokių daugiausia buvo 2001 m., tuo tarpu padidėjęs deklaruotų išvykimų skaičius rodo, kad padaugėjo išvykstančių į kitas teritorijas ir traukos centrais greičiausiai tapo metropoliniai regionai ar net emigracija į užsienį. Analizuojant RAT pagal jų gyventojų tankio klases gauta, kad 2001 m. didžiausia dalis deklaruotų atvykimų buvo I klasėje ir tai sudarė 1,9 proc. nuo visų toje klasėje gyvenančių (II – 1,7 proc., III – 1,2 proc.), taip pat ir išvykimų – 1,6 proc. (II – 1,5 proc., III – 1,3 proc.). 2018 m. gyventojų migracijos procesai buvo intensyvesni visose tankio klasėse ir atvykimų dalis taip pat registruota didesnė I klasėje – 3,9 proc. (tačiau šioje klasėje buvo beveik vienodas deklaruotas atvykusių ir išvykusių skaičius, atitinkamai 219 ir 218), kitose dviejose – atvykusių dalis šiek tiek mažesnė (II – 3,6 proc., III – 3,7 proc.), išvykusių didesnė dalis per 2018 m. registruota II klasėje (4,9 proc.), kiek mažesnė III – 4,8 proc. ir I – 3,9 procentai. Deklaruoti migracijos procesai rodo, kad 2001 m.

3.2.2.3.1 pav. Gyventojų migracija seniūnijose 2001 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2001 m. VĮ Registrų centro duomenis)

didžiausia dalis atvykstančių ir išvykstančių buvo pirmoje klasėje, tačiau išvykstančių dalį kompensuoja atvykstančių dalis, todėl tuo metu pokyčiai nematomi, per metus netgi buvo teigiamas migracijos saldo (+70 deklaruotų atvejų). Apibendrinus 2018 m., duomenų analizė parodė, kad migracijos saldo buvo neigiamas (-2 434 deklaruotų atvejų), atvykstančiųjų deklaruota panašiai visose RAT tankio klasėse, tačiau išvykstančiųjų dalis buvo daug didesnė tankiau apgyventose teritorijose,

3.2.2.3.2 pav. Gyventojų migracija seniūnijose 2018 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

tam įtakos galėjo turėti, kad jose buvo didesnė dalis jaunesnių gyventojų, kurie išvažiavo ieškoti geresnių sąlygų į miestus ar užsienį, o I klasėje gyvena daugiau vyresnio amžiaus gyventojų, kurie yra sėslūs.

Vertinant RAT gyventojų tankio ir migracijos rodiklių sąsają (atvykusių dalis, išvykusių dalis ir neto migracija) gauta (3.2.2.2.1 lentelė), kad 2001 m. su visais analizuojamais rodikliais buvo silpna ir atvirkštinė (neigiama) koreliacija, o statistiškai

reikšminga reikšmė buvo tik tarp gyventojų tankio ir atvykusių dalies. 2018 m. gyventojų tankio ir migracijos ryšys dar labiau susilpnėjo ir tarp kintamųjų nebuvo statistiškai reikšmingo ryšio. Taigi, vertinant dabartinę RAT situaciją, nors kintamųjų ryšys ir buvo labai silpnas, analizė parodė, kad gyventojų tankiui mažėjant didėja atvykstančių dalis, o gyventojų tankio ir išvykusių dalies teigiama koreliacijos koeficiento reikšmė parodo, kad didėjant gyventojų tankiui didėja ir išvykstančių (ir atvirkščiai). Analizuojant gyventojų tankio ir neto migracijos ryšį, gautas atvirkštinis (neigiamas) koreliacijos koeficientas, todėl galima teigti, kad mažėjant gyventojų tankiui didėja neto migracija.

Apibendrinus 2001 m. ir 2018 m. migracijos proceso tendencijas, galima teigti, kad gana didelę įtaką migracijai padarė didieji miestai, kurie traukia gyventojus iš periferinių regionų ir padidėjęs gyventojų mobilumas į užsienį, nes gauti duomenys parodo, kad analizuotais metais visoje šalyje vyrauja neigiama migracijos saldo. Taip pat galima teigti, kad mažiausiai linkę migruoti būna rečiausiai apgyventų teritorijų gyventojai, dėl tos priežasties, kad ten didesnė dalis vyresnio amžiaus gyventojų, kurie yra sėslesni.

3.2.2.4. Gyventojų amžiaus struktūros kaita

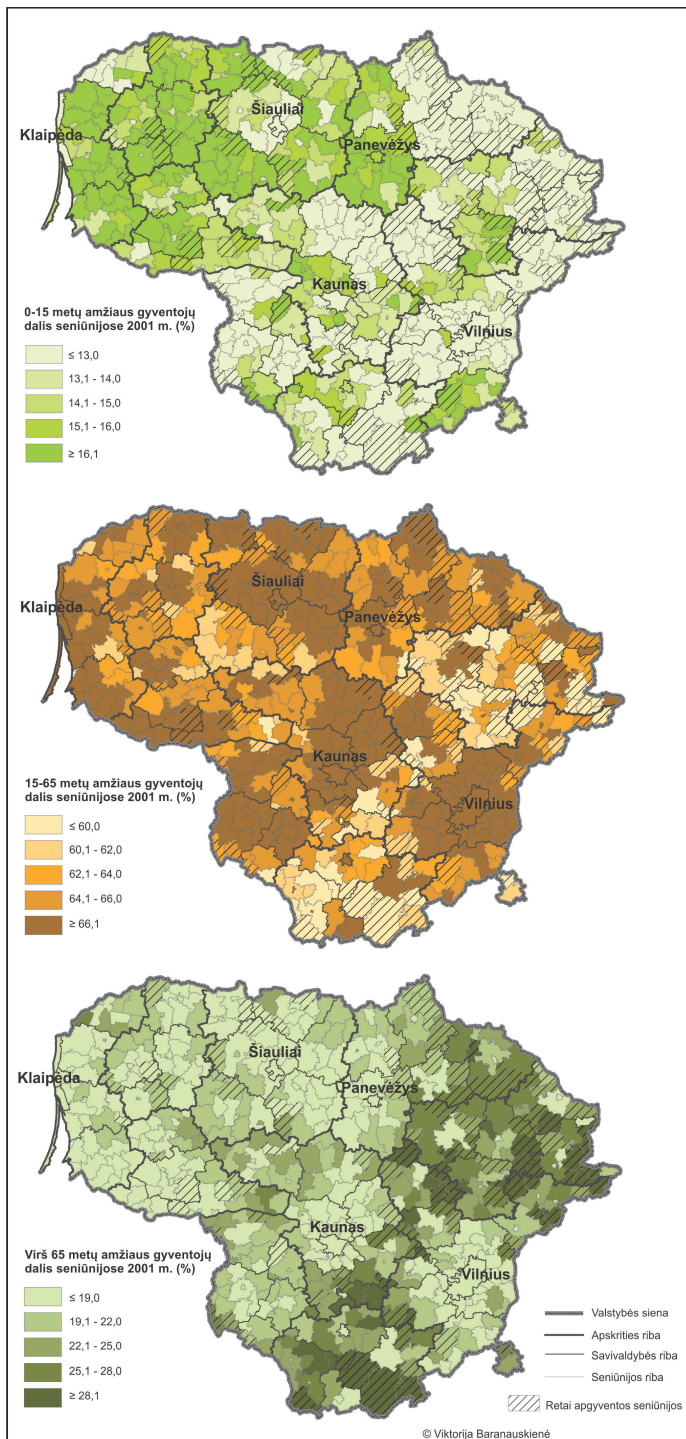
Šioje darbo dalyje analizuojama 2001–2018 m. gyventojų amžiaus struktūros kaita. Gyventojų amžiaus struktūros analizė yra svarbi norint įvertinti depopuliacijos procesus, kuriems didelę įtaką turi senstantys gyventojai, ypač ši problema aktuali yra RAT (Daugirdas ir kt., 2013). Gyventojų amžiaus struktūrai analizuoti išskirtos trys amžiaus grupės: iki 15 m. (jaunimas), 15–65 m. (darbingo amžiaus gyventojai), virš 65 m. (pensinio amžiaus gyventojai).

VĮ Registrų centro 2001–2018 m. laikotarpio gyventojų amžiaus struktūros duomenų analizė parodė, kad gyventojai pagal amžių šalyje pasiskirstę netolygiai, ir ši pasiskirstymą puikiai iliustruoja autorės sudarytos kartoschemos (3 PRIEDAS ir 3.2.2.4.1 bei 3.2.2.4.2 pav.). Tiek 2001 m., tiek 2018 m. duomenų analizė šalies mastu parodė, kad didžiausią gyventojų dalį sudaro darbingo amžiaus gyventojai (atitinkamai 71,9 proc. ir 66,4 proc.), daug mažiau pensinio amžiaus (atitinkamai 16,0 proc. ir 19,1 proc.) ir jaunimas (atitinkamai 12,1 proc. ir 14,5 proc.). Pagal gautus duomenis matoma, kad 2001–2018 m. laikotarpiu pasikeitė gyventojų amžiaus struktūra: 17,4 proc. padidėjo pensinio amžiaus ir jaunimo (16,9 proc.) gyventojų dalis, ir beveik dešimtadaliu sumažėjo darbingo amžiaus gyventojų (-9,5 proc.). Taigi, pagal pateiktus VĮ Registrų centro duomenis matome, kad šalies gyventojai sensta.

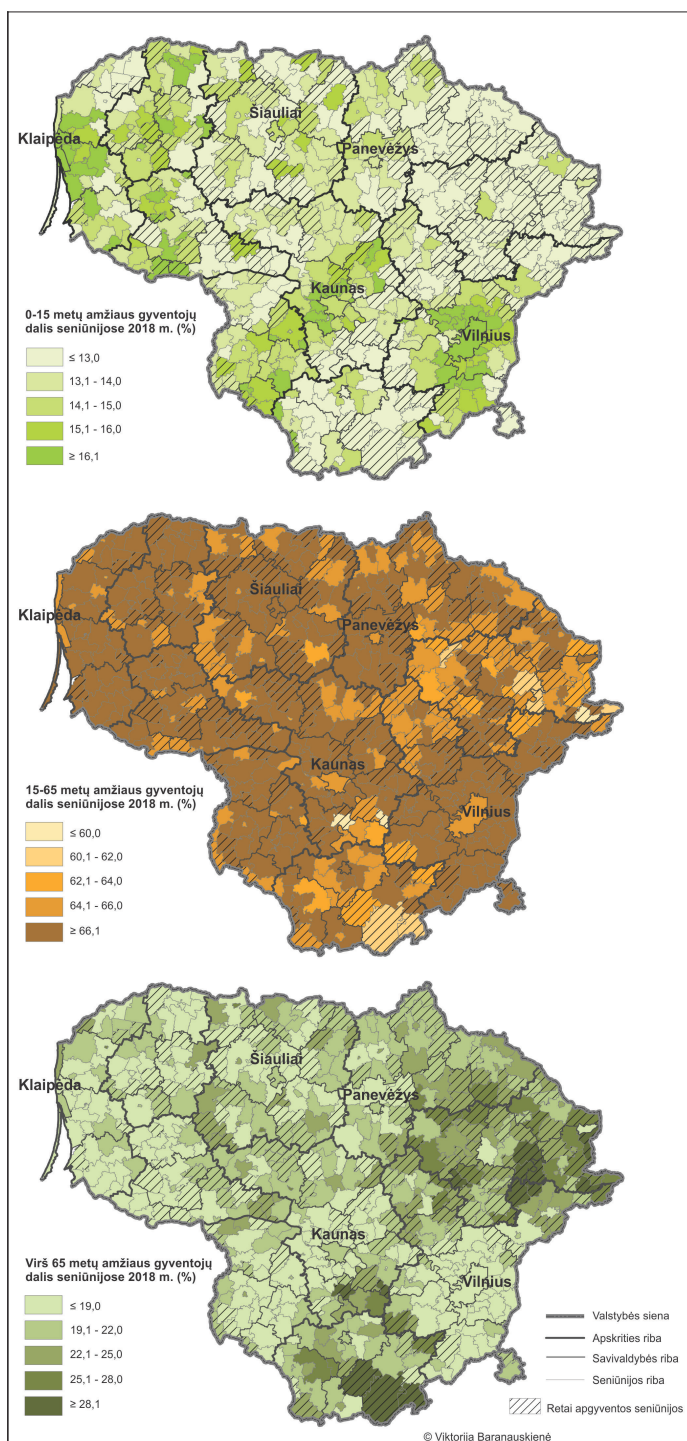
Panaši tendencija pagal amžiaus pasiskirstymą vyrauja ir skirtingose urbanizacijos tipo teritorijose (analizuojant gyventojų amžiaus struktūrą skirtingose urbanizacijos tipo teritorijose pagal tai, kokią dalį sudaro tam tikra amžiaus grupė nuo tam tikros

urbanizacijos tipo teritorijos visų gyventojų). Didžiausią tiek miesto, tiek kaimo gyventojų dalį sudarė darbingo amžiaus gyventojai (2001 m. miesto gyventojų dalį sudarė 73,6 proc., 2018 m. – 66,3 proc., 2001 m. kaimo gyventojų dalį sudarė 64,9 proc., 2018 m. – 67,1 proc.), daug mažiau pensinio amžiaus gyventojų (2001 m. miesto – 14,7 proc., 2018 m. – 18,9 proc., 2001 m. kaimo 21,2 proc., 2018 m. – 20,2 proc.) ir mažiausią dalį sudarė jaunimas (2001 m. miesto – 11,7 proc., 2018 m. – 14,8 proc., 2001 m. kaimo – 13,9 proc., 2018 m. – 12,7 proc.). Duomenys rodo, kad analizuojamu 2001–2018 m. laikotarpiu urbanizuoto tipo teritorijose vyrauja ta pati tendencija, kuri būdinga ir visai Lietuvai – padidėjo jaunimo ir pensinio amžiaus gyventojų dalis bei sumažėjo darbingo amžiaus gyventojų. Tuo tarpu neurbanizuotų teritorijų tipui būdingas jaunimo ir pensinio amžiaus gyventojų mažėjimas ir darbingo amžiaus gyventojų padidėjimas. Tačiau analizuojant gyventojų amžiaus struktūrą skirtingose urbanizacijos tipo teritorijose pagal tai, kokią dalį jose sudaro amžiaus grupės dalis nuo visos šalyje esančios amžiaus grupės, gautas kitoks šalies vaizdas. Visos šalies jaunimo dalis gyvenanti mieste 2001 m. sudarė 77,3 proc., 2018 m. iki 15 m. amžiaus grupės dalis išaugo iki 85,4 proc., (visos šalies jaunimo dalis gyvenanti kaime sumažėjo nuo 22,7 proc. iki 14,6 proc.), taip pat ir darbingo amžiaus gyventojų dalis padidėjo nuo 82,2 proc. iki 83,2 proc. (visos šalies darbingo amžiaus gyventojų dalis gyvenanti kaime analizuojamu laikotarpiu sumažėjo nuo 17,8 proc. iki 16,8 proc.) bei pensinio amžiaus gyventojų dalis padidėjo nuo 73,8 proc., iki 82,5 proc. (kaime visos šalies pensinio amžiaus gyventojų dalis sumažėjo nuo 26,2 proc., iki 17,5 proc.). Gautų duomenų analizė parodo, kad šalies visuomenė sensta. 2018 m. duomenimis tiek miesto, tiek kaimo teritorijose didžiausią gyventojų dalį sudarė darbingo ir pensinio amžiaus gyventojai. Taip pat kaime neužtikrinama kartų kaita, nes analizuojamu 2001–2018 m. laikotarpiu pradėjo mažėti jaunimo (jaunimo dalis padidėjo tik mieste). Taip pat duomenų analizė parodė, kad didžiausia dalis visos šalies jaunimo susitelkę urbanizuotose teritorijose, o didžiausia dalis pensinio amžiaus gyventojų – kaime. Be to, 2001–2018 m. analizuojamo laikotarpio duomenys parodė, kad didėja pensinio amžiaus gyventojų dalis mieste ir mažėja kaime, todėl galima daryti prielaidą, kad vyresnio amžiaus tėvus vaikai pasiima gyventi pas save į miestus, arba vyresnio amžiaus gyventojai negeba gyventi kaimo tipo sąlygomis, todėl persikelia į miestus, kur yra daugiau patogumų.

Analizuojant RAT gauta, kad didžiausią gyventojų dalį sudarė darbingo amžiaus gyventojai (2001 m. – 62,7 proc., 2018 m. – 66,6 proc. ir tai sudarė atitinkamai 4,1 proc. ir 7,0 proc. nuo visų šalies darbingo amžiaus gyventojų), apytiksliai trečdaliu mažiau – pensinio amžiaus gyventojai (2001 m. – 24,5 proc., 2018 m. – 21,3 proc. ir tai sudarė atitinkamai 7,2 proc. ir 7,8 proc. nuo visų šalies pensinio amžiaus gyventojų) ir tik apie aštuntadalį visų gyventojų – jaunimas (2001 m. – 12,8 proc., 2018 m. – 12,0 proc. ir tai sudarė atitinkamai 5,0 proc. ir 5,8 proc. nuo visos šalies jaunimo dalies).

3.2.2.4.1 pav. Gyventojų amžiaus struktūra seniūnijose 2001 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2001 m. VĮ Registrų centro duomenis)

3.2.2.4.2 pav. Gyventojų amžiaus struktūra seniūnijose 2018 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

Analizuojant RAT pagal gyventojų tankio klases, gauta, kad I klasėje nuo 2001 m. iki 2018 m. jaunimo dalis padidėjo nuo 7,0 proc. iki 8,8 proc. nuo visų klasės gyventojų (atitinkamai padidėjo ir užimama dalis lyginant su visu RAT jaunimu (nuo 1,1 proc. iki 2,0 proc.)), tačiau ši grupė sudarė mažiausią dalį visose klasėse. II klasėje jaunimo dalis sumažėjo nuo 12,3 proc. iki 11,8 proc. (atitinkamai užimama dalis padidėjo lyginant su visu RAT jaunimu (nuo 36,2 proc. iki 52,8 proc.)). III klasėje jaunimo dalis sumažėjo lyginant su visais klasės gyventojais nuo 13,9 proc. iki 12,5 proc. (atitinkamai sumažėjo ir užimama jaunimo dalis nuo viso RAT jaunimo dalies (nuo 62,8 proc. iki 45,2 proc.)). Darbingo amžiaus gyventojų dalis užėmė didžiausią dalį visose trijose klasėse ir pastebėtas jos augimas. Tačiau analizuojant detaliau gauta, kad I tankio klasėje darbingo amžiaus gyventojų dalis nuo visų tos klasės gyventojų 2001 m. sudarė 56,8 proc., 2018 m. – 65,0 proc. (atitinkamai didėjo ir užimama dalis lyginant su RAT darbingo amžiaus dalimi (nuo 1,8 proc. iki 2,6 proc.)), II klasėje darbingo amžiaus gyventojai nuo toje klasėje gyvenančių 2001 m. sudarė 62,8 proc., 2018 m. – 66,2 proc. (atitinkamai ryškiai padidėjo II klasės darbingo amžiaus gyventojų dalis lyginant su visais RAT darbingo amžiaus gyventojais (nuo 37,9 proc. iki 53,5 proc.)), o III klasėje darbingo amžiaus gyventojai lyginant su III klasės visais gyventojais 2001 m. sudarė 62,8 proc., 2018 m. – 67,3 proc. (atitinkamai ryškiai sumažėjo ir III klasės darbingo amžiaus gyventojų dalis lyginant su visais RAT darbingo amžiaus gyventojais (nuo 60,4 proc. iki 43,9 proc.)). Pensinio amžiaus gyventojų dalis analizuojamu 2001–2018 m. laikotarpiu sumažėjo visose tankio klasėse. I tankio klasėje pensinio amžiaus dalis nuo visų klasės gyventojų 2001 m. sudarė 36,3 proc., 2018 m. – 26,5 proc. (atitinkamai šioje klasėje sumažėjo pensinio amžiaus gyventojų dalis nuo RAT pensinio amžiaus gyventojų (nuo 5,5 proc. iki 3,3 proc.)), II klasėje pensinio amžiaus dalis nuo visos klasės gyventojų 2001 m. sudarė 25,0 proc., 2018 m. – 22,0 proc. (atitinkamai šioje klasėje padidėjo pensinio amžiaus gyventojų dalis lyginant nuo RAT pensinio amžiaus gyventojų (nuo 38,6 proc. iki 55,5 proc.)), taip pat ir III klasėje mažėjo pensinio amžiaus gyventojų dalis nuo visų klasės gyventojų ir 2001 m. sudarė 23,8 proc., 2018 m. – 20,2 proc. (atitinkamai šioje klasėje sumažėjo pensinio amžiaus gyventojų dalis nuo RAT pensinio amžiaus gyventojų (nuo 58,5 proc. iki 41,12 proc.)). Taigi, apibendrinant RAT amžiaus struktūrą galima teigti, kad šiose teritorijose vyksta gyventojų senėjimo procesai dėl iki 15 m. amžiaus grupės gyventojų dalies mažėjimo (išsiskiria tik I klasė, kurioje jaunimo dalis padidėjo, tam įtakos galėjo turėti beveik tris kartus padidėjęs RAT skaičius toje klasėje (nuo 3 iki 8 seniūnijų)) ir dėl išaugusios darbingo amžiaus gyventojų dalies bei sumažėjusios pensinio amžiaus dalies. Galima daryti prielaidą, kad pensinio amžiaus gyventojų dalis sumažėjo dėl to, kad mirė vyresnio amžiaus gyventojų dalis arba, kaip jau minėta kalbant apie kaimo gyventojus, vyresnieji dėl pablogėjusių gyvenimo sąlygų ir sudėtingumo gyventi kaimo sąlygomis persikėlė į miestus, o dar viena priežastis galėtų būti kaimo gyventojų trumpesnis

gyvenimo amžius (tačiau tai šiame darbe neanalizuojama). Galiausiai, duomenų analizė parodė, kad jaunimo ir darbingo amžiaus gyventojų dalys didėja didėjant gyventojų tankiui, o pensinio amžiaus gyventojų dalis didėja mažėjant gyventojų tankiui.

Vertinant RAT gyventojų tankio ir amžiaus struktūros (jaunimo, darbingo amžiaus gyventojų ir pensinio amžiaus gyventojų dalis) sąsają gauta (3.2.2.2.1 lentelė), kad 2001 m. tarp analizuojamų kintamųjų buvo statistiškai reikšmingas ryšys – tarp gyventojų tankio su jaunimo ir pensinio amžiaus dalimi buvo vidutinio stiprumo ryšys, o su darbingo amžiaus dalimi – silpnas ryšys. Vertinant kintamųjų ryšio pokytį gauta, kad gyventojų tankio su amžiaus struktūros dalių kintamaisiais sąsaja sustiprėjo iki vidutinio ryšio ir taip pat buvo statistiškai reikšminga. RAT duomenų analizė parodė, kad mažėjant gyventojų tankiui didėja pensinio amžiaus gyventojų dalis, o didėjant teritorijos tankiui didėja tiek jaunimo, tiek ir darbingo amžiaus gyventojų.

Apibendrinant 2001–2018 m. gyventojų amžiaus struktūros kaitos analizę, matoma, kad gyventojai pagal amžiaus struktūrą netolygiai pasiskirstę po šalies teritoriją ir jų pasiskirstymas analizuojamais metais buvo nevienodas. Didžiausią dalį šalies gyventojų sudaro darbingo amžiaus gyventojai ir analizuojamu laikotarpiu jie patyrė mažiausius pokyčius – sumažėjo 9,5 proc., didžiausius pokyčius patyrė pensinio amžiaus grupė – padidėjo 17,4 proc. ir jaunimo dalis – padidėjo 16,9 procento. Jaunimo dalis ryškiai sumažėjo Šiaurės vakarinėje šalies dalyje ir padidėjo metropoliniuose regionuose (ypač jų periferinėse dalyse – priemiesčiuose, kurie traukia jaunesnes šeimas). Taip pat jaunimo padaugėjo Pietvakarių Lietuvoje, su tuo galima sieti geresnes gyvenimo sąlygas dėl pasienio su Kaliningrado sritimi (Karaliaučius). Mažiausiai jaunimo Šiaurės vakarų ir Pietų Lietuvoje, kur ir išskirtos RAT, o jose gana didelę dalį sudaro pensinio amžiaus gyventojai. Darbingo amžiaus gyventojai pasiskirstę beveik tolygiai po visą šalies teritoriją, mažesnė jų dalis – Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvoje, kur gana didelę dalį, kaip jau minėta, sudaro pensinio amžiaus gyventojai. Taigi, galima daryti apibendrinimus, kad visuomenė sensta, neužtikrinama kartų kaita. Jaunimą ir darbingo amžiaus gyventojus kaip traukos centrai veikia metropoliniai regionai ir didieji miestai. Kitoje darbo dalyje apklausos rezultatai parodė, kad rečiausiai apgyventos teritorijos yra patrauklesnės atvykstantiems dėl turimo savo rekreacinio potencialo, todėl jos pritraukia daugiau naujų gyventojų, kurie įsigyja ten vasaros sodybas, o iš tankiau gyvenamų teritorijų gyventojai vis dar linkę emigruoti, nes jaunesni žmonės yra labiau mobilūs.

Taigi, įvertinus 2018 m. RAT kintamųjų ryšį, tik dar kartą patvirtinama, kad didėjant gyventojų tankiui didėja jaunimo ir darbingo amžiaus gyventojų, o atvirkštinė pensinio amžiaus koreliacija parodo, kad mažėjant gyventojų tankiui didėja pensinio amžiaus gyventojų dalis. Tai rodo, kad RAT padėtis yra nepataisoma ir gyventojų toliau mažės, gyventojai sens.

Apibendrinant 3.2. skyrių, kuris atskleidžia, kaip analizuojamu 2001–2018 m. laikotarpiu keitėsi RAT pasiskirstymas, kuriam didžiausią įtaką turėjo šio laikotarpio gyventojų skaičiaus pokyčio teritorinės transformacijos. Detali seniūnijų lygmeniu (LAU-2) atlikta gyventojų kaitos ir RAT analizė parodo įvykusius kardinalius šalies pokyčius, kuriuos lėmė ne tik sovietmečiu dirbtinai kurta gyvenviečių sistema, kuri nepasiteisino, bet kaip ir visose posovietinėse šalyse ir Varų Europoje – didžiausia gyventojų dalis koncentruojasi didžiuosiuose miestuose, metropoliniuose regionuose, kurie veikia kaip traukos centrai, o Lietuvos įstojimas į ES leido gyventojams ne tik laisvai keliauti, bet ir dirbti užsienyje, todėl didelė dalis gyventojų emigravo. Taigi galima daryti prielaidą, kad natūraliai vykstančios apgyvenimo transformacijos ir toliau tęsis – trys metropoliniai regionai augs dėl migracijos iš periferinių regionų, taip pat pritraukdami ir gyventojus iš užsienio (Baranauskienė, 2019). Taip pat remiantis duomenų analize daroma prielaida, kad padidėjo gyventojų, linkusių migruoti ir linkusių migruoti į užsienį, nes gauti duomenys rodo, kad analizuotais metais visoje šalyje vyrauja neigiama migracijos saldo.

Duomenų analizė parodė, kad visoje šalyje vyrauja intensyvios depopuliacijos procesas, ypač Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvoje, kur ir telkiasi didžiausia dalis RAT. RAT sparčiai plinta, o jose, kaip ir buvo tikėtasi, vyrauja gili demografinė krizė. Pagal autorės sudarytą naująją RAT išskyrimo metodiką gauta, kad nuo 2001 m. iki 2018 m. RAS skaičius sparčiai išaugo nuo 10 iki 25 ir užėmė beveik pusę (47,4 proc.) šalies teritorijos ploto, o RAT skaičius atitinkamai išaugo nuo 101 iki 166 ir jos užėmė 37,2 proc. visos šalies teritorijos ploto ir 41,6 proc. neurbanizuotų teritorijų ploto. Gauti duomenys parodė, kad I tankio klasės (≤ 5 gyv./km²) RAT padaugėjo Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvoje – tai problemišiausios teritorijos, todėl pasiteisino daroma prielaida, kad peržengus šią tankio ribą depopuliacijos procesai yra negrįžtami, ką puikiai iliustruoja gauti duomenys, kurie rodo, kad šioje tankio klasėje, lyginant su kitomis tankio klasėmis, didesnę dalį sudaro pensinio amžiaus gyventojų dalis, mažiausia darbingo amžiaus ir jaunimo dalis. Lygiai taip pat buvo tikėtasi, ir duomenų analizė patvirtino, kad tankiau apgyventos teritorijos pasižymi geresniais natūralios kaitos rodikliais, o teritorijos, pasižyminčios mažesniu gyventojų tankiu, pasižymi didesniu mirtingumu, tam įtakos, žinoma, turi tai, kad mažesniu tankiu pasižyminčioms teritorijoms būdinga didesnė pensinio amžiaus gyventojų dalis, ir kad, savaime suprantama, didėjant gyventojų tankiui, didėja darbingo amžiaus ir jaunimo dalys.

Apibendrinant matoma, kad sparčiai prastėja visos šalies, o ypač RAT, demografinė situacija, todėl galima prognozuoti, kad RAT greitai apims faktiškai visas kaimiškas seniūnijas. Demografinės ir socioteritorinės problemos, būdingos dabartinėms RAT,

išplis visoje šalyje išskyrus didžiųjų miestų įtakoje esančias teritorijas ir kai kurias kitas specifines erdves (pvz., pajūrio kurortus). Tik nuoseklūs ir kasmetiniai stebėjimai leistų tinkamai vykdyti šalies regioninę politiką, kurios užduotis, visų pirma, turėtų būti ne šių visoje Europoje vykusių ar vykstančių urbanizacijos procesų stabdymas, o jų pasekmių mažinimas. Urbanizacijos ir metropolizacijos procesai yra neišvengiami, nors jų mastas galėtų būti mažesnis, jei pavyktų kontroliuoti jų sukeltas pasekmes, kurios kitu atveju dar labiau skatins neigiamus procesus periferijoje. „Lietuvos regioninės politikos Baltojoje knygoje darniai ir tvariai plėtrai 2017–2030“ (Lietuvos Respublikos Vidaus..., 2017) deklaruojamos tolygios regioninės plėtros vystymo idėjos turėtų būti atsisakyta, nes ne tolygi plėtra, ekonominė plėtra ar gyventojų išsidėstymas, bet tolygi gyvenimo kokybė ir lygios galimybės nepriklausomai nuo gyvenamosios vietos turėtų būti tokios politikos prioritetas.

3.3. Viešųjų paslaugų tinklo transformacijos gyventojų retėjimo kontekste⁴⁰

Niekam nekyla abejonų, kad kiekvienas gyventojas, nepriklausomai nuo jo gyvenamosios vietos (mieste ar kaime), turi turėti galimybę gauti vienodas pagrindinius poreikius patenkinančias svarbiausias paslaugas. Dabartinis paslaugų pasiekiamumas ir prieinamumas priklauso nuo gyvenamosios vietos padėties centro atžvilgiu, kur ir telkiasi pagrindinės viešąsias paslaugas teikiančios įstaigos. Aukščiausio lygio paslaugos telkiasi didžiausiuose miestuose bei koncentruojasi savivaldybių administraciniuose centruose, o regioninės politikos vykdytojai naujuose dokumentuose užsibrėžia ambicingus tikslus sukurti tolygų paslaugų išdėstymą (Lietuvos Respublikos Vidaus..., 2017), vis mažiau atsižvelgiant į gyventojų skaičių tam tikrose teritorijose. Todėl šioje darbo dalyje pateikiama viešųjų įstaigų tinklo kaita, ieškant sąsajų su paslaugų vartotojų skaičiumi (paklausa).

Pagal T. Komornicki ir D. Ciolek, viešųjų paslaugų pasiekiamumas gali būti vertinamas trimis aspektais: pasiekiamumas (angl. *accessibility*) (suprantamas teritorine prasme (dažniausiai laiko ir atstumo prasme)); galimumas (angl. *availability*) (suprantamas kaip galimybė gauti tam tikros srities ir tam tikro lygio paslaugas toje teritorijoje) ir prieinamumas (angl. *affordability*) (suprantamas kaip tam tikrų paslaugų finansinis pasiekiamumas) (Komornicki ir Ciolek, 2017, p. 108).

⁴⁰ Ši disertacijos dalis yra parengta pagal publikacijas:

1. Baranauskienė V., Daugirdas V. 2017. Lietuvos probleminių regionų bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaita 2001–2016 m. – didėjančios teritorinės atskirties atspindys. *Geografijos metraštis*, 50, p. 57–74.
2. Baranauskienė V., Daugirdas V. 2018. Depopuliacijos įtaka bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaitai Lietuvos probleminiuose regionuose 2001–2016 m. *Geografija ir edukacija*, 6, p. 7–17.
3. Pociūtė-Sereikienė G., Baranauskienė V., Daugirdas V. 2019. Lietuvos savivaldybių teritorinės atskirties vertinimas. *Netolygaus regioninio vystymosi problema Lietuvoje: socio-ekonominiai gerovės aspektai* (moksl. red. V. Daugirdas ir D. Burneika), p. 53–76. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

Šiame darbe pasirinkta tik vieno iš trijų autorių pateiktų aspektų analizė, skirta teritoriniam (dažnai dar vadinamam geografiniu aspektu) viešųjų paslaugų pasiekiamumui, konkrečiai – viešųjų paslaugų tinklo kaitai ir jų išdėstymui, be to, ne tik viešųjų paslaugų, tačiau ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių kaitai ir išdėstymui, o laiko ir nuotolio aspektų analizė dalinai įtraukta į RAT ekspertų apklausą (3.4. skyrius). Įstaigų tinklo pokyčio ir išdėstymo analizė leidžia įvertinti, kurios teritorijos yra problemišiausios įstaigų pasiekiamumo aspektu, t. y. kuriose atsiranda socioteritorinės atskirties reiškinys. Kaip socialinės infrastuktūros spraga vertinamas ribotas viešųjų paslaugų teritorinis pasiekiamumas, t. y. nepakankamai išvystytas viešųjų paslaugų įstaigų tinklas arba nepakankamai išvystytas kokybiškas ir aukštesnio lygio paslaugas teikiantis viešųjų paslaugų tinklas (pvz., medicinos), arba taip pat nepakankamai prieinamas viešasis transportas, kuris vertinamas kaip viena iš reikšmingiausių viešųjų paslaugų rūšių ir kt. (ESPON, 2013a; Komornicki ir Ciolek, 2017). Pagal ESPON vykdytą „GEOSPECS“ (ESPON, 2013b) projektą, svarbiausias tyrimo dėmesys skiriamas RAT viešųjų paslaugų pasiekiamumui. Projekto metu dėmesys buvo skiriamas RAT demografinėms tendencijoms, t. y. gyventojų skaičiaus mažėjimui, kuris gali pasiekti kritinę gyventojų ribą ir tuomet tokiose teritorijose turi būti užtikrinamas ir išlaikomas aukšto lygio paslaugų pasiekiamumas ir prieinamumas. Todėl šioje disertacijoje, remiantis ESPON skiriamomis prioritetinėmis ir probleminėmis teritorijomis, dėmesys skiriamas RAT ir jų viešųjų paslaugų įstaigų ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių pasiekiamumui, t. y. viešųjų paslaugų įstaigų ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių tinklo kaitai ir įstaigų išdėstymui, nes socialinis teritorinis pasiekiamumo aspektas glaudžiai susijęs su gyvenimo kokybės užtikrinimu, o kaimiškų teritorijų gyventojai susiduria su paslaugas teikiančių įstaigų fizine atskirtimi, t. y. jie lieka teritoriškai atskirti nuo tam tikrų dalykų (paslaugų) ar vietovių (Moseley, 1979; Taylor, 1997).

3.3.1. Švietimo įstaigų tinklo kaita

Disertacijoje švietimo įstaigų tinklas, ypač bendrojo ugdymo mokyklų tinklas, kuriam ir skiriama daugiausia dėmesio (todėl darbe jo analizė ir pateikiama pirma, tik po to analizuojami ikimokyklinio ugdymo ir profesinio mokymo įstaigų tinklai), vertinamas kaip vienas iš pagrindinių veiksnių, turinčių įtakos teritorinei ir socialinei atskirčiai. Švietimo įstaiga laikoma viena iš svarbiausių institucijų, kuri užtikrina visos vietos bendruomenės gyvybingumą, todėl tikėtina, kad panaikinus mokyklą gyvenvietėje gali pradėti sparčiau mažėti gyventojų, mokyklinio amžiaus vaikų, o kartu nykti ir kitos viešąsias ar kitas paslaugas teikiančios įstaigos: kultūros centrai, bibliotekos, parduotuvės, pašto skyriai ir kt. Tokia teritorija vis labiau tampa periferine, pagrindines paslaugas teikiančios įstaigos „tolsta“,

jų lieka vis mažiau, jos tampa sunkiau pasiekiamos, prastėja gyvenimo kokybė. Keičiasi net gyventojų savimonė, jie vis labiau laiko save periferijos gyventojais, gyvenančiais „pasaulio pakraštyje“, valstybės pamirštais, pasmerktais, paliktais likimo valiai (Daugirdas ir kt., 2013, p. 115). Tokių teritorijų gyventojai susiduria su socioteritorinės atskirties reiškiniu (šis reiškinys plačiau iliustruotas „Principiniame socioteritorinės atskirties formavimosi modelyje“ (1.1.3.1 pav.)).

3.3.1.1. Bendrojo ugdymo mokyklos

Mokykla yra pirminė ir pagrindinė institucija, padedanti visos šalies švietimo sistemos pamatus, ji yra svarbiausias mūsų tautos išlikimo pagrindas. Pastarųjų dviejų dešimtmečių duomenų analizė rodo, kad mažėjantis šalies gyventojų skaičius lemia ir mažėjantį mokinių skaičių, todėl nyksta mokyklų tinklas. 2001–2018 m. bendrojo ugdymo mokyklų tinklas išgyveno didelius pokyčius, mokyklos buvo ne tik likviduojamos, bet ir reorganizuojamos, nebekomplektuojamos tam tikros klasės arba jos sujungiamos ir visa ši veikla, nors ir buvo sukurti pagrindiniai reglamentai, buvo pavesta savo nuožiūra atlikti savivaldybių administracijai (LR Švietimo ir mokslo ministerija, 2004, 2008, 2015, 2017, 2019). Be to, kai kurios mokyklos, daugiausiai pradinio ugdymo, liko įregistruotos kaip švietimo įstaigos ir yra daugiafunkcinių centrų sudedamoji dalis, tačiau jose nėra mokinių (Baranauskienė ir Daugirdas, 2017, 2018).

Bendrojo ugdymo mokyklų ir mokyklų mokinių skaičiaus kaita. Įsibėgėjusios depopuliacijos padarinys – mažėjantis mokyklinio amžiaus vaikų skaičius, nors pastaraisiais metais ši tendencija kiek sulėtėjo. Todėl mažėjantį mokinių skaičių galima sieti ne vien tik su švietimo, bet ir su kitų viešųjų paslaugų infrastruktūros tinklų nykimu. Vis ryškesni tampa gyventojų gerovės teritoriniai skirtumai, didėja socialinė ir socioteritorinė atskirtys. Tai neigiamai veikia demografinius, socialinius, ekonominius ir kitus procesus. Todėl formuojasi jau minėtas uždaras ratas (1.1.3.1 pav.) (Baranauskienė ir Daugirdas, 2017; Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas, 2019b). Tokia RAT padėtis panaikina demografinės situacijos ir mokyklų tinklo kaitos pagerėjimo galimybę. Nepadeda ir masinė mokyklų bei kitų socialinių paslaugų infrastruktūros arba kelių, gyvenviečių centrinių dalių (aikščių, parkų, gatvių ir kt.) renovacija – gerėjančios gyvenimo sąlygos gyventojų nepritraukia ir susiformavusio demografinio elgesio modelio nekeičia.

Ne miestų savivaldybėse, o periferinėse, ypač RAS, sparčiai uždaromos arba reorganizuojamos bendrojo ugdymo mokyklos – Rytų Lietuvoje jos jau pradeda koncentruotis tik savivaldybių centruose arba didesnėse gyvenvietėse. Pastaruoju metu dalis paslaugų Lietuvoje tampa mobilios (parduotuvės, paštas, bibliotekos ir kt.). 2015 m. Domeikavoje (Kauno r. sav.) įkurtas pirmasis Lietuvoje mobilus

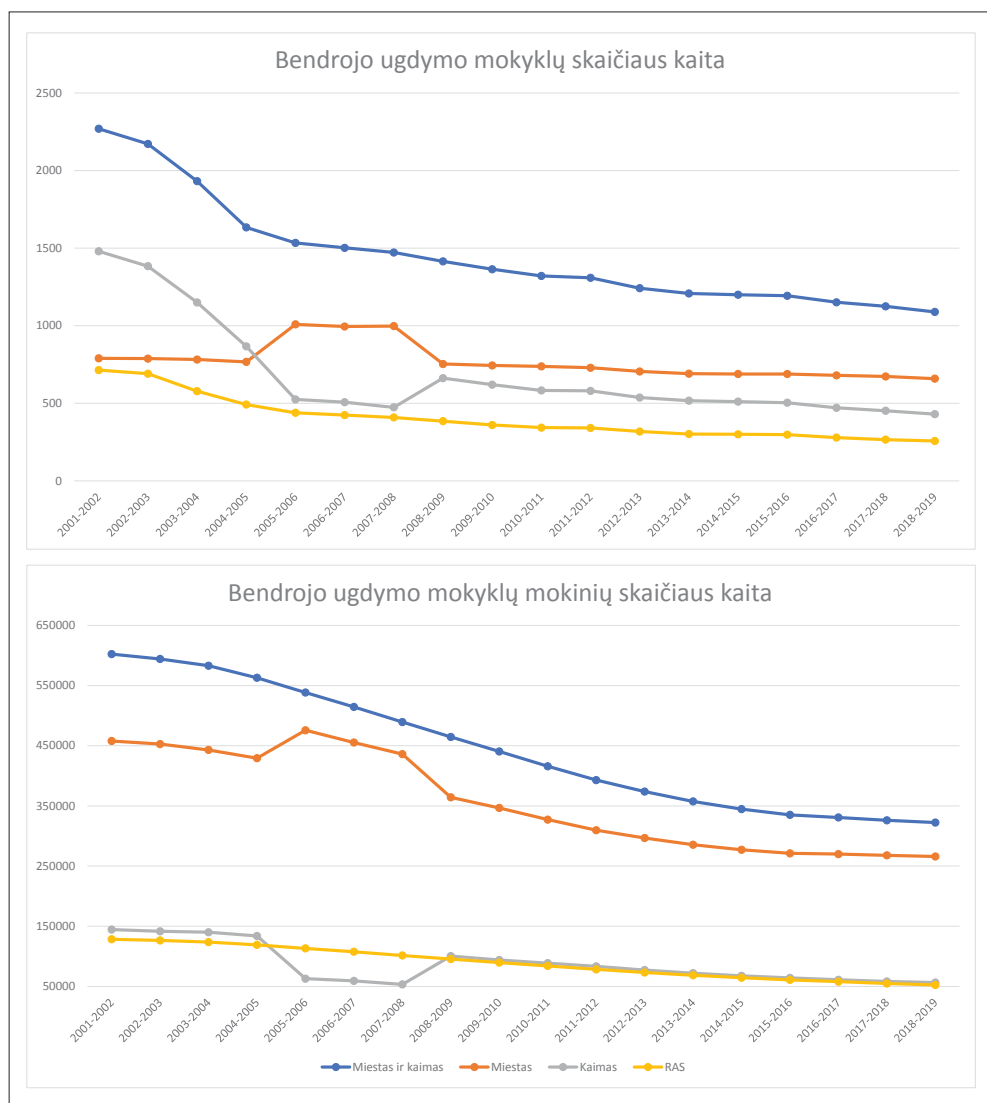
modulinis darželis, kurį pagal poreikį galima greitai pastatyti ar permodeliuoti pagal reikiamą vaikų skaičių. Vėliau tokie darželiai pradėti statyti ir Vilniuje, o ypač šiuo metu statomi tose Vilniaus dalyse, kur didesnė jaunų žmonių koncentracija (periferinėse sostinės seniūnijose, esančiose šalia priemiesčių), tačiau mokyklos mobilios dar netapo. Lietuvos mokyklos šiuo metu turi tik nuotolinio mokymo praktikos, kuri dar neaišku, ar veiksmingai veikia⁴¹.

Atlikta bendrojo ugdymo mokyklų ir mokinių skaičiaus kaitos 2001/2002–2018/2019 mokslo metų duomenų analizė (3.3.1.1.1–3.3.1.1.3 pav.) kelia nerimą. Blogiausia situacija Lietuvoje yra RAS ir kitose kaimiškose teritorijose. Todėl visiškai pagrįstai šias teritorijas galima vadinti probleminėmis. Nuo 2001/2002 m. m. šalyje bendrojo ugdymo mokyklų skaičius sumažėjo daugiau nei dvigubai – 52,0 proc. (nuo 2 270 iki 1 089) (miestuose – 16,6 proc. (nuo 790 iki 659), RAS – 64,0 proc. (nuo 714 iki 257), visose kaimiškose teritorijose – 70,9 proc. (nuo 1 480 iki 430)). Mokinių skaičius, išskyrus miestus, mažėjo kiek lėčiau – 46,5 proc. (nuo 602 419 iki 322 344), tačiau miestas prarado mažesnę bendrojo ugdymo mokinių dalį – 41,9 proc. (nuo 457 968 iki 265 954), didžiausi praradimai buvo patirti visose kaimiškose teritorijose – 61,0 proc. (nuo 144 451 iki 56 390) ir RAS – 59,2 proc. (nuo 128 358 iki 52 312). Galima daryti prielaidą, kad miestuose mokyklų skaičius galėjo mažėti lėčiau, nes didelę jų dalį, ypač esančių didžiuosiuose miestuose, lanko ir priemiesčiuose gyvenantys mokyklinio amžiaus vaikai.

Sumažėjus gimstamumui, mokinių skaičius 2001/2002–2018/2019 m. m. ryškiai sumažėjo visoje Lietuvoje. Vilniaus, Klaipėdos miestuose ir aplink juos esančiose savivaldybėse ir Kauno r. sav. mokinių skaičius mažėjo beveik dvigubai lėčiau nei vidutiniškai šalyje. Didžiausiu mokinių skaičiaus sumažėjimu išsiskiria būtent kai kurios RAS Šiaurės rytų (Biržų, Kupiškio, Anykščių, Zarasų ir Ignalinos r. sav.) ir Pietų (Varėnos r. sav.) Lietuvos bei pavienės (Kelmės r. ir Pagėgių sav.) ir kitos savivaldybės, nepriskiriamos RAS (Skuodo r., Pasvalio r., Visagino m. ir Alytaus r. sav.) (3.3.1.1.3 pav.).

Analizuojant bendrojo ugdymo mokyklų tinklo ir mokinių skaičiaus kaitą ir norint numatyti mokyklų tinklo kaitos perspektyvas, reikėtų atsižvelgti į svarbų demografinį rodiklį – ikimokyklinio amžiaus vaikų dalį (0–6 m. amžiaus grupę) nuo visų gyventojų, nes tai yra būsimieji pradinio klasių mokiniai. Šie rodikliai leidžia įvertinti bendrojo lavinimo mokyklų perspektyvą bei planuoti būtinas lėšas bendrajam lavinimui. O norint įvertinti esamą situaciją, naudojama esama bendrojo ugdymo moksleivių amžiaus grupė (7–19 m.).

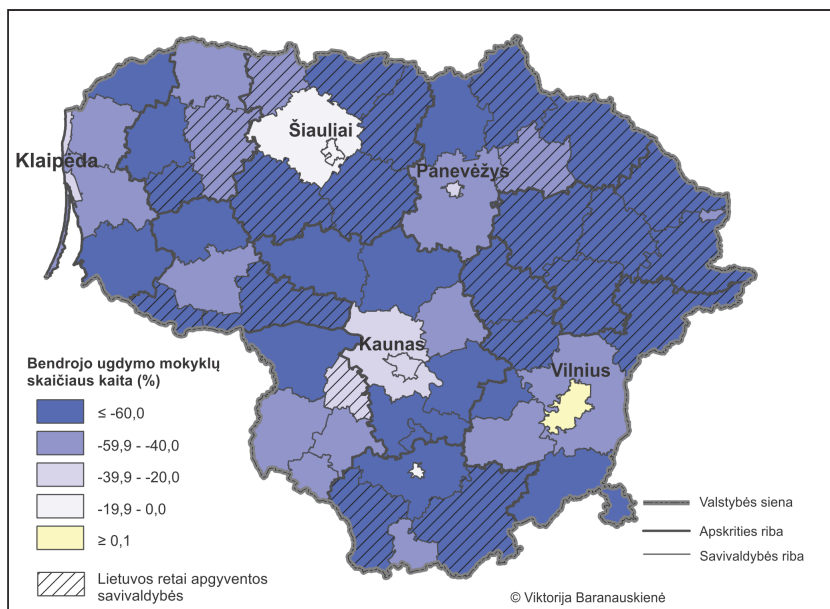
⁴¹ Nuotolinis mokymas Lietuvoje visuotinai pradėtas vykdyti 2020 m. paskelbus visuotinę COVID-19 pandemiją. Nuotoliniam mokymui specialiai parengtas nuotolinio ugdymo proceso aprašas („Dėl Mokyimo nuotoliniu ugdymo proceso organizavimo būdu kriterijų aprašo patvirtinimo“ (Lietuvos Respublikos švietimo..., 2020a) ir nuotolinio mokymo vadovas („Nuotolinio mokymo(si) / ugdymo(si) vadovas. Bendrasis ugdymas“ (Švietimo, mokslo ir..., 2020b)).

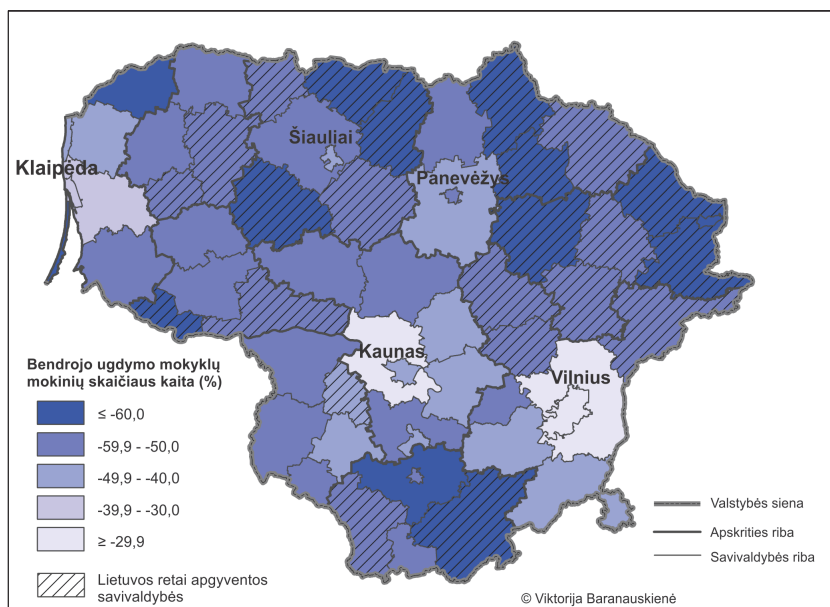
3.3.1.1.1 pav. Bendrojo ugdymo mokyklų ir mokinių skaičiaus kaita Lietuvoje 2001/2002–2018/2019 m. m. (šaltinis: parengta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019a; 2019b; 2019d)

Kartoschemoje (3.3.1.1.4 pav.) gana aiškiai matomi teritoriniai dėsningumai 2018 m. pradžioje: Šiaurės rytų ir Pietų Lietuva pasižymi mažiausia dalimi, turinčia mokyklinio amžiaus vaikų grupę (7–19 m.), Pietų Lietuvos ir pavienės kitos savivaldybės yra arčiau šalies vidurkio (17,7 proc.), o didžiausia bendrojo ugdymo mokinių amžiaus dalis išlieka aplink didžiųjų miestų savivaldybes. Panaši tendencija vyrauja ir RAS, priklausomai, kurioje Lietuvos dalyje jos yra. Pagal šį rodiklį prasčiausia padėtis yra būtent Rytų RAS ir Pietų Lietuvai priskiriamoje Varėnos r. sav. (11,8 proc.), bendrasis šios amžiaus grupės vidurkis RAS – 12,5 proc.,

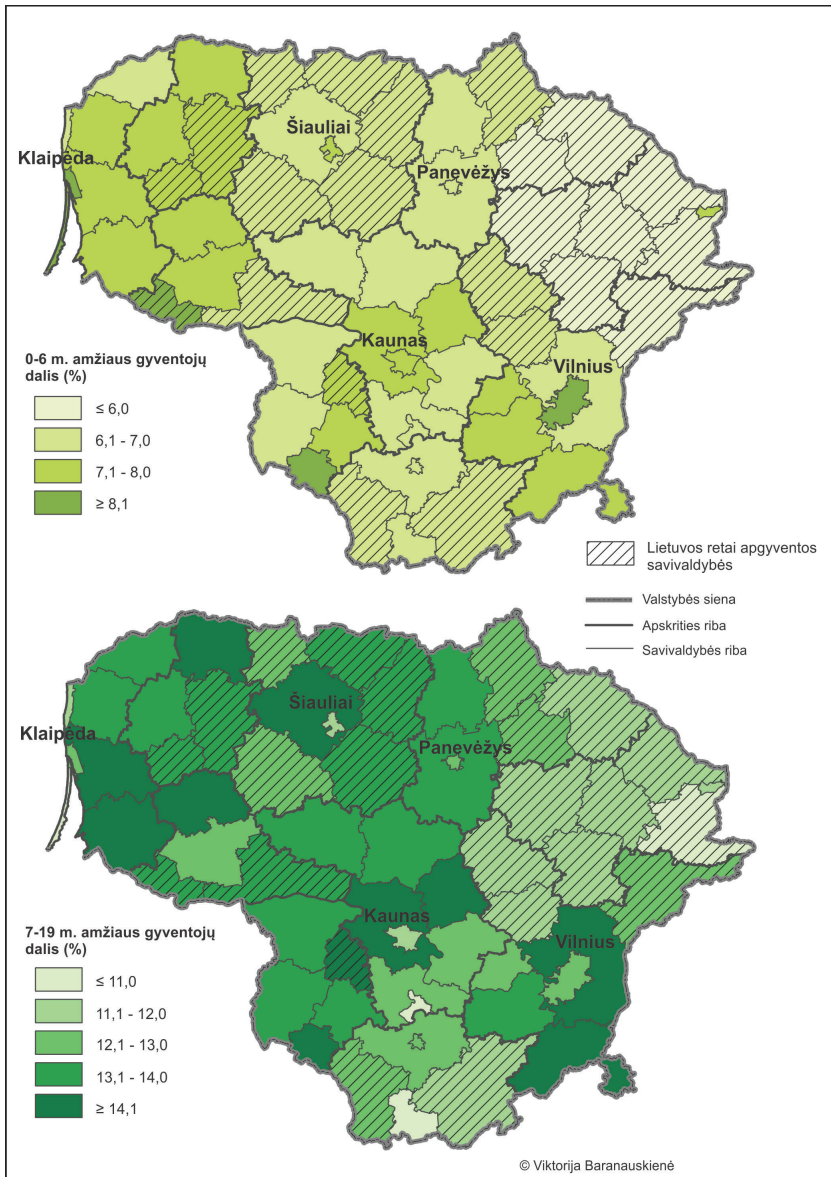
mieste – 12,2 proc. (nuo miesto gyventojų), kaime 13,8 proc. (nuo kaimo gyventojų). Didesnė mokyklinio amžiaus vaikų dalis kaime siejama su tuo, kad priemiesčių gyventojai pagal statistikos departamentą priskiriami kaimo gyventojams.

3.3.1.1.2 pav. Bendrojo ugdymo mokyklų skaičiaus kaita 2001/2002–2018/2019 m. m. (šaltinis: parengta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019a)

3.3.1.1.3 pav. Bendrojo ugdymo mokyklų mokinių skaičiaus kaita 2001/2002–2018/2019 m. m. (šaltinis: parengta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019b)

3.3.1.1.4 pav. 0–6 m. ir 7–19 m. amžiaus gyventojų dalis 2018 m. (šaltinis: parengta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019e)

Vaikų iki 6 m. amžiaus dalis (šalies vidurkis 7,4 proc.) leidžia įvertinti būsimą mokinių skaičių, pirmiausia, pradinėse mokyklose ir numatyti tikėtiną jų skaičių aukštesnės pakopos bendrojo ugdymo mokyklose. Bendra tendencija rodo, kad probleminėse teritorijose moksleivių skaičius nedidės, o kai kur gali ir sumažėti. Ikimokyklinio amžiaus vaikų 2018 m. pradžioje daugiau yra mieste – 7,6 proc. (nuo miesto gyventojų), kaime – 6,8 proc. (nuo kaimo gyventojų), o RAS jų dalis

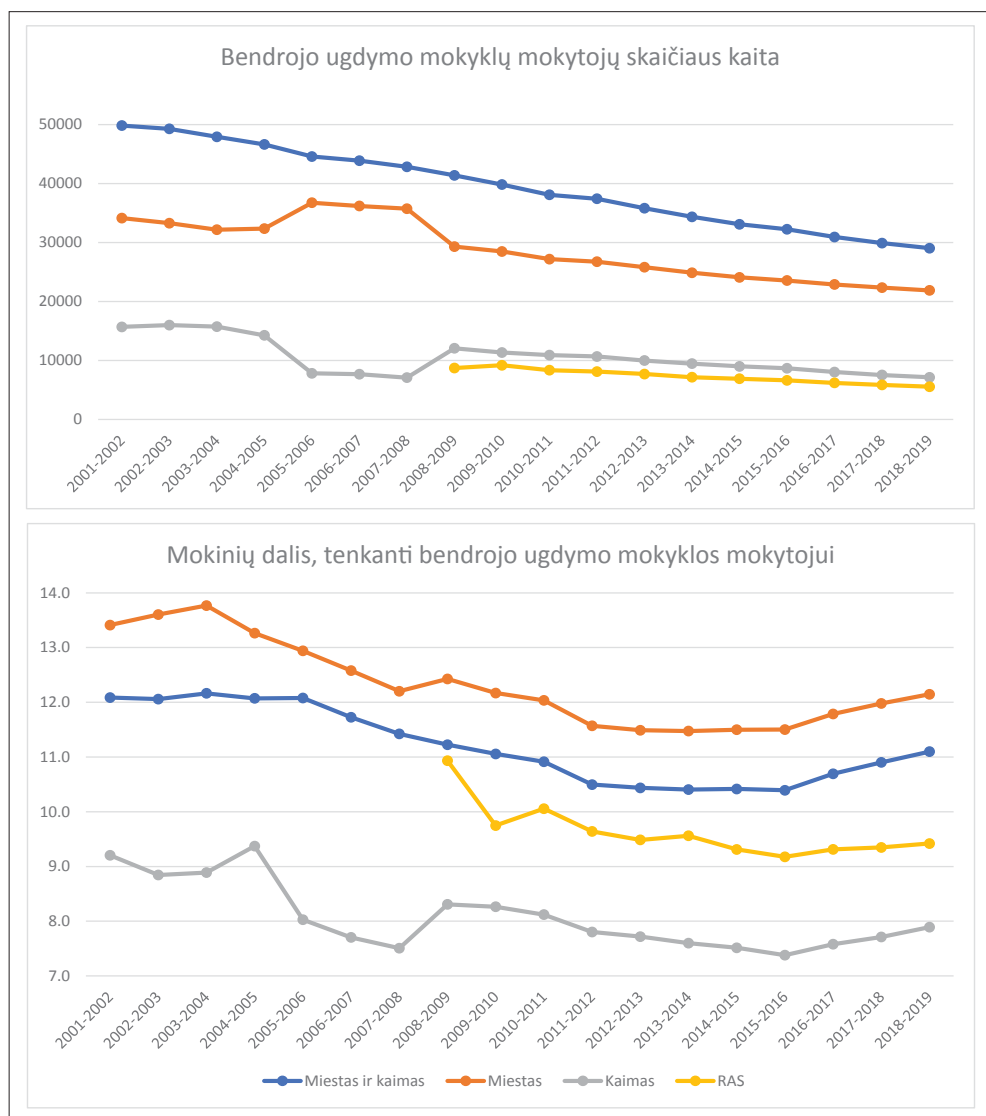
visai nedidelė – 6,3 procentai. Todėl, kaip jau ir minėta, tikėtina, kad RAS artimiausiu metu daugiau mokinių nesulauks.

Mokyklų tinklo kaita Lietuvoje išsiskiria Vilniaus miesto savivaldybė, kurioje bendrojo ugdymo mokyklų skaičius šiek tiek padidėjo (13,8 proc.). Galima daryti prielaidą, kad padidėjimas susijęs su tuo, kad jauni gyventojai keliai į sostinę ir jos priemiesčius, o lyginant su ankstesniais tyrimais, per pastaruosius dvejus metus šis rodiklis pakilo 1,5 procentinio punkto (remiantis Baranauskienė ir Daugirdas, 2017 pateiktais duomenimis). Kitose didžiųjų miestų (Kauno, Klaipėdos, Šiaulių) ir jas supančių rajonų savivaldybėse mokyklų skaičius mažėjo lėčiau nei vidutiniškai. Taigi, ryški mokyklų tinklo nykimo tendencija aktuali beveik visai Lietuvai, išskyrus minėtas teritorijas, tačiau ryškiausia – Rytų Lietuvoje (3.3.1.1.2 ir 3.3.1.1.7 pav.), kur mokyklų sumažėjo net iki 75,0 proc. (Ignalinos r. sav.), ir kitose Lietuvos savivaldybėse (Alytaus r. (-85,1 proc.), Skuodo r. (-77,4 proc.), Raseinių r. (-75,5 proc.), Birštono (-75,0 proc.)).

Pateikiant detalesnę RAS bendrojo ugdymo mokyklų skaičiaus analizę gauta, kad Lietuvos Respublikos Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos (AIKOS) bendrojo ugdymo mokyklų skaičiaus 2018/2019 m. m. duomenimis, 23-jose RAS buvo likusios 305 bendrojo ugdymo mokyklos, iš jų: 240 bazinės mokyklos, kurioms priklauso 65 skyriai, o Lietuvos statistikos departamento pateikiamais duomenimis – 257 mokyklos (Lietuvos Respublikos Švietimo..., 2019; Lietuvos statistikos departamentas, 2019a). Taigi, matoma, kad duomenys nesutampa, todėl pagal atliktą tyrimą ir nuoseklų duomenų stebėjimą, galima daryti prielaidą, kad statistikos departamentas nepriskaičiuoja kai kurių mokyklų skyrių (filialų), daugiafunkcinių centrų, kuriuose vykdoma bendrojo ugdymo veikla, arba skaičiai nesutampa dėl pateikiamos statistikos datos (apskaita gali būti vedama skirtingais laikotarpiais). Todėl AIKOS duomenis remiamasi tik detaliai analizuojant Šiaurės rytų Lietuvos RAS tinklo kaitą (3.3.1.1.7 pav.).

Bendrojo ugdymo mokyklų mokytojų skaičiaus kaita. Vaikų, bendrojo ugdymo mokyklų mokinių ir mokyklų skaičiaus kaita leidžia įvertinti esamą ir numatyti būsimą ne tik mokyklų, bet ir mokytojų skaičiaus poreikį. Suprantama, kad mažėjant bendrojo ugdymo mokinių skaičiui turėtų mažėti ir mokytojų skaičius. Nagrinėjamu laikotarpiu Lietuvoje mokytojų sumažėjo nuo 49 843 iki 29 042 (41,7 proc.), iš jų miestuose – 35,9 proc. (nuo 34 149 iki 21 896), kaimiškose teritorijose – 54,5 proc. (nuo 15 694 iki 7 146)) (3.3.1.1.5 pav.). RAS 2008–2016 m.⁴² mokytojų skaičius sumažėjo nuo 8 727 iki 5 554 (36,4 proc.), todėl galima daryti prielaidą, kad nuo 2001 m. mokytojų skaičiaus mažėjimas buvo didesnis nei visoje kaimiškose teritorijose.

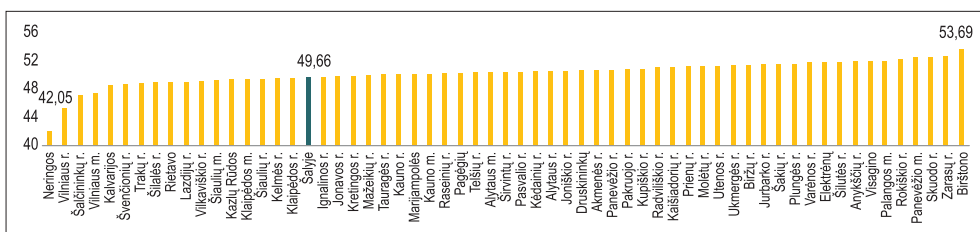
⁴² Lietuvos statistikos departamentas duomenis apie mokytojų skaičiaus kaitą savivaldybėmis pateikia nuo 2008–2009 m. m. (Lietuvos statistikos departamentas, 2019d).

3.3.1.1.5 pav. Bendrojo ugdymo mokyklų mokytojų skaičiaus kaita ir mokinių dalis, tenkanti mokytojui, 2001/2002–2018/2019 m. m. (šaltinis: parengta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019b; 2019c)

Duomenų analizė parodė, kad nuo 2001/2002 iki 2018/2019 m. m. šalyje vienam mokytojui tenkantis mokinių skaičius sumažėjo nuo 12,1 iki 11,1 mokinio (miestuose – nuo 13,4 iki 12,1, kaimiškose teritorijose – nuo 9,2 iki 7,9, RAT (skaičiuota nuo 2008/2009 m. m.) – nuo 10,3 iki 9,4). Pastaraisiais metais šis rodiklis šiek tiek didėjo, nes santykinai labiau sumažėjo mokytojų skaičius. Didesnis mokytojų skaičius tarsi galėtų užtikrinti geresnę mokymosi kokybę kaimiškose vietovėse, nes mokytojas gali daugiau dėmesio skirti kiekvienam mokiniui.

Tačiau kaimiškose vietovėse ir RAS statistiškai daugiau mokytojų yra todėl, kad vienoje darbovietėje jiems nesusidaro visas darbo krūvis, todėl jie yra priversti dirbti keliose bendrojo ugdymo mokyklose, važinėti į kelias gyvenvietes. Be to, didelė dalis mokytojų yra vyresnio amžiaus. Mokytojai priversti daug dirbti, negali sutelkti dėmesio vienos mokyklos mokiniams arba, neturėdami viso darbo krūvio, gauna mažesnius darbo užmokesčius. Todėl nukenčia mokinių mokymo kokybė. Pagal LR švietimo, mokslo ir sporto ministerijos pateikiamas ataskaitas (Lietuvos respublikos Švietimo, mokslo ir..., 2019) matoma, kad šiuo metu mokyklos susiduria su mokytojų trūkumu, tačiau tai aktualiausia didžiausiems miestams (pvz., 2018/2019 m. m. Vilniaus mieste trūko daugiau nei 160 mokytojų). Didžiausia problema, su kuria susiduriama, yra senėjantys mokytojai, ypač rajonų savivaldybėse (2015/2016 m. m. vidutinis šalies bendrojo ugdymo mokyklų mokytojų amžius siekė 48,3 m., o 2018/2019 m. m. jau siekė 49,7 metus. 2018/2019 m. m. pedagogų amžiaus duomenų analizė parodė, kad daugiausia vyresnio amžiaus mokytojų yra Šiaurės rytų Lietuvos savivaldybėse (Molėtų r., Ukmergės r., Utenos r., Biržų r., Anykščių r., Rokiškio r., Panevėžio m., Visagino, Zarasų r.) (3.3.1.1.6 pav.). Taip pat yra atliekamos įvairios mokytojų skaičiaus prognozės, kur konstatuojama, kad dabartinė situacija iliustruoja, jog mokytojų ir toliau trūks dėl neužtikrinamo tinkamo skaičiaus naujai rengiamų pedagogų, ypač jaunų, taip pat prognozuojama, kad bus didelis trūkumas tam tikrų sričių mokytojų, pvz., tikslųjų ir gamtos mokslų. Vis dėlto prognozes daryti labai sudėtinga, nes ne visos anksčiau atliktos analizės pasitvirtino, kadangi neįmanoma įvertinti visų veiksnių, kaip, pavyzdžiui, buvo neįvertintos įvairios vykstančios švietimo įstaigų ir mokymo reformos, arba net jas ir gerai prognozavus atsiranda tam tikrų paklaidų (Merkys ir kt., 2006; Merkys ir Balčiūnas, 2008; Lietuvos Respublikos švietimo..., 2016).

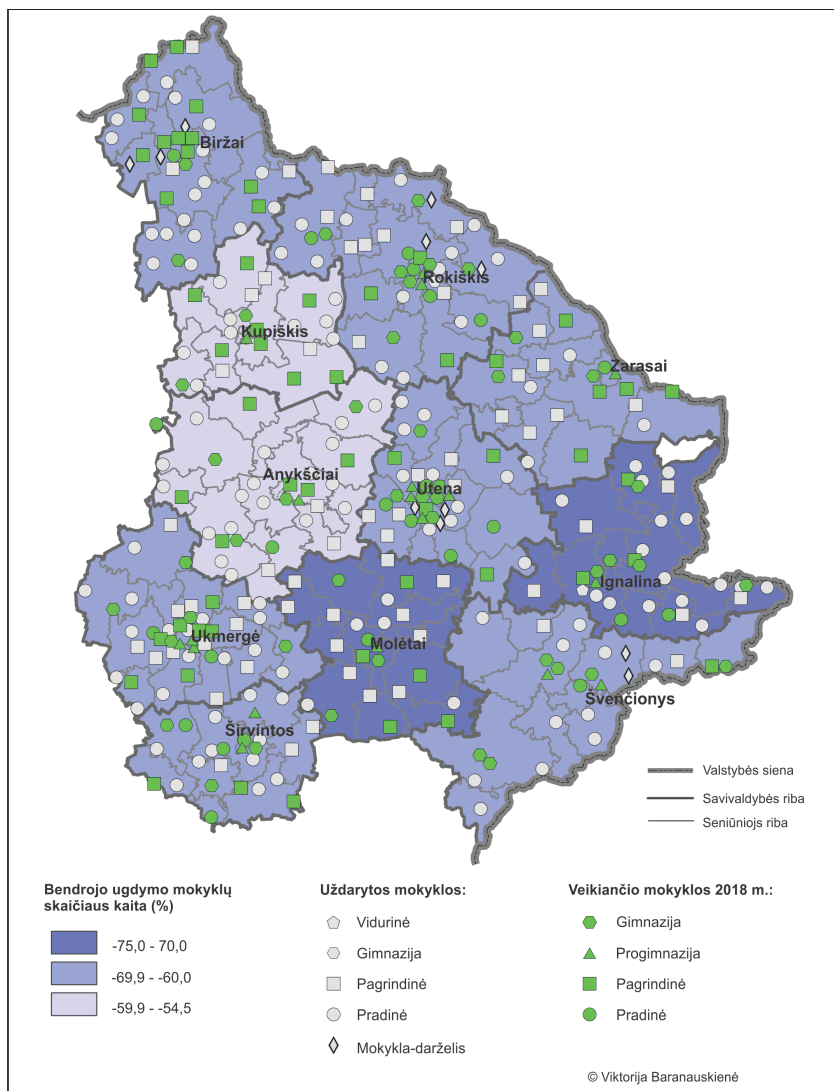

3.3.1.1.6 pav. 2018/2019 m. m. bendrojo ugdymo mokyklų mokytojų vidutinis amžius savivaldybėse (šaltinis: Lietuvos Respublikos Švietimo, mokslo ir..., 2019, p. 34)

Šiaurės rytų Lietuvos RAS mokyklų tinklo kaitos pavyzdys. Sudėtingiausia situacija ir tendencijos yra Šiaurės rytų Lietuvoje, kuri pasižymi ne tik stipriai nykstančiu bendrojo ugdymo mokyklų tinklu ar sparčiausiai mažėjančiu mokinių skaičiumi, bet ir intensyviu depopuliacijos procesu, todėl šis regionas įvardinamas probleminiu ir pasirinktas kaip etaloninis viešųjų paslaugų įstaigų tinklo analizės pavyzdys (3.3.1.1.7 pav.).

Statistikos departamento duomenimis 2001/2002 m. m. Šiaurės rytų Lietuvos RAS buvo 340 bendrojo ugdymo mokyklų, iš kurių iki 2018/2019 m. m. uždarytos net 221-a, mokyklų skaičius sumažėjo 65,0 procentais. Daugiausiai mokyklų panaikinta Molėtų (70,0 proc.) ir Ignalinos (75,0 proc.) rajonų savivaldybėse. Mažiausius pokyčius patyrė Kupiškio (-54,5 proc.) ir Anykščių (-55,6 proc.) rajonų savivaldybės. Pagal AIKOS duomenis, analizuojamu laikotarpiu buvo uždaryta 210 mokyklų.

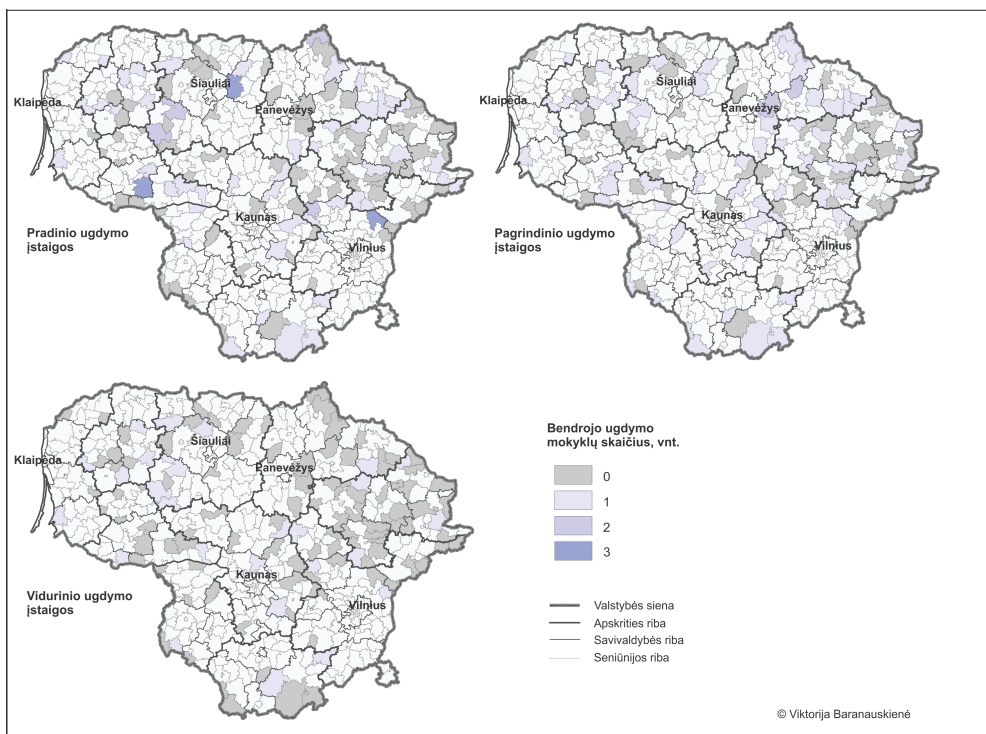
Analizuojamu laikotarpiu daugiausia buvo uždaryta pradinė – 131 (62,4 proc. visų uždarytų mokyklų) ir pagrindinė mokyklų – 66 (31,4 proc.), gimnazija buvo

3.3.1.1.7 pav. Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaita Šiaurės rytų Lietuvos RAS 2001/2002–2018/2019 m. m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019a; Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijos (AIKOS), 2019; LR Švietimo ir mokslo ministerija, 2017)

uždaryta tik viena (Rokiškio „Romuvos“ gimnazija (t. y. Rokiškio Juozo Tumo-Vaižganto vidurinė mokykla ir Rokiškio „Romuvos“ gimnazija sujungtos ir tapo Rokiškio Juozo Tumo-Vaižganto gimnazija)). Tačiau tiksliai įvertinti bendrojo ugdymo mokyklų skaičiaus kaitą yra gana sudėtinga, kadangi nuo 2001 m. tos pačios mokyklos tipas galėjo pasikeisti net keletą kartų (pagrindinė po reorganizacijos paverčiama pradine arba vidurinė mokykla paverčiama progimnazija ir kt.) arba buvo prijungiama prie kitos mokyklos ir virsdavo kitos mokyklos skyriumi. Tačiau pastebėta tendencija, kad mokyklai tapus skyriumi, po 2–3 metų ji jau būdavo likviduojama (pvz., pagrindinė mokykla po reorganizacijos tampa pradine, vėliau pradinė mokykla – kitos mokyklos skyriumi, ir galiausiai, skyrius būdavo panaikinamas) (Lietuvos Respublikos Švietimo..., 2017). Taip pat sudaryta kartoschema (3.3.1.1.7 pav.) puikiai iliustruoja mokyklų tinklo susitraukimą ir koncentravimąsi savivaldybių administraciniuose centruose, miestuose arba didesnėse gyvenvietėse.

Bendrojo ugdymo mokyklų skaičiaus pasiskirstymas RAT remiantis apklausos duomenimis. Bendrojo ugdymo mokyklų tinklo analizė papildoma RAT seniūnijų administracijos darbuotojų apklausos metu surinktais duomenimis (3.3.1.1.8 pav. ir 5.9 lentelė 5 PRIEDE).

3.3.1.1.8 pav. Bendrojo ugdymo mokyklų skaičiaus pasiskirstymas apklaustose RAT 2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

Bendrojo ugdymo mokyklų įstaigas galima priskirti vidutiniškai išvystytam tinklui, po vieną pagrindinio ugdymo įstaigą turi apie 50,8 proc. RAT, o po dvi buvo pažymėtos tik dviejose seniūnijose (Karsakiškio sen., Panevėžio r. sav. ir Alizavos sen., Kupiškio r. sav.). Blogesnė situacija, lyginant su visu mokyklų tinklu, yra su pradinio ugdymo įstaigomis, kurios yra 43,5 proc. RAT, ir didesnis jų skaičius buvo pažymėtas po 2 – Nemunėlio Radviliškio sen. (Biržų r. sav.), Šaukėnų ir Kražių sen. (Kelmės r. sav.) bei Gelvonų sen. (Širvintų r. sav.), po 3 – Sužionių sen. (Vilniaus r. sav.), Lygumų sen. (Pakruojo r. sav.) ir Gaurės sen. (Tauragės r. sav.). Minėtos seniūnijos pasižymi šiek tiek didesniu gyventojų tankiu ir dalis jų yra gana netoli didelių miestų, pvz., Sužionių sen., todėl mokyklas gali lankyti ir priemiesčių gyventojai, nes priklauso tai pačiai savivaldybei. Su bendrai mažesniu pradinio ugdymo įstaigų skaičiumi galima sieti tai, kad dažniausiai jos būna įsikūrusios kartu su pagrindinio ugdymo įstaiga, todėl galėjo būti priskaičiuotos prie jų. Prasčiausia situacija yra su vidurinį išsilavinimą teikiančiomis įstaigomis, jų yra tik 21,0 proc. RAT, ir to priežastis yra ta, kad šios įstaigos telkiasi daugiausia miestuose arba savivaldybių administraciniuose centruose, o RAT priskaičiuojamos įstaigos dažniausiai yra tik centruose esančių mokyklų skyriai (Baranauskienė ir Daugirdas, 2017, 2018).

Apibendrinus 2001/2002–2018/2019 m. m. bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaitą, galima teigti, kad didėjo regioniniai mokyklų tinklo tankio skirtumai – mokyklų tinklas nyksta labai sparčiai. Ši tendencija ypač ryški RAS (pvz., Šiaurės rytų Lietuvoje), geresnė situacija tik didžiuosiuose miestuose ir aplink juos esančiose savivaldybėse. Tam didžiausią įtaką daro neigiami demografiniai procesai (mažas gimstamumas ir natūralus gyventojų skaičiaus mažėjimas, didelė emigracija į užsienį ir didesnius šalies miestus, gyventojų senėjimas). Pastebėta, kad vyksta mokyklų koncentracija savivaldybių administraciniuose centruose ir didesnėse gyvenvietėse, todėl mokyklos pradėjo „tolti“ (retėti jų tinklas) ir tapo sunkiau pasiekiamos. Tuo pačiu vyko mokyklų tinklo degradacija – dalis mokyklų buvo uždaromos (likviduojamos), dalis jų reorganizuojamos į žemesnės pakopos švietimo įstaigas arba tapo kitų mokyklų skyriais. Dėl mažėjančio mokinių skaičiaus sumažėjo ne tik mokyklų tinklas, bet ir mokytojų skaičius, tačiau kaimiškose teritorijose ir RAS būdinga mokytojui tenkanti mažesnė mokinių dalis, vis dėlto didžiausia problema susijusi su mokytojais – pedagogų senėjimas.

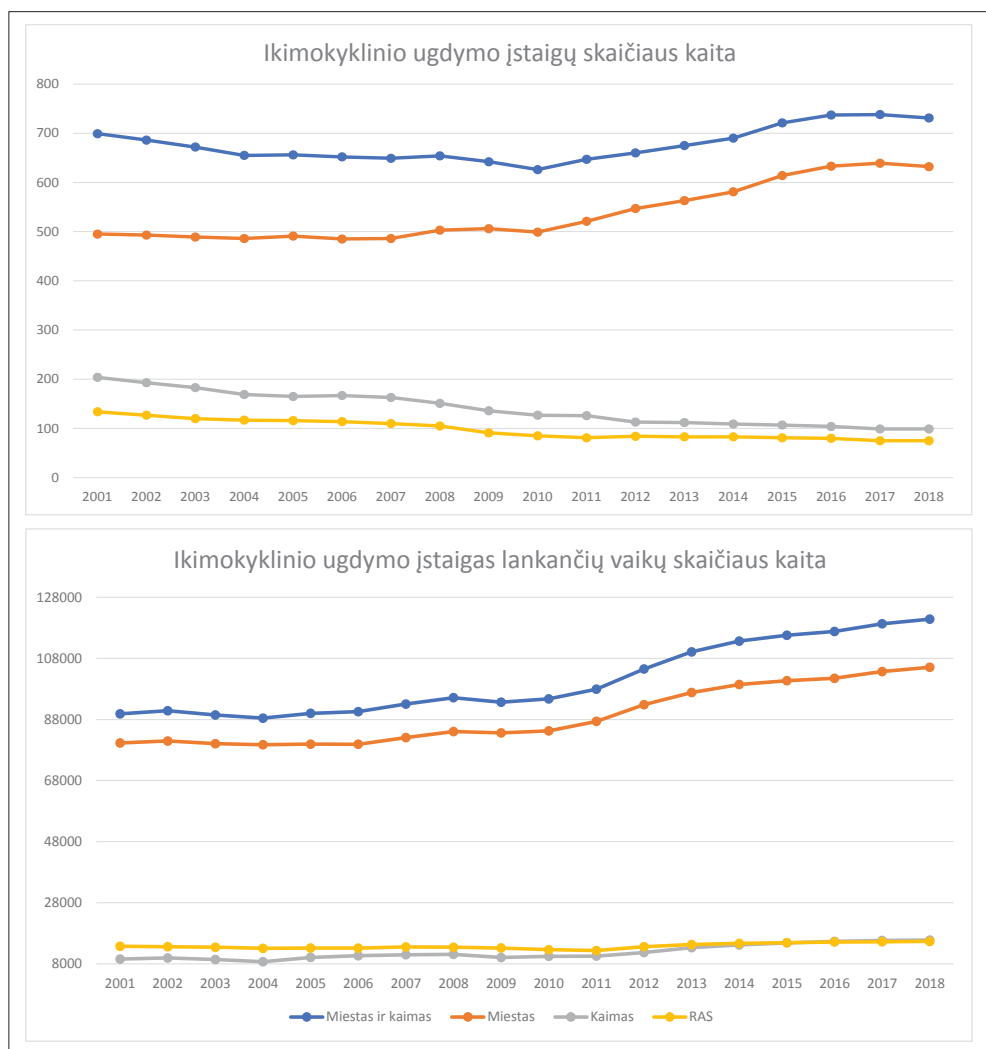
3.3.1.2. Ikimokyklinio ugdymo įstaigos

Kaip ir bendrojo ugdymo mokyklos, taip ir ikimokyklinio ugdymo įstaigos patyrė kardinalius tinklo pertvarkymus. Dar 1999 m. įsigaliojo LR švietimo ir mokslo ministerijos tvarka „Dėl Bendrojo lavinimo švietimo įstaigų tinklo pertvarkymų gairių“ (Lietuvos Respublikos Švietimo..., 1999), kuri pradėjo veikti nuo 2002 m. ir galioja iki dabar. Joje teigiama, kad dėl didelio ikimokyklinio ugdymo vaikų skaičiaus

sumažėjimo 1990–1994 m. laikotarpiu (nuo 163,1 tūkst. iki 85,5 tūkst.) buvo pertvarkomas ikimokyklinių įstaigų tinklas ir lopšeliai–darželiai buvo ne tik uždarami, bet ir privatizuojami arba jų statusas buvo keičiamas į darželį–mokyklą. Taip pat gairėse nurodoma, kad laikotarpio pradžioje ikimokyklinių ugdymo įstaigų buvo 1681, o iki 1997 m. jų sumažėjo net iki 724. Tačiau įvyko paradoksas (dėl prasto planavimo neįvertinti demografiniai ir socioekonominiai rodikliai, kai jaunoms šeimoms buvo sukurtos prastos socioekonominės sąlygos ir moterys išėjo į darbus) – nuo 1995 m. pradėjo augti ikimokyklinį ugdymą lankančių vaikų skaičius ir, ypač miestuose, atsirado didelis ikimokyklinio ugdymo vietų trūkumas, o nuo 1997 m. neliko lopšelių–darželių, t. y. vietų lopšelinukams, nes į ikimokyklines įstaigas buvo priimami tik ne lopšelinio amžiaus vaikai. Todėl susidarius tokiai situacijai ikimokyklinės ugdymo įstaigos ir vėl patyrė pertvarkymus, kurie vyksta nuolat iki dabar.

Ikimokyklinio ugdymo įstaigų ir ikimokyklinio ugdymo vaikų skaičiaus kaita. Kaip jau anksčiau minėta, pastaruoju metu tiek bendrojo ugdymo mokyklų, tiek ir ikimokyklinio ugdymo įstaigų tinklas keitėsi, vyko įstaigų tinklo reorganizacija. Pasitaiko atvejų, ir ne tik periferinėse kaimiškose vietovėse, kai statistikoje nefiksuoja ikimokyklinio ugdymo įstaiga, nes vykdant reformas jos buvo prijungiamos prie mokyklų ir tapdavo jų skyriais (Kriauciūnas ir kt., 2016; Lietuvos Respublikos Švietimo..., 2017), tačiau tokios tendencijos jau pastebimos ir visoje savivaldybėje (pvz., Zarasų r. sav. ir kt. (3.3.1.2.4 pav.)). Tokios įstaigos visai nefigūruoja statistikos departamento duomenų bazėse. Remiantis AIKOS, kai kurias įstaigas, kurios yra tapusios mokyklos skyriais ir išskirta atskirai ikimokyklinio ugdymo veikla, dar galima atsekti (pvz., Ignalinos r. sav.), tačiau jeigu ji buvo prijunta prie mokyklos, tai gali būti fiksuojama kartu su pradinio ar pagrindinio ugdymo veikla (pvz., minėta Zarasų r. sav.). Sudėtinga įvertinti ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičiaus kaitą ne vien dėl netikslios statistikos duomenų bazės, tačiau ir dėl to, kad dažniausiai tam tikroje savivaldybėje analizuojamo laikotarpio pradžioje buvo tik 2 darželiai, o pabaigoje liko 1, todėl pokytis yra didžiulis (50 proc.) (pvz., Kalvarijos sav.) (3.3.1.2.2 pav.). Net keturiuose savivaldybėse (Alytaus, Lazdijų, Ignalinos ir Zarasų r. sav.) 2018 m. duomenimis neliko nei vienos ikimokyklinio ugdymo įstaigos.

Analizuojant Lietuvos statistikos departamento 2001–2018 m. vaikų ikimokyklinio ugdymo įstaigose kaitą (3.3.1.2.1 ir 3.3.1.2.3 pav.), matoma, kad beveik visoje Lietuvoje (šalies vidurkis 34,5 proc.; mieste 30,9 proc.; kaime 65,4 proc.; RAS 10,1 proc.) jų skaičius didėjo (daugiausiai vaikų lankančių ikimokyklines įstaigas, daugėjo savivaldybėse, esančiose aplink didžiuosius miestus), išskyrus Šiaurės rytų Lietuvos dalį (Švenčionių r. -8,7 proc.; Rokiškio r. -8,8 proc.; Zarasų -12,3 proc.; Visagino -13,8 proc.; Ignalinos r. -30,3 proc.) ir kitas pavienes savivaldybes (Akmenės r. -2,4 proc.; Plungės r. -4,9 proc.; Alytaus miesto -9,5 proc., Kėdainių r. -7,7 proc.; Lazdijų r. -7,9 proc.; Jurbarko -21,3 proc.; Neringos -30,3 proc.). Vaikų skaičiaus didėjimas aiškinimas ne tik prieš

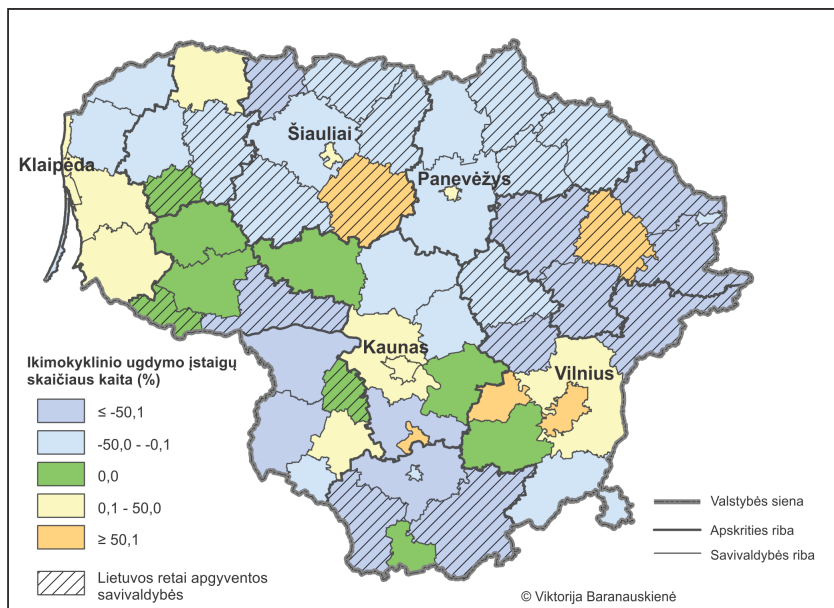
3.3.1.2.1 pav. Ikimokyklinio ugdymo įstaigų ir jas lankančių vaikų skaičiaus kaita 2001–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019f; 2019g)

tai įvardintomis priežastimis, bet ir tuo, kad ikimokyklinio ugdymo įstaigose (darželiuose) buvo įsteigtos priešmokyklinio ugdymo įstaigos, kurios tapo privalomomis norint pradėti eiti į mokyklą nuo 7 metų. Prognozuojama, kad vaikų skaičius ir toliau didės, nes nuo 2021 m. priešmokyklinės grupės privalės lankyti vaikai nuo 5 metų amžiaus (Lietuvos Respublikos Švietimo..., 2018)⁴³. Kaimiškose vietovėse ikimokyklinių vaikų skaičiaus didėjimas beveik dviem trečdaliais siejamas su tuo, kad prie kaimo gyventojų priskaičiuojami priemiesčiuose gyvenantys vaikai (Baranauskienė, 2019).

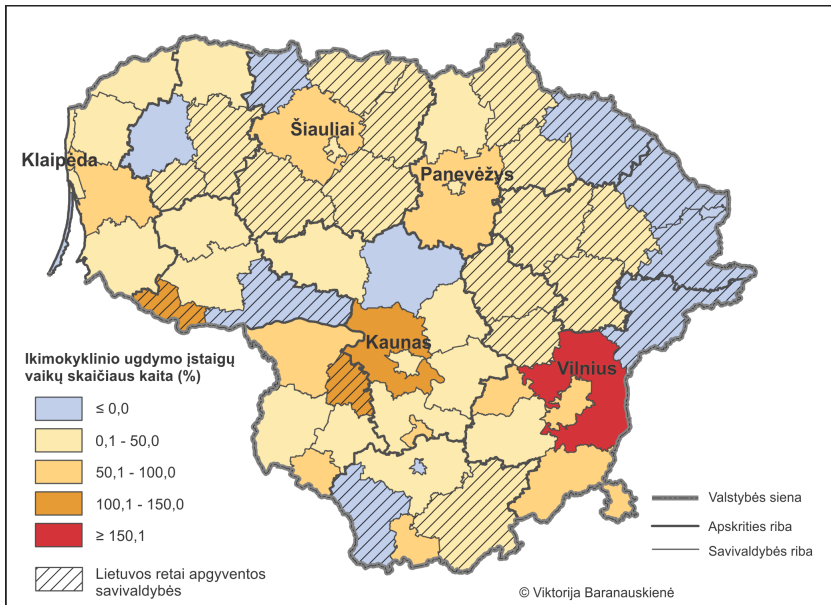
⁴³ 2020-11-20 naujai priimtas „Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo Nr. I-1489 2, 7, 8, 24, 36, 47 ir 67 straipsnių pakeitimo įstatymas“ (2020 m. lapkričio 10 d. Nr. XIII-3416), kuriame skelbiama, kad nuo 2023-09-01 ikimokyklinis ugdymas bus visuotinai privalomas nuo 4 m. amžiaus, 2024-09-01 – 3 m., 2025-09-01 – 2 m. Priešmokyklinis ugdymas nuo 2023 m. teikiamas nuo 5 m. amžiaus.

Tuo tarpu Šiaurės rytų Lietuvoje situacija atvirkštinė, ir pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis tose savivaldybėse vaikų skaičius mažėja, savivaldybės pasižymi senstančiais gyventojais, neigiama natūralia gyventojų kaita. Be to, matoma, kad visose RAS yra prastesnė situacija nei visoje šalyje – dėl tų pačių jau paminėtų priežasčių.

Analizuojant ikimokyklinio ugdymo įstaigų kaitą 2001–2018 m. laikotarpiu (3.3.1.2.1 ir 3.3.1.2.2 pav.), aiškiai matoma įstaigų mažėjimo tendencija (daugiau nei -50,0 proc.) Rytų ir Pietų Lietuvoje bei Vidurio Lietuvos pietvakarinėje dalyje, kur mažiausias jaunų žmonių skaičius (pagal Lietuvos statistikos departamento pateikiamus duomenis). Darželių mažėjimo tendencija (iki -50,0 proc.) taip pat pastebima ir ištisame Šiaurės Lietuvos regione, kuris pasižymi maža jaunų gyventojų dalimi. Pastovus ikimokyklinių įstaigų skaičius liko tik devyniose Lietuvos savivaldybėse (Trakų r., Druskininkų, Kaišiadorių r., Raseinių r., Kazlų Rūdos, Pagėgių r., Šilalės r., Tauragės r. ir Rietavo). Ikimokyklinio ugdymo įstaigų tinklo plėtra labiausiai pastebima didžiuosiuose miestuose (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje) ir aplink juos esančiose savivaldybėse (Vilniaus r., Kauno r., Klaipėdos r. savivaldybėse) bei pavieniai atvejai pasitaiko ir kitose savivaldybėse (Elektrėnų, Birštono, Marijampolės r., Utenos r., Radviliškio r., Mažeikių r., Palangos m., Gargždų r., Šilutės r. savivaldybėse), tačiau analizuojamu laikotarpiu šalyje matomas daželių skaičiaus augimas (4,6 proc.), kurį kompensuoja miestuose augantis įstaigų skaičius (27,7 proc.). Tuo tarpu kaime ir RAS šis skaičius sumažėjo (atitinkamai -51,8 proc. ir -44,0 proc.). Tai siejama su jau minėtu įstaigų prijungimu prie bendrojo ugdymo įstaigų.

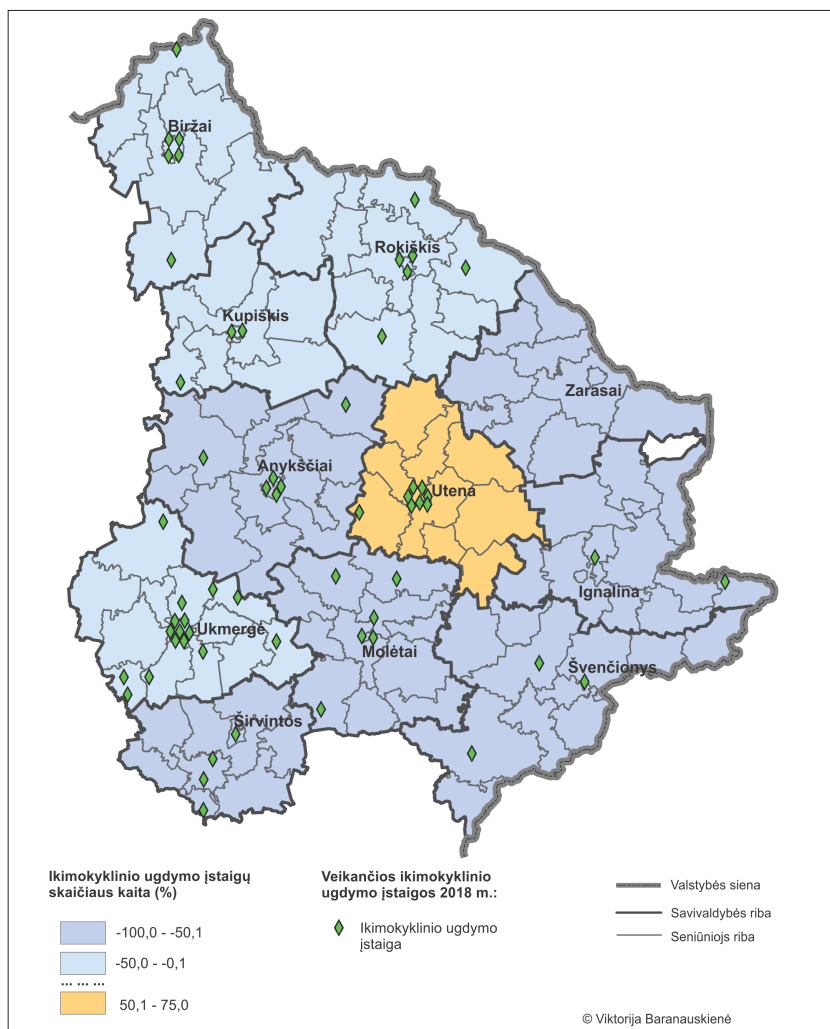

3.3.1.2.2 pav. Ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičiaus kaita 2001–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019f)

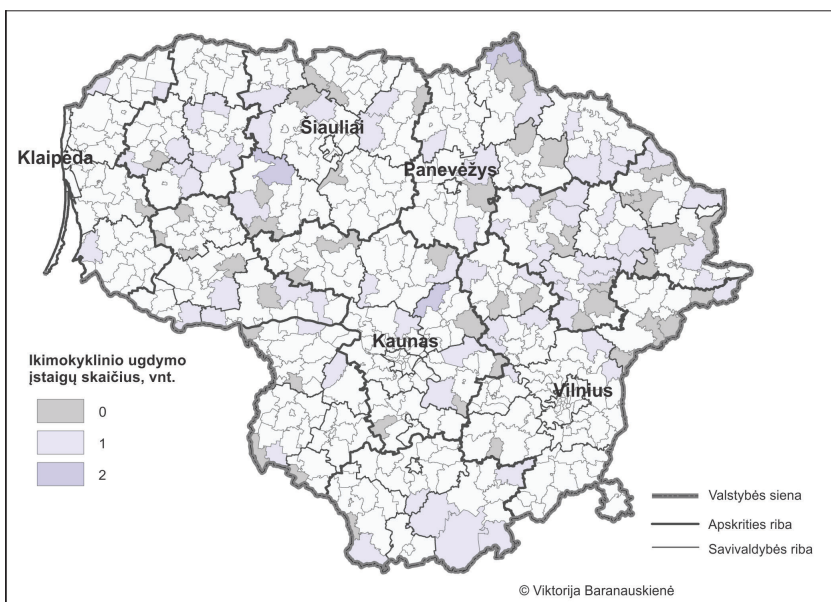
3.3.1.2.3 pav. Ikimokyklinio ugdymo įstaigas lankančių vaikų skaičiaus kaita 2001–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentą, 2019g)

Ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičiaus kaita Šiaurės rytų Lietuvos RAS. Šiaurės rytų Lietuvos RAS patyrė didelius ikimokyklinių įstaigų skaičiaus pokyčius – didelį įstaigų skaičiaus sumažėjimą (3.3.1.2.4 pav.) – ne tik dėl ikimokyklinio ugdymo vaikų skaičiaus sumažėjimo, bet ir dėl vykdytos švietimo įstaigų reorganizacijos (Lietuvos Respublikos švietimo, 2016; 2017; Kriauciūnas ir kt., 2016), dėl įstaigų prijungimo statistikoje sumažėjo ir vaikų skaičius. Žinoma, tam įtakos turi ir šiam regionui būdingas mažas gimstamumas, migracija, senėjanti visuomenė ir kita. Pagal Statistikos departamentą, išskirtame Šiaurės rytų RAS 2001–2018 m. laikotarpiu ikimokyklinių įstaigų skaičius sumažėjo nuo 74 iki 38 (nepriskaičiuojama nė viena ikimokyklinio ugdymo įstaiga Ignalinos ir Zarasų r. sav.), o pagal AIKOS duomenis 2018 m. jų buvo priskaičiuojama net 60. Skirtumas pastebimas, nes Statistikos departamente skaičiuojamos tik atskiros nepriklausomos įstaigos, o AIKOS pateikiami tiek atskirų mokyklų, tiek prijungtų skyrių (filialų) duomenys. Kartoschema puikiai iliustruoja, kad ikimokyklinių ugdymo įstaigos susitelkusios miestuose arba didesnėse gyvenvietėse, kuriose veikia kaip ten esančių mokyklų skyriai (pvz., Ignalinos „Šaltinėlio“ mokykla priskiriama prie bendrojo ugdymo mokyklos tipo, tačiau joje vykdoma ir ikimokyklinio ugdymo veikla (statistikoje šis atvejis atskirai nefiksuojamas ir nerodomas duomenų bazėse, todėl atskira įstaiga oficialiai neegzistuoja), o ši mokykla turi du ikimokyklinio ugdymo skyrius Vidiškėse ir Didžiasalyje) arba priklauso kitai ugdymo įstaigai ir kaip atskiras darinys, teikiantis ikimokyklinio ugdymo paslaugas, nefigūruoja (pvz., Zarasų r. sav.).

3.3.1.2.4 pav. Ikimokyklinio ugdymo įstaigų kaita 2001–2018 m. ir veikiančios ikimokyklinio ugdymo įstaigos 2018 m. Šiaurės rytų Lietuvos RAS (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentą, 2019a; Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos (AIKOS), 2019; LR švietimo ir mokslo ministerija, 2017)

Ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičiaus pasiskirstymas RAT remiantis apklausos duomenimis. Ikimokyklinio ugdymo tinklo analizė papildoma gautais RAT seniūnijų administracijos darbuotojų apklausos metu surinktais duomenimis (3.3.1.2.5 pav. ir 5.10 lentelė 5 PRIEDE). Papildomai gauti duomenys atskleidė, kad 2018 m. apie 60,5 proc. RAT buvo ikimokyklinio ugdymo įstaigų. Matoma, kad jų teritorinis pasiskirstymas sutampa su prieš tai analizuotu bendrojo ugdymo mokyklų pasiskirstymu (3.3.1.1.8 pav.). Taip pat apklausos metu surinkti duomenys rodo, kad ikimokyklinės įstaigos dažniausiai nepanaikintos tankiau apgyventose RAT bei tose teritorijose, kuriose veikia dar bent viena švietimo įstaiga.

3.3.1.2.5 pav. Ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičiaus pasiskirstymas apklaustose RAT 2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

Apibendrinus ikimokyklinių ugdymo įstaigų tinklo kaitą, galima teigti, kad bendrai tiek įstaigų, tiek ir ikimokyklinių ugdymo įstaigas lankančių vaikų skaičius šalyje didėjo. Ši tendencija daugiausia pastebima miestų ir aplink miestus esančiose savivaldybėse, tačiau kaimiškose ir periferinėse savivaldybėse, o ypač RAS, situacija priešinga – įstaigos traukiasi ir koncentruojasi miestuose arba didesnėse gyvenvietėse. Miestuose ir aplink juos esančiose savivaldybėse įstaigų ir vaikų skaičiaus augimas paaiškinamas gyventojų koncentravimusi periferinių regionų sąskaita, o bendras ikimokyklinio ugdymo įstaigas lankančių vaikų skaičiaus augimas paaiškinamas tuo, kad didesnė moterų dalis išėjo dirbti, mažiau jų liko vaikus auginti namuose, taip pat didelėje ikimokyklinių ugdymo įstaigų dalyje yra įsteigtos priešmokyklinio ugdymo grupės, kurios yra privalomos. Tikrą ikimokyklinio ugdymo įstaigų ir jas lankančių vaikų skaičių iškreipia vykdyta švietimo įstaigų reforma, kai darželiai buvo prijungti prie mokyklų arba tapo jų skyriais, todėl „išnyko“ iš statistikos. Tiksliai duomenų analizei taip pat trukdo ir skirtingi duomenų bazių skaičiavimo metodai.

3.3.1.3. Profesinio mokymo įstaigos

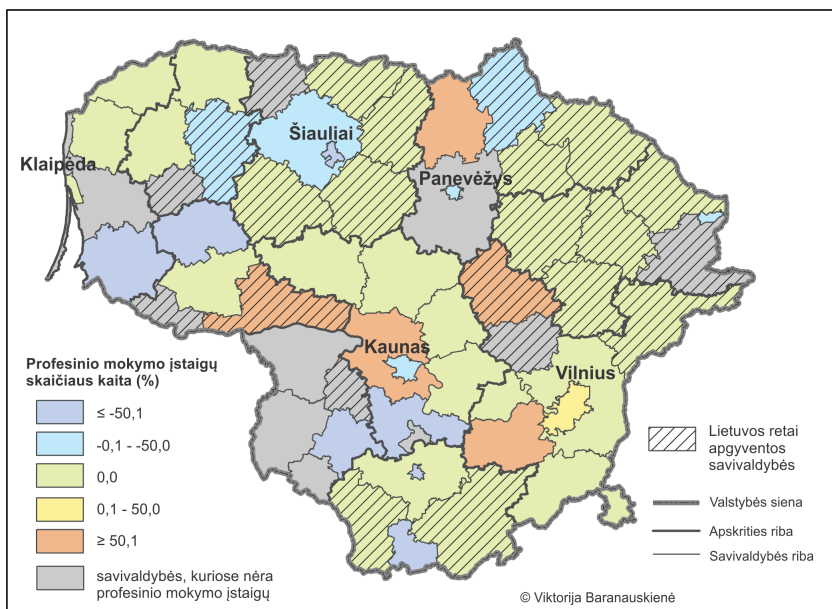
Profesinio ugdymo mokyklų tinklas (3.3.1.3.1 pav.) taip pat yra patyręs įvairių reorganizacijų, tačiau mažiau nukentėjęs nei bendrojo ugdymo ar ikimokyklinio ugdymo įstaigų tinklas. Artimiausiu metu jo laukia dideli pertvarkymai (Lietuvos Respublikos švietimo..., 2020c), 2018–2019 m. m. buvo 76 (vėliau patikslintais duomenimis, 73) profesinio ugdymo įstaigos, o 2019–2020 m. m. duomenimis statistikos departamentas

nurodė, kad buvo 71 profesinė mokykla (Lietuvos statistikos departamentas, 2020). Vis dėlto pranešime spaudai Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos viceministras A. Plikšnys teigė, kad iš 61 įstaigos 2020 m. rugsėjo 1 d. veiks 56 profesinio mokymo įstaigos: „tris profesinio mokymo įstaigas numatoma reorganizuoti prijungimo būdu“, „dvi profesinio mokymo įstaigas siūloma reorganizuoti į vieną“, „vieną priklausančią skyrių – likviduoti“ (Elektrėnų profesinio mokymo centro Aukštadvario skyrių), o „mažose vietovėse veikiančius profesinio mokymo įstaigų padalinius siūloma pertvarkyti į bendrojo ugdymo mokyklų profesinio mokymo skyrius arba sujungti jų pajėgas su bendrojo ugdymo mokyklomis pasirašant jungtinės veiklos sutartis, pagal kurias bendrojo ugdymo mokyklos mokiniams teiktų bendrąjį ugdymą, o profesinio mokymo įstaigos mokytų profesijas“ (Šileikytė, 2020; Lietuvos Respublikos švietimo..., 2020c).

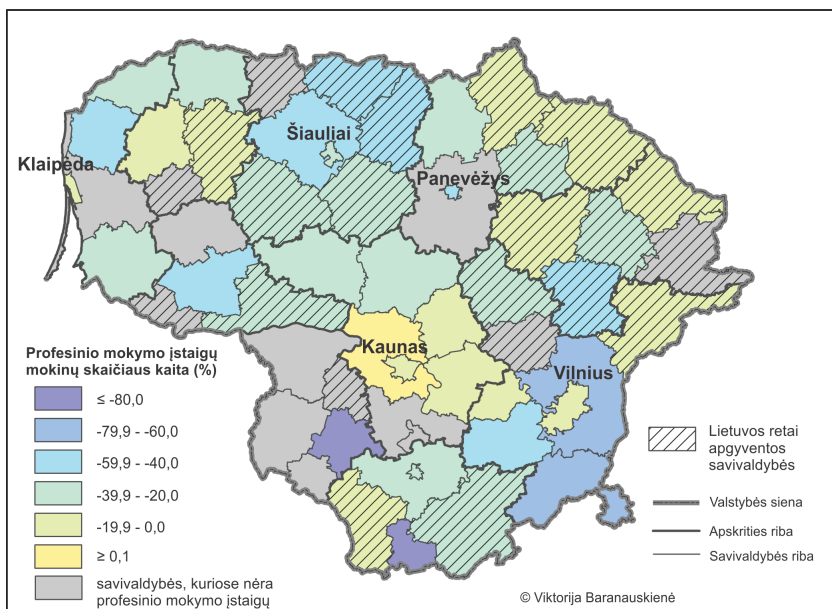
Kaip ir visos švietimo įstaigos, taip ir profesinio ugdymo mokyklų skaičius priklauso nuo mokinių skaičiaus jose (3.3.1.3.2 pav.). Bendrai šalyje profesinio ugdymo įstaigų sumažėjo nedaug, pastebimas tik mokinių skaičiaus mažėjimas. Analizuojant profesinio mokymo įstaigų skaičiaus kaitą, kartoschemoje (3.3.1.3.1) matoma, kad profesinio mokymo įstaigų yra ne visose savivaldybėse (13-oje savivaldybių įstaigų visai nėra). Kaip ir kitų švietimo įstaigų, taip ir profesinio mokymo įstaigų skaičius šalyje vidutiniškai sumažėjo 6,2 procentais (nuo 81 iki 76). Analizuojamu 2001/2002–2018/2019 m. m. laikotarpiu teigiamas įstaigų pokytis matomas tik keliose savivaldybėse (Vilniaus miesto, Trakų r., Ukmergės r., Kauno r., Pasvalio r. ir Jurbarko r.). Didelėje dalyje Lietuvos savivaldybių įstaigų skaičius nepakito ir išliko toks pats. Įstaigų sumažėjimas pastebimas tik keliose pavienėse savivaldybėse (Alytaus miesto, Druskininkų, Kauno miesto, Prienų r., Šilutės r., Marijampolės, Biržų r., Panevėžio miesto, Šiaulių miesto, Šiaulių r., Šilalės r., Telšių r. ir Visagino). Profesinio mokymo įstaigų skaičiaus mažėjimas siejamas su tuo, kad pastaruoju metu Lietuvoje tarp jaunimo nėra populiari rinktis profesines mokyklas, daugelis studijuoja universitetuose arba išvažiuoja dirbti į užsienį, todėl Lietuvoje pastaruoju metu pradeda trūkti įvairių profesijų atstovų. Taip pat vietomis stipriai mažėjantis profesinio įstaigų tinklas aiškinamas tuo, kad savivaldybėje dažniausiai būna tik 1 ar 2 įstaigos, todėl kai viena yra uždaroma arba įstaigos sujungiamos, matomas didelis skaičiaus pokytis. Bendras įstaigų skaičius RAS nesikeitė – išliko toks pats (17) (tačiau fiksuota, kad analizuojamu laikotarpiu Telšių ir Biržų r. sav. sumažėjo po vieną įstaigą, o Jurbarko ir Ukmergės r. sav. profesinio ugdymo įstaigos buvo įkurtos). Išskirtų teritorijų detalesnė analizė neatliekama, nes dažniausiai savivaldybėje yra po vieną įstaigą. Pastebėta, kad įstaigos dažniausiai telkiasi miestuose arba šalia miestų esančiose gyvenvietėse.

Analizuojant profesinio mokymo įstaigų mokinių skaičių 2012/2013–2018/2019 m. m. laikotarpiu (ankstesnių duomenų Lietuvos statistikos departamentas nepateikia) (3.3.1.3.2 pav.), matoma, kad visoje šalyje mažėjo profesinio mokymo mokyklose besimokančių mokinių skaičius. Vidutiniškai mokinių skaičius šalyje sumažėjo 23,8 proc.

(nuo 44 797 iki 34 154), o išskirtose RAS mokinių sumažėjimas artimas šalies vidurkiui – 22,9 proc. (nuo 7 849 iki 6 048). Didžiausi neigiami mokinių pokyčiai matomi Pietų ir Pietryčių Lietuvoje.

3.3.1.3.1 pav. Profesinio mokymo įstaigų skaičiaus kaita 2001/2002–2018/2019 m. m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019h)

3.3.1.3.2 pav. Profesinio mokymo įstaigų mokinių skaičiaus kaita 2012/2013–2018/2019 m. m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019i)

Apibendrinus profesinio mokymo įstaigų ir mokinių skaičiaus kaitą, galima teigti, kad profesinio mokymo įstaigos, kaip ir kitos švietimo įstaigos, buvo veikiamos reorganizacijų, tačiau patyrė mažiau struktūrinių pokyčių dėl mažai išplėto tinklo, tačiau suprantama, kad dėl sparčiai mažėjančio mokinių skaičiaus jų laukia pokyčiai ne tik artimoje ateityje, bet ir vėlesniuose laikotarpiuose. Didžiausius tiek tinklo, tiek mokinių skaičiaus nuostolius patyrė problemišiausios teritorijos, kur mažėja gyventojų, ypač jaunų žmonių, skaičius, taip pat visos šalies mokinių skaičiaus mažėjimui įtakos turi ir mažas jaunų žmonių pasirinkimas mokytis profesinėse mokyklose.

Apibendrinant 3.1.1. skyrių dalį galima daryti prielaidą, kad RAS (ir kitos periferinės teritorijos) taps pagrindinėmis probleminėmis teritorijomis, kuriose ir toliau trauksis švietimo įstaigų tinklas, mažės mokinių ir mokytojų skaičius, o to pasekmė bus ir kitų viešųjų paslaugų įstaigų ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių tinklo susitraukimas. Tam įtakos turi šalyje, o ypač periferinėse teritorijose, vykstantys intensyvūs depopuliacijos procesai. Šią tendenciją galima tik pristabdyti apjungiant švietimo įstaigas (pvz., paverčiant jas skyriais, padaliniais ir pan.), taip sumažinant administracijos išlaidas, bet paliekant įstaigų skaičių, darbo vietas mokytojams ir nepakenkiant mokymosi kokybei. Šiaurės rytų ir Pietryčių Lietuva tapo itin problemingais regionais, šiose teritorijose prielaidų socialinės ir teritorinės atskirties tendencijų pasikeitimui, situacijos pagerėjimui kol kas nėra, švietimo įstaigų tinklas ir toliau trauksis ir fiziškai tols nuo vartotojų. Galima daryti prielaidą, kad švietimo įstaigos išliks stambesnėse gyvenvietėse ir savivaldybių administraciniuose centruose. Be to, turėtų būti vykdomas nuolatinis švietimo įstaigų monitoringas, sutvarkytos ir susietos visos duomenų bazės, kurios pateiktų unifikuotą statistiką.

3.3.2. Sveikatos priežiūros įstaigų tinklo kaita

Sveikatos priežiūros įstaigos, ir ypač pirminė sveikatos priežiūra, sudaro pačią svarbiausią sveikatos sistemos dalį, kuri palaiko mūsų visuomenės sveikatą. Sveikatos apsauga patyrė labai daug įvairių reformų, kurios laikui bėgant buvo visiškai arba dalinai įgyvendintos (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2010a, 2011, 2012, 2015, 2016). Taip pat didelių pokyčių (restruktūrizavimą ir optimizavimą) patyrė ir asmens sveikatos priežiūros įstaigų tinklas (Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2010b, 2016). Restruktūrizavimas ir optimizavimas vykdomas iki šių dienų, o šiais veiksmais siekiama „mažinti valstybės išlaidas sveikatos apsaugai ir gerinti sveikatos apsaugos sektoriaus paslaugų kokybę bei prieinamumą“ (Likaitė ir kt., 2015, p. 189).

Šiuo metu Lietuvoje naujai priimtose Sveikatos priežiūros įstaigų įstatymo ir lydimųjų teisės aktų pataisos (Lietuvos Respublikos Seimas..., 2019), kuriomis siekiama

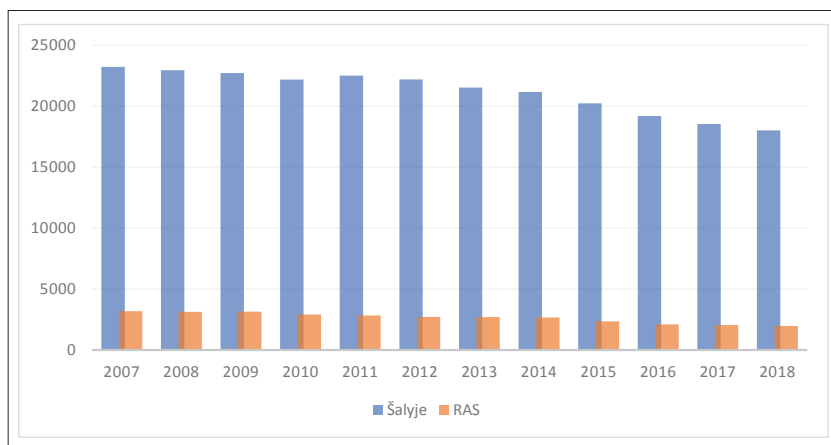
didinti gydymo paslaugų kokybę ir jų prieinamumą pacientams, pertvarkant sveikatos priežiūros įstaigų tinklą šalyje, o priimtose patalpose leidžia optimizuoti dabartinę sveikatos priežiūros tinklą, t. y. sumažinti sveikatos įstaigų skaičių (Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas, 2019a, 2019b). Kaimiškose teritorijose, o ypač Šiaurės rytų Lietuvoje, susiduriama su tokiais problemomis, kaip vietinių ambulatorijų panaikinimas seniūnijų centruose (Kriaučiūnas ir kt., 2016), o savivaldybių centruose sumažinamas ligoninėse teikiamų paslaugų skaičius (pvz., Ignalinos ir Švenčionių r. sav. neliko gimdymo skyrių ir gyventojai priversti važiuoti į Vilnių) (Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas, 2019a). Šiame darbe sveikatos priežiūros įstaigų tinklo kaita 2007–2018 m. laikotarpiu vertinama analizuojant lovų skaičiaus pokytį ligoninėse (be slaugos lovų), tenkantį 10 tūkst. gyventojų ir asmens sveikatos priežiūros įstaigų tinklo kaitą 2007–2018 m. (taip pat detalai pateikiant Šiaurės rytų Lietuvos RAS 2018 m. įstaigų tinklo pasiskirstymą) bei papildomas dėmesys darbe skiriamas 2001–2018 m. laikotarpio vaistinių tinklo kaitos analizei, taip pat detalizuojant vaistinių tinklo pasiskirstymą 2018 m. Šiaurės rytų Lietuvos RAS. Taip pat asmens sveikatos priežiūros įstaigų ir vaistinių tinklo pasiskirstymas RAT papildytas apklausos metu surinktais duomenimis.

3.3.2.1. Asmens sveikatos priežiūros įstaigos

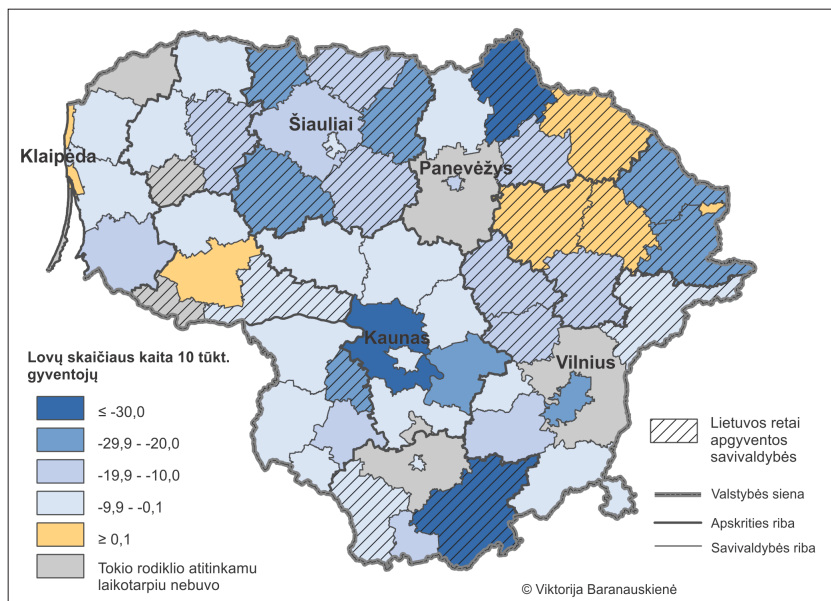
Puikiai suprantama, kad kiekvienam šalies gyventojui turi būti prieinamos ir pasiekiamos sveikatos įstaigų teikiamos paslaugos (Guagliardo, 2004). Šalyje daug dėmesio skiriama sveikatos paslaugų prieigos gerinimui, bandoma sumažinti teritorinius netolygumus, mėginant kurti tolygų sveikatos priežiūros įstaigų tinklo išdėstymą ir didinant galimybes pasiekti aukštesnio lygio paslaugas (Lietuvos Respublikos vidaus..., 2017), tačiau ne visada tai įmanoma padaryti, kai vykdomas sveikatos priežiūros įstaigų tinklo optimizavimas. Puikiai suprantama, kad ypač periferinėse teritorijose ir teritorijose, kur vyksta intensyvus gyventojų skaičiaus mažėjimas (šiuo atveju RAT), traukiasi ir sveikatos priežiūros įstaigų tinklas, kaip ir kitas viešas ir privačias paslaugas teikiančių įstaigų tinklas (Kriaučiūnas ir kt., 2016; Pociūtė ir kt., 2019a, 2019b; Baranauskienė ir Daugirdas, 2017, 2018).

Lovų skaičiaus ligoninėse kaita. Lovų skaičiaus kaita ligoninėse (be slaugos lovų) 2007–2018 m. laikotarpiu parodė, kad šalyje bendrai lovų skaičius sumažėjo 22,4 proc. (nuo 23 233 iki 18 025), ypač tolygus mažėjimas matomas RAS – 38,1 proc. (nuo 3 183 iki 1 971), kur yra didesnė senyvo amžiaus gyventojų dalis, kuriems dažniausiai reikalinga gydytojų priežiūra (3.3.2.1.1 pav.). Tačiau matoma, kad šalyje lovų skaičius 10 tūkst. gyventojų mažėjo netolygiai (3.3.2.1.2 pav.). Matoma, kad analizuojamu laikotarpiu lovų skaičius padidėjo septyniuose savivaldybėse (Anykščių r. (2,0) Tauragės r. (2,2), Palangos m. (7,1) Klaipėdos m. (12,3) Visagino (12,6),

Utenos r. (13,0) ir Rokiškio r. (64,4 – ypač lovų skaičius padidėjo psichiatrijos įstaigose, taip pat lovų skaičiaus padidėjimas siejamas ir su atnaujintomis, renovuotomis ligoninėmis)). Kauno rajono (-55,7) ir Vilniaus miesto (-21,4) savivaldybių lovų skaičiaus sumažėjimas 10 tūkst. gyventojų siejamas su tuo, kad šiose teritorijose išaugo gyventojų skaičius, tačiau lovų nepadaugėjo, o Biržų r. sav. (-54,7) ir Varėnos r. sav. (-31,7) sumažėjimas siejamas su tokia pačia priežastimi, kaip ir visose RAS, dėl sparčiai mažėjančio gyventojų skaičiaus, kurio pasekmė – ligoninėse uždaromi tam tikrų sveikatos paslaugų skyriai arba mažinamas lovų skaičius.

3.3.2.1.1 pav. Lovų skaičiaus kaita ligoninėse (be slaugos lovų) 2007–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019j)

3.3.2.1.2 pav. Lovų skaičiaus kaita ligoninėse (be slaugos lovų) 10 tūkst. gyventojų 2007–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019k)

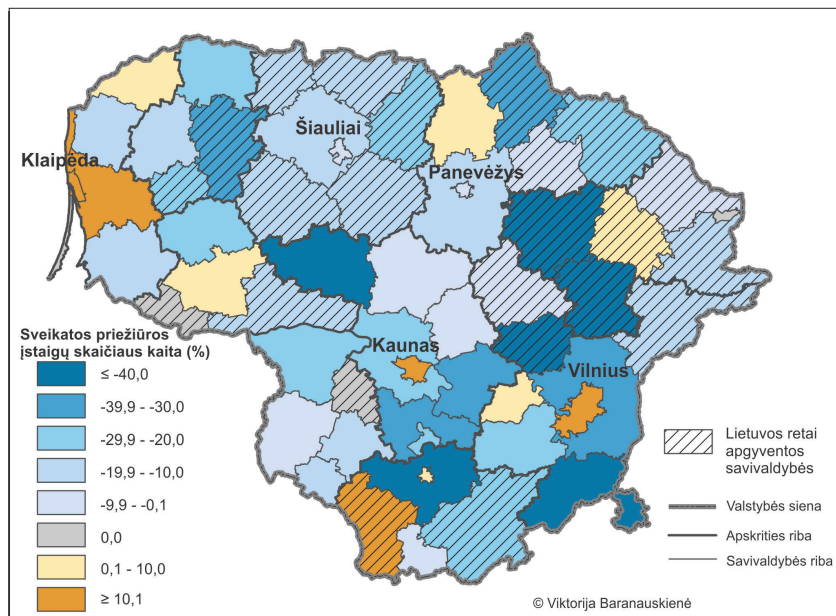
Asmens sveikatos priežiūros įstaigų skaičiaus kaita. Sveikatos priežiūros įstaigų skaičiaus kaitos 2007–2018 m. laikotarpiu duomenų analizė parodė, kad šalyje 7,6 proc. sumažėjo įstaigų, teikiančių sveikatos priežiūros paslaugas, tačiau daug didesnius nuostolius patyrė RAS (-20,9 proc.) (3.3.2.1.1 lentelė). Detalesnė asmens sveikatos priežiūros įstaigų skaičiaus kaitos analizė parodė, kad tiek šalyje, tiek ir RAS (medicinos punktai dažniausiai būdingi kaimiško tipo gyvenvietėms, ir buvo uždaromi dėl mažo gyventojų skaičiaus kaimiško teritorijose, nes juos tapo ekonomiškai neefektyvu išlaikyti) daugiausia sumažėjo medicinos punktų (atitinkamai -37,6 proc. ir -38,3 proc.) bei ambulatorijų (atitinkamai -15,0 proc. ir -29,6 proc.), taip pat matoma, kad pusė šalies pirmojo lygio paslaugas teikiančių ambulatorijų sumažėjo būtent RAS, o stabiliausiai šalyje išliko trečiojo lygio ambulatorijos ir stacionarai (t. y. įstaigos, teikiančios aukščiausio lygio paslaugas).

3.3.2.1.1 lentelė. Asmens sveikatos priežiūros įstaigų (skirtingų įstaigų lygių) skaičiaus kaita 2007–2018 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal Higienos instituto sveikatos..., 2007, 2018)

	Šalyje			RAS		
	2007 m.	2018 m.	pokytis	2007 m.	2018 m.	pokytis
Ambulatorijos paslaugos:						
pirmojo lygio	528	512	-3,0 %	152	144	-5,3 %
antrojo lygio	493	616	24,9 %	62	66	6,5 %
trečiojo lygio	18	18	0,0 %	0	0	0,0 %
Stacionaro paslaugos:						
pirmojo lygio	61	102	67,2 %	14	28	100,0 %
antrojo lygio	107	95	-11,2 %	26	22	-15,4 %
trečiojo lygio	21	22	4,8 %	0	0	0,0 %
Medicinos punktų skaičius	739	461	-37,6 %	313	193	-38,3 %
Ambulatorijų skaičius	127	108	-15,0 %	54	38	-29,6 %
IŠ VISO:	2 094	1 934	-7,6 %	621	491	-20,9 %

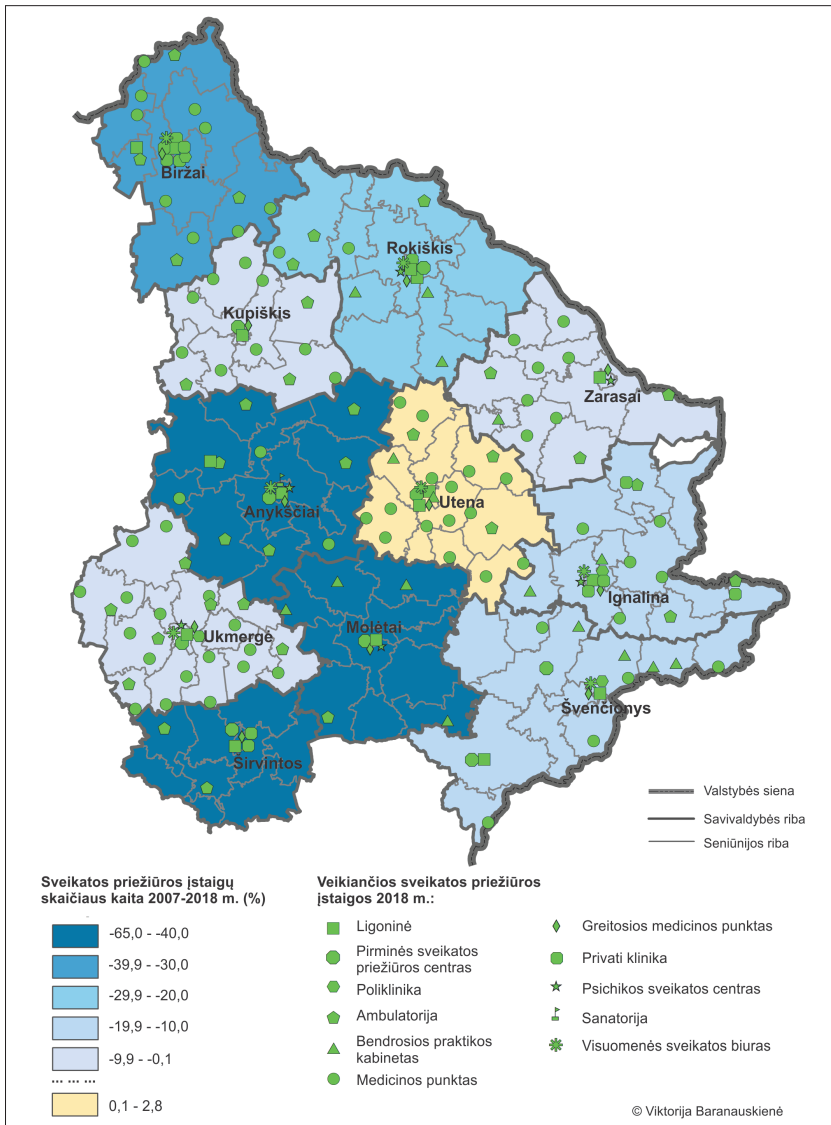
Detalesnė bendra visų asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių įstaigų 2007–2018 m. laikotarpio kaitos analizė parodė, kad pokyčiai visoje šalyje vyko netolygiai (3.3.2.1.3 pav.). Stabiliausios išliko trys savivaldybės (Neringos, Pagėgių ir Kazlų Rūdos), tačiau dvylikos metų bėgyje jos taip pat patyrė nedidelių pokyčių. Įstaigų skaičius didėjo trijuose didžiausiuose miestuose ir kitose pavienėse savivaldybėse. Tai siejama su gyventojų skaičiaus jose didėjimu bei šalia esančiose savivaldybėse panaikintų įstaigų ir paslaugų perkėlimu į jas. Didesnius nuostolius patyrė periferinės teritorijos ir tai daugiausia siejama su medicinos punktų uždarymu kaimiškose teritorijose bei dalies aukštesnio lygio paslaugų panaikinimu bei perkėlimu į didesnius miestus. Tai patvirtina jau minėtus anksčiau vykdytų tyrimų teiginius, kad seniūnijų centruose buvo panaikinta daug vietinių ambulatorijų (Kriaučiūnas

ir kt., 2016), o savivaldybių centruose vis labiau mažėja ligininėse suteikiamų paslaugų skaičius (kaip jau anksčiau minėtame pavyzdyje – Ignalinos ir Švenčionių r. sav. neliko gimdymo skyrių ir gyventojai priversti važiuoti į Vilnių, Uteną arba Višaginą) (Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas, 2019a).

3.3.2.1.3 pav. Asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių įstaigų kaita 2007–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Higienos instituto sveikatos..., 2007, 2018)

Šiaurės rytų Lietuvos RAS sveikatos priežiūros įstaigų tinklo pavyzdys. Pateikta kartoschema (3.3.2.1.4 pav.) iliustruoja ne tik asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių įstaigų kaitą 2007–2018 m. laikotarpiu, bet parodo ir sveikatos įstaigų tinklą 2018 m. Šiaurės rytų RAS. Pateikiami Higienos instituto ir įstaigų inventorizavimo duomenys nesutampa, kas rodo, kad skirtingai yra skaičiuojamos ir priskiriamos įstaigos, be to, tinklui pavaizduoti papildomai pateikiamos ir privačios klinikos bei sanatorijos (pvz., SPA (sveikatingumo) centras Anykščiuose). Išskirtame Šiaurės rytų RAS regione, teigiamas įstaigų pokytis yra tik Utenos r. sav. (2,8 proc.), kur analizuojamu laikotarpiu bendrai atsirado viena įstaiga (t. y. viso laikotarpio metu padaugėjo po vieną pirmojo ir antrojo lygio paslaugų ambulatorijas, vieną – pirmojo lygio paslaugos stacionarą, tačiau sumažėjo po vieną medicinos punktą ir ambulatoriją). Didžiausius pokyčius patyrė Širvintų r. (-65,0 proc. – sumažėjo 13 įstaigų), Anykščių r. (-46,7 proc. – sumažėjo 14 įstaigų), Molėtų r. (-44,0 proc. – sumažėjo 11 įstaigų) ir Biržų r. (-31,4 proc. – sumažėjo 11 įstaigų) savivaldybės. Didžioji dalis RAS daugiausiai prarado medicinos punktų, kurių iš 144 liko 83 (Širvintų r. sav. neliko nei vieno, o Molėtų r. sav. – tik vienas).

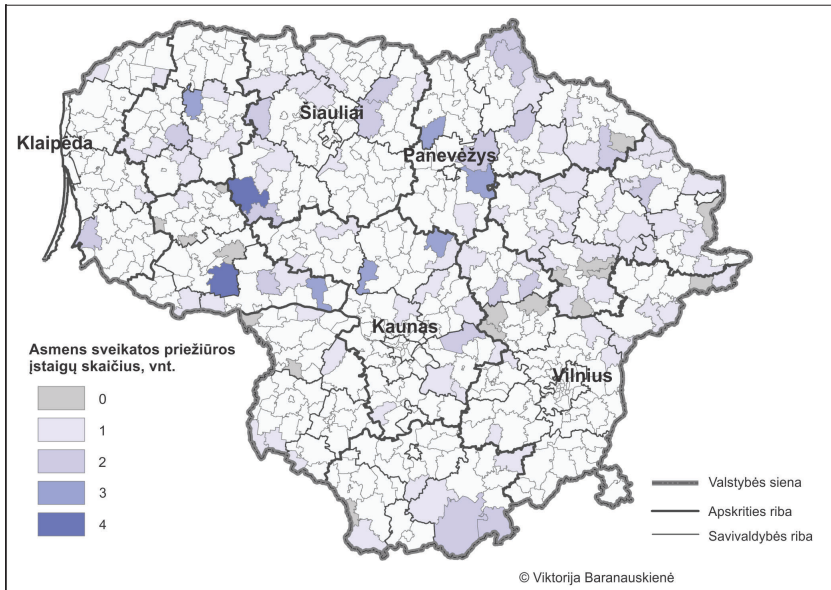
3.3.2.1.4 pav. Asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių įstaigų kaita 2007–2018 m. ir veikiančios sveikatos įstaigos 2018 m. Šiaurės rytų Lietuvos RAS (šaltinis: sudaryta autorės pagal Higienos instituto sveikatos..., 2007, 2018; VŠĮ „Nacionalinis mokymų...“, 2018; UAB „Saulės spektras, 2018c; Lietuvos Respublikos sveikatos..., 2018, 2019)

Pateiktoje kartoschemoje galima matyti, kad nors Šiaurės rytų RAS patyrė didelius asmens sveikatos priežiūros įstaigų nuostolius, tačiau jų tinklas yra gana plačiai išplėtotas, didesnę dalį seniūnijų turi bent po vieną sveikatos įstaigą. Tik yra kita problema – RAT seniūnijų administracijos darbuotojų apklausos duomenys parodė, kad dažniausiai kaimo gyvenviečių medicinos punktuose teikiama labai mažai paslaugų, darbo laikas yra ribotas ir atokesnėms gyvenvietėms nėra galimybių juos pasiekti.

Didesnės ir aukštesnio lygio sveikatos paslaugas teikiančios įstaigos koncentruojasi miestuose ir savivaldybių administraciniuose centruose, tačiau ir juose ne visada galima gauti reikiamų paslaugų, nes atvykstantys tam tikrų specialybių gydytojai dirba ne kasdien, o dalis paslaugų gaunama tik didžiuosiuose šalies miestuose (Kriaučiūnas ir kt., 2016, Pociūtė-Sereikienė, Baranauskienė ir Daugirdas, 2019a).

Asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių įstaigų skaičiaus pasiskirstymas RAT remiantis apklausos duomenimis. Asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių įstaigų tinklo analizė papildoma gautais RAT seniūnijų administracijos darbuotojų apklausos metu surinktais duomenimis (3.3.2.1.5 pav. ir 5.10 lentelė 5 PRIEDE). Papildomai gauti duomenys atskleidė, kad 2018 m. apie 86,3 proc. RAT veikė sveikatos priežiūros įstaigos. Taip pat tokioje kaip Didkiemio sen. (Šilalės r. sav.) sveikatos priežiūros įstaigos nėra, tačiau apklausos metu buvo pažymėta, kad teritorijoje dirba bendruomenės slaugytoja. Suprantama, galėjo pasitaikyti ir atvejų, kai respondentai skaičiavo ir medicinos punktus ir slaugytojos teikiamas mobilias paslaugas, todėl šių paslaugų tinklas vizualiai gerai išvystytas, tačiau juose nesuteikiamos visos sveikatos priežiūros paslaugos, nėra aukštesnio lygio paslaugų ir jie dirba ribotą darbo laiką ir ne kasdien, todėl ši paslauga nėra taip lengvai prieinama. Apklausos metu surinkti duomenys atskleidžia, kad sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių įstaigų tinklas yra gana plačiai paplitęs ir, kaip matoma kartoschemoje, problemiškesniausia yra Šiaurės rytų Lietuvos RAT, kur seniūnijoje veikia tik po vieną įstaigą (pvz., medicinos punktą) arba jų visai nėra (didesnis trūkumas matomas Molėtų ir Širvintų r. sav.). Taip pat surinkti duomenys parodė, kad didesnis sveikatos priežiūros įstaigų skaičius būdingesnis tankiau apgyventose seniūnijose (5.10 lentelė 5 PRIEDE). Nors vizualiai matoma, kad sveikatos priežiūros įstaigų tinklas yra gerai išvystytas, tačiau kitose apklausų dalyse viena iš dažniausiai minimų problemų buvo blogas sveikatos įstaigų pasiekiamumas (detalesnė analizė pateikiama 3.4. skyriuje).

Apibendrinus asmens sveikatos priežiūros įstaigų tinklo kaitos analizę galima teigti, kad asmens sveikatos priežiūros įstaigų skaičius mažėjo visoje šalyje, ypač periferinėse ir kaimiškose vietovėse, kurios patyrė didžiausius gyventojų mažėjimo nuostolius – jose mažėjo medicinos punktų ir ambulatorijų skaičius. Šiaurės rytų RAS pavyzdys rodo, kad nors sveikatos įstaigų tinklas vis dar yra plačiai išplėtotas, tačiau jų darbo laikas yra ribotas, o gyventojams yra sudėtinga pasiekti aukštesnio lygio sveikatos priežiūros įstaigų paslaugas, kurios koncentruojasi savivaldybių centruose arba didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Savaime suprantama, kad mažėjančio sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių įstaigų skaičiaus pasekmė yra ir mažėjantis lovų skaičius ligoninėse, ypač jų mažėja tuose regionuose, kur susitelkusi gana didelė vyresnio amžiaus gyventojų, kuriems dažniau tenka naudotis šiomis paslaugomis, dalis.

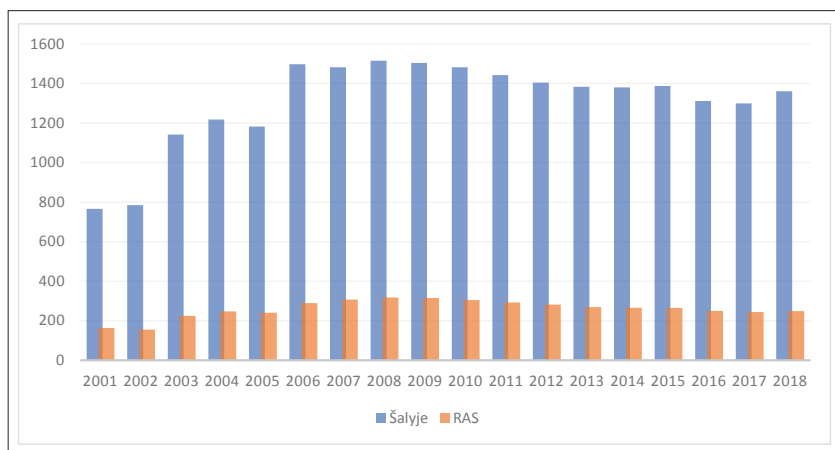

3.3.2.1.5 pav. Asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių įstaigų skaičiaus pasiskirstymas apklaustose RAT 2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

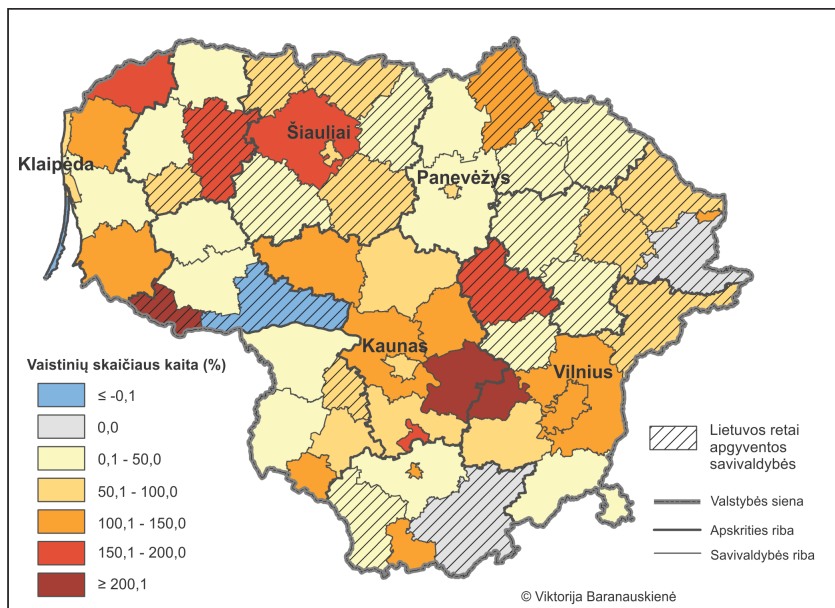
3.3.2.2. Vaistinės

Vaistinių skaičius ir jų paplitimas parodo šių įstaigų teikiamų paslaugų poreikį, o senėjančioje visuomenėje auga ir medikamentų vartojimo poreikis, kurio pasekmė – auganti vaistinių paklausa.

Vaistinių skaičiaus kaita. 2001–2018 m. vaistinių ir jų filialų skaičiaus kaita rodo, kad vaistinių skaičius šalyje išaugo 77,7 proc. (nuo 766 iki 1 361), taip pat vaistinių skaičius išaugo ir RAS (52,8 proc., nuo 163 iki 249) (3.3.2.2.1 pav.). Analizuojamu laikotarpiu 2008 m. vaistinių skaičius buvo didžiausias (šalyje išaugo iki 1 515, RAS – 318), tačiau atėjus pasaulinei ekonominei krizei šis skaičius pradėjo mažėti (nuo 2008 m. iki 2018 m. šalyje sumažėjo 10,2 proc., o RAS sumažėjo 21,7 proc.), todėl galima daryti prielaidą, kad dėl gerėjančios ekonominės padėties (galimybė įsigyti įvairių papildų) ir gyventojų amžiaus ilgėjimo, taip pat auga vaistinių poreikis. Kartoschemoje (3.3.2.2.2) matoma, kad vaistinių skaičius 2001–2018 m. laikotarpiu šalyje kito netolygiai. Aštuoniolikos metų bėgyje vaistinių skaičius svyravo, tačiau jų sumažėjo tik Jurbarko r. sav. (12,5 proc., nuo 16 iki 14, tačiau 2008 m. jų buvo net 27), nors didžiausias neigiamas pokytis buvo Neringos sav., tačiau šį pokytį sudėtinga vertinti, nes iš dviejų liko tik viena vaistinė. Toks pats vaistinių skaičius išliko Ignalinos ir Varėnos r. sav., o net daugiau nei šešis kartus jų skaičius padidėjo Elektrėnų sav. (nuo 2 iki 13), tačiau mažesnėse ir periferinėse savivaldybėse labai sudėtinga vertinti padidėjimą, nes didelį teigiamą pokytį gali turėti ir kelios vaistinės. Tačiau matoma tendencija, kad vaistinių

3.3.2.2.1 pav. Vaistinių ir jų filialų skaičiaus kaita 2001–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019I)

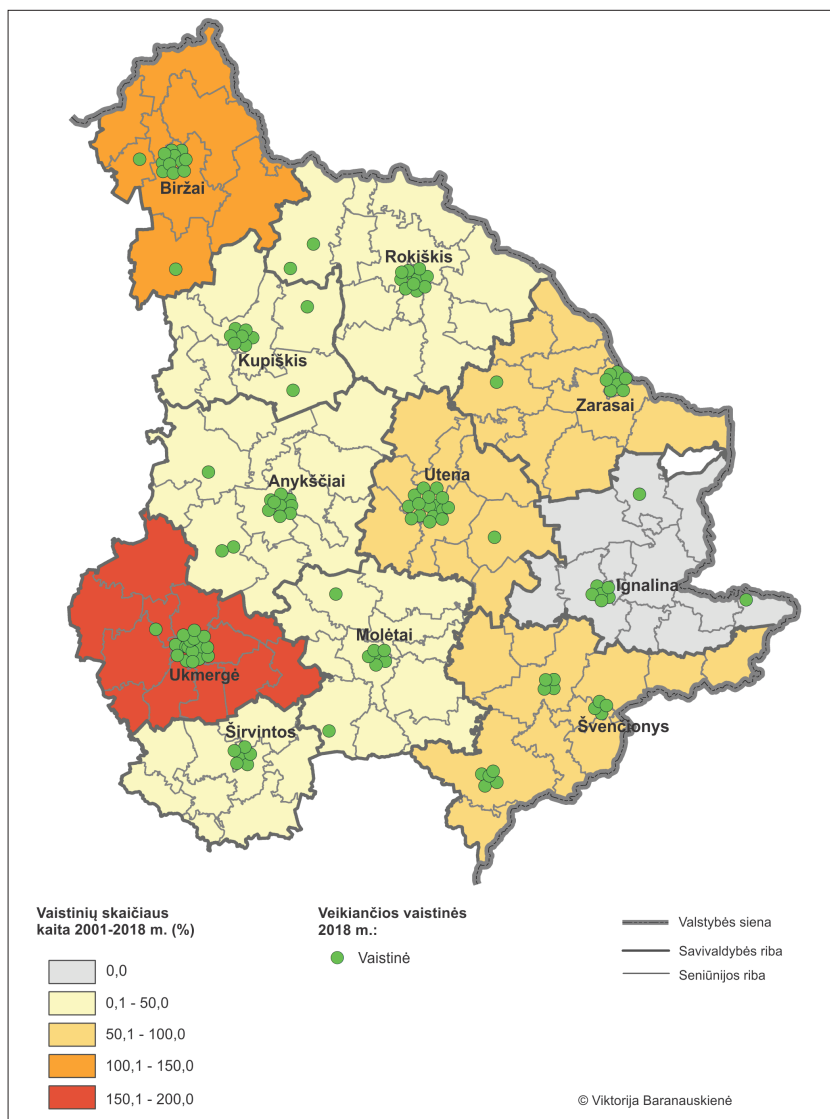

3.3.2.2.2 pav. Vaistinių ir jų filialų skaičiaus kaita savivaldybėse 2001–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019I)

skaičius ypač padidėjo didžiųjų miestų ir aplink juos esančiose savivaldybėse, kur yra susikonscentravę daugiausia šalies gyventojų.

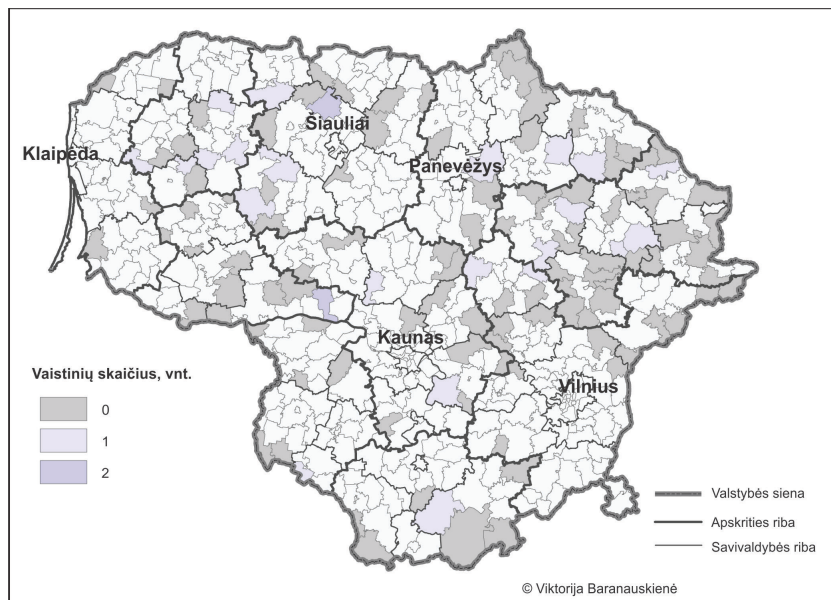
Šiaurės rytų Lietuvos RAS vaistinių tinklo pavyzdys. Detalesnė Šiaurės rytų RAS vaistinių skaičiaus analizė (3.3.2.2.3 pav.) parodo, kad 2001–2018 m. laikotarpiu 11-oje savivaldybių vaistinių skaičius padidėjo 56,8 proc. (nuo 81 iki 127, tačiau jų didžiausias skaičius 2008 m. siekė net 160 (po pasaulinės ekonominės krizės jų sumažėjo 20,6 proc.)). Detalesnė vaistinių tinklo analizė 2018 m. parodė, kad vaistinės

koncentruojasi miestuose (dažniausiai savivaldybių administraciniuose centruose), kuriuose jų yra net po kelias, ir tik po vieną vaistinę randama keliose didesnėse gyvenvietėse. Toks vaistinių tinklo išdėstymas parodo, kad jos sukonzentruotos ten, kur susitelkęs didžiausias gyventojų skaičius, tuo tarpu periferinėse kaimiškose teritorijose vaistinių nėra, todėl ir RAT seniūnijos administracijos darbuotojų apklausos metu buvo minima, kad vaistinės yra blogai pasiekiamos ir ypač sudėtinga jas pasiekti senyvo amžiaus gyventojams (detaliau analizuojama 3.4. skyriuje).

3.3.2.2.3 pav. Vaistinių skaičiaus kaita 2001–2018 m. ir veikiančių vaistinių tinklas 2018 m. Šiaurės rytų RAS (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019; UAB „Saulės spektras“, 2018b; Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija, 2019; VŠĮ „Nacionalinis mokymų...“, 2018)

Vaistinių skaičiaus pasiskirstymas RAT remiantis apklausos duomenimis. Vaistinių tinklo analizė papildoma gautais RAT seniūnijų administracijos darbuotojų apklausos metu surinktais duomenimis (3.3.2.2.4 pav. ir 5.10 lentelė 5 PRIEDE). Papildomai gauti duomenys atskleidė, kad 2018 m. apie 19,4 proc. RAT veikė vaistinių. Kalbant apie sveikatos paslaugas teikiančių įstaigų infrastruktūros išvystymą, vaistinės pasižymi prasčiausiu tinklo išplėtojimu kaimiškose teritorijose, nes vaistinės koncentruojasi tik didesnėse RAT gyvenvietėse (tankiau apgyventose RAT), kur gali aptarnauti didesnę vartotojų skaičių.

3.3.2.2.4 pav. Vaistinių skaičiaus pasiskirstymas apklaustose RAT 2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

Apibendrinus vaistinių skaičiaus kaitos ir jų tinklo ypatumus galima teigti, kad vaistinių skaičius ir jų tinklas stipriai priklausomas ne tik nuo gyventojų skaičiaus ar kitų demografinių veiksnių (amžiaus ar kt.), bet ir nuo šalyje tuo metu vyraujančios ekonominės situacijos. Vaistinių tinklas nėra plačiai pasklidęs, daugiausia jų koncentruojasi miestuose (itin didelis vaistinių skaičius koncentruojasi didesniuose miestuose) bei retais atvejais didesnėse gyvenvietėse, todėl vaistinių teikiamas paslaugas yra sudėtinga pasiekti periferinėms savivaldybių teritorijoms.

Apibendrinus sveikatos priežiūros įstaigų tinklo ypatumus galima teigti, kad didžiausius neigiamus pokyčius patyrė asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikiančios įstaigos, kurių skaičius ir tinklas stipriai susitraukė, ypač periferinėse

kaimiškose vietovėse (t. y. kaimiškose vietovėse ypač sumažėjo medicinos punktų skaičius). Nors gali atrodyti, kad asmens sveikatos priežiūros įstaigų tinklas plačiai paplitęs, tačiau kaimiškų teritorijų gyventojai susiduria su ribotu jų prieinamumu, nes medicinos punktuose teikiama mažiau paslaugų ir jos veikia labai ribotą laiką. Taip pat mažėja įstaigų, teikiančių aukštesnio lygio paslaugas arba mažėja paslaugų spektras jose ir savivaldybių administraciniuose centruose ar kituose miestuose ir gyventojai yra priversti važiuoti į didžiuosius miestus. Dėl sumažėjusio sveikatos įstaigų skaičiaus, sumažėjo ir lovų skaičius ligoninėse, ypač tose teritorijose, kur daugiau vyresnio amžiaus gyventojų, kuriems vis dažniau tenka naudotis tomis paslaugomis. Analizuojamu laikotarpiu teigiamus pokyčius patyrė tik vaistinės, kurių skaičius stipriai išaugo, tačiau ši verslo šaka yra labai priklausoma nuo vyraujančios pasaulinės ir šalies ekonominės situacijos. Galiausiai tyrimo rezultatai parodė, kad vaistinių tinklas nėra išplėtotas neurbanizuotose teritorijose ir didžiausias vaistinių skaičius telkiasi miestuose, tad vaistinių teikiamos paslaugos tampa vis sunkiau pasiekiamos savivaldybių periferijose gyvenantiems gyventojams, ypač senyvo amžiaus gyventojams.

3.3.3. Kultūros įstaigų tinklo kaita

Kultūra yra vienas iš stiprių ekonominės veiklos variklių, o kaimo vietovėse kultūros veiklų skatinimas ir atkūrimas prisideda prie teritorijos tvarumo ir jos potencialo augimo (Europos Komisija, 2018). Lietuvoje kultūros įstaigoms yra skiriamas gana didelis dėmesys. 2010 m. buvo patvirtintos „Lietuvos kultūros politikos gairės“ (Lietuvos Respublikos Seimas, 2010), kuriose vienas iš pagrindinių aspektų buvo susijęs ne tik su kultūros sektoriaus finansavimu gauti ES struktūrinių fondų lėšas, bet ir su kultūros paslaugų prieinamumu bei kokybe. Prieinamumas buvo suvokiamas kaip fiziškai gyventojui prieinamas kultūros įstaigos infrastruktūros taškas, teikiantis tokias kultūros paslaugas, kurios tenkintų jo poreikius, o kokybė siejama su tolygiu kokybiškų kultūros paslaugų įvairovės pasiekiamumu (Šarūnas ir kt., 2018, p. 48). Apibendrinus galima būtų teigti, kad siekiama gyventojams užtikrinti tolygų įvairių kultūros įstaigų tinklo paskirstymą (t. y. norint užtikrinti sėkmingą politikos įgyvendinimą siekiama sumažinti kultūros paslaugų vartojimo atotrūkį tarp skirtingų vietovių gyventojų (Šarūnas ir kt., 2018, p. 48)). Taigi, tiek anksčiau analizuotų viešai teikiamų paslaugų (pvz., jau prieš tai analizuotose švietimo ir sveikatos), tiek ir kultūros paslaugų teikime svarbų vaidmenį atlieka vietos valdžia, kuri ir planuoja kultūros paslaugas vietos lygmeniu (t. y. yra atsakinga už kultūros įstaigų infrastruktūros plėtrą). Disertacijoje detaliai kultūros įstaigų tinklo analizei pasirinktos pagrindinės įstaigos – kultūros centrai ir savivaldybių viešosios bibliotekos, kurios veikia kaip vienas iš pagrindinių traukos centrų, suburiančių

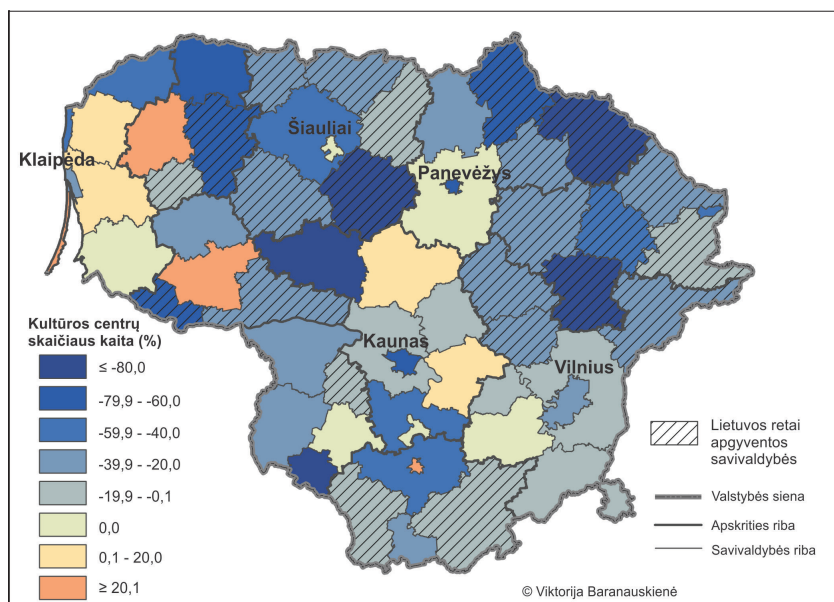
periferijos gyventojus, o muziejai detaliai neanalizuojami, jų tinklas pateikiamas tik kartu su kitomis įstaigomis ir įmonėmis bendrai aptariant surinktus duomenimis RAT seniūnijos administracijos darbuotojų apklausos metu.

3.3.3.1. Kultūros centrai

Kultūros centras per sociokultūrinės, edukacinės ir kitas funkcijas padeda gyventojams prisitaikyti prie nuolat besikeičiančių sąlygų, įsiliejant į visavertį visuomenės gyvenimą bei įveikiant tiek socialinę, tiek ir kultūrinę atskirtį, ir taip jis tampa bendruomenės centru (Matulis, 2006).

Kultūros centrų skaičiaus kaita. Kultūros centrų skaičiaus 2001–2018 m. laikotarpio analizė parodė, kad šalyje įstaigų skaičius sumažėjo apie 30,9 proc. (nuo 957 iki 654). Kultūros centrų skaičius reikšmingai sumažėjo RAS (-40,2 proc., nuo 410 iki 245). RAS kultūros centrų skaičiaus sumažėjimas siejamas su kaimiškų vietovių kultūros centrų padalinių (filialų) likvidavimu. Kartoschemoje (3.3.3.1.1 pav.) matoma, kad šalyje kultūros centrų tinklas kito netolygiai. Teigiamas pokytis matomas tik aštuoniose savivaldybėse, kuriose padaugėjo tik po vieną įstaigą (Alytaus mieste kultūros centras statistikoje pradėjo figūruoti tik nuo 2006 m.), didesnis naujai priskaičiuojamų įstaigų skaičius fiksuojamas tik Plungės r. (nuo 13 iki 16) ir Tauragės r. (nuo 18 iki 22) savivaldybėse. Kartoschemoje matoma, kad aplink didžiausius miestus fiksuojami mažesni neigiami pokyčiai (arba net teigiami), o pačiuose miestuose kultūros centrų skaičius sumažėjo, tad galima daryti prielaidą, kad tam įtakos turi mieste atsiradę nauji kultūros traukos centrai (prekybos centrai, galerijos ir kt.), taip pat teatrai, kino salės ir kita, kurie taip pat atlieka kultūrinę ir gyventojų laisvalaikio užimtumo veiklą. Taip pat sumažėjimą galėjo nulemti vykdomi įvairūs kultūriniai projektai, kuriais užsiima pati savivaldybė arba jie yra valstybinio lygmens (neperleidžiant veiklą vien tik kultūros centrams) (pvz., Kaunas 2022 Europos kultūros sostinė), taip pat dažnu atveju kultūriniam projektui suburiama nauja komanda bei dažnai kultūros įstaigų vaidmenį ne tik mieste, bet ir kaimiškose vietovėse perima bendruomenių centrai. Kaimiškų įvairių bendruomenių ir vietos veiklos grupių veikla (VVG) aktyviai remiama per „Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 m. programos“ „Parama VVG veiklai ir gyventojų aktyviniui“ priemonę ir pagal pateikiamus Nacionalinės mokėjimo agentūros duomenis šiai veikla buvo skirta 22 205 656,36 Eur (Nacionalinė mokėjimo agentūra, 2021). Taip pat per šios programos „Parama investicijoms į visų mažos apimties infrastruktūrą“ priemonę skirta 35 227 451,00 Eur, iš kurių dalis pinigų skiriama ne tik viešos infrastruktūros, kelių, šaligatvių, apšvietimo gerinimui ar sporto aikštelių įrengimui, bet ir kultūros pastatų atnaujinimui (modernizavimui), kitų pastatų (tokių kaip mokyklų) pritaikymas kultūrinei veiklai, laisvalaikio salių pritaikymui bendruomenių poreikiams ir pan. (Nacionalinė mokėjimo agentūra, 2021). Akivaizdu, kad remiamos bendruomenės ir jų

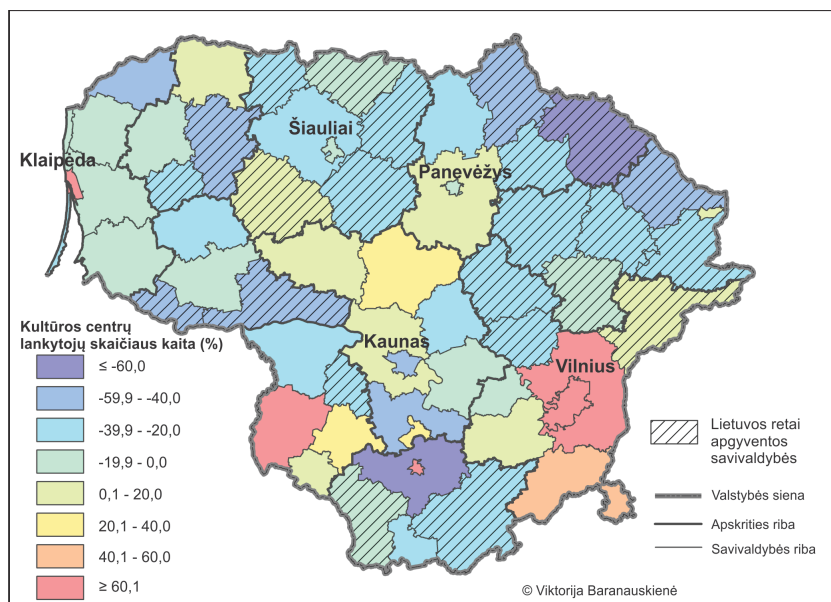
veiklos aktyviai veikia ir perima kultūros centrų teikiamas paslaugas. Visų šių pokyčių įtaka kultūros paslaugų pasiekiamumui silpnai atspindima statistinėse duomenų bazėse ir reikalautų atskiro tyrimo, nors jų įtaka neabejotina. Bendruomenių centrų gausą, jų platų tinklo pasklidimą rodo ir S. Ščerbinskaitės atlikti tyrimai, kur nurodoma, kad 2020 m. veikė 1 887 kaimo bendruomeninės organizacijos, o viena bendruomenė dažnai plačiai vykdo savo veiklą net keliolikoje kaimo gyvenviečių (Ščerbinskaitė, 2020, p. 320–321). Galimai dėl įvairių organizacijų perimamų kultūros centrų veiklų, kultūros centrų įstaigų skaičiumi labiausiai nukentėjo Radviliškio r. (-85,7 proc., nuo 28 iki 4), Molėtų r. (-88,9 proc., nuo 9 iki 1), Kalvarijos (-91,7 proc., nuo 12 iki 1), Raseinių r. (-95,8 proc., nuo 24 iki 1) ir Rokiškio r. (-96,2 proc., nuo 26 iki 1) savivaldybės. Taigi, apibendrinus matoma, kad geresnė kultūros įstaigų situacija išliko Vakarų ir Vidurio Lietuvoje, teritorijose, pasižyminčiose ne tokiu sparčiu gyventojų mažėjimu, bei Pietų Lietuvoje (pasienio savivaldybėse).

3.3.3.1.1 pav. Kultūros centrų tinklo kaita savivaldybėse 2001–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentą, 2019m)

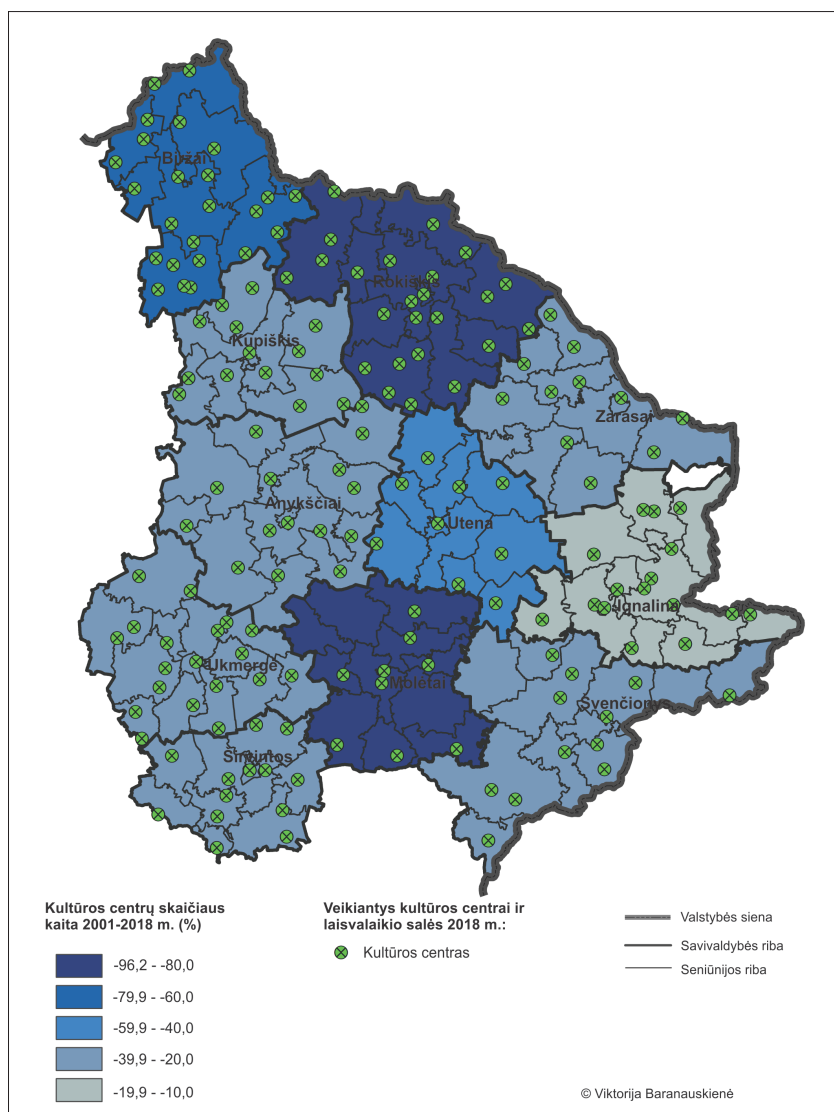
Kultūros centrų lankytojų skaičiaus kaita. Kultūros centrų lankytojų skaičius parodo kultūros centrų paklausą. Tačiau jų skaičiaus pokytį yra sudėtinga vertinti, nes lankytojų skaičiaus sumažėjimas priklauso ne tik nuo gyventojų skaičiaus mažėjimo, bet ir nuo paties kultūros centrų skaičiaus, nes mažėjant jų skaičiui mažėja ir lankytojų skaičius juose, nes daugeliui gyventojų (ypač periferinių, kaimiškų teritorijų) tampa sudėtinga nuvykti į kitą kultūros centrą. Be to, kultūros centrų lankytojų skaičius priklauso ir nuo pačios įstaigos vykdomos veiklos, organizuojamų renginių skaičiaus, renginių paskirties tam tikrai auditorijai. Todėl šiame darbe aptariamos tik bendrosios šalyje

vyraujančios kultūros centrų lankytojų tendencijos. Kartoschemoje (3.3.3.1.2) matoma, kad šalyje kultūros centrų lankytojų skaičius kito netolygiai. Bendrai visoje šalyje lankytojų skaičius sumažėjo neryškiai, tik 10,7 proc., o RAS lankytojų sumažėjo net trečdaliu (-33,3 proc.). RAS kultūros centrų lankytojų skaičiaus sumažėjimas siejamas su visomis jau anksčiau minėtomis priežastimis. Pavyzdžiui, kaimiškose teritorijose aktyviai veikia kaimo bendruomenės, kurios didžia dalimi užsiima gyventojų kultūrine veikla. Aiškiai matoma, kad kultūros centrų lankytojų ypač pagausėjo Pietryčių ir Pietvakarių Lietuvoje, Vidurio Lietuvoje bei Vilniaus ir Klaipėdos miestuose, kur lankytojų skaičius padidėjo dvigubai ar trigubai, o Alytaus mieste didelis teigiamas pokytis siejamas su naujai atsiradusiu kultūros centru. Didesni neigiami pokyčiai pastebimi Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvoje bei Žemaitijos RAS. Remiantis kultūros centrų savivaldybių veiklos ataskaitomis (Lietuvos nacionalinis kultūros..., 2019) galima daryti prielaidą, kad kai kurių savivaldybių kultūros centrų lankytojų skaičiaus pagausėjimas gali būti siejamas ir su padidėjusia renginių įvairove (vis dažniau į periferines teritorijas atvyksta įvairių teatrų kolektyvai, rodomi filmai ir pan.). Apibendrinus kultūros centrų lankytojų skaičiaus kaitą, galima teigti, kad didelėje dalyje periferinių teritorijų ir toliau mažės lankytojų skaičius dėl likviduojamų įstaigų ir kitų organizacijų perimamų kultūros veiklų, tačiau vykdant aktyvią ir paklausią veiklą centruose lankytojų skaičių galima išlaikyti bent jau pastovų. Suprantama, kad didžiausiais lankytojų skaičiaus rodikliais pasižymės pagrindiniai išskirtiniai didieji miestai (Vilnius – kaip sostinė, Klaipėda kaip uostamiestis), jei kultūrinė veikla bus neperleista kitoms organizacijoms.

3.3.3.1.2 pav. Kultūros centrų lankytojų skaičiaus kaita savivaldybėse 2001–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019n)

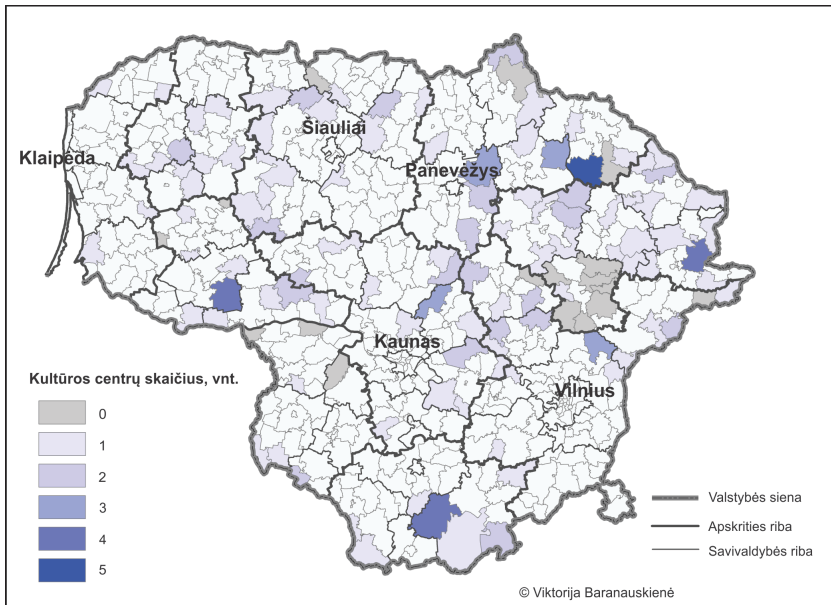
Šiaurės rytų Lietuvos RAS kultūros centrų tinklo pavyzdys. Atliekant Šiaurės rytų RAS kultūros centrų inventorizaciją 2018 m. paaiškėjo, kad Lietuvos statistikos departamento ir Kultūros centrų (Lietuvos nacionalinis kultūros..., 2019) pateikiama informacija nesutampa (3.3.3.1.3 pav.). Kultūros centrų internetiniuose puslapiuose galima rasti didesnę skaičių veikiančių įstaigų nei statistikos departamento pateikiamoje duomenų bazėje, todėl galima daryti prielaidą, kad kultūros centrai neatnauja savo informacijos, tačiau patikrinus informaciją ir rekvizitus

3.3.3.1.3 pav. Šiaurės rytų Lietuvos RAS kultūros centrų skaičiaus kaita 2001–2018 m. ir veikiančių kultūros centrų ir laisvalaikio salių tinklas 2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019m; Lietuvos nacionalinis kultūros..., 2019, UAB „Saulės spektras“ 2018a)

(UAB „Saulės spektras“, 2018a; UAB „Verslo žinios“, 2018) internetiniuose puslapiuose visos įstaigos žymimos kaip veikiančios. Taip pat pasitaikė atvejų, kai statistikos departamentas fiksavo didesnę įstaigų skaičių (pvz., daroma prielaida, kad Ignalinos r. sav. buvo priskaičiuojamos ir sporto įstaigos). Detalesnė Šiaurės rytų RAS analizė parodė, kad visose savivaldybėse kultūros įstaigų skaičius mažėjo, ypač Rokiškio r. ir Molėtų r. savivaldybėse. Tačiau statistikos departamento duomenų bazėje fiksuojama, kad savivaldybėje veikia tik viena įstaiga, nors realiai jų tinklas buvo daug didesnis (veikė devyni kultūros centrai, tiek pat kiek ir 2001 m. pagal statistikos departamento duomenis). Statistikos nesutapimas taip pat gali būti siejamas su tuo, kad kitose gyvenvietėse fiksuojami tik ten dirbantys meno vadovai ir veikiančios bendruomenių ar laisvalaikio salės (laisvalaikio salės priklauso savivaldybės nuosavybei), o ne atskiros kultūros centrų įstaigos, o Videniškių k. (Videniškių sen.) veikia Videniškių laisvalaikio salė (laisvalaikio salių yra ir daugiau, pvz., Toliejuose (Čiulėnų sen.)), kuri priskiriama Molėtų kultūros centrui, todėl oficialiai Molėtų r. sav. veikia vienas kultūros centras. Kitose savivaldybėse laisvalaikio salės įtrauktos į kultūros centrų įstaigas (pvz., Kupiškio r. sav. jos yra net šešios ir priskaičiuojamos net ir statistikos departamento puslapyje). Panaši statistikos fiksavimo padėtis yra ir su Rokiškio r. sav. kultūros centrais. Būtina paminėti, kad inventorizuojant veikiančius kultūros centrus Širvintų r. sav., buvo minima, kad Modžiukų (Jauniūnų sen.) ir Motiejūnų (Širvintų sen.) kultūros centrų padaliniai laikinai nedirba. Kartoschemoje (3.3.3.1.3) galima aiškiai matyti, kad kultūros centrų ir jų įstaigų tinklas yra plačiai paplitęs ir vis dar didelė dalis seniūnijų turi po kultūros centrą ar su kultūros veikla susijusią įstaigą (pvz., laisvalaikio sales, kuriose veiktas vykdo kultūros centrų darbuotojai).

Kultūros centrų skaičiaus pasiskirstymas RAT remiantis apklausos duomenimis. Kultūros centrų tinklo analizė papildoma gautais RAT seniūnijų administracijos darbuotojų apklausos metu surinktais duomenimis (3.3.3.1.4 pav. ir 5.10 lentelė 5 PRIEDE). Papildomai gauti duomenys atskleidė, kad 2018 m. apie 80 proc. RAT veikė kultūros centrai. Didžiausioje RAT dalyje buvo po vieną kultūros centrą (62,9 proc.), o didžiausias jų skaičius siekė net penkis (Kamajų sen., Rokiškio r. sav.) (gauti duomenys tik patvirtina, kad inventorizuojant kultūros centrus nebuvo suklysta, kai tuo tarpu statistikos departamento duomenimis visoje Rokiškio r. sav. registruojama tik vienas kultūros centras). Palyginus Molėtų r. sav. duomenis, matoma, kad tik vienoje seniūnijoje buvo pažymėtas kultūros centras. Respondentas Videniškių laisvalaikio salę (Videniškių sen.) priskyrė prie kultūros centrų, tačiau kitose seniūnijose salės kultūros įstaigomis nebuvo įvardinamos. Išanalizavus gautus duomenis matoma, kad didesnis kultūros centrų skaičius būdingas tankiau apgyventoms seniūnijoms. Kartoschemoje galima išvelgti, kad didesniu kultūros centrų įstaigų skaičiumi daugiausia pasižymi Šiaurės rytų ir Vidurio bei pavienės kitos RAT.

3.3.3.1.4 pav. Kultūros centrų skaičiaus pasiskirstymas apklaustose RAT 2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

Apibendrinus kultūros centrų skaičiaus kaitą ir jų tinklo paplitimą galima teigti, kad kultūros centrų ir jų lankytojų skaičius mažėja. Tačiau oficialiai pateikiama statistika nesutampa su realiu kultūros centrų ar jų įstaigų tinklu. Kultūros įstaigų darbuotojai dažnai veiklas vykdo laisvalaikio salėse, bendruomenės centruose, tačiau net ne visos jų patalpos yra fiksuojamos oficialioje statistikoje ar pačių kultūros centrų įstaigų. Taigi galima daryti prielaidą, kad kultūros veiklos plačiai vykdomos šalies regionuose ir gyventojai turi kultūrinei veiklai skirtas patalpas, tačiau vis daugiau veiklų perima kitos organizacijos (pvz., bendruomenių centrai ir kt.), o lankytojų skaičius priklauso nuo statistikos fiksavimo metodo bei oficialiai figūruojančio kultūros centrų įstaigų skaičiaus, ir, žinoma, nuo kultūros centrų organizuojamų veiklų (renginių) skaičiaus ir jų patrauklumo, nuo gyventojų aktyvumo ir tam skiriamos dėmesio iš savivaldybės pusės. Apibendrinus kultūros centrų kaitą, galima teigti, kad labai sudėtinga įvertinti tikrąją šalies situaciją, nes pateikiami oficialūs statistikos duomenys neatitinka tikrovės. Realūs pokyčiai nėra tokie neigiami, kaip galima būtų spręsti vien iš šios statistinės informacijos.

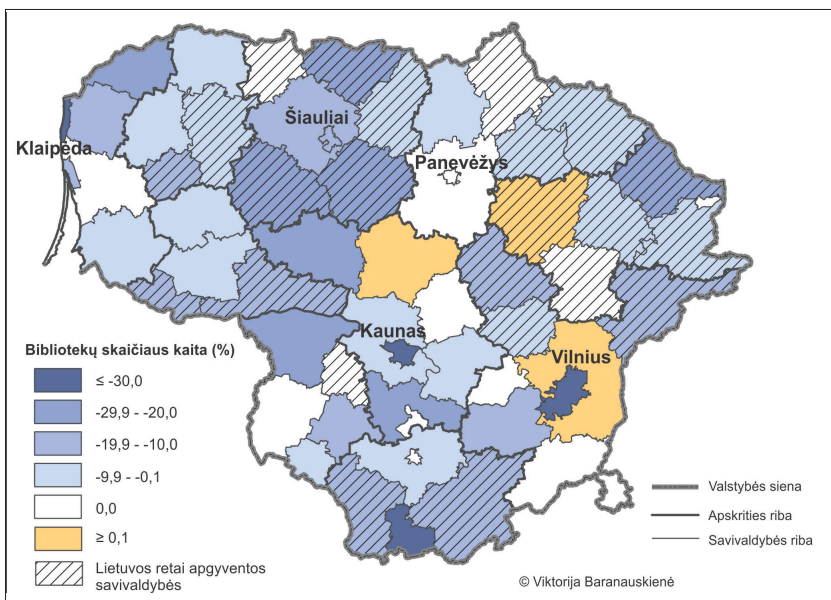
3.3.3.2. Viešosios bibliotekos

Viena iš pagrindinių įstaigų, teikiančių kultūros paslaugas plačiai visuomenei, yra biblioteka. Bibliotekos perėjo ilgą raidos etapą ir šiuo metu suvokiamos ne tik kaip kultūros įstaigos, bet ir kaip švietimo bei informacijos įstaigos (Lietuvos Respublikos

Seimas, 1995). „Tuštėjantys kaimai – įsisenėjusi šalies opa, tačiau nelieta traukos objektų ir ten gyvenantiems asmenims. Periferijoje nedaug susibūrimo vietų, o biblioteka visais laikais buvo atviriausia ir tolerantiškiausia vieta įvairaus amžiaus, socialinių sluoksnių ir pomėgių lankytojams“ (Lietuvos nacionalinės Martyno..., 2020).

Savivaldybių viešųjų bibliotekų skaičiaus kaita. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos duomenimis, 2018 m. šalyje veikė 2 402 bibliotekos, iš jų 60 savivaldybių viešosioms bibliotekoms priklausė 1 176 filialai ir 54 paslaugų punktai miestuose ir kaimuose (Lietuvos nacionalinės Martyno..., 2020). Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka minint Lietuvos tūkstantmetį atliko gana detalią vienuolikos metų bibliotekų skaičiaus kaitos analizę, kur pažymima, kad per 2008–2018 m. laikotarpį šalyje bibliotekų skaičius sumažėjo apie 16 proc. (kasmet vidutiniškai likviduojama apie 43 bibliotekas), o sparčiausiai sumažėjo savivaldybių viešųjų bibliotekų kaimo filialų (-83 filialai), lėčiau nyko miestų filialai (-24) ir vaikų skyriai (-4), tačiau pabrėžiama, jog liūdniausia, kad sumažėjo savivaldybės viešųjų bibliotekų filialų, aptarnaujančių mokyklų bendruomenes – net apie 52,9 proc. (nuo 131 iki 62) (Lietuvos nacionalinės Martyno..., 2020, p. 9). Suprantama, jog tam įtakos turėjo bendrojo ugdymo mokyklų reorganizavimas ar likvidavimas.

Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2001–2018 m. laikotarpiu bendrasis viso tinklo bibliotekų skaičius sumažėjo 34,7 proc. (nuo 3 678 iki 2 402) (Lietuvos statistikos departamentas, 2019), tačiau detalesnė bibliotekų skaičiaus kaitos analizė atliekama remiantis Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo 2005–2018 m. laikotarpio bibliotekų ataskaitų duomenimis. Bendroji visų šalies bibliotekų tinklo 2005–2018 m. duomenų analizė parodė, kad bendrasis bibliotekų skaičius sumažėjo 20,5 proc. (nuo 3 020 iki 2 402), o detalioje disertacijoje analizuojamų savivaldybių viešųjų bibliotekų skaičius pasikeitė nuo 1 371 iki 1 236 (-9,8 proc.), tuo tarpu RAS jų skaičius sumažėjo nuo 553 iki 497 (-10,1 proc.) ir daugiausia sumažėjo bibliotekų kaimo vietovėse (Lietuvos nacionalinė Martyno..., 2006, 2019). Pateiktoje kartoschemoje (3.3.3.2.1) matoma, kad savivaldybių viešųjų bibliotekų skaičius kito netolygiai. Bibliotekų skaičius padidėjo tik Vilniaus r. (2,4 proc. (nuo 42 iki 43)), Kėdainių r. (2,6 proc. (nuo 39 iki 40)) ir Anykščių r. (13,6 proc. (nuo 22 iki 35)) savivaldybėse, o stabilus bibliotekų skaičius išliko penkiolikoje savivaldybių. Didžiausia dalis likviduotų bibliotekų buvo Palangos m. (-66,7 proc., nuo 3 iki 1) ir Druskininkų (-42,9 proc., nuo 7 iki 4) sav., tačiau jas sudėtinga vertinti, nes pradinis bibliotekų skaičius buvo nedidelis. Taip pat didelė uždarytų bibliotekų dalis buvo Vilniaus m. (-33,3 proc., nuo 27 iki 18) ir Kauno m. (-32,3 proc., nuo 31 iki 21) savivaldybėse. Suprantama, kad pagrindinė šių savivaldybių, ypač Vilniaus ir Kauno miestų, bibliotekų uždarymo priežastis buvo ta, kad miestuose veikia pagrindinės šalies ir aukštųjų mokyklų bibliotekos, kurios pritraukia didesnę skaičių paslaugų vartotojų.

3.3.3.2.1 pav. Savivaldybių viešųjų bibliotekų skaičiaus kaita 2005–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos nacionalinė Martyno..., 2006, 2019)

Savivaldybių viešųjų bibliotekų tinklo pavyzdys Šiaurės rytų Lietuvos RAS. Detalesnė Šiaurės rytų RAS viešųjų bibliotekų skaičiaus analizė 2005–2018 m. parodė (3.3.3.2.2 pav.), kad šiame išskirtame regione bibliotekų skaičius sumažėjo 6,8 proc. (3.3.3.2.1 lentelė). Didžiausią viešųjų bibliotekų dalį prarado Zarasų (-26,1 proc., nuo 23 iki 17), Švenčionių (-16,7 proc., nuo 24 iki 20) ir Ukmergės (-12,1 proc., nuo 33 iki 24) r. savivaldybės. Didžiausią skaičių bibliotekų 2018 m. turėjo Rokiškio r. sav., net 38 bibliotekas. Kartoschemoje (3.3.3.2.2 pav.) matoma, kad savivaldybių viešųjų bibliotekų tinklas yra plačiai paplitęs ir labai didelė dalis seniūnijų savo teritorijoje turi net po kelias bibliotekas. Taip pat pastebėta, kad nemaža dalis kaimo bibliotekų yra įsikūrusios kartu su kitomis įstaigomis (pvz., seniūnijų administracijos įstaigomis, pašto skyriais, kultūros centrais ir pan.). Bibliotekų tinklas plačiai paplitęs, nes jose įrengtos viešojo interneto naudojimosi paslaugos, kuo dažniausiai ir naudojasi vietos gyventojai, nes ne visi tokias galimybes turi namuose. Būtina paminėti, kad Biržų r. sav. iš 27 veikiančių bibliotekų 6 veikia tik kaip knygų išdavimo punktai ir tik tam tikru darbo grafiku (pvz., tik numatytą vieną dieną kas antrą savaitę). Be to, inventorizuojant bibliotekas pastebėta, kad dalis bibliotekų laikinai neveikia (gana didelė dalis jų laikinai neveikia jau kelerius metus), pvz., Švenčionių r. sav. bibliotekos, esančios Jekeliuose, Kaltanėnuose, Labanore, Mėžionėliuose ir Sariuose, Širvintų r. sav. – bibliotekos, esančios Družuose, Juodiškėse, Medžiukuose, Motiejėnuose ir Zibaluose. Platus savivaldybių viešųjų bibliotekų tinklas paskatino detaliau išanalizuoti Šiaurės rytų Lietuvos RAS bibliotekų paslaugų naudotojus (3.3.3.2.1 lentelė).

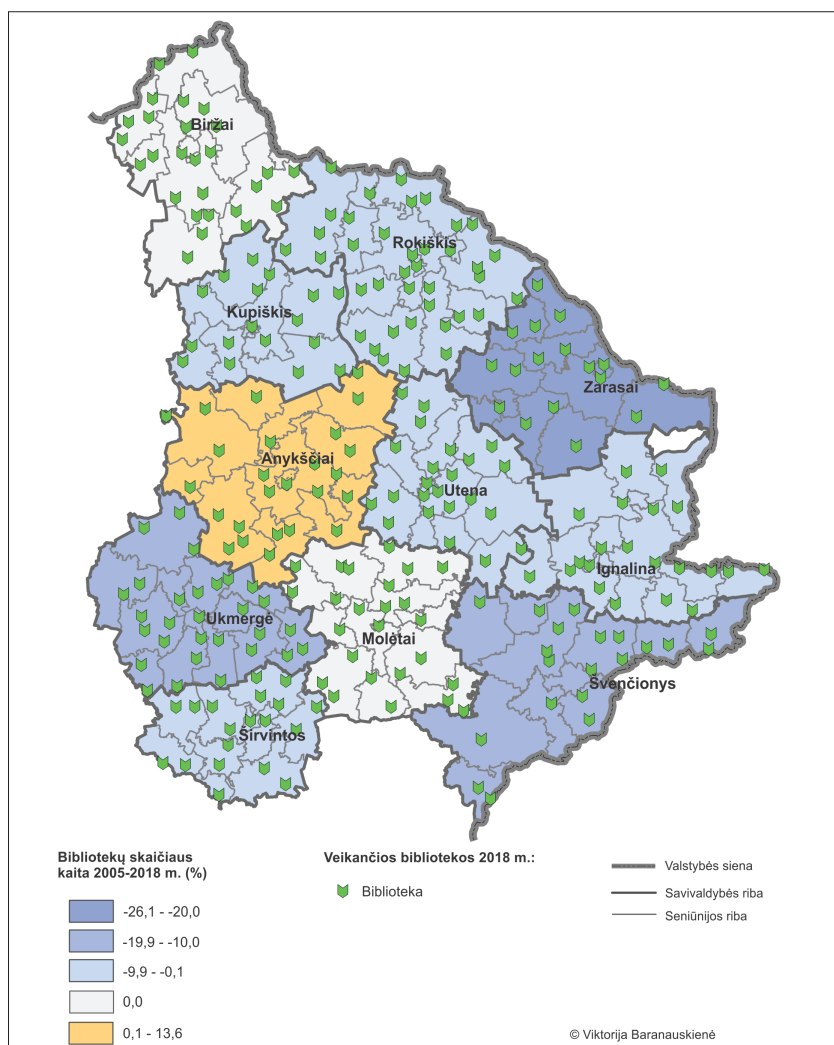
Gautų duomenų analizė parodė, kad vidutiniškai tūkstančiui savivaldybės gyventojų 2018 m. tenka apie 0,8 bibliotekos (2005 m. – 1,1), o apie 22,0 proc. visų gyventojų sudaro bibliotekų vartotojai (2005 m. jų buvo beveik du kartus daugiau – 41,8 proc.). Gauti duomenys atkleidė, kad 2018 m. kiekvienai bibliotekai vidutiniškai atiteko apie 288,1 registruotų vartotojų (2005 m. jų buvo net 381,1), o kiekvienas vartotojas per metus vidutiniškai apsilanko 20,4 karto (2005 m. šis rodiklis vidutiniškai siekė 18,8 karto, tačiau būtina pabrėžti, kad bibliotekos lankytojas neprivalo būti registruotas vartotojas), per metus vidutiniškai kiekvienoje bibliotekoje apsilanko apie 5 870,0 lankytojų (2005 m. – 7 147,3) arba kasdien kiekviena biblioteka sulaukia vidutiniškai apie 16,6 lankytojo (2005 m. – 20,2). Detalesnė bibliotekų paslaugų naudotojų pokyčių analizė visos šalies mastu neatliekama, nes Lietuvos nacionalinės bibliotekos duomenimis (Lietuvos nacionalinė Martyno..., 2020) 2008–2018 m. laikotarpiu bendras savivaldybių bibliotekų tinklo registruotų vartotojų skaičius sumažėjo tik apie 10,5 proc. (t. y. vienai savivaldybės viešajai bibliotekai vartotojų skaičius vidutiniškai pasikeitė nuo 449 iki 438, o gauti duomenys parodo, kad Šiaurės rytų RAS tas skaičius yra daug mažesnis – apie 288).

3.3.3.2.1 lentelė. Savivaldybių viešųjų bibliotekų vartotojų ir lankytojų skaičius Šiaurės rytų Lietuvos RAS 2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos nacionalinę Martyno..., 2019; Lietuvos statistikos departamentas, 2019o)

Savivaldybė	Bibliotekų filialų skaičius		Vartotojų skaičius		Lankytojų (apsilankymų) skaičius		Gyventojų skaičius savivaldybėje	
	2018 m.	2005 m.	2018 m.	2005 m.	2018 m.	2005 m.	2018 m.	2005 m.
Biržų r.	27	27	5 425	7 485	104 420	77 427	33 551	23 778
Kupiškio r.	17	18	5 504	7 467	84 416	91 535	23 422	17 097
Rokiškio r.	38	39	14 055	15 582	224 391	205 077	40 097	29 472
Anykščių r.	25	22	8 353	11 705	157 091	202 980	33 119	24 149
Ignalinos r.	21	23	4 617	7 458	110 006	157 920	21 463	15 366
Molėtų r.	25	25	5 177	8 557	135 941	121 044	23 817	17 856
Utenos r.	23	25	8 596	10 251	220 561	248 676	48 139	37 914
Zarasų r.	17	23	5 738	8 073	133 511	150 211	21 386	15 668
Širvintų r.	19	21	3 225	6 479	67 233	109 051	19 529	15 570
Švenčionių r.	20	24	6 338	11 918	11 1923	131 781	31 436	23 881
Ukmergės r.	29	33	8 154	11 724	182 584	505 555	46 154	34 376
IŠ VISO:	261	280	75 182	106 699	1 532 077	2 001 257	342 113	255 127

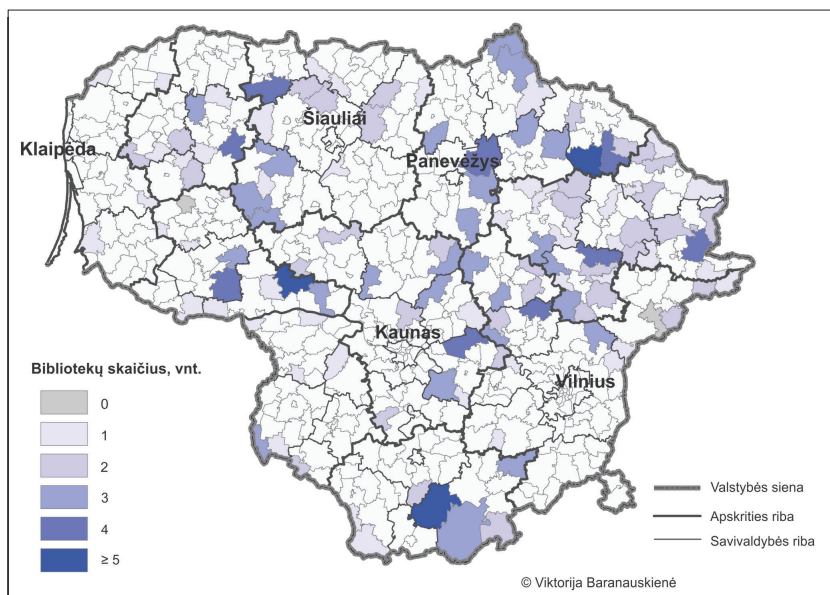
Apibendrinus gautus rezultatus galima teigti, kad mažesniu gyventojų tankiu pasižyminčiose teritorijose šiek tiek sumažėjo bibliotekų tinklas lyginant su sumažėjusiu registruotų vartotojų skaičiumi (-29,5 proc.), apsilankymų skaičius

bibliotekose sumažėjo apie ketvirtadalį (-23,4 proc.). Taigi, matoma, kad bibliotekų poreikis vis tiek išlieka gana didelis – tiek šalies mastu, tiek ir retėjančiose periferinėse teritorijose. Vis dėlto būtina atkreipti dėmesį, kad 3.3.3.2.1 lentelėje pateikiami duomenys apie lankytojų (apsilankymų) skaičių yra bendri, nes nefiksuojami unikalūs apsilankymai, t. y. tas pats lankytojas gali lankytis net kelis kartus per dieną ir naudotis tomis pačiomis ar kitomis bibliotekose teikiamomis paslaugomis. Duomenys apie tai, kiek skirtingų lankytojų apsilanko bibliotekoje, nerenkami, todėl gauti dideli skaičiai gali rodyti tiek didelį lankytojų srautą, tiek didelį gyventojų aktyvumą.

3.3.3.2.2 pav. Savivaldybių viešųjų bibliotekų skaičiaus kaita 2005–2018 m. ir veikiančių savivaldybių bibliotekų tinklas 2018 m. Šiaurės rytų RAS (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos nacionalinė Martyno..., 2006, 2019; Lietuvos bibliotekų portalas, 2019)

Savivaldybių viešųjų bibliotekų skaičiaus pasiskirstymas RAT remiantis apklausos duomenimis. Savivaldybių viešųjų bibliotekų tinklo analizė papildoma gautais RAT seniūnijų administracijos darbuotojų apklausos metu surinktais duomenimis (3.3.3.2.3 pav. ir 5.10 lentelė 5 PRIEDE). Papildomai gauti duomenys atskleidė, kad 2018 m. apie 98,4 proc. RAT veikė viešųjų bibliotekų. Tik dviejose apklausoje dalyvavusiose seniūnijose nebuvo pažymėtos bibliotekos (Sarių sen., Švenčionių r. sav., kaip jau minėta, biblioteka laikinai nedirba; Žadeikių sen., Šilalės r. sav. – laikinai nedirbo, nes tuo metu biblioteka kraustėsi į kitą vietą, tačiau ji veikia iki šių dienų). Kaip matoma kartoschemoje (3.3.3.2.3 pav.), bibliotekų tinklas yra plačiausiai paplitęs iš viešąsias paslaugas teikiančių įstaigų, dažnu atveju seniūnijoje veikia net ne po vieną biblioteką. Apklausos metu didžiausias bibliotekų skaičius siekė net šešias – Kamajų sen. (Rokiškio r. sav.), po penkias Merkinės sen. (Varėnos r. sav.) ir Šimkaičių sen. (Jurbarko sav.). Apklausos duomenys parodė, kad didesniu bibliotekų skaičiumi pasižymi II tankio klasei priskiriamos RAT. Išvystytas platus bibliotekų tinklas parodo didelę jų paklausą ir tai, kad spartus gyventojų skaičiaus mažėjimas nedaro didelės įtakos jų skaičiaus mažinimui, todėl ir didesnių teritorinių kaitos dėsningumų nepastebima. Tikėtina, kad bibliotekų paslaugų poreikio stabilumui didelę įtaką daro paslaugų spektro išplėtimas (pvz., jos tampa interneto prieigos vietomis).

3.3.3.2.3 pav. Bibliotekų skaičiaus pasiskirstymas apklaustose RAT 2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

Apibendrinus viešųjų bibliotekų tinklo kaitos ypatumus, galima teigti, kad bibliotekų skaičius mažėja lėtai (analizuojamu laikotarpiu jis sumažėjo trečdaliu), be to, bibliotekų tinklas yra labai plačiai išplėtotas šalies teritorijoje, o tai rodo didelę jų paklausą.

Tačiau matant, kad bibliotekų pateikiamose ataskaitose bibliotekų vartotojų ir jų lankytojų skaičius išlieka labai didelis (lyginant su ankstesniais metais) ir mažai kinta (lyginant su sparčiai mažėjančiu gyventojų skaičiumi), kyla įtarimas statistikos duomenų patikimumu, ypač tose teritorijose, kuriose yra didelis gyventojų skaičiaus mažėjimas. Taip pat dalis bibliotekų, kurios „laikiniai neveikia“ jau kelerius metus, kurios greičiausiai taip ir nevykdys savo veiklos, vis dar figūruoja statistikoje, iškreipdamos realų vaizdą.

Apibendrinus kultūros įstaigų tinklo ypatumus galima teigti, kad remiantis oficialiais statistikos duomenų šaltiniais kultūros centrų ir bibliotekų skaičius mažėja, ypač mažėja jų skaičius periferinėse šalies teritorijose. Tačiau yra labai sudėtinga įvertinti tikrąją kultūros įstaigų situaciją, nes dažniausiai pateikiami oficialūs duomenys nesutampa su tikrove. Šiaurės rytų Lietuvos RAS tyrimo atvejis atkleidžia, kad labai dažnu atveju laisvalaikio salės kultūros įstaigoms nepriskaičiuojamos, nors jose oficialiai vykdomos kultūros įstaigų darbuotojų veiklos. Didelė dalis bibliotekų (taip pat yra ir keletas kultūros centrų padalinių) jau keletas metų fiksuojamos kaip „laikiniai neveikiančios“, todėl tikėtina, kad artimiausiu metu jos bus oficialiai likviduotos. Apibendrinus esamą situaciją ir vykdomas veiklas, matoma, kad kultūros centrų veikla ir tolimesnė jų ateitis priklauso nuo kultūros veiklų perleidimo kitoms organizacijoms (kitoms kultūros veikla užsiimančioms įstaigoms, bendruomenių organizacijoms, įvairioms kitoms pelno siekiančioms organizacijoms), kurios vis dažniau vykdo kultūrinės veiklas, o kultūros centrų lankytojų skaičius priklauso ne tik nuo fiksuojamo įstaigų skaičiaus kaitos, bet ir nuo kultūros centrų teikiamų paslaugų paklausos, taip pat ir nuo gyventojų ir savivaldos iniciatyvumo. RAT seniūnijos administracijos darbuotojų apklausos duomenų (detaliau analizuojama 3.4. skyriuje) analizė parodė, kad tiriamose teritorijose labai trūksta laisvalaikio užsiėmimo ir įvairios veiklos, ypač jaunimui ir vyresnio amžiaus gyventojams, todėl galima daryti prielaidą, kad kultūros centrai neišnaudoja savo veiklos potencialo ir neprisitaiko prie gyventojų poreikių. Tuo tarpu bibliotekų tinklas yra labiausiai išvystytas (tačiau, kaip jau yra minėta, didelė dalis bibliotekų „laikiniai neveikia“) ir patyręs mažiausiai pokyčių (daugiausia uždaryta kaimo bibliotekų), jo išvystymo lygis neatitinka gyventojų skaičiaus pokyčio, tačiau vis dar pastebima didelė jo paklausa (gana didelis registruotų vartotojų ir ypač lankytojų skaičius). Tad galima daryti prielaidą, kad didelė lankytojų dalis naudojasi internetinėmis paslaugomis, kurios yra mažiau prieinamos periferiniams gyventojams. Bent jau kultūros įstaigų kaitos analizė rodo, kad kaimo gyventojų socioteritorinė atskirtis šiuo požiūriu stipriai neauga, nors tai nereiškia, kad šių paslaugų poreikiai visiškai patenkinami (jų galėjo trūkti ir anksčiau).

3.3.4. Kitos viešosios įstaigos ir pagrindines paslaugas teikiančios privačios įmonės

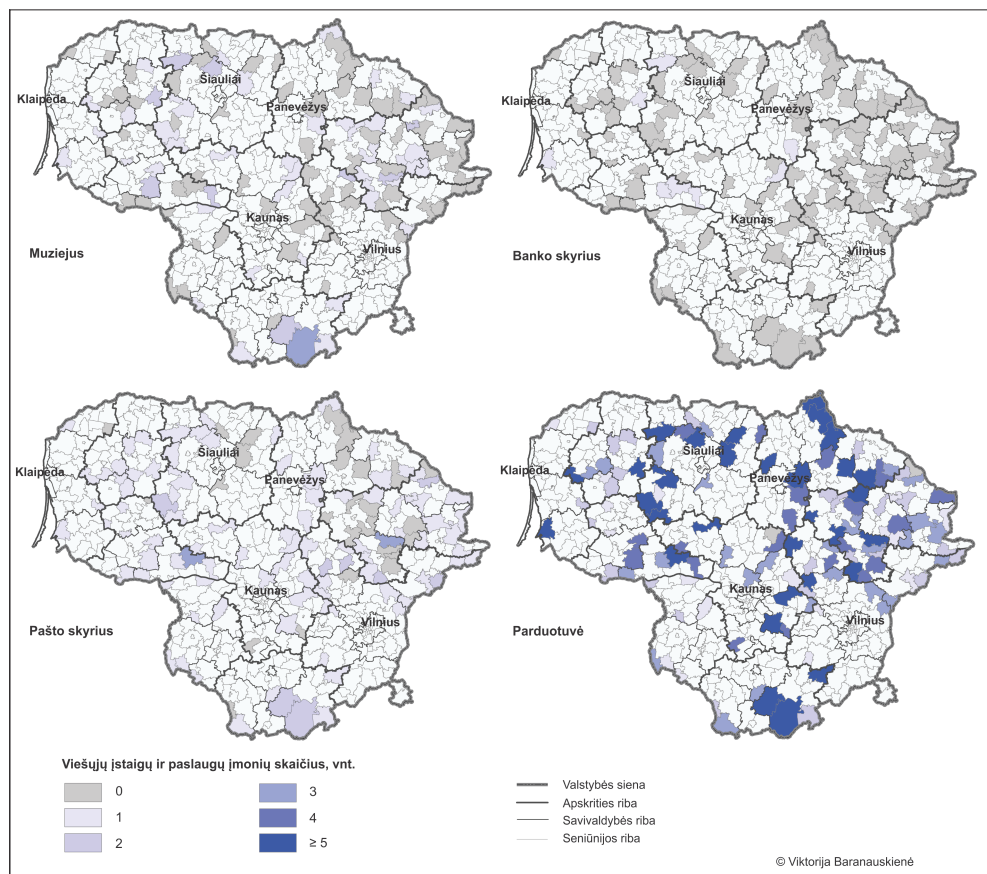
Socioekonominėi RAT realiai padėčiai atskleisti padeda esama viešųjų paslaugų įstaigų ir paslaugų įmonių teritorijoje apžvalga. Puikiai suprantama, jog kuo daugiau paslaugų teritorijoje vystoma, tuo teritorija yra gyvybingesnė ir socioekonomiškai stipresnė, o gyventojai jaučia mažesnę socioteritorinę atskirtį. Todėl kaip ir ankstesnėse dalyse, taip ir šioje remiamasi apklausos metu surinkta informacija apie pagrindinių viešųjų paslaugų įstaigų ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių pasiskirstymą RAT ir tik trumpai apibendrinami gautų duomenų rezultatai, kurie anksčiau dar nebuvo šiame darbe analizuoti.

Atlikta surinktų apklausos duomenų analizė parodė (3.3.4.1a ir 3.3.4.1b pav. ir 5.10 lentelė 5 PRIEDE), kad RAT geriausiai išvystytas kultūros įstaigų tinklas, ypač bibliotekų (aptarta ankstesnėje dalyje), tačiau daug prastesnė situacija su muziejais, kurių yra tik apie dviejuose penktadaliuose (41,1 proc.) RAT. Suprantama, kad tokio tipo įstaigos negali būti plačiai paplitusios, nes priklauso nuo teritorijos kultūrinių ir kitų išteklių. Ypač gerai išvystytas RAT parduotuvių tinklas (tik dvi seniūnijos nepažymėjo šios paslaugos, t. y. Suvieko sen. (Zarasų r. sav.) ir Truskavos sen. (Kėdainių r. sav.)). Didesnėje RAT dalyje yra net ne po vieną parduotuvę (po devynias parduotuves buvo pažymėta Lygumų sen. (Pakruojo r. sav.), Kruonio sen. (Kaišiadorių r. sav.), Papilės sen. (Akmenės r. sav.), Merkinės sen. (Varėnos r. sav.), Kamajų sen. (Rokiškio r. sav.)). Taip pat ir pašto skyrių tinklą galima priskirti prie gerai išvystyto (jis buvo priskaičiuotas 79,0 proc. RAT). Pilotinio tyrimo metu buvo minima, kad atokias gyvenvietes tam tikromis nustatytomis savaitės dienomis aptarnauja mobilus paštas, todėl ši paslauga yra dar labiau išplėsta ir gyventojams labiau pasiekama.

Vidutiniškai išvystytam tinklui galima priskirti apgyvendinimo paslaugas, kurios pagal seniūnijos administracijos darbuotojų pateiktus duomenis teikiamos apie 61,3 proc. RAT. Prie apgyvendinimo paslaugų priskiriamos ir kaimo turizmo sodybos, todėl jų didžiausias skaičius susitelkęs Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvos RAT, kur didžiausi rekreaciniai ištekliai (kaimo turizmo sodybų priskaičiuojama net iki 10 Sudeikių sen. (Utenos r. sav.), 16 – Inturkės sen. (Molėtų r. sav.) ir 25 – Linkmenų sen. (Ignalinos r. sav.)). Vidutiniam įstaigų tinklo išplėtojimui RAT galima priskirti ir švietimo įstaigas, kurios jau detalai išanalizuotos ankstesnėse darbo dalyse (3.3.1.1. ir 3.3.1.2.).

Iš visų analizuotų viešųjų paslaugų įstaigų ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių prasčiausiai išvystytas yra bankų skyrių tinklas – juos turi tik 6,5 proc. RAT. Šiek tiek geresnė situacija su degalinių tinklu (yra tik 16,1 proc. RAT) ir poilsui bei laisvalaikiui skirtais centrais (juos turi tik apie penktadalis (21,0 proc.) RAT, tačiau dažniausiai tai siejama su įvairiuose bendruomenės centruose įkurtomis sporto salėmis arba mokyklos sporto salėmis, kuriomis leidžiama naudotis visiems

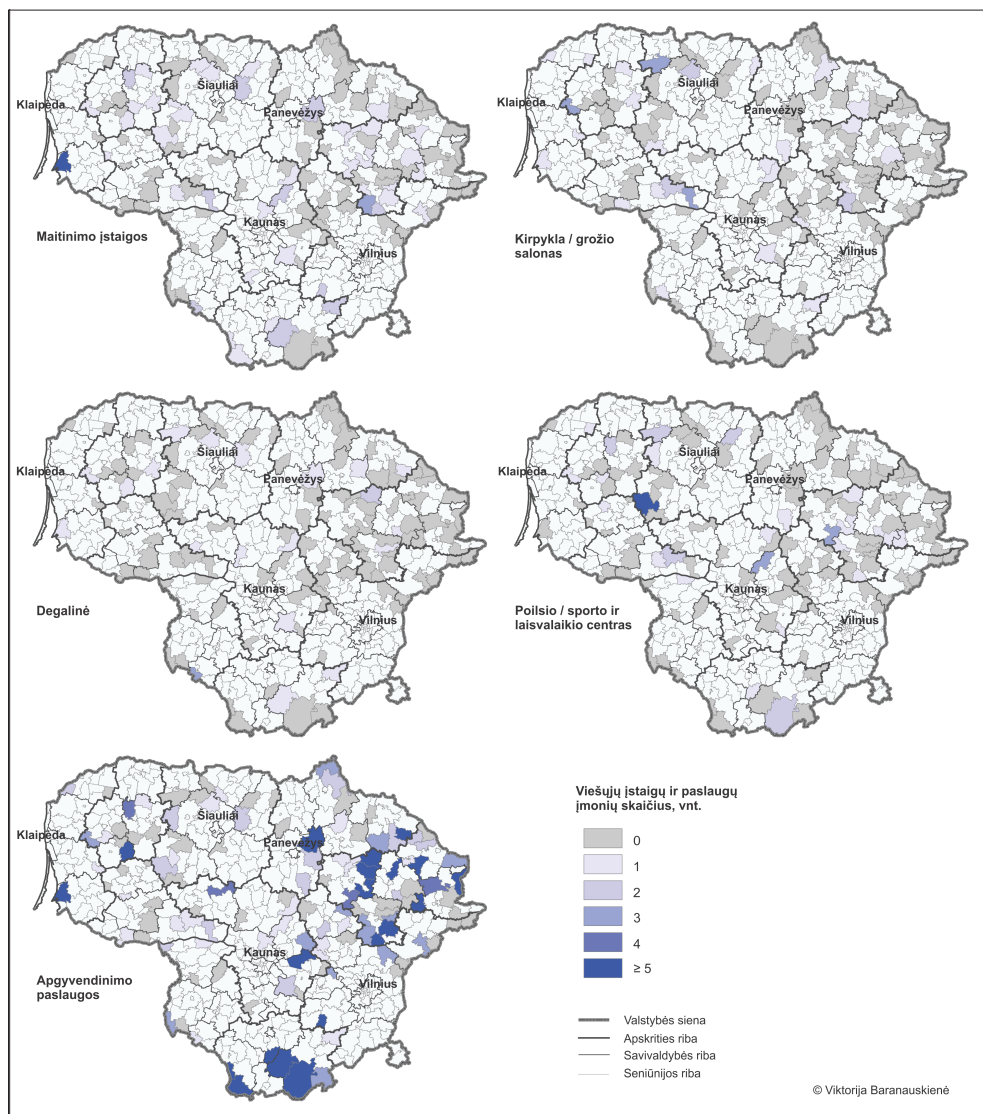
gyventojams arba su turizmo vykdomomis pramogomis (pateikta apklausos pastabose)) pasiskirstymu. Panaši situacija ir su kirpyklų bei grožio salonų tinklu (kuriuos turi apie penktadalis (21,0 proc.) RAT), tačiau maitinimo įstaigas turi jau šiek tiek daugiau nei trečdalis (35,5 proc.) RAT, dažniausiai tai yra pakelės kavinės, kurios dažniausiai dirba šiltuoju metų laiku (tokios pastabos buvo paminimos užpildant klausimyną ir pilotinio tyrimo metu, taip pat buvo minima, kad dėl maitinimo iš anksto galima tartis su kaimo turizmo sodybomis, jei ketinama naudotis jų paslaugomis).

3.3.4.1a pav. Viešųjų įstaigų ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių skaičiaus pasiskirstymas RAT (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Viešųjų paslaugų įstaigų ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių tinklo analizė 2018 m. RAT tankio klasėse parodė (atskleidė dažniausiai vyraujančią tendenciją), kad dažniausiai esant didesniai gyventojų tankiui seniūnijoje yra didesnė įvairovė skirtingų įstaigų bei didesnis bendrasis jų skaičius, tačiau šias tendencijas papildo ir teritorijų specifiškumas, kuris išvelgiamas kartoschemose (3.3.4.1a ir 3.3.4.1b pav.), Kaip jau minėta, apgyvendinimo paslaugos daugiausia koncentruojasi rekreaciniais ištekliais turtinguose Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvos RAT bei prie Kuršių marių esančioje Kintų sen. (Šilutės r. sav.)

bei pavienėse Žemaitijos RAT (Pagojukų sen., Raseinių r. sav. ir Tverų sen., Rietavo r. sav.). Poilsui, sportui ir laisvalaikiui bei grožiui skirtų paslaugų šiek tiek daugiau yra Žemaitijoje, kur gyventojai yra jaunesni ir didesnis gyventojų tankis. Degalinės išsidėsčiusios arčiau miestų ir palei pagrindinius magistralinius kelius (E262 ir E272). Be to, galima paminėti, kad anksčiau analizuotas sveikatos įstaigų skaičius didesnis vidurio Lietuvos RAT ir Žemaitijoje, kur vyrauja didesnis gyventojų tankis, o didesniu pradinio ugdymo įstaigų (analizuota 3.3.1.1. skyriuje) skaičiumi pasižymi Žemaitijos RAT. Kitų didesnių teritorinių skirtumų, susijusių su viešųjų įstaigų ir paslaugų įmonių pasiskirstymu, nepastebėta.

3.3.4.1b pav. Viešųjų įstaigų ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių skaičiaus pasiskirstymas RAT (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Taip pat dalis RAT seniūnijų administracijos darbuotojų papildė informaciją apie kitas pagrindines įstaigas ir įmones, veikiančias jų teritorijoje. Daugiausia buvo minima, kad seniūnijoje veikia įvairūs senelių, globos, neįgaliečių ar moterų namai, įkurta daug įvairių bendruomenės centrų, minimos bažnyčios (minimi dalykai, glaudžiai susiję su vyresnio amžiaus gyventojams svarbiomis paslaugomis) bei girininkijų įstaigos (būdinga miškingoms teritorijoms).

Apibendrinus viešųjų paslaugų įstaigų ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių išdėstymą, galima daryti prielaidą, kad paslaugų skaičius ir įvairovė priklauso nuo gyventojų skaičiaus ir amžiaus struktūros, jaunesnio amžiaus gyventojų daugiau Žemaitijos RAT, todėl ten daugiau paslaugų, susijusių su laisvalaikiu ir grožio procedūromis, taip pat priklauso nuo teritorijos specifikos, t. y. šalia esančių pagrindinių susisiekimo kelių, teritorijos rekreacinio potencialo ir pan., tačiau reikia nepamiršti, kad surinkta informacija gali būti ir nevisai tiksli, todėl šie duomenys iliustruoja tik pagrindines tendencijas.

Apibendrinus disertacijos 3.3.1.–3.3.4. skyrius galima teigti, kad sovietmečiu kurta gyvenviečių sistema lėmė tolygiai išvystytą gyvenviečių ir viešųjų paslaugų įstaigų tinklą, o pagrindines paslaugas privačių įmonių tinklas pasiskirstęs daugiau veikiant dabartinei demografiniai ir socioekonomicinei situacijai. Atgavus nepriklausomybę, o vėliau Lietuvai įstojus į ES, privačios įmonės, atsižvelgiant į gyventojų skaičių, jų tankį ir įvykusias gyvenviečių transformacijas bei paslaugų paklausą, susikoncentravo miestuose ar didesnėse gyvenvietėse. Tokia pati tendencija, tik daug lėtesnė, pastebima ir su viešųjų paslaugų įstaigomis, kurių infrastruktūra vis dar didžia dalimi gerai pasiekama ir išlikusi pagal vystytą sovietinę tolygią gyvenviečių sistemos ir paslaugų išdėstymo schemą. Pagal įvairius šaltinius ir surinktus apklausos duomenis matoma, kad didžiausią kaitą patyrė švietimo įstaigų tinklas, kuris stipriai susitraukė. Švietimo įstaigos telkiasi miestuose arba didesnėse gyvenvietėse. Pokyčius lėmė spartus gyventojų skaičiaus mažėjimas ir jų koncentravimasis miestuose, o to pasekmė – mokyklų likvidavimas dėl jose sumažėjusio mokinių skaičiaus, kuris lėmė ir mokytojų skaičiaus mažėjimą. Taip pat nemažus pokyčius patyrė ir asmens sveikatos priežiūros įstaigų tinklas, ypač periferinėse kaimiškose teritorijose, kur medicinos punktų skaičius sumažėjo gana stipriai, tačiau vis dar išlieka gana išvystytas jų tinklas, nors periferinių teritorijų gyventojai susiduria su ribotomis prieinamumo galimybėmis, nes vis dar esančiuose medicinos punktuose teikiama mažai paslaugų ir jos veikia labai ribotą laiką. Taip pat didelėje dalyje savivaldybių administraciniuose centruose mažėja aukštesnio lygio sveikatos priežiūros paslaugų, dėl to mažėja ir lovų skaičius ligoninėse. Kultūros paslaugas teikiančios įstaigos patyrė mažiausiai tinklo pokyčių, daugiau

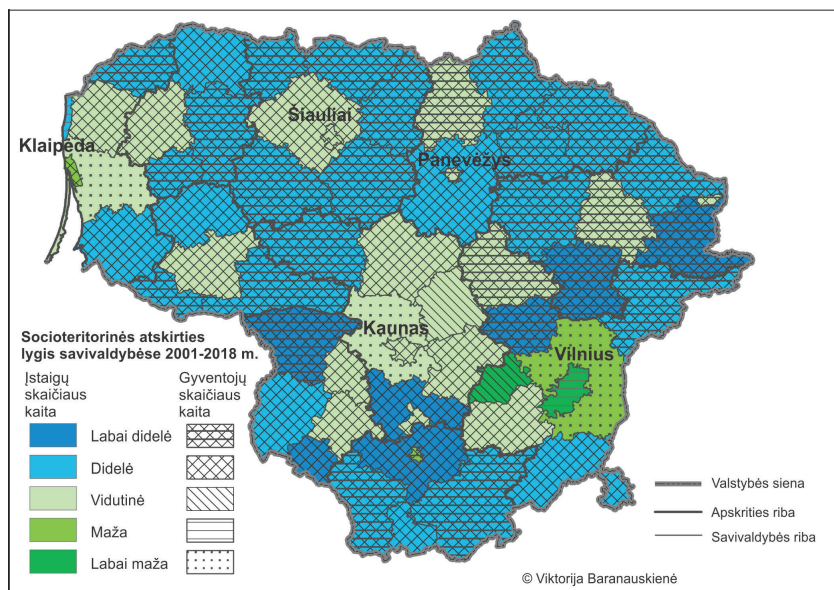
mažėjo tik kultūros centrų, tačiau bibliotekų tinklas yra gana plačiai išvystytas, nes gana dažnai pasitaiko, kai RAT turi net po keletą bibliotekų. Plačiai išvystytas ir pašto paslaugas teikiančių įstaigų tinklas. Analizuojant privačias paslaugas, geriausiai išvystytas parduotuvių tinklas – veikia net po kelias parduotuves RAT ir didesnėse gyvenvietėse. Taigi, apibendrinant viešųjų paslaugų įstaigų ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių tinklo transformacijas, galima teigti, kad didžiausius tinklo pokyčius patyrė Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvos regionai, ypač tų teritorijų RAT, kur labiausiai susitraukė įvairias paslaugas teikiančių įstaigų tinklas, tačiau šiose teritorijose geriausiai išvystytos apgyvendinimo paslaugos, nes jos pasižymi dideliais rekreaciniais ištekliais. Vidurio, ypač Vakarų Lietuva (taip pat ir Žemaitijos RAT), pasižymi labiau išvystytu įvairių paslaugų tinklu, nes tos šalies dalys pasižymi jaunesniais gyventojais ir tankiau gyvenamomis teritorijomis. Viešųjų paslaugų įstaigų ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių tinklo kaitą ir tinklo išvystymą sudėtinga vertinti, nes skirtinguose duomenų šaltiniuose pateikiami skirtingi duomenys, todėl reiktų visoms institucijoms laikytis bendro susitarimo pateikiant ir fiksuojant statistikos duomenis gyventojams. Vis dėlto bendras tendencijas galima išvelgti ir remiantis gautais rezultatais daryti prielaidą, kad ir toliau periferinėse ir teritorijose, pasižyminčiose mažesniu gyventojų tankiu, trauksis viešųjų paslaugų įstaigų ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių tinklas, kuris daugiausia koncentruosis didžiuosiuose miestuose ir savivaldybių administraciniuose centruose. Būtina paminėti, kad šalyje atsirandantys vis didesni paslaugas teikiančių įstaigų netolygumai priklauso ir nuo bendrai šalyje vykdomos regioninės vystymo politikos ir nuo vietos savivaldos.

3.3.5. Socioteritorinės atskirties teritoriniai skirtumai

Šioje darbo dalyje siekiama apibendrinti ir kompleksiškai įvertinti disertacijos 3.3. darbo dalyje analizuojamas švietimo, sveikatos priežiūros ir kultūros įstaigų tinklo pokyčių ir pasiskirstymo ypatumus lyginant su gyventojų pokyčių ir gyventojų pasiskirstymu. Tokiu būdu išskiriamos 2001–2018 m. laikotarpiu didžiausius pokyčius patyrusios ir labiausiai probleminės teritorijos. Tokios vietovės įvardijamos kaip patiriančios socioteritorinės atskirties reiškinių (socioteritorinės atskirties lygio nustatymas pateikiamas 2.2.1. skyriuje).

Vertinant paslaugas teikiančių įstaigų kaitos (mažėjimo) intensyvumą 2001–2018 m. laikotarpiu (3.3.5.1 pav.), matoma, kad tik penkios savivaldybės vertinamos gerai (pokyčiai maži ir labai maži). Tai didžiųjų miestų savivaldybės, tokios kaip Vilnius, Klaipėda ir Alytus, ir kai kurios šalia jų esančios – Vilniaus r. ir Elektrėnų savivaldybės. Įvertinta, kad vidutiniais tempais įstaigų tinklas mažėjo 4 miestų savivaldybėse, tokiose kaip Kauno, Šiaulių, Panevėžio ir Visagino, taip pat savivaldybėse, kur yra

didesni Lietuvos miestai, tokie kaip Utena ir Marijampolė (Utenos r. ir Marijampolės r.) ir priemiestinėse savivaldybėse, esančiose šalia didžiųjų miestų (Kauno r., Klaipėdos r., Kretingos r., Neringos, Šiaulių r., Jonavos r. Kaišiadorių r. Trakų r.). Įstaigų tinklo mažėjimo vidutinė sparta pastebima ir keliose daugiau kaimiškose savivaldybėse (Pasvalio r., Kėdainių r., Ukmergės r., Birštono, Kazlų Rūdos, Tauragės r.), kur, tikėtina, socioteritorinės atskirties problemos plinta lėčiau. Įstaigų kaitos vertinimas parodė, kad socioteritorinė atskirtis labiausiai būdinga (vertinimas apima didelę ir labai didelę socioteritorinę atskirtį, t. y. didžiausius įstaigų skaičiaus pokyčius patyrusias savivaldybes) savivaldybėms, kur buvo didžiausias gyventojų skaičiaus sumažėjimas. Ši tendencija patvirtina autorės prielaidas, kad gyventojų skaičiaus mažėjimas galiausiai sukelia įstaigų tinklo mažėjimą ir socioteritorinės atskirties reiškinius. Pateiktoje kartoschemoje gana aiškiai matoma, kad paslaugas teikiančių įstaigų kaita gana glaudžiai siejasi su gyventojų skaičiaus kaita (koreliacija yra statistškai reikšminga ir tiesioginė, o ryšys yra vidutinio stiprumo (3.3.5.1 lentelė)). Labai silpnas koreliacijos ryšys tarp gyventojų skaičiaus mažėjimo ir bibliotekų (vyrauja atvirkštinė koreliacija, gyventojų skaičiui mažėjant bibliotekų skaičius nemažėja), vaistinių ir profesinio mokyimo įstaigų skaičiaus kaitos, o silpnas ryšys yra tarp gyventojų skaičiaus mažėjimo ir asmens sveikatos priežiūros bei kultūros centrų įstaigų skaičiaus kaitos. Vidutinis ryšio stiprumas yra tarp gyventojų skaičiaus kaitos ir švietimo įstaigų, tokių kaip ikimokyklinio ugdymo ir bendrojo ugdymo mokyklų, skaičiaus kaitos.

3.3.5.1 pav. Paslaugas teikiančių įstaigų ir gyventojų skaičiaus kaitos sąsajos 2001–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019a, 2019f, 2019h, 2019l, 2019m; Higienos instituto sveikatos..., 2007, 2018; Lietuvos nacionalinė Martyno..., 2006, 2019; 2001 m. ir 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

3.3.5.1 lentelė. Paslaugas teikiančių įstaigų ir gyventojų skaičiaus kaitos koreliacija savivaldybėse 2001–2018 m. (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019a, 2019f, 2019h, 2019l, 2019m; Higienos instituto sveikatos..., 2007, 2018; Lietuvos nacionalinė Martyno..., 2006, 2019; 2001 m. ir 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

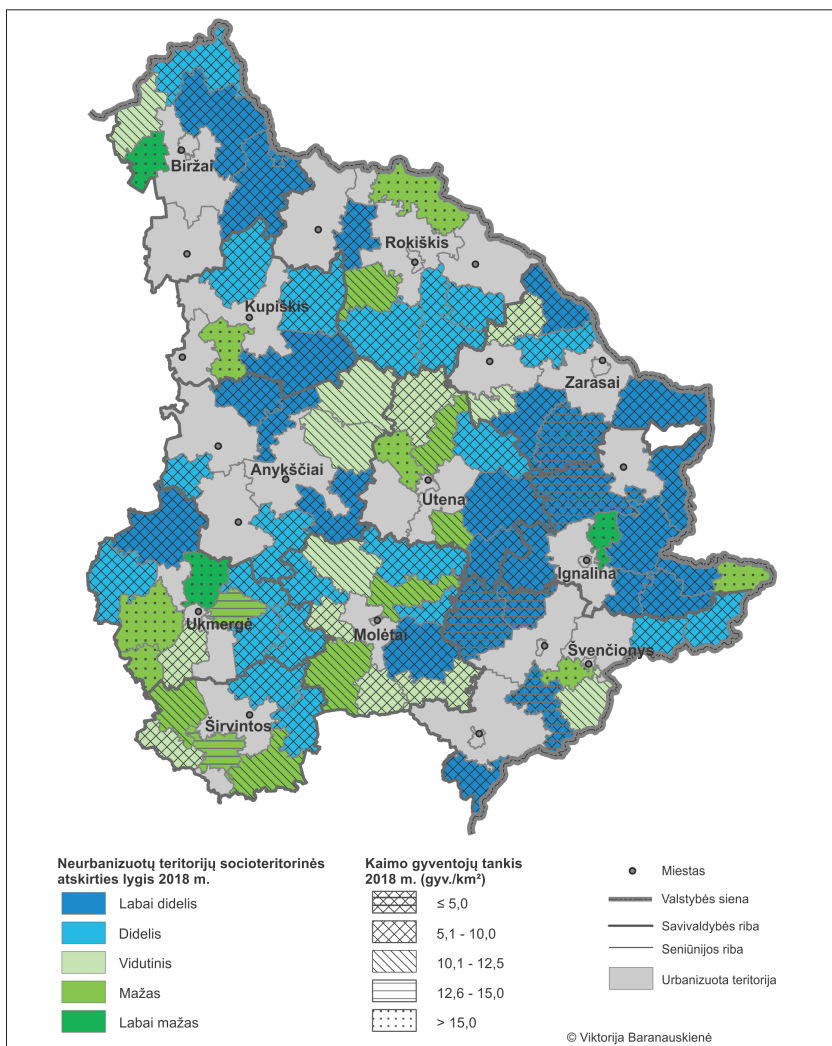
	(N = 59)	
	<i>r</i> (Pearsono koreliacijos koeficientas)	<i>p</i> (koreliacijos statistinis reikšmingumas)
Bibliotekų skaičiaus kaita, proc.	-0,090	0,499
Ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičiaus kaita, proc.	0,402**	0,002
Kultūros centrų skaičiaus kaita, proc.	0,260*	0,047
Vaistinių skaičiaus kaita, proc.	0,187	0,155
Bendrojo ugdymo mokyklų skaičiaus kaita, proc.	0,418**	0,001
Asmens sveikatos priežiūros įstaigų skaičiaus kaita, proc.	0,233	0,076
Profesinio mokymo įstaigų skaičiaus kaita, proc.	0,200	0,129
Bendrasis įstaigų skaičiaus kaitos įvertinimas, intervalai	0,493**	0,000

* $p < 0,05$;

** $p < 0,01$

Aukščiau pateikti apibendrinimai atlikti savivaldybių lygiu, todėl nustatyti dėsningumai priklauso tiek nuo kaimo, tiek nuo miesto gyventojų skaičiaus kaitos. Įstaigų skaičiaus mažėjimas, visų pirma, pasireiškia kaimiškose teritorijose (socioteritorinės atskirties pavojus kyla irgi, visų pirma, nutolusioms kaimiškoms erdvėms), tad vertinti ryšį tarp bendro savivaldybės gyventojų skaičiaus ir socioteritorinės atskirties kaitos reikia atsargiai. 3.3.5.2 kartoschemoje pateikiamas situacijos, susiformavusios Šiaurės rytų Lietuvos kaimiškose seniūnijose vertinimas. Nėra duomenų, galinčių atskleisti įstaigų kaitos tendencijas, bet 2018 m. susiklosčiusios padėties analizė rodo, kad ryšiai tarp gyventojų tankio (t. y. paslaugų rinkos) ir įstaigų skaičiaus (socioteritorinės atskirties) jose yra akivaizdūs. Tankiausiai gyvenamose seniūnijose įstaigų tinklai taip pat yra tankiausi. Seniūnijose, priskirtose rečiausiai apgyventai tankio klasei (I), nustatytas labai didelis socioteritorinės atskirties lygis, o didelei daliai II tankio klasei priskiriamų teritorijų nustatytas didelis socioteritorinės atskirties lygis. Taip pat matoma, kad socioteritorinė atskirtis labiau būdinga rytinėms ir savivaldybių pakraščiuose esančioms kaimiškoms seniūnijoms. Tai reiškia, kad paslaugų tinklas yra menkesnis tose seniūnijose, kurių gyventojams savivaldybės centras pasiekiamas sunkiausiai. Detalesnė kaimiškų teritorijų analizė parodė (3.3.5.2 lentelė), kad statistškai reikšmingas ryšys yra tik tarp išskirtų tankio klasių ir kultūros paslaugas teikiančių įstaigų skaičiaus, tenkančio 1000-iui gyventojų. Ryšius tarp tankio klasių ir profesinio mokymo įstaigų pasiskirstymo vertinti yra sunku, nes profesinės mokyklos koncentruojasi ten, kur gyventojų tankis didesnis, tačiau jos yra tik keliose seniūnijose ir dažniausiai esančiose netoli urbanizuotų teritorijų. Tuo tarpu tarp gyventojų tankio klasių ir kultūros centrų koreliacinis ryšys yra silpnas ir atvirkštinis, kas rodo, kad mažesniu

gyventojų tankiu pasižyminčiose teritorijose yra didesnis skaičius kultūros centrų, tenkančių 1000-iai gyventojų. Toks pats atvirkštinis ryšys, tačiau jau vidutinio stiprumo, yra ir su viešosiomis bibliotekomis (tai parodo, kad RAT gyventojai turi santykinai geresnį aprūpinimą tam tikromis paslaugomis, kol jos visai nelikviduojamos, tačiau ten teikiamų paslaugų kokybė neanalizuojama, todėl sudėtinga vertinti tiesiogiai gaunamas paslaugas). Labai silpnas ir atvirkštinis koreliacinis ryšys, tačiau statistiškai nereikšmingas, yra

3.3.5.2 pav. Socioteritorinė atskirtis 2018 m. Šiaurės rytų Lietuvos RAS neurbanizuotose teritorijose (šaltinis: sudaryta autorės pagal Lietuvos statistikos departamentas, 2019a, 2019f, 2019h, 2019l, 2019m; Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos (AIKOS), 2019; LR švietimo ir mokslo ministerija, 2017; Higienos instituto sveikatos..., 2002, 2019; VŠĮ „Nacionalinis mokymų...“, 2018; UAB „Saulės spektras“, 2018a, 2018b, 2018c; Lietuvos Respublikos sveikatos..., 2018, 2019; Lietuvos nacionalinis kultūros..., 2019; Lietuvos nacionalinė Martyno..., 2006, 2019; Lietuvos bibliotekų portalas, 2019; ekspertų apklausos tyrimą; 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

tarp gyventojų tankio klasių ir asmens sveikatos priežiūros bei bendrojo ugdymo mokyklų skaičiaus, tenkančio 1000-iai gyventojų, kas parodo, kad teritorijose, priskiriamose mažesnio gyventojų tankio klasei, nemažėjo įstaigų skaičius. Tarp gyventojų tankio klasių ir vaistinių bei ikimokyklinių ugdymo įstaigų skaičiaus, tenkančio 1000-iai gyventojų, taip pat yra silpnas ir nereikšmingas koreliacinis ryšys, tačiau tiesioginis, ką puikiai iliustruoja ir jų tinklo pasiskirstymas, t. y. koncentracija didesnėse gyvenvietėse (3.3.1.2. ir 3.3.2.2. skyriai). Apibendrinus, tokie rezultatai rodytų, kad RAT gyventojai turi santykinai net geresnį aprūpinimą tam tikromis paslaugomis nei tankiau gyvenamos teritorijos (bent jau kol paslaugos visai neišnyksta). Tokie rezultatai gali būti vertinami dviprasmiškai. Viena vertus, jie leidžia teigti, kad įstaigų tinklo nykimas tokiose teritorijose nebuvo neadekvačiai spartus ir socioteritorinės atskirties problema nėra tokia ryški, kaip atrodytų, sprendžiant vien iš įstaigų tinklo kaitos. Kita vertus, šie rezultatai atspindi įstaigų skaičių, tenkantį 1000-iai gyventojų, bet neatspindi vidutinio nuotolio iki įstaigos (faktinio pasiekiamumo ir socioteritorinės atskirties grėsmės). Analogiško ploto seniūnijose, kur įstaigų mažiau, gyventojams jų pasiekiamumas yra potencialiai blogesnis (jei gyventojai pasiskirstę panašiai). Taigi, nepaisant to, kad paslaugų įstaigų skaičius retai gyvenamose teritorijose santykinai yra didesnis, socioteritorinė atskirtis taip pat gali būti didesnė. Tai taip pat reiškia, kad analogiško įstaigų skaičiaus ploto vienetui išlaikymas, lemtų itin mažą jų paslaugų naudojimą (dažnai, tikėtina, ir žemą jų kokybę) ir būtų labai brangus. Neišvengiamos socioteritorinės atskirties problemos retai gyvenamose teritorijose efektyviau būtų sprendžiamos gerinant paslaugų pasiekiamumą, o ne tankinant jų tinklą.

3.3.5.2 lentelė. Šiaurės rytų Lietuvos RAS neurbanizuotų teritorijų socioteritorinės atskirties (paslaugų įstaigų, tenkančių 1000-iai gyventojų, skaičius) koreliacija remiantis gyventojų tankio įtaka (pagal Lietuvos statistikos departamentą, 2019a, 2019f, 2019h, 2019l, 2019m; Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos (AIKOS), 2019; LR švietimo ir mokslo ministerija, 2017; Higienos instituto sveikatos..., 2002, 2019; VŠĮ „Nacionalinis mokymų...“, 2018; LIAB „Saulės spektras“, 2018a, 2018b, 2018c; Lietuvos Respublikos sveikatos..., 2018, 2019; Lietuvos nacionalinis kultūros..., 2019; Lietuvos nacionalinė Martyno..., 2006, 2019; Lietuvos bibliotekų portalas, 2019; ekspertų apklausos tyrimą; 2018 m. VI Registrų centro duomenis)

	2018 m. (N = 79)	
	r (Pearsono koreliacijos koeficientas)	p (koreliacijos statistinis reikšmingumas)
Vaistinių skaičius 1000-iai gyventojų	0,059	0,604
Kultūros centrų skaičius 1000-iai gyventojų	-0,317**	0,004
Bibliotekų skaičius 1000-iai gyventojų	-0,466**	0,000
Ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius 1000-iai gyventojų	0,027	0,811
Profesinio mokymo įstaigų skaičius 1000-iai gyventojų	0,252*	0,025
Asmens sveikatos priežiūros įstaigų skaičius 1000-iai gyventojų	-0,200	0,077
Bendrojo ugdymo mokyklų skaičius 1000-iai gyventojų	-0,025	0,824
Bendrasis socioteritorinės atskirties lygis, intervalais	-0,027	0,812

* p < 0,05;

** p < 0,01

Apibendrinant 3.5 skyrių galima teigti, kad atliktas paslaugas teikiančių įstaigų kaitos ir pasiskirstymo palyginimas su gyventojų skaičiaus kaita ir gyventojų tankiu parodė, kad vertinant socioteritorinę atskirtį savivaldybių lygmeniu, gyventojų skaičiui mažėjant, mažėja ir paslaugas teikiančių įstaigų skaičius, todėl gyventojų skaičiaus kaita neabejotinai yra svarbiausias šio proceso veiksnys, o vietos veikėjų sprendimai bendrų tendencijų kardinaliai nekeičia. Šiaurės rytų Lietuvos kaimiškų seniūnijų analizė parodė, kad koreliaciniai ryšiai tarp gyventojų tankio ir įstaigų pasiskirstymo yra dviprasmiški. Viena vertus, akivaizdu, kad socioteritorinė atskirtis, vertinama per įstaigų skaičių, didžiausia ten, kur gyventojų tankis mažiausias. Itin svarbu ir tai, kad šių įstaigų mažiau būtent labiau nutolusiose nuo centrų seniūnijose. Kita vertus, santykinis aprūpinimas paslaugomis tokiose seniūnijose vis tiek išlieka geresnis, todėl kalbėti apie paslaugų įstaigų skaičiaus „išlaikymą“ ar juo labiau didinimą toliau mažėjant gyventojų tankiui nėra racionali. Gyventojų tankio ir aprūpinimo paslaugomis atvirkštinė koreliacija bei erdvinis neadekvatumas, taip pat leidžia teigti, kad tam tikrose teritorijose vietos valdžios veikėjai daro įtaką viešąsias paslaugas teikiančių įstaigų tinklo plėtrai, nes ne visada atsižvelgiama į gyventojų skaičiaus rodiklius (ypač tai iliustruoja kultūros paslaugas teikiančių įstaigų atvirkštinė koreliacija). Nors analizė parodė, kad Šiaurės rytų Lietuvos kaimiškose teritorijose koreliacinio ryšio tarp socioteritorinės atskirties ir gyventojų tankio klasių nėra, tačiau vizualinė kartografinė analizė rodo, kad socioteritorinė atskirtis labiau būdinga išskirtoms I ir II gyventojų tankio klasėms, priklausančioms RAT, ypač savivaldybėms, labiausiai nutolusioms nuo urbanizuotų teritorijų ir esančioms savivaldybių periferijoje bei Lietuvos pasienyje. Šiame darbe socioteritorinė atskirtis vertinama tik pagal lokalių paslaugų pasiekiamumą. Jei būtų atsižvelgta į ne kasdienių paslaugų, sutelkiamų savivaldybių ar šalies centruose, pasiekiamumą, tai periferinių seniūnijų socioteritorinės atskirties problema būtų dar ryškesnė.

3.4. Socioteritorinės atskirties problema vietos valdžios atstovų požiūriu

Ši disertacijos dalis skirta RAT ekspertų (seniūnijų administracijos darbuotojų) apklausos duomenų analizei, kuria siekiama atskleisti vietos valdžios veikėjų požiūrį į socioteritorinės atskirties problemą RAT. Apklaustieji labai gerai žino seniūnijos padėtį, turi sukaupę statistinės informacijos ir žino gyventojų problemas, ypač nagrinėjant seniūnijų gyventojų socioteritorinę atskirtį. Siekiant atskleisti RAT gyventojų požiūrį į situaciją seniūnijose, reikėtų vykdyti gyventojų apklausas, tačiau dėl ribotų finansinių ir laiko išteklių to padaryti nebuvo įmanoma. Šios apklausos tikslas yra ne nustatyti konkrečią situaciją kiekvienoje atskiroje seniūnijoje, nes patikimų apibendrinimų iš vieno atsakymo daryti negalima,

dėl jau minėtų priežasčių (2.2.2. skyrius), o atskleisti tam tikras vyraujančias tendencijas, būdingas RAT, ir vietos veikėjų požiūrį į socioteritorinės atskirties problemos svarbą. Tokia apklausa leis daryti išvadas apie tai, koks požiūris į esamą situaciją ir vykstančius procesus vyrauja. Apklausa buvo siekiama nustatyti, kokios RAT sociodemografinės ir geografinės charakteristikos yra vertinamos kaip šių teritorijų privalumai ir trūkumai, kokie procesai vertinami palankiai ar nepalankiai ir kokie socioteritorinės atskirties aspektai yra problemiškesniausi. Šis kiekybinis apklausos tyrimas negali įvertinti veiksnių, darančių įtaką vienokiai ar kitokiai nuomonei, bet leidžia susidaryti gana patikimą įspūdį apie tai, koks supratimas apie situaciją RAT vyrauja tiek tarp jų gyventojų, tiek tarp valdžios atstovų, kurie yra vieni svarbiausių veikėjų priimanč sprendimus dėl viešųjų paslaugų tinklo kaitos.

3.4.1. Gyvenimo seniūnijose privalumai ir trūkumai

Ankstesniuose darbo skyriuose buvo aptartos realios demografinės RAT vystymosi tendencijos. Nors dėl duomenų trūkumo ir potencialios darbo apimties neįmanoma nustatyti veiksnių, darančių įtaką šioms procesams, bet akivaizdu, kad kiekvienos seniūnijos raida priklauso nuo daugelio objektyvių ir subjektyvių reiškinių. Šiame skyriuje pristatomi seniūnų ir seniūnijų administracijos darbuotojų apklausos metu 124 RAT surinkti duomenys apie įvairius bendro pobūdžio geografinius ir socioekonominius veiksnius, kurie gali daryti teigiamą ar neigiamą įtaką šių teritorijų vystymuisi (visų pirma, demografinė raida). Detaliau analizuojamas požiūris į tokius teritorijos aspektus, kaip jos teigiamos ir neigiamos savybės, aiškinamasi pagrindinės reto apgyvenimo priežastys bei pagrindinės problemos, su kuriomis susiduria skirtingos gyventojų amžiaus grupės (jaunimas, darbingo amžiaus bei pensinio amžiaus gyventojai), gyvenančios specifinėse RAT.

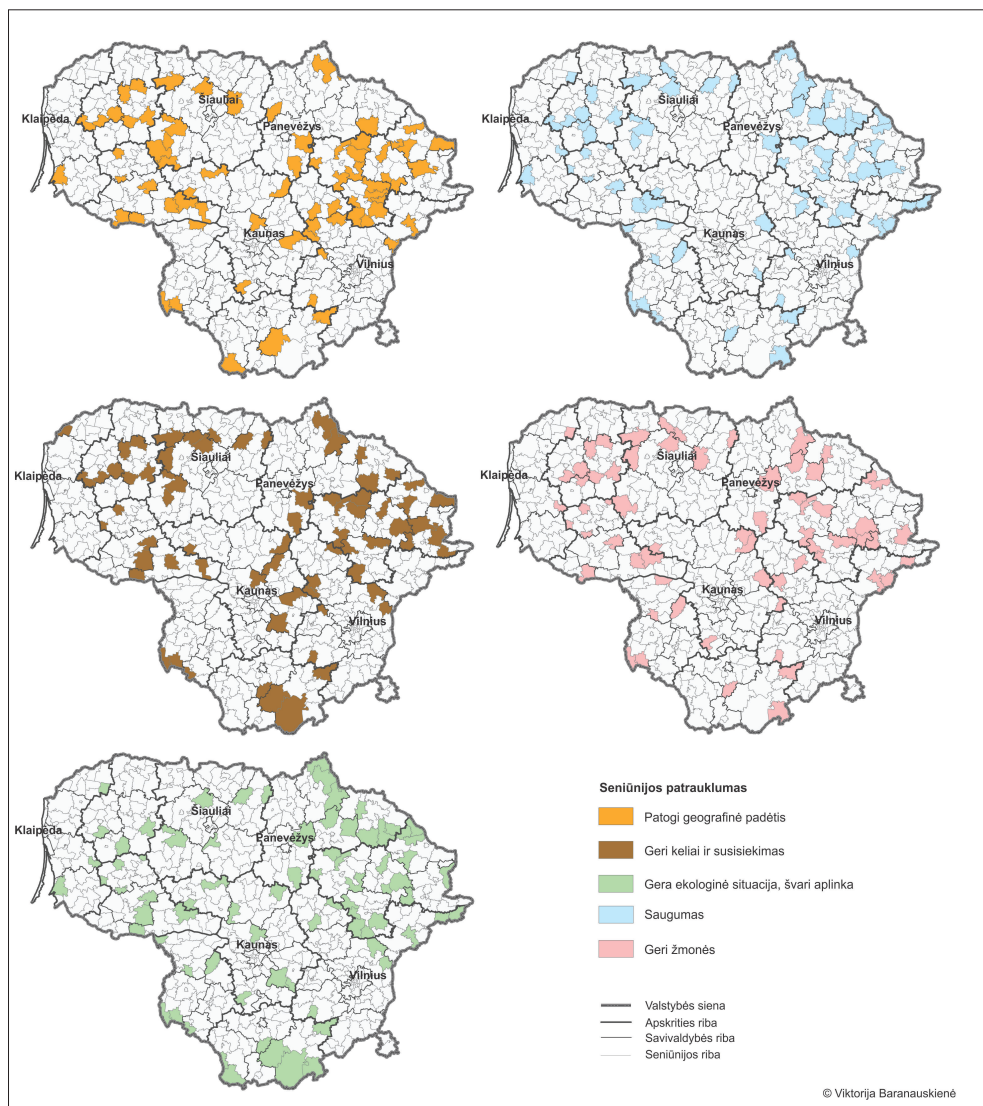
Žvalgomojo tyrimo metu važinėdama po Lietuvos kaimiškas seniūnijas autorė pastebėjo, kad labai didelėje gyvenviečių dalyje renovuoti savivaldybei priklausantys pastatai (pvz., mokyklos, kultūros centrai), sutvarkytos pagrindinės gatvės, išgrįsti nauji šaligatviai, sutvarkytos aikštės, įrengti fontanai, tačiau visur tuščia ir nyku, nes nėra gyventojų. Tik sutvarkytose pavienių vasaros sodybų kiemuose galima buvo pamatyti automobilį ir vasarotojus, o nuolatinį gyventojų trūko arba jie buvo vyresnio amžiaus. Gana dažnai sutinkamas liūdnokas kaimo vaizdas: prie parduotuvės besibūriuojantys asocialūs asmenys, garsiai sprendžiantys savo problemas, daug apleistų ir negyvenamų sodybų, su užkaltais langais ir apleistais užžėlusiais kiemais bei sodais. Tokia bendrai vertinama situacija rodo, kad neurbizuotos teritorijos yra nykstančios ir pagyvėja tik šiltuoju metų sezonu.

Seniūnijų administracijos darbuotojų apklausos metu paaiškėjo, kad RAT pasižymi daugiau privalumų turinčiomis savybėmis (matoma daugiau teritorijos privalumų, t. y. teritorija yra labiau patraukli) nei neigiamomis (seniūnijos neigiamos savybės)

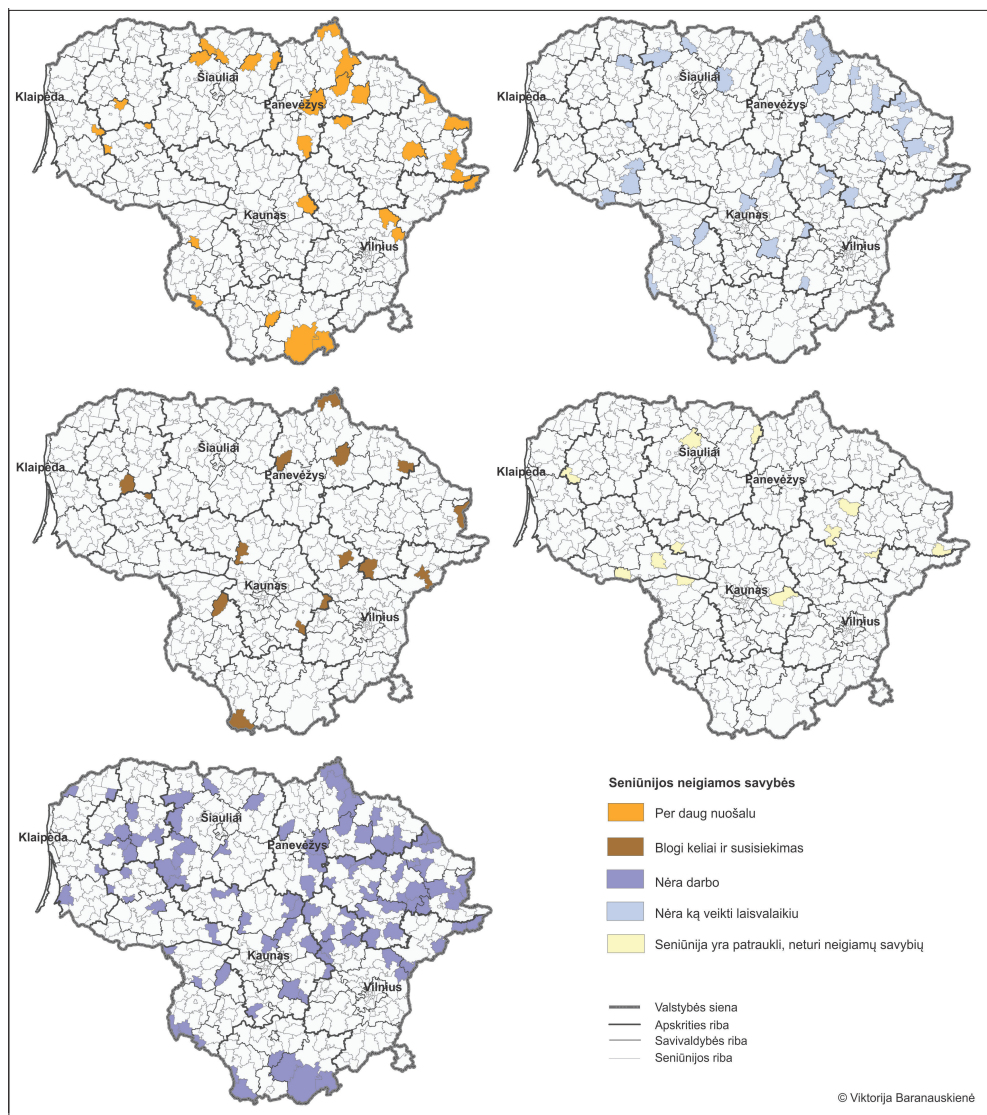
(5.1 ir 5.2 lentelės 5 PRIEDE bei 3.4.1.1 ir 3.4.1.2 pav.). Didžiausiu RAT patrauklumu laikoma „gera ekologinė situacija, švari aplinka“, o tokia savybė priskiriama beveik dviems trečdaliams apklausoje dalyvaujančių RAT (62,1 proc.), kurių didesnė dalis susitelkusi rekreaciniais ištekliais pasižyminčiuose regionuose, t. y. Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvoje, ir priešingai, „bloga ekologinė situacija, nešvari aplinka“ paminėta tik dviejose seniūnijose (Luokės sen., Telšių r. sav. ir Papilės sen., Akmenės r. sav.). Daugiau nei pusėje RAT buvo manoma, kad jos pasižymi patogia geografine padėtimi ir pateiktoje kartoschemoje (3.4.1.1 pav.) puikiai matoma, kad didesnė šių seniūnijų dalis yra šalia savivaldybės administracinių centrų, didesnių miestų ir tarp miestinių kelių. Dviejose seniūnijose, Turmante (Zarasų r. sav.) ir Vadokliuose (Panevėžio r. sav.), buvo pažymėta ir patogi, ir nepatogi geografinė padėtis. Tokį pasirinkimą galima vertinti dviem aspektais, pvz., per Turmanto seniūniją nutiestas geležinkelis, kuriuo galima pasiekti ne tik Vilnių, bet ir Sankt Peterburgą, o nepatogi geografinė padėtis gali būti paaiškinama tuo, kad iki didžiųjų Lietuvos miestų ir sostinės gana dideli atstumai, be to, seniūnija yra periferinė pasienio šalies teritorija. Vertinant Vadoklių seniūniją, galima paminėti, kad ji yra netoli Panevėžio miesto, tačiau savivaldybės periferijoje ir nutolusi nuo sostinės. Nuošalomis laikomos apie ketvirtadalis RAT (24,2 proc.) – daugiausia pasienio šalies seniūnijos arba esančios savivaldybės pakraštyje, taip pat didelė dalis (40,0 proc.) seniūnijų, priklausančių I tankio klasei (tokia pati jų dalis priskiriama prie tų, kur manoma, kad kelių ir susisiekimo infrastruktūra yra blogai išvystyta ir nėra ką veikti laisvalaikio). Gana didelėje RAT dalyje (54,8 proc.) keliai ir susiekimas vertinami gerai, o kartoschemoje (3.4.1.1 pav.) matoma, kad dalis seniūnijų yra išsidėsčiusios išilgai pagrindinių tarp miestinių ir tarptautinių kelių. Taip pat didesnėje nei pusėje RAT patraukliu aspektu laikomi gyvenantys „geri žmonės“, ypač Šiaurės rytų Lietuvos dalyje ir Žemaitijoje, tokioms seniūnijoms priskiriama didesnė dalis II ir III tankio klasės RAT. Apibendrinus galima daryti prielaidą, kad tose seniūnijose, kur gyventojų tankis didesnis ir kur gyvena jaunesni žmonės, vyrauja didesnis pasitikėjimas aplinkiniais nei rečiausiai gyvenamose seniūnijose, kur vyresnio amžiaus gyventojai mažiau pasitiki kitais. Apklausos duomenų analizė parodė, kad didžiausia RAT problema laikomas „darbo trūkumas“ – tai būdinga 77,4 proc. RAT. Veiklos trūkumu laisvalaikio metu daugiausia pasižymi Šiaurės rytų ir keletas kitų RAT. Tik dešimtadalyje (9,7 proc.) RAT buvo paminėta, kad seniūnijoje nėra jokių trūkumų. Tarp „kita“ paminėtų teigiamų aspektų dažniausiai buvo minima graži aplinka ir gamta (didžiuojamasi rekreaciniais ištekliais) bei daug visuomenės poreikiams sutvarkytų teritorijų. Tarp paminėtų „kitų“ neigiamų savybių dominavo nuošalumas bei atokumas, viešųjų įstaigų ir paslaugų įmonių trūkumas, didėjantis skaičius gyventojų, turinčių žalingų įpročių, ir pasitaikė atvejais, kai buvo paminėta, kad seniūnija tapusi „Vilniaus regioniniu sąvartynu“.

Vienas iš RAT bendrosios būklės vertinimo analizuojamų aspektų buvo mažas gyventojų tankis. Apklausos duomenų analizė parodė (5 PRIEDO 5.3 lentelė ir

5.1 pav.), kad apytiksliai dviejuose trečdaliuose (64,5 proc.) RAT, mažas gyventojų tankis vertinamas kaip trūkumas ir didžiausia dalis tokių RAT priskiriama I tankio klasei (80,0 proc.). Mažas gyventojų tankis pranašumu laikomas tik šiek tiek daugiau nei dešimtadalyje RAT (12,9 proc.), kurios yra Šiaurės rytų Lietuvoje (Anykščių r., Rokiškio r., Molėtų r., Ukmergės r. esančiose savivaldybėse), tai būdinga dideliais rekreaciniais ištekliais pasižyminčioms ir kitoms pavienėms RAT (Joniškio r., Pasvalio r., Šilalės r., Kelmės r., Kėdainių r., Vilkaviškio r., Kaišiadorių r. ir Alytaus r. esančiose savivaldybėse).

3.4.1.1 pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie RAT patrauklumą (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

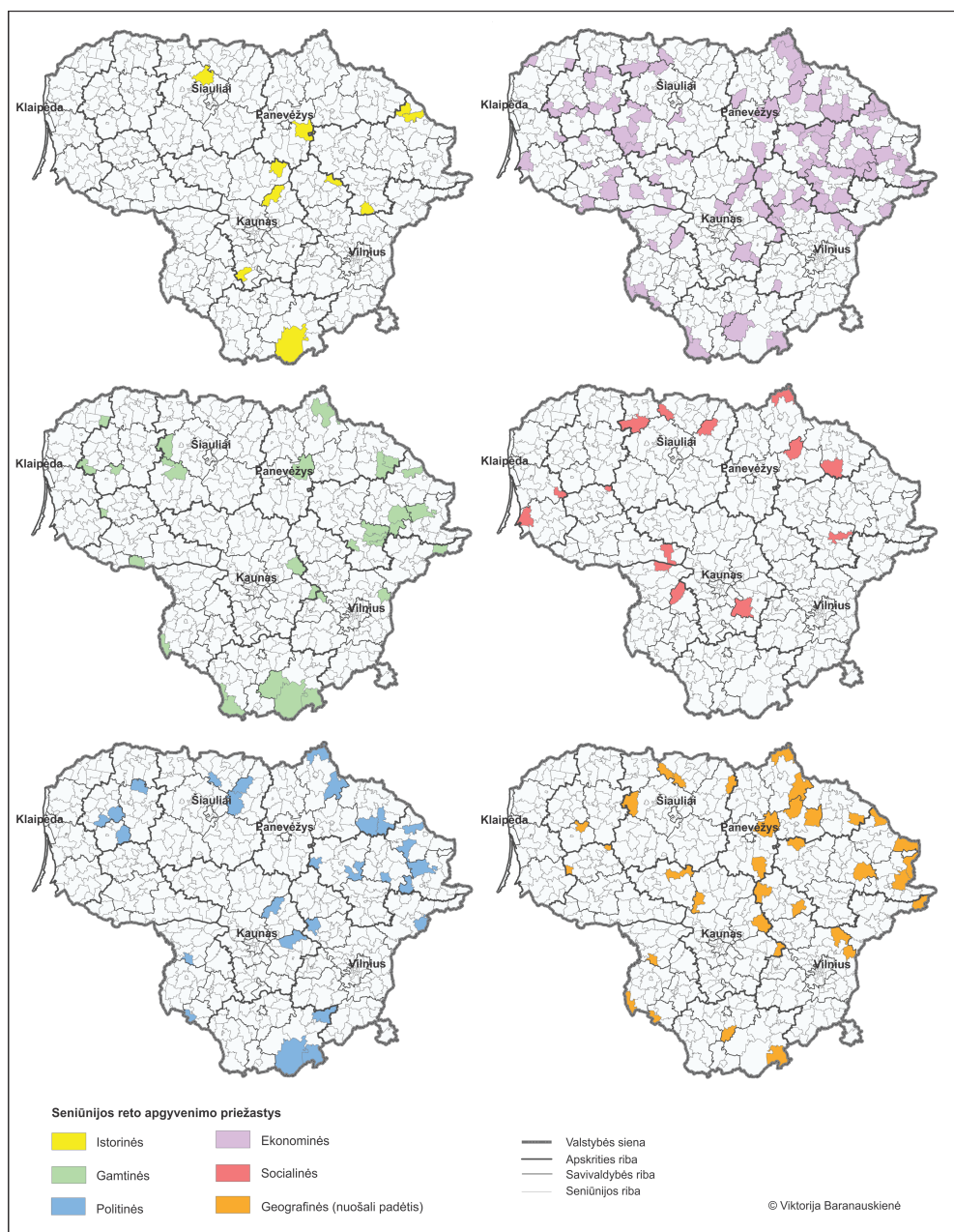

3.4.1.2 pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie RAT neigiamas savybes (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

Bandant aiškintis analizuojamų teritorijų reto apgyvenimo priežastis, apklausos duomenų analizė parodė (5.4 lentelė 5 PRIEDE ir 3.4.1.3 pav.), kad manoma, jog didžiausia dalis RAT retai apgyventos dėl teritorijų ekonominių (77,4 proc.), apie penktadalis – dėl nuošalios padėties (27,4 proc.), ypač Šiaurės rytų Lietuvoje, ir panaši dalis – dėl gamtinių priežasčių (24,2 proc.), ypač Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvoje, kur dideli rekreaciniai ištekliai. Taigi, toks pasiskirstymas rodo, kad nors ekonominės priežastys ir įvardijamos kaip pagrindinės reto apgyvenimo priežastys, tačiau teritorijoms daro įtaką būdingas periferiškumas ir dideli rekreaciniai ištekliai, netinkamos

žemdirbystei ir kitoms žemės ūkio veikloms vykdyti žemės ir tik penktadalyje priskiriamų teritorijų buvo įvardintos politinės priežastys (21,8 proc.). Manoma, kad istorinės ir socialinės priežastys retam apgyvenimui turi mažiausią įtaką (atitinkamai 8,1 proc. ir 11,3 proc. RAT). Taigi, vertinant respondentų atsakymus, matoma, kad RAT formavimasi tik dalinai paaiškina „kelio priklausomybės teorija“, kurioje įvardijami istorinis ir geografinės padėties aspektai, tačiau tai tik respondentų subjektyvi nuomonė, kuri ne visada yra teisinga, nes daugelyje teritorijų susiformavusi prasta ekonominė situacija turėtų būti glaudžiai siejama su teritorijos raidos keliu, dažnai priklausančiu nuo vietovės padėties ir ten esančių resursų. Tarp kitų mažą gyventojų tankį lemiančių priežasčių dažniausiai buvo minimos demografinės priežastys, konkrečiai įvardijant, kad gyventojai sensta, todėl neužtikrinama natūrali kaita, o jauni žmonės išvyksta, nes kaimiškos teritorijos yra nepatrauklios.

Taip pat esamai RAT situacijai atskleisti yra labai svarbu įvardinti pagrindines problemas, su kuriomis susiduria gyventojai skirtingose amžiaus grupėse. Tarp RAT respondentų dažniausiai buvo minima, kad senyvo amžiaus gyventojai dažniausiai susiduria (gauti 177 atsakymai (*galima buvo paminėti ne vieną problemą*)) su paslaugas teikiančių įstaigų (ypač viešųjų bei privačių) pasiekiamumo problemomis (59,9 proc. visų atsakymų), iš kurių dažniausiai buvo konkrečiai įvardijamas prastas transporto paslaugų išvystymas (52,8 proc.) (akcentuojant pasiekiamumą administracinių centrų, kur telkiasi įvairios paslaugas teikiančios įstaigos)), svarbus vyresnio amžiaus gyventojams, nes jie neturi asmeninio transporto arba transporto paslaugos neteikiamos arba jis važiuoja labai retai ir pan., ir sveikatos įstaigų trūkumas bei jų problemiškas pasiekiamumas ir prieinamumas (apie 35,8 proc.), ypač kalbant apie teikiamas aukštesnio lygio paslaugas, kurios telkiasi administraciniuose centruose ir didžiuosiuose miestuose. Prastas susisiekimas ir paslaugas teikiančių įstaigų prieinamumas dar labiau pagilina teritorijų atokumo nuo savivaldybės administracinių centrų problemą. Antra pagal svarbą minima problema – socialinių paslaugų trūkumas bei šias paslaugas teikiančių kvalifikuotų darbuotojų trūkumas (apie 9,0 proc.). Trečia pagal svarbą problema – vienišumo jausmas (7,9 proc. nuo visų atsakymų), kurį senyvo amžiaus gyventojai patiria, nes mažiau arba visai nesulaukia dėmesio iš savo vaikų, giminaičių ir aplinkinių. Ekspertų nuomone, senyvo (pensinio) amžiaus gyventojai susiduria su mažesnės svarbos problemomis tokiais kaip: gaunamos mažos pensijos (apie 6,2 proc.), turima silpna sveikata (5,6 proc.) (pabrėžta, kad sveikata yra silpna ir dėl asmens sveikatos priežiūros įstaigų prieinamumo ir pasiekiamumo), taip pat ir dėl to, kad senyvo amžiaus gyventojai patys negeba savarankiškai pasirūpinti buities darbais (apie 4,5 proc.) (malomis, pasikūrenti, atsinešti vandens ir pan.), trūksta užimtumo (apie 2,8 proc.) ir kita (4,0 proc.) (tarp atsakymų paminėta socialinė atskirtis, prastas kelių infrastruktūros išvystymas ir prasti keliai (duobėti), trūkstamas komunalinių paslaugų išvystymas, telekomunikacinio ir internetinio ryšio išvystymas ir dideli komunalinio šildymo kaštai).

3.4.1.3 pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie RAT reto apgyvenimo priežastis (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

Antroji analizuojama amžiaus grupė – darbingo amžiaus gyventojai. Apibendrinus gautus apklausos duomenis (gauti 154 atsakymai) paaiškėjo, kad didžioji RAT gyvenančių darbingo amžiaus gyventojų dalis susiduria su darbo trūkumo problemomis (todėl gyventojai priversti ieškoti darbo kitur) (sudarė 40,9 proc. visų atsakymų).

Antra dažniausiai minima problema buvo viešųjų paslaugų prieinamumas ir pasiekiamumas (31,2 proc.), tarp kurių net apie 39,6 proc. buvo minimos susisiekimo paslaugos (papildomose pastabose pažymima, kad retai važiuoja viešasis transportas, nesuderintas viešojo transporto grafikas, todėl gyventojai negali laiku nuvykti į darbą, taip pat minima, kad dideli atstumai iki darbo vietų ir ne visi išgali išsigyti nuosavą transportą, tačiau vis dėlto mažesnė gyventojų darbingo amžiaus dalis (nei tarp senyvo amžiaus gyventojų) turi nuosavas transporto priemones, todėl mažesnė problema – paslaugas teikiančių įstaigų pasiekiamumas ir neišvystyta susisiekimo infrastruktūra). Be to, minima, kad tokiose teritorijose nėra arba trūksta vaiko priežiūros įstaigų (apie 12,5 proc. iš įvardijusių viešųjų paslaugų pasiekiamumo problemas), todėl gyventojai priversti nedirbti. Apklausos metu apie 3,4 proc. visų atsakymų sudarė paminėtos problemos, susijusios su tuo, kad darbingo amžiaus gyventojai susiduria su motyvacijos stoka (nenoras dirbti, nenoras imtis kokios nors gyvenimo iniciatyvos, veiklos ir pan.), po 1,7 proc. susiję su žalingais įpročiais ir ūkininkavimo problemomis (pvz., nederlingos žemės, žemos ūkinės produkcijos supirkimo kainos), o dar gyventojai, priklausantys darbingo amžiaus kategorijai, būna nepatenkinti bloga kelių būkle (susisiekimo infrastruktūros būkle). Kitos paminėtos problemos sudarė 4,5 proc. visų atsakymų (pvz., žemas pragyvenimo lygis, nėra galimybės siekti karjeros, laisvalaikio stoka ir kt.). Analizuojant jaunimui dažniausiai kylančias problemas, paaiškėjo, kad didelėje dalyje RAT vyrauja laisvalaikio trūkumo (užimtumo) problema (iš 146 gautų atsakymų sudarė apie 47,3 proc.), pvz., stoka kultūrinių renginių, kurie būtų pritaikyti jaunimui, popamokinės veiklos trūkumas ir kita. Antra dažniausiai minima problema – darbo vietų trūkumas (apie 19,9 proc.), o tiek paslaugas teikiančių įstaigų (viešųjų ir privačių), tiek paties jaunimo aktyvumo stoka apėmė po 8,9 proc. visų atsakymų. Tarp respondentų atsakymų buvo minima, kad seniūnijos teritorijoje yra mažai jaunimo (5,6 proc.). Apie 3,4 proc. atsakymų paminėta gerai apmokamo darbo stoka, o likę atsakymai sudarė 6,2 proc. (buvo minima, kad jaunimas susiduria su žemu pragyvenimo lygiu, internetinio ir mobilaus ryšio problemomis, nes šie tinklai yra prastai išvystyti ir kt.).

Apibendrinus apklausos duomenis galima teigti, kad įžvelgiama labai daug teigiamų RAT savybių, kurios daugiausia susijusios su gera ekologine situacija ir švaria aplinka, o didžiausia problema – darbo trūkumas. Be to, mažas gyventojų tankis nėra vertinamas kaip privalumas ir, respondentų nuomone, tam didžiausią įtaką turi neigiamos ekonominės priežastys. RAT gyventojai susiduria su didelėmis problemomis, viena iš jų – socioteritorinė atskirtis (gyventojai susiduria su viešųjų paslaugų pasiekiamumo ir prieinamumo problemomis, ne tik dėl prastai išvystyto viešųjų paslaugų tinklo (nes dažniausiai viešosios paslaugos koncentruojasi savivaldybių administraciniuose centruose), bet ir dėl prastai išvystytų transporto paslaugų (dažniausiai su tuo susiduria periferinės šalies savivaldybės ir rečiausiai RAT

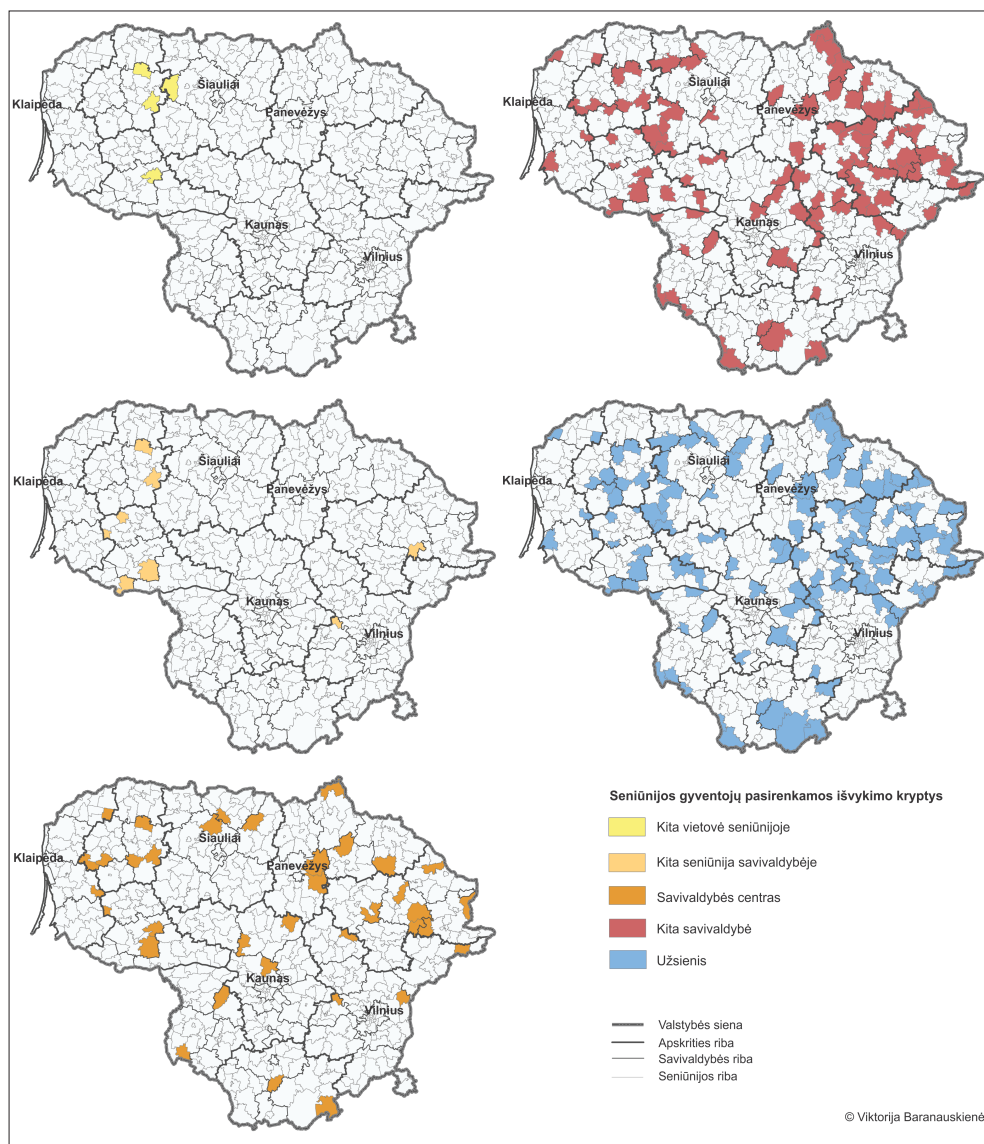
gyvenamai klasei priskiriamos seniūnijos)). Dėl šios problemos gyventojai sunkiai pasiekia paslaugas ir išsivysto kita svarbi problema – darbo trūkumas, nes nėra galimybės nuvykti į darbą, o dėl paslaugų trūkumo ir didelės bedarbystės RAT jaunimas susiduria su laisvalaikio trūkumo arba laisvalaikio praleidimo problema, nes neužtikrinamos laisvalaikio praleidimo ir popamokinės veiklos.

3.4.2. Migracija ir gyventojų prognozė

Šiame disertacijos skyriuje analizuojama seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė migracijos ir gyventojų prognozės klausimais. Pateikiama detalesnė ne tik RAT išvykstančių ir atvykstančių asmenų, bet ir migracijos krypčių, persikėlimo į kitą gyvenamąją vietą priežasčių, nuomonės apie gyventojų skaičiaus prognozę analizė. Analizuojamos ir tendencijos, būdingos skirtingoms RAT tankio klasėms, ir pateikiamas gautų rezultatų teritorinis pasiskirstymas. Migracijos kryptys ir priežastys padeda atskleisti vieną iš RAT depopuliacijos procesą sukeliančių rodiklių ir teritorijos socioekonominę situaciją, o gyventojų prognozės parodo, ko respondentai tikisi iš savo teritorijos ateityje, kitaip sakant, teritorinius lūkesčius vykstant dabartiniam depopuliacijos procesui. Žinoma, akiai tuo remtis negalima, tačiau taip atsispindi administracijos požiūris į teritoriją.

Remiantis RAT seniūnijos administracijos darbuotojų nuomone, apklausos duomenys parodė (5.5 lentelė 5 PRIEDE ir 3.4.2.1 pav.), kad dažniausiai RAT gyventojai išvyksta į užsienį (tai buvo paminėta 92,7 proc. RAT), mažesnę dalį sudaro vidinė migracija (83,9 proc. RAT) (galima buvo pažymėti kelis atsakymų variantus). Detaliau analizuojant vidinės migracijos tendencijas, matoma, kad didesnėje RAT dalyje (46,0 proc.) gyventojai išvyksta už savo savivaldybės ribų, o savo gyvenamąją vietą keisti savo savivaldybės viduje būdinga 37,9 proc. RAT. Keičiant gyvenamąją vietą savo savivaldybės viduje, dažniausiai buvo minimas persikėlimas į savivaldybės centrą. Analizuojant apklausos duomenis, pagal RAT tankio klases, gauta, kad I tankio klasės RAT būdingiausios dvi migracijos kryptys, didžiausia – į užsienį ir mažesnė – į kitos savivaldybės teritoriją. Pastebėta, kad didėjant teritorijos gyventojų tankiui, didėja ir pasirinktų atsakymų įvairovė, pradeda vyrauti ne tik užsienio ir kitos savivaldybės kryptys, bet trečdaliui RAT būdinga ir savivaldybės administracinio centro kryptis. 13,7 proc. RAT buvo papildytas „kita“ punktas, kuriame minėti atsakymai, kad gyventojai dažnai išvyksta į didžiuosius miestus (kai kuriais atvejais konkrečiai paminėti Vilniaus ir Kauno miestai), taip pat papildyta, kad į kitas vietas pas vaikus išvyksta senyvi žmonės. Kartoschema (3.4.2.1 pav.) puikiai iliustruoja RAT gyventojų dažniausiai pasirenkamas kryptis, kur matoma, kad Vakarų Lietuvos RAT (tiksliau, Žemaitijai) labiau būdinga vidinė migracija, ypač savo savivaldybės ribose (toje pačioje seniūnijoje arba į kitą seniūniją savo

savivaldybės teritorijoje), o pasirinkti savo savivaldybės centrą jau tampa aktualu ir Šiaurės rytų Lietuvos RAT. Išvykimai į kitą savivaldybę bei užsienį pasiskirsto beveik tolygiai po visas apklausoje dalyvaujančias šalis RAT. Toks teritorinis pasiskirstymas rodo, kad Vakarų Lietuvos (tiksliau, Žemaitijos) RAT gyventojai yra labiau linkę migruoti ne tik į užsienį, bet ir šalies viduje, tai gali būti siejama ir su didesniu jų prisirišimu prie savo gyvenamosios vietos (tačiau, deja, šio tyrimo metu trūksta tikslių duomenų apie migracijos kryptis).

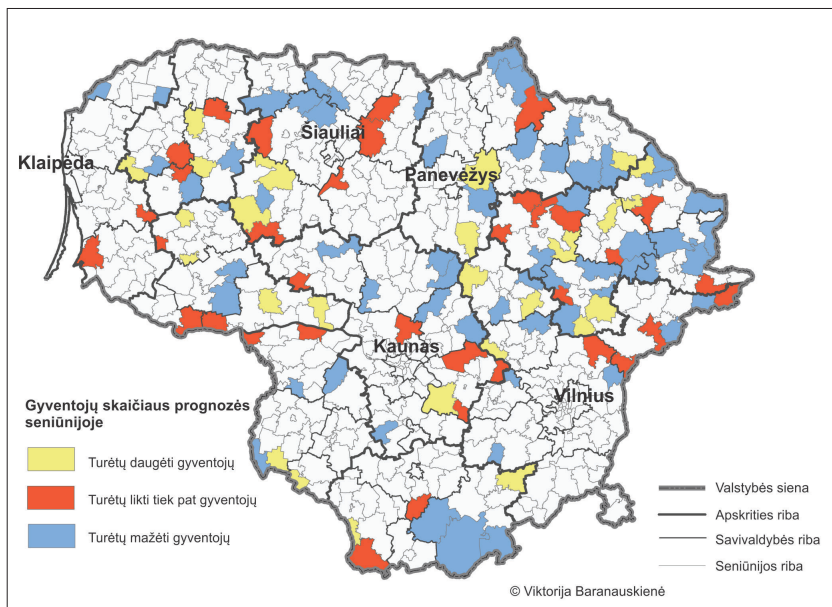
3.4.2.1 pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie seniūnijos gyventojų pasirenkamas išvykimo kryptis RAT (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

Apklausos metu buvo bandoma išsiaiškinti vyraujančias migracijos priežastis RAT. Analizuojant seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonę apie gyventojų išvykimo iš seniūnijos motyvus, dažiausiai buvo minimos priežastys, susijusios su darbu (iš 141 atsakymo apie 31,9 proc.), t. y. darbo vietų trūkumas ir bedarbystė (sudarė 82,2 proc. atsakymų), maži atlygimai (17,8 proc.), todėl gyventojai išvažiuoja į didžiuosius miestus. Šiek tiek mažesnė dalis (29,8 proc.) išvykstančių dėl darbo paieškų ir geresnių gyvenimo sąlygų į užsienį. Nemažą dalį pagrindinių priežasčių sudaro gyvenamosios vietos pakeitimas dėl išvykimo studijuoti (12,1 proc.), ir suprantama, dažniausiai išvykę taip ir lieka didžiuosiuose miestuose. Be to, neretai tarp gyvenamosios vietos pakeitimo priežasčių buvo minima, kad vyresnio amžiaus gyventojai važiuoja gyventi pas artimuosius arba šalia jų bei keliai į miestus (daugiabučius), kur gerai išvystytos komunalinės paslaugos (vandentiekis, kanalizacija ir kt. – taip palengvinant kaimo buities darbus) (iš 14,2 proc., daugiau nei trečdalis (apie 35,0 proc.)). Minimios ir išvykimo priežastys, susijusios su šeimos sukūrimu (3,5 proc.), paslaugas teikiančių įstaigų trūkumu (4,3 proc.) (paminėti atvejai, kad gyventojai deklaruoja savo gyvenamąją vietą kitur, nes nori gauti vaikų ugdymo paslaugas kitoje savivaldybėje) ir kitomis priežastimis (4,3 proc.) (gautas socialinis būstas, paveldėtas nekilnojamas turtas ir pan.).

Analizuojant RAT seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonę apie gyventojų atvykimo į seniūniją motyvus, dažiausiai buvo minėtos tokios priežastys: 27,1 proc. atsakymų sudarė, kad atvykstama dėl pigaus nekilnojamo turto (iš 188 atsakymų); 10,6 proc. – deklaruojama tik faktinė gyvenamoji vieta (grįžę iš užsienio žmonės tik faktiškai trumpam deklaruoja gyvenamąją vietą norėdami susitvarkyti įvairius reikalus, o didelėje dalyje pasienio zonai priklausančių RAT buvo minima, kad pasienio ruožas yra didelis privalumas, žmonės tik deklaruoja savo gyvenamąją vietą, tačiau seniūnijoje negyvena, dėl galimybės lengviau gauti vizą, pvz., į Baltarusiją); po 10,1 proc. sudarė atsakymai, susiję su gražia gamta ar kraštovaizdžiu (labai daug akcentuojamos įvairios patrauklios gamtinės sąlygos, tokios kaip ežerai, gera ekologinė būklė ir pan.) ir patogia geografinė padėtimi (dėl netoliese esančio Vilniaus arba kitų kelių didesnių miestų). Taip pat buvo minima, kad atvykimo priežastys, susijusios su gyventojų sugrįžimu iš užsienio (apie 6,9 proc.) (dalis emigrantų grįžta užsidirbę, o didesnė dalis – nesugebėję nieko pasiekti ar įsitvirtinti), paveldėtu tėvų nekilnojamu turtu (6,4 proc.), kuris paverčiamas vasaros sodybomis (tad faktiškai tai yra sezoniniai gyventojai), sugrįžimu pas tėvus, nes nesugebėjo įsitvirtinti didesniuose miestuose arba sugrįžta išsiskyrę (4,8 proc.), norima atsigauti nuo miesto šurmulio, ypač tas būdinga vyresnio amžiaus gyventojams (4,3 proc.). Rekreacinės teritorijos pritraukia gyventojus, kurie įsigyja sodybas (1,6 proc.) (deklaruoti tik faktiniai gyventojai), tokią pat atsakymų dalį apėmė ir jaunų ūkininkų įsikūrimas. Kiti atsakymai sudarė 19,9 proc., tarp kurių buvo minimos sudarytos santuokos, gyvenimas socialinės globos namuose, pigesnis pragyvenimo lygis, gyvenantys užsienyje

įsigyja nekilnojamo turto (bet negyvena), socialinio būsto gavimas ir kitos priežastys. Erdvinis apklausos duomenų pasiskirstymas rodo, kad sodybas vasaroms žmonės dažniausiai nusiperka miškingose ir ežeringose Šiaurės rytų RAT. Taigi, apibendrinus atvykimo priežastis, galima daryti prielaidą, kad nemaža dalis gyventojų deklaruoja savo gyvenamąją vietą tik dėl įvairių lengvatų arba įsigyja nekilnojamo turto, kuris pavirsta vasaros sodybomis, todėl deklaruotos gyvenamo vietos tikro gyventojų skaičius neatspindi – tokios RAT yra daugiausia Šiaurės rytų Lietuvoje ir pasienio zonoje su Baltarusija arba Pietvakarių Lietuvoje su Rusija (Karaliaučiaus sritis).

RAT susiduria su depopuliacijos proceso problema, todėl gana svarbu žinoti seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonę apie seniūnijos gyventojų skaičiaus prognozes, kas atskleidžia respondentų lūkesčius ir parodo, kas laukia teritorijų artimiausiu metu. Apklausos duomenų analizė parodė (5.6 lentelė 5 PRIEDE ir 3.4.2.2 pav.), jog yra manoma, kad apie pusėje RAT gyventojų skaičius turėtų mažėti (48,4 proc.), mažiau nei trečdalyje – kad turėtų daugėti (28,2 proc.), o apie penktadalyje teritorijų prognozuojama, kad gyventojų skaičius išliks toks pat (21,0 proc.). Duomenų analizė skirtingose tankio klasėse parodė, kad trijuose penktadaliuose I tankio klasei priklausančių seniūnijų gyventojų skaičius potencialiai mažės (60,0 proc.), tačiau tikimasi, kad bus tokių, kuriose ir daugės gyventojų (40,0 proc.), kitoms dviem tankio klasėms priklausančioms seniūnijoms taip pat nenumatomos geros prognozės – manoma, kad apie pusėje jų gyventojų mažės, bet yra ir optimistiškesnių vertinančių, kad skaičius didės arba išliks toks pat. Analizuojant ekspertų nuomonę apie gyventojų skaičiaus

3.4.2.2 pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie seniūnijos gyventojų skaičiaus prognozę RAT (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

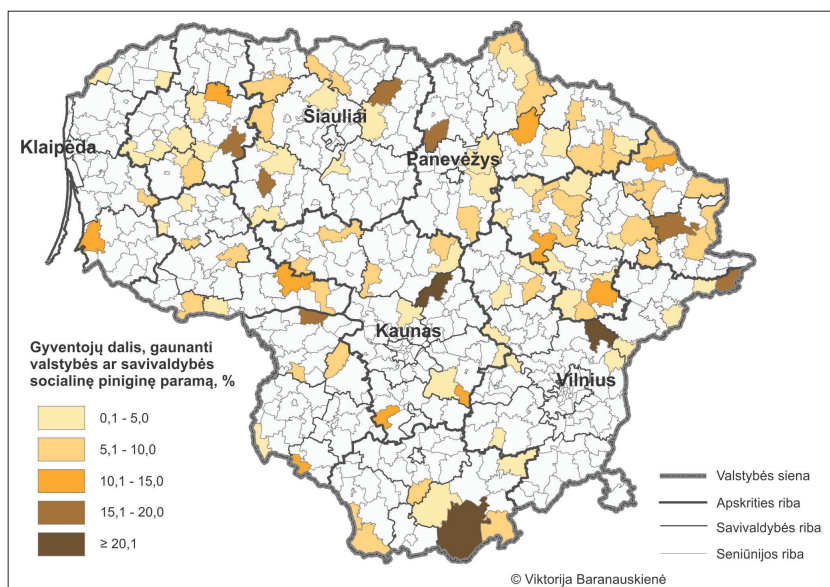
pokyčius artimiausioje ateityje, matoma, kad gyventojų skaičius mažės Šiaurės rytų ir Pietų RAT bei daug mažesnėje RAT dalyje Žemaitijoje. Pastebima, kad vyrauja nuomonė, jog gyventojų daugės arba išliks toks pat skaičius RAT, kurios yra netoli urbanizuotų teritorijų, o tiksliau, netoli nuo miestų.

Apibendrinus RAT vyraujančias migracijos tendencijas ir nuostatas apie gyventojų skaičiaus prognozes, galima teigti, kad pagal visas vyraujančias teritorijos socioekonominės tendencijas ir demografinius procesus dominuoja nuomonė, kad gyventojų skaičius ir toliau mažės, ypač Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvoje esančiose RAT, kur vyrauja išsienėjusios depopuliacijos problemos. Migracijos kryptių analizė parodė, kad RAT vyrauja migracija į užsienį, tačiau Žemaitijos RAT gyventojai yra labiau linkę migruoti ir renkasi ne tik emigraciją į užsienį, bet ir aktyviau migruoja (yra labiau mobilūs) savo savivaldybės ribose. Emigracijos priežastys dažniausiai susijusios su ekonominėmis priežastimis, kuomet gyventojai ieško darbo ir geresnių gyvenimo sąlygų, tuo tarpu daugiau atvykstančių į RAT yra dėl patrauklių gamtinių sąlygų, kurios pritraukia daugiausia sezoninius gyventojus į sodybas, daugiausiai susitelkusias Šiaurės rytų RAT. Taip pat pastebėta, kad gana didelė dalis deklaruojančių savo gyvenamąją vietą nėra nuolatiniai gyventojai, nes didelę dalį jų sudaro tik sodybų savininkai, o kita didelė dalis į pasienio zonas patenkančių seniūnijų gyventojų deklaruoja savo gyvenamąją vietą tik dėl pasienio zonos lengvatų, todėl yra labai sudėtinga įvertinti tikrąjį, realų vaizdą, atspindintį gyventojų skaičių RAT. Taip pat galima teigti, kad migracijos priežastis ir pasirinktas migracijos kryptis geriausiai paaiškina aptartos „racionalaus pasirinkimo“, „neoklasikinė ekonomikos“ ir „dviejų darbo rinkų“ teorijos, o grįžimas atgal siejamas su „naująją ekonomikos migracijos teorija“, kai investuojami uždirbti pinigai į statomus ar įsigyjamus namus savo gimtosiose vietovėse (tačiau šis reiškinys analizuojamu laikotarpiu dar plačiai nebuvo paplitęs).

3.4.3. Socialiniai-ekonominiai aspektai

Šioje dalyje analizuojami pagrindiniai RAT socialiniai-ekonominiai ypatumai, nustatyti apklausos metu gautais duomenimis. Analizuojami gyventojų, gaunančių valstybės ar savivaldybės socialinę paramą, duomenys, bedarbystės problema, lyginant su kitomis savivaldybės seniūnijomis. Taip pat pateikiama sezoninių gyventojų ir sezoninių sodybų skaičiaus duomenų analizė, kuri parodo RAT gyvybingumo sezoniškumą, kuris neatsispindi oficialioje statistikoje. Sezoninių gyventojų gausa faktiškai prisideda prie seniūnijoje teikiamų paslaugų paklausos, todėl šių gyventojų negalima ignoruoti, nagrinėjant kaimiškų periferinių vietovių socioekonominę raidą. Pabaigoje pagal gautus apklausos rezultatus bandoma atskleisti esamą ir įvertinti būsimą RAT socialinę-ekonominę situaciją įvertinant pagrindines vyraujančias RAT problemas.

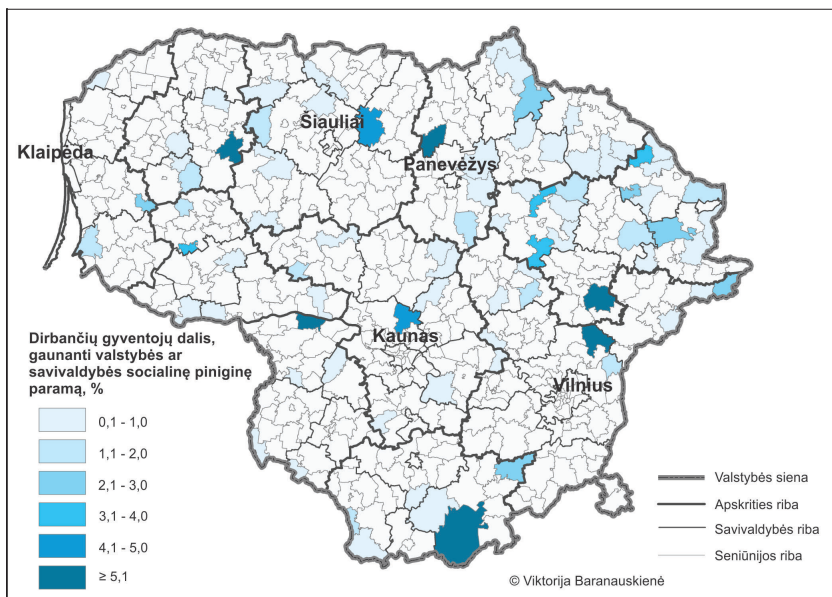
Apklausos duomenų rezultatai parodė (5.7 lentelė 5 PRIEDE ir 3.4.3.1 pav.), kad beveik 36,3 proc. RAT, kur iki 5,0 proc. gyventojų, ir apie trečdalis seniūnijų (32,3 proc.), kur 5,1–10,0 proc. gyventojų, gauna valstybės arba savivaldybės socialinę piniginę paramą. RAT analizė pagal gyventojų tankio klases parodė, kad I tankio klasės seniūnijoms būdinga turėti didesnę dalį gyventojų, gaunančių pinigines paramas. Pateiktoje kartoschemoje ryškūs teritoriniai skirtumai neižvelgiami, tačiau matoma nedidelė koncentracija RAT, kur gaunančių piniginę paramą yra didesnė dalis, t. y. Šiaurės rytų (Adutiškio sen., Švenčionių r. sav.; Kazitiškio sen., Ignalinos r. sav.; Sužionių sen., Vilniaus r. sav.), Pietų (Marcinkonių sen., Varėnos r. sav.) Lietuvos RAT bei kitose RAT (Pušaloto sen., Pasvalio r. sav.; Luokės sen., Telšių r. sav.; Plokščių sen., Šakių r. sav.; Vaiguvo sen., Kelmės r. sav.; Pašvitinio sen., Pakruojo r. sav. ir Žeimių sen., Jonavos r. sav.).

3.4.3.1 pav. Gyventojų dalis, gaunanti valstybės ar savivaldybės socialinę piniginę paramą RAT (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

Gauti apklausos rezultatai parodė (5.8 lentelė 5 PRIEDE ir 3.4.3.2 pav.), kad daugiausia vyrauja RAT (44,4 proc.), kur dirbančių gyventojų dalis, gaunanti valstybės ar savivaldybės socialinę piniginę paramą, sudaro iki 1,0 proc., o tokių seniūnijų dauguma priklauso II ir III tankio klasėms, nors du penktadaliai tokių seniūnijų sudaro ir iš rečiausiai apgyventų seniūnijų klases, tačiau joje vyrauja prastesnė situacija, nes yra didesnė dalis dirbančių gyventojų (sudaro daugiau nei 2,0 proc.), kuriems skirta piniginė parama. Kartoschemoje matoma, kad ryškių teritorinių dėsningumų nėra, tačiau yra šiek tiek daugiau RAT, kur didesnė dirbančių gyventojų dalis, gaunančių piniginę paramą (sudaro daugiau nei 2,0 proc.),

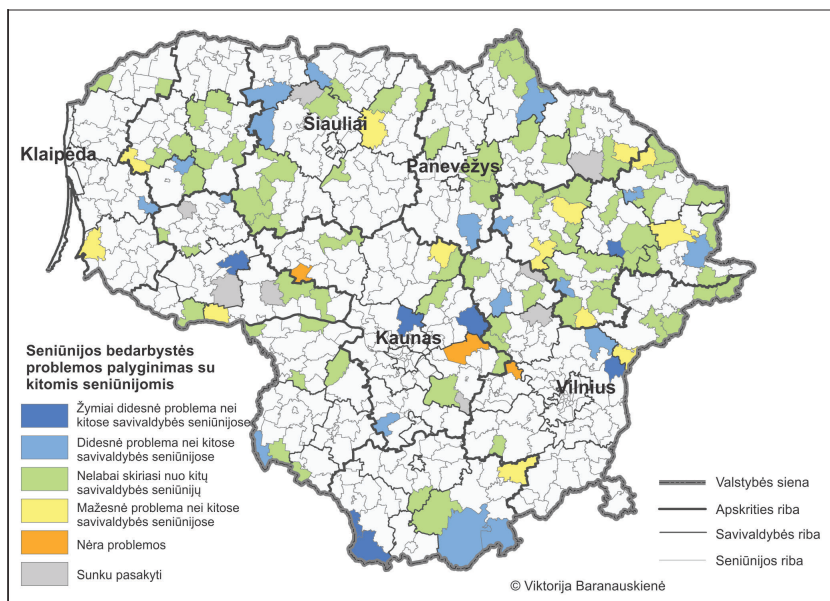
telkiasi Šiaurės rytų (Adutiškio sen., Švenčionių r. sav.; Kazitiškio sen., Ignalinos r. sav.; Papilio sen., Biržų r. sav.; Antalieptės ir Antazavės sen., Zarasų r. sav.; Andrioniškio ir Kurklių sen., Anykščių r. sav.; Inturkės sen., Molėtų r. sav. (net 11,0 proc.); Sužionių sen., Vilniaus r. sav. (net 19,3 proc.)) ir Pietų (Valkininkų ir Marcinkonių sen. (net 12,0 proc.) Varėnos r. sav.) Lietuvoje, bei kitose pavienėse seniūnijose (Judrėnų sen., Klaipėdos r. sav.; Didkiemio sen., Šilalės r. sav.; Lygumų sen., Pakruojos r. sav.; Vandžiogalos sen., Kauno r. sav.; Plokščių sen., Šakių r. sav.; Luokės sen., Telšių r. sav.; Pušaloto sen., Pasvalio r. sav.).

3.4.3.2 pav. Dirbančių gyventojų dalis, gaunanti valstybės ar savivaldybės socialinę piniginę paramą RAT (*šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą*)

Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie bedarbystės problemą seniūnijoje, lyginant su kitomis savivaldybės seniūnijomis, analizė parodė (5.9 lentelė 5 PRIEDE ir 3.4.3.3 pav.), kad beveik trijuose penktadaliuose (58,9 proc.) RAT bedarbystės problemos nelabai skiriasi nuo kitų savivaldybės seniūnijų, o daugiausia tokių seniūnijų yra II ir III tankio klasėse. Gana nedidelėje dalyje, tik penktadalyje, seniūnijų ši problema įvardijama kaip didesnė ir žymiai didesnė nei kitose savivaldybėse priklausančiose seniūnijose (20,2 proc.), o daugiausia tokių – I tankio klasėje (60,0 proc.). Galima daryti prielaidą, kad rečiausiai gyvenamose seniūnijose bedarbystės problema yra didesnė nei kitose, nes šios seniūnijos yra labiau nutolusios nuo administracinių centrų, teritorijos yra nepatrauklios investuotojams, o pilotinio tyrimo metu buvo paminėta, kad šių teritorijų gyventojai susiduria su judumo problemomis, todėl didelė dalis neturi galimybių nuvykti į darbus. Kartoschemoje galima matyti, kad bedarbystės problema yra didesnė nei

kitose savivaldybės seniūnijose Pietų Lietuvos RAT bei savivaldybių periferinėse seniūnijose, o tos RAT, kur nepastebima didesnės skirtumų problemos, yra netoli urbanizuotų teritorijų arba šalia pagrindinių tarp miestinių kelių, todėl gyventojams patogiau pasinaudoti tarp miestiniu susisiekimu (arba ten geriau išvystyta kelių infrastruktūra) ir taip lengviau pasiekti darbo vietas.

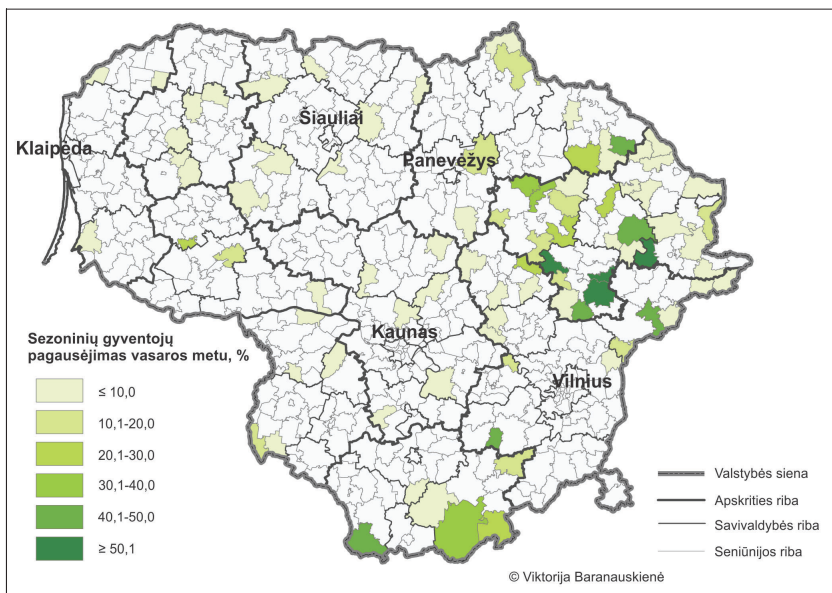

3.4.3.3 pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie RAT bedarbystės problemą lyginant su kitomis savivaldybės seniūnijomis (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

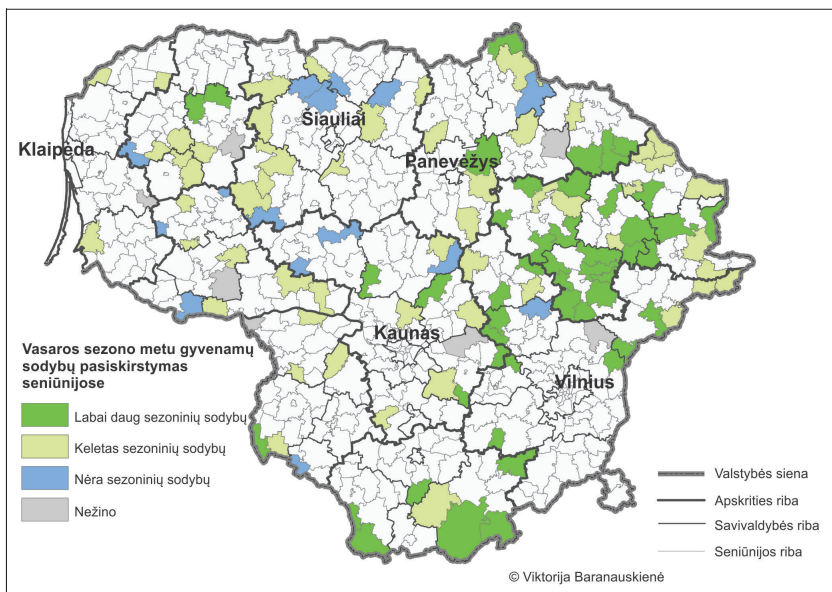
Apklausos duomenų analizė parodė, kad gana didelėje RAT dalyje vasaros metu pagausėja sezoninių gyventojų (šis klausimas buvo neatsakytas 31,5 proc. RAT, tad daroma prielaida, kad tose teritorijose yra mažiau sezoninių gyventojų, taip pat būta atsakymų, kad padaugėja gyventojų, tačiau tokios statistikos jie neregistruoja, todėl tokie atsakymai buvo priskirti iki 10,0 proc., ir būdingi Šiaurės rytų Lietuvos seniūnijoms), ypač Rytų ir Pietų Lietuvoje esančiose RAT (5.11 lentelė 5 PRIEDE ir 3.4.3.4 pav.), kurios pasižymi rekreaciniais ištekliais (miškai, ežerai). 60,0 proc. I tankio klasei priklausančių seniūnijų sezoninių gyventojų padaugėja nuo 30,0 iki 50,0 proc., o dviejuose penktadaliuose – iki 10 procentų. Daugiausia sezoninių vasaros gyventojų padaugėja Molėtų ir Ignalinos r. sav. RAT (priklauso II RAT tankio klasei), kurios pasižymi dideliais rekreaciniais ištekliais. Pastebima ir tendencija, kad gyventojų tankiui didėjant, mažėja sezoninių gyventojų skaičius.

Gauti duomenys apie vasaros sezono sodybas parodė (5.12 lentelė 5 PRIEDE ir 3.4.3.5 pav.), kad RAT pasižymi tokių sodybų egzistavimu (ne visais atvejais sutampa sodybų teritorinis pasiskirstymas su atsakymais apie vasaros sezoninius gyventojus,

nes sezoniniams gyventojams priskiriami ir sugrįžę pailsėti pas tėvus, o tie, kurie turi sodybas, dažnai būna ir seniūnijos registruotais nuolatiniais gyventojais, nors ten ištiesus metus ir negyvena). Daugiausia tokių sodybų koncentruojasi Šiaurės rytų ir Pietų

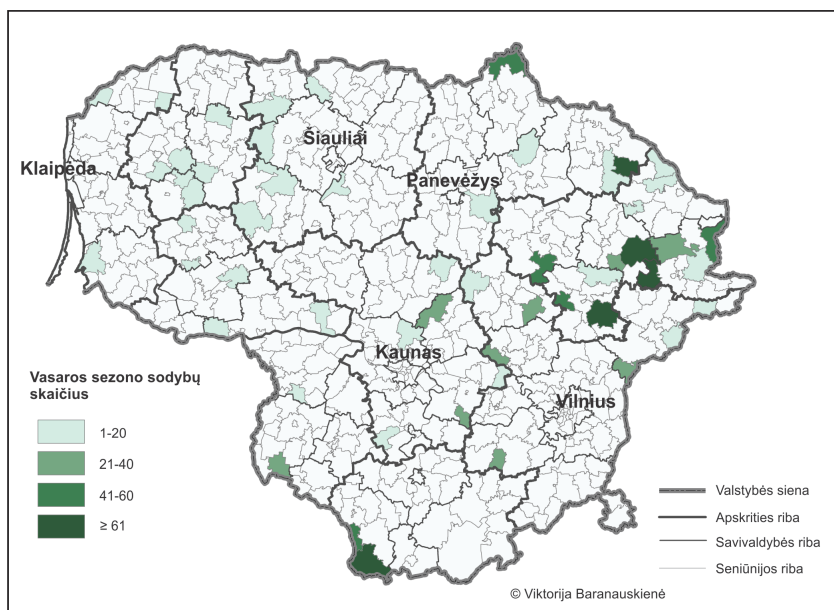

3.4.3.4 pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie seniūnijos sezoninių gyventojų pagausėjimą vasaros metu RAT (*šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą*)

3.4.3.5 pav. Vasaros sezono metu gyvenamų sodybų pasiskirstymas RAT, remiantis seniūnijos administracijos darbuotojų duomenimis (*šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą*)

Lietuvos RAT. Taip pat, duomenų analizė parodė, kad tokių sodybų daugiausia yra rečiausiai gyvenamiose seniūnijose (80,0 proc. I tankio klasės RAT), o gyventojų tankiui didėjant, mažėja jų skaičius. Savaimė suprantama, kad kiekvienas respondentas sąvokas „keletas“ ir „labai daug“ skirtingai interpretuoja, todėl kai kurių seniūnijų respondentai patikslino sodybų skaičių (5.13 lentelė 5 PRIEDE ir 3.4.3.6 pav.). Pagal patikslintą skaičių matoma, kad tik mažiau nei pusėje RAT būdinga turėti iki 20 vasaros sodybų, tačiau buvo paminėti itin dideli sodybų skaičiai Tauragnų (Utenos r. sav.) – apie 70, Kapčiamiesčio (Lazdijų r. sav.) – apie 100, Kriaunų (Rokiškio r. sav.) – apie 119, Linkmenų (Ignalinos r. sav.) – apie 200, ir Inturkės (Molėtų r. sav.) – apie 300, seniūnijose. Pateiktoje kartoschemoje (3.4.3.6 pav.) aiškiai matoma, kad daugiausia vasaros sezono sodybų yra Šiaurės rytų bei Pietvakarių šalies RAT.

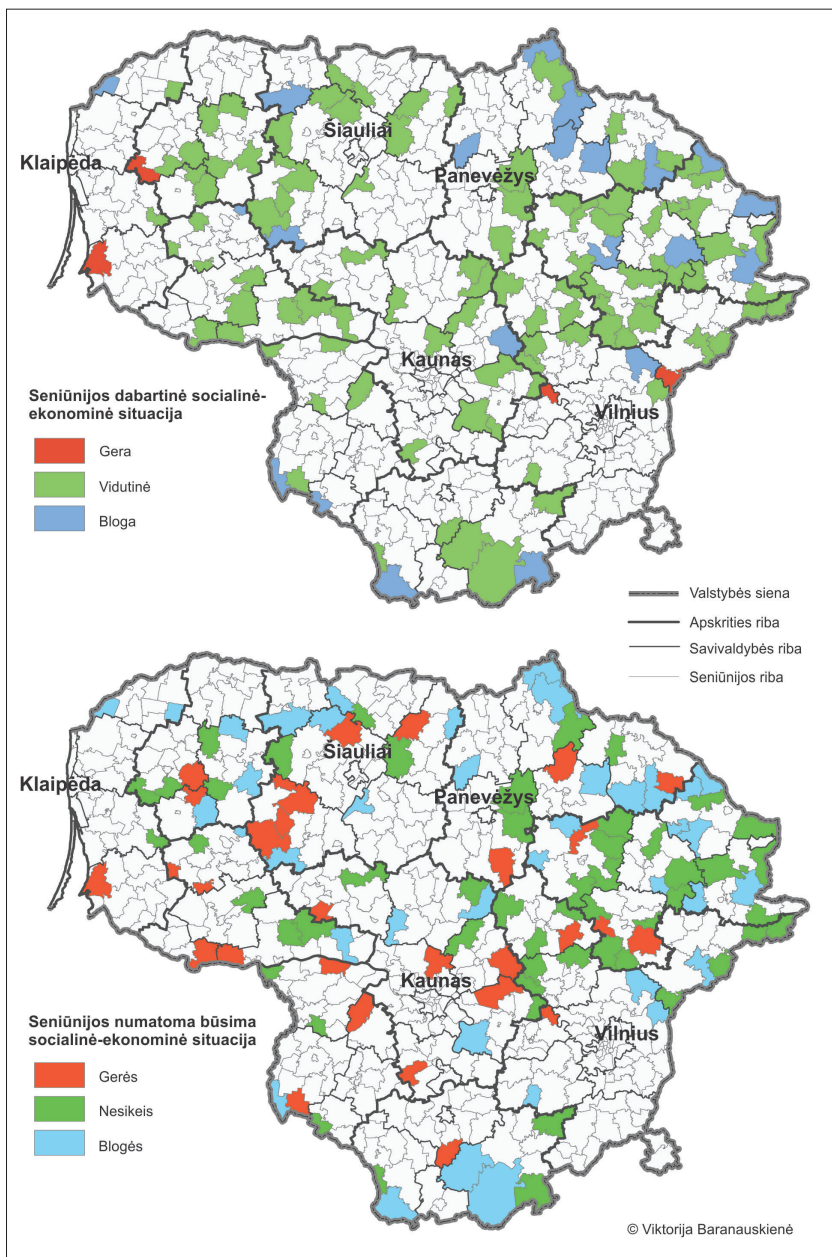

3.4.3.6 pav. Vasaros sezono sodybų skaičiaus pasiskirstymas RAT, remiantis seniūnijos administracijos darbuotojų duomenimis (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

Apibendrinus RAT vasaros sezono gyventojų skaičių ir vasaros sodybų skaičių jose, galima teigti, kad didžiausiu rekreaciniu potencialu pasižymi Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvos RAT. Tam įtakos turi gausūs šių teritorijų rekreaciniai ištekliai (pvz., miškai, ežerai). Taip pat pastebėta, kad didėjant gyventojų tankiui, mažėja ir vasaros sezoninių gyventojų bei vasaros sodybų, nes didesnė dalis tankiau gyvenamų teritorijų koncentruojasi Žemaitijoje, kuri neturi tokių didelių rekreacinių išteklių.

Respondentams atsakius į pagrindinius socialinės-ekonominės dalies klausimus, pabaigoje buvo paprašyta įvertinti savo teritorijos dabartinę ir išreikšti

nuomonę apie būsimą numatomą socialinę-ekonominę padėtį. Apklausos duomenų analizė parodė (5.14 lentelė 5 PRIEDE ir 3.4.3.7 pav.), kad apie 79,0 proc. RAT socialinė-ekonominė būklė vertinama vidutiniškai, blogai vertinama 16,9 proc. RAT, kurių didžiausia dalis susitelkusi Šiaurės rytų ir Pietvakarių Lietuvos pasienyje.

3.4.3.7 pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie RAT socialinę-ekonominę esamą ir numatomą būsimą būklę pasiskirstymas (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

Pastebėta, kad neigiamai įvertintų seniūnijų dalis šiek tiek mažėja didėjant gyventojų tankiui, todėl galima daryti prielaidą, kad socialinė-ekonominė teritorijos gerovė siejama su didesniu gyventojų skaičiumi. Tuo tarpu gerai seniūnijos situaciją vertina tik keturios RAT (Kintų sen., Šilutės r. sav.; Kulių sen., Plungės r. sav.; Kazokiškių sen., Elektrėnų r. sav. ir Magūnų sen., Švenčionių r. sav.) – visos jos priskiriamos II ir III tankio klasėms. Apie numatomą būsimą RAT socialinę ekonominę būklę (5.15 lentelė 5 PRIEDE ir 3.4.3.7 pav.) tik šiek tiek mažiau nei ketvirtadaliui (23,4 proc.) RAT numatoma optimistinė prognozė (manoma, kad situacija gerės) ir taip vertinamos tik II ir III tankio klasių RAT, o kad situacija blogės – manoma, kad laukia 31,5 proc. RAT, pesimistiškiausiai galvojama apie rečiausiai gyvenamas teritorijas ir periferines savivaldybių Šiaurės rytų, Pietų Lietuvos ir Žemaitijos seniūnijas. RAT, kurių dabartinė socialinė-ekonominė situacija buvo teigiamai vertinama, seniūnijų administracijos darbuotojai prognozuoja ir optimistinę ateitį, nes manoma, kad jų situacija nesikeis arba išliks tokia pati.

Norint papildomai įvertinti esamą RAT būklę, buvo analizuojamos ir pagrindinės RAT socialinės problemos, kurias apklausos metu RAT seniūnijų administracijos darbuotojų buvo prašoma konkrečiai įvardinti. Apklausos duomenys parodė, kad RAT susiduria su pagrindinėmis nedarbo bei kartu ir nenoru dirbti, senstančios visuomenės, gyventojų mažėjimo (didelio mirtingumo, emigracijos, mažo gimstamumo), viešųjų paslaugų trūkumo ir jų pasiekiamumo (socioteritorinė atskirtis), atokumo (teritorinės atskirties), kai niekaip neišsprendžiami susisiektis pagerinimo klausimai, ir žalingų įpročių socialinėmis problemomis. Pagal gautus rezultatus aiškiai matyti, kad dominuoja sociodemografinės ir socioekonominės problemos, kurios daro įtaką RAT socioteritorinės atskirties reiškinių atsiradimui.

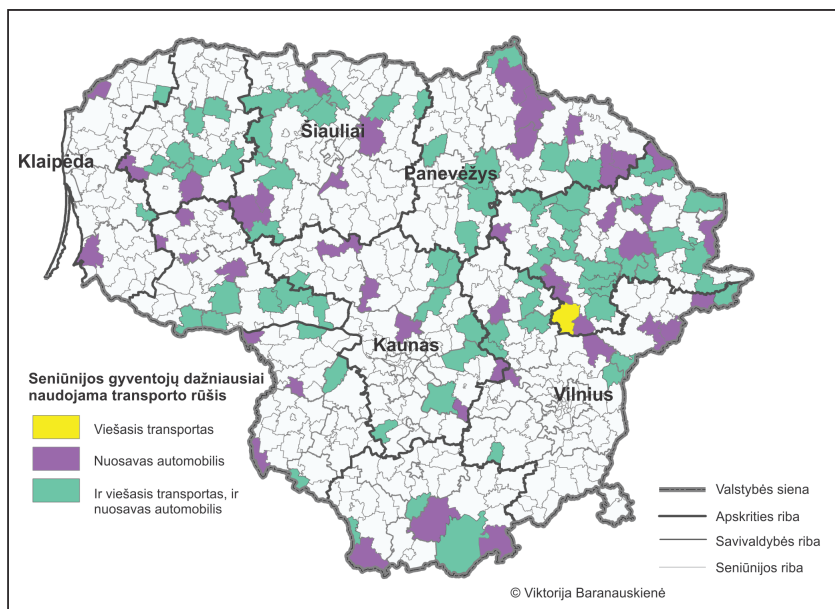
Taigi, apibendrinant socialinę-ekonominę RAT padėtį, apklausos metu gautus įvertinimus galima sieti ir su anksčiau gautais ir toliau aptariamais kitose apklausos dalyse duomenimis. Pastebėta, kad stabiliausia padėtis yra tose RAT, kuriose geriausiai išvystytas viešųjų paslaugų ir privačias paslaugas teikiančių įmonių tinklas (aprašyta detaliau 3.3. skyriuje), taip pat tose, kurios pasižymi rekreaciniu potencialu. Žinoma, nors rekreaciniai ištekliai rečiausiai apgyventose seniūnijose dideli, tačiau jų socialinė-ekonominė padėtis yra prastai vertinama, nes padėties vertinimas siejamas su pagrindiniais gerovę atspindinčiais rodikliais, kurie yra prasti – mažas gyventojų tankis, darbo trūkumas, prastas paslaugų išvystymas, išskyrus su rekreacija susijusias paslaugas. Taigi, galima teigti, kad RAT gerovę atspindi pagrindiniai viešųjų paslaugų įstaigų ir paslaugas teikiančių įmonių išvystymo rodikliai (tiksliau kalbant, jų išvystymo tinklas) ir gyventojų skaičius.

3.4.4. Viešųjų ir privačių paslaugų įmonių pasiekiamumas

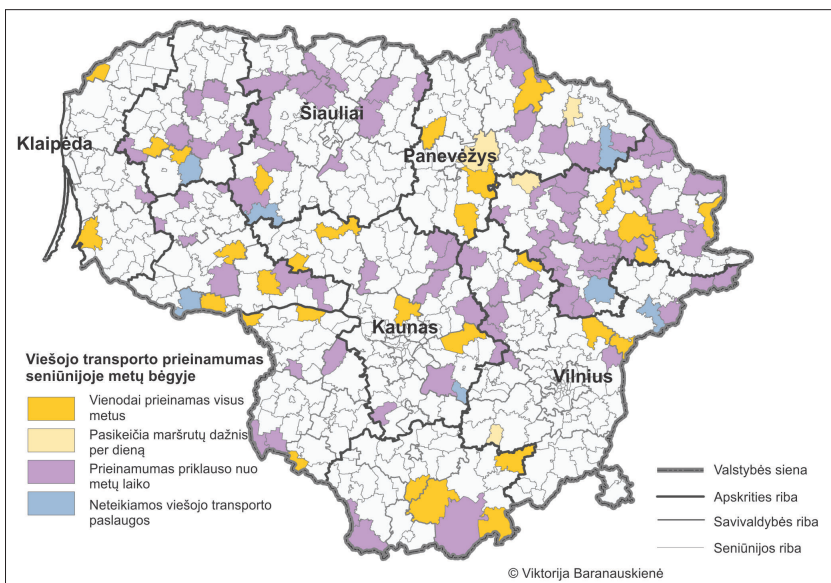
Šioje darbo dalyje analizuojama seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie seniūnijos gyventojų galimybes pasiekti viešojo transporto, viešųjų įstaigų ir privačių įmonių teikiamas paslaugas. Apklausos metu buvo siekiama išsiaiškinti, kokiomis transporto priemonių rūšimis dažniausiai naudojasi RAT gyventojai bei šių paslaugų prieinamumą metų bėgyje (t. y. ar keičiantis metų laikui nesikeičia transporto dažnis). Analizuojamas viešųjų įstaigų ir privačių įmonių teikiamų paslaugų prieinamumas vertinant ne tik respondentų nuostatas, bet ir laiko aspektą.

Remiantis gautais apklausos tyrimo rezultatais (5.16 lentelė 5 PRIEDE) matoma, kad apytiksliai trijuose penktadaliuose analizuotų RAT buvo atsakyta, kad seniūnijos gyventojai dažniausiai naudojasi dviem transporto rūšimis – tiek viešuoju, tiek ir nuosavu transportu (59,7 proc.), mažesnė dalis – tik nuosavu automobiliu, o vien tik viešuoju transportu – pažymėtas vienas atsakymas (Giedraičių sen., Molėtų r. sav.). Nors visos 124 RAT pasirinko po vieną atsakymą, tačiau dalis jų dar papildomai pakomentavo savo pasirinkimus „kitas“ dalyje, kur buvo minima, kad nors gyventojai ir naudojami viešuoju transportu, jo grafikai ir dažnis nėra patenkinami, o didelė dalis gyventojų neturi nuosavų automobilių, todėl prašo pagalbos kaimynų, kurie jį turi. RAT tankio klasių analizė parodė, kad rečiausiai apgyventoje klasėje gyvenantieji pirmenybę teikia nuosavam automobiliui, o kitose dviejose – abiem transporto rūšims. Analizuojant teritorinį apklausos duomenų pasiskirstymą, kartoschemoje (3.4.4.1 pav.) matoma, kad nuosavu automobiliu dažniausiai naudojasi periferinės pasienio ir savivaldybių periferinės RAT. Todėl galima daryti prielaidą, kad šių teritorijų gyventojai daugiausiai naudojami nuosavu transportu, nes taip greičiau gali pasiekti kelionės tikslą, kadangi atokiose teritorijose prasčiau išvystytas viešojo transporto tinklas, vyrauja retesni maršrutai ir tai gyventojams sukelia nepatogumų. Iškeltą prielaidą gali patvirtinti ir sudaryta 3.4.4.2 kartoschema (vaizduojanti viešojo transporto prieinamumą per metus), kur matoma, kad tose seniūnijose, kuriose viešasis transportas vienu metu prieinamas ištisus metus, gyventojai renkasi nuosavus automobilius. Tai gali reikšti, kad gyventojų netenkina arba maršrutų dažnis, arba jų laikas. Tuo tarpu teritorijose, kuriose viešasis transportas priklauso nuo metų sezono laiko, gyventojai dažniausiai naudojami abiem transporto rūšimis (viešuoju ir nuosavu transportu). Žinoma, nustebino tam tikrų seniūnijų atsakymai, kuriuose buvo pažymėta, kad neteikiamos viešojo transporto paslaugos. Greičiausiai turėta omenyje, kad pati seniūnija neteikia tokių paslaugų, arba viešąjį transportą organizuoja ne savivaldybė (ne savivaldybės autobusų parkas), o privatus verslas, nes patikrinus viešojo transporto maršrutus gauta, pvz., kad pro Sarių sen. (Švenčionių r. sav.)

kursuoja autobusai, tik jie priklauso privačiam verslui, tačiau viešasis transportas pravažiuoja ne pro visas seniūnijos gyvenvietes. Taip pat pastebėta, kad ir kitos seniūnijos, pažymėjusios, kad neteikiamos viešojo transporto paslaugos, pažymėjo, kad gyventojai dažniausiai pasirenka abi transporto rūšis (pvz., Vilkyškių sen., Jurbarko sav.; Pakražančio sen., Kelmės r. sav.; Inturkės, Molėtų r. sav.) – tiek viešąjį, tiek nuosavą, tačiau pro tos seniūnijos gyvenvietes kursuoja autobusų maršrutai. Bendra RAT apklausos duomenų analizė parodė (5 PRIEDO 5.17 lentelė), kad daugiau nei trys penktadaliai (63,7 proc.) analizuojamų seniūnijų susiduria su nevienodu viešojo transporto prieinamumu skirtingais metų laikais. Greičiausiai tai sietina su vasaros ir moksleivių mokslo metų laikotarpiu. Pilotinio tyrimo metu buvo pažymima, kad dažnu atveju pasibaigus mokslo metams transportas į tam tikras vietas net nevažiuoja, arba važiuoja tik kartą per savaitę. Ketvirtadalyje atsakiusių seniūnijų (25,0 proc.) viešasis transportas vienodai prieinamas ištisus metus, ir tai dažniausiai yra seniūnijos, esančios prie pagrindinių kelių, pro kurias važiuoja tarpmiestiniai autobusai (3.4.4.2 pav.). RAT tankio klasių analizė parodė (5 PRIEDO 5.17 lentelė), kad rečiausiai gyvenamos seniūnijos dažniausiai susiduria su sezoniniais viešojo transporto prieinamumo skirtumais (apie 80 proc. RAT). Su ta pačia problema kiek mažiau susiduria II ir III tankio klasėms priklausančios seniūnijos (atitinkamai apie 65,8 proc. ir 58,1 proc.), nes jose yra daugiau teritorijų, kuriose viešas transportas vienodai prieinamas ištisus metus.

3.4.4.1 pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie RAT gyventojų dažniausiai naudojamas transporto rūšis (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

3.4.4.2 pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie viešojo transporto prieinamumą RAT per metus (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

Apklausos duomenų apie seniūnijos gyventojų viešųjų įstaigų ir paslaugų įmonių pasiekiamumą analizė parodė⁴⁴ (5 PRIEDO 5.18 lentelė), kad gerai⁴⁵ pasiekiamomis laikomos kultūros įstaigos, tokios kaip bibliotekos ir kultūros centrai, parduotuvės, švietimo įstaigos, tokios kaip pradinio ugdymo, pagrindinio ugdymo, ikimokyklinio ugdymo įstaigos bei, šiek tiek prasčiau, vidurinio ugdymo įstaigos ir paštas. Išanalizavus apklausos duomenis, gauta, kad vidutiniškai⁴⁶ gyventojams pasiekiamos sveikatos įstaigos bei susisiekimo paslaugos ir viešasis transportas. Tuo tarpu prasčiausiai⁴⁷, daugiau nei pusėje RAT, vertinamas bankų, finansinių įstaigų ar bankomatų pasiekiamumas, kiek geriau vertinamas maitinimo įstaigų ir degalinių pasiekiamumas.

⁴⁴ Viešųjų įstaigų ir paslaugų įmonių pasiekiamumo apklausos duomenys šioje dalyje vertinami apibendrintai, vertinimui išskiriamos trys kategorijos: gerai („puikiai“ ir „gerai“ atsakymai), vidutiniškai („vidutiniškai“ atsakymai) ir blogai („prastos“ ir „labai blogos“ atsakymai), taip pat galima būtų ir nieko neatsakiusius vertinti prie prastų sąlygų, nes greičiausiai seniūnijos teritorijoje tokių paslaugų nėra arba jos yra labai nutolusios, tačiau vis dėlto bendrai duomenų analizei jos nevertinamos, o tokia prielaida remiamasi analizuojant teritorinį pasiskirstymą (3.4.4.3a ir 3.4.4.3b pav.)

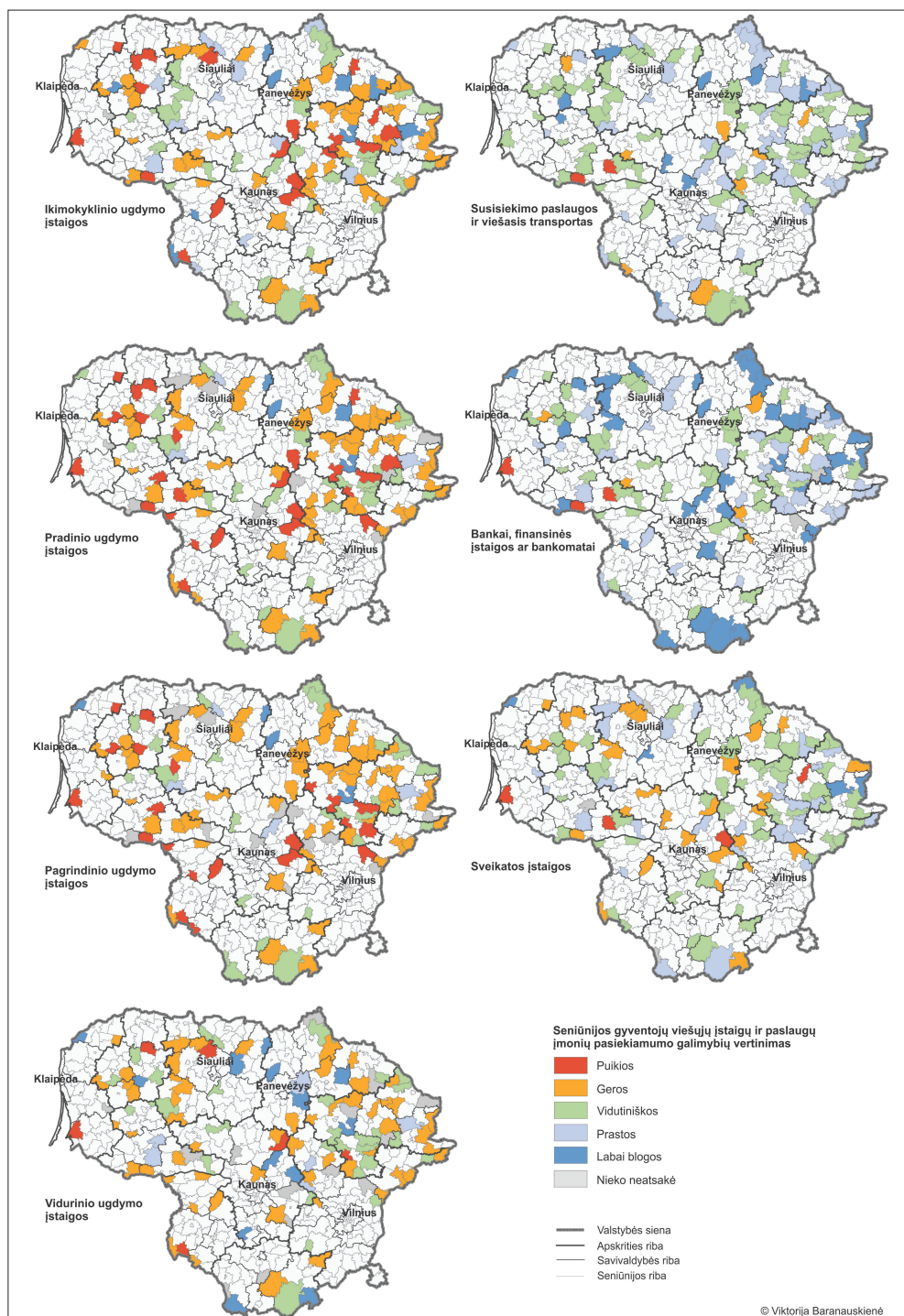
⁴⁵ Pasiekiamumas vertinamas „gerai“: bibliotekos (gerai – 79,0 proc., vidutiniškai – 18,5 proc., blogai – 2,4 proc. RAT) ir kultūros centrai (gerai – 59,7 proc., vidutiniškai – 23,4 proc., blogai – 16,1 proc. RAT), parduotuvės (gerai – 66,9 proc., vidutiniškai – 31,5 proc., blogai – 0,8 proc. RAT), švietimo įstaigos, tokios kaip pradinio ugdymo (gerai – 62,1 proc., vidutiniškai – 23,4 proc., blogai – 5,6 proc. RAT), pagrindinio ugdymo (gerai – 62,1 proc., vidutiniškai – 21,8 proc., blogai 6,5 proc. RAT), ikimokyklinio ugdymo įstaigos (gerai – 55,6 proc., vidutiniškai – 24,2 proc., blogai – 17,7 proc. RAT), vidurinio ugdymo įstaigos (gerai – 49,2 proc., vidutiniškai – 24,2 proc., blogai – 15,3 proc. RAT) ir paštas (gerai – 57,3 proc., vidutiniškai – 26,6 proc., blogai – 12,1 proc. RAT).

⁴⁶ Pasiekiamumas vertinamas „vidutiniškai“: sveikatos įstaigos (gerai – 26,6 proc., vidutiniškai – 43,5 proc., blogai – 27,4 proc. RAT) bei susisiekimo paslaugos ir viešasis transportas (gerai – 8,1 proc., vidutiniškai – 42,9 proc., blogai – 41,9 proc. RAT).

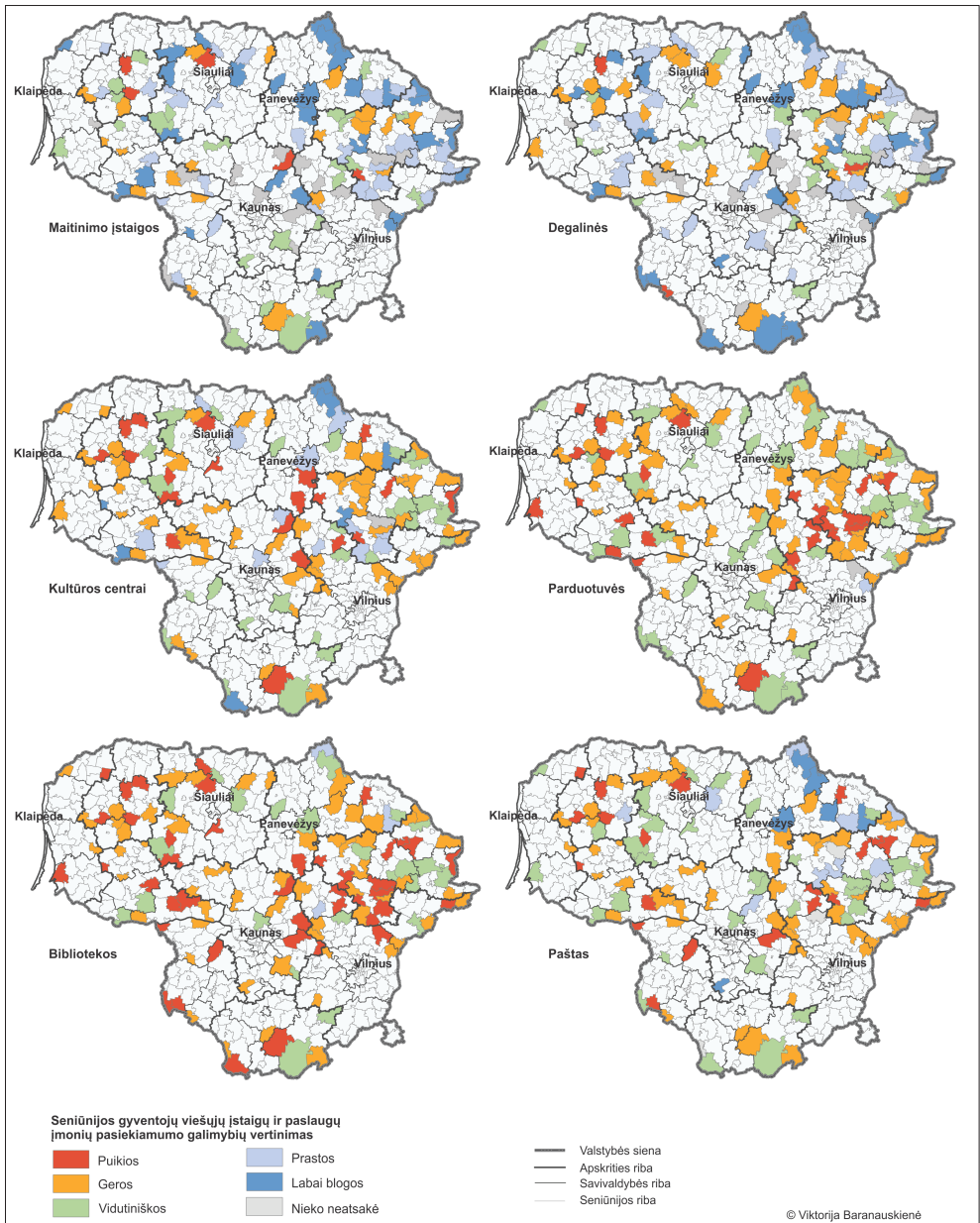
⁴⁷ Pasiekiamumas vertinamas „prastai“: bankai, finansinės įstaigos ar bankomatai (gerai – 7,3 proc., vidutiniškai – 33,1 proc., blogai – 56,5 proc.), maitinimo įstaigos (gerai – 20,2 proc., vidutiniškai – 18,5 proc., blogai – 47,6 proc.) ir degalinės (gerai – 25,8 proc., vidutiniškai – 17,7 proc., blogai – 41,9 proc.).

Vertinant respondentų nuomonę apie seniūnijos gyventojų viešųjų įstaigų ir paslaugų įmonių pasiekiamumą tankio klasėse, gauta, kad mažiausiai patenkinamas paslaugų pasiekiamumas yra I klasėje, geresnė situacija yra II ir III klasės seniūnijose. Šis tankio klasių palyginimas rodo, kad teritorijose, kuriose yra mažiausiai gyventojų – trūksta paslaugų, jos yra sunkiau pasiekiamos, o pačios teritorijos yra labiau nutolusios nuo pagrindinių paslaugų susitelkimo vietų. Rečiausiai apgyventoms teritorijoms švietimo įstaigos vidutiniškai pasiekiamos, o kalbant apie vidurinį ugdymą – vidutiniškai pasiekiamos 40 proc. RAT ir prastai bei labai blogai pasiskirsto tolygiai po 20 proc. RAT, kai tuo tarpu kitose dviejose tankio klasėse pasiekiamumas vertinamas puikiai ir gerai, nes tose teritorijose mažas jaunimo skaičius ir vidurinį išsilavinimą teikiančios įstaigos dažniausiai telkiasi savivaldybės administraciniuose centruose (Baranauskienė ir Daugirdas, 2017, 2018). Panaši situacija ir su sveikatos įstaigomis, parduotuvėmis ir kt., kurių paslaugos dažniausiai teikiamos didesnėse gyvenvietėse.

Sudarytose kartoschemose (3.4.4.3a ir 3.4.4.3b) aiškiai matyti, kad pasitenkinimas visų švietimo įstaigų pasiekiamumu pasiskirstęs panašiai, prastesnė situacija tik su vidurinio ugdymo įstaigų pasiekiamumu, kuris yra sumažėjęs Šiaurės rytų ir Pietryčių Lietuvos RAT, kur labai stipriai susitraukęs švietimo įstaigų tinklas. Kaip jau minėta, vidurinį išsilavinimą teikiančios įstaigos koncentruojasi miestuose arba administraciniuose savivaldybės centruose, todėl periferinėms teritorijoms jos yra sunkiau pasiekiamos (Baranauskienė ir Daugirdas, 2017, 2018). Be to, matoma, kad geresniu švietimo įstaigų pasiekiamumu pasižymi tos seniūnijos, kuriose yra bent viena švietimo įstaiga arba jos yra arčiau jų. Mažiausiu susisiekimo ir viešojo transporto paslaugų pasitenkinimu pasižymi Šiaurės rytų RAT ir šalies periferinės, pasienio RAT. Tai siejama ir su didele priklausomybe nuo susisiekimo paslaugų sezoniskumo ir su mažu gyventojų tankiu, nes vyrauja mažesnė susisiekimo paslaugų paklausa, todėl ši paslauga prasčiau išvystyta. Prasčiausiomis bankų ir finansinių įstaigų ar bankomatų pasiekiamumo paslaugomis pasižymi Šiaurės rytų ir Pietvakarių Lietuva, kur vyrauja gilesni depopuliacijos procesai ir pastaruoju metu vis daugiau bankų skyrių yra uždaromi. Mažesniu sveikatos įstaigų paslaugų pasiekiamumo pasitenkinimu pasižymi RAT, labiau nutolusios nuo didesnių miestų, kur koncentruojasi šias paslaugas teikiančios įstaigos, ir tos teritorijos, kurios labiau nutolusios nuo aukštesnio lygio teikiamų paslaugų įstaigų. Vertinant kultūros įstaigų paslaugų pasiekiamumą, matoma, kad geriausiai vertinamos bibliotekos. Tai siejama su tuo, kad plačiai išvystytas bibliotekų tinklas, o kultūros centrų pasiekiamumas vertinamas tik šiek tiek prasčiau ir tik tose teritorijose, kurios toliau nutolusios nuo rajonų administracinių centrų arba didesnių gyvenviečių, kur yra kultūros centrai. Didesniu maitinimo įstaigų nepasitenkinimu pasižymi Šiaurės ir Šiaurės rytų Lietuvos RAT. Toks pasiskirstymas siejamas su mažesniu gyventojų tankiu ir buvimu šalies periferinėse dalyse, taip pat tuo pasižymi ir savivaldybių paribio seniūnijos, nes maitinimo

3.4.4.3a pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie RAT gyventojų viešųjų įstaigų ir paslaugų įmonių pasiekiamumą (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

3.4.4.3b pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie RAT gyventojų viešųjų įstaigų ir paslaugų įmonių pasiekiamumą (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

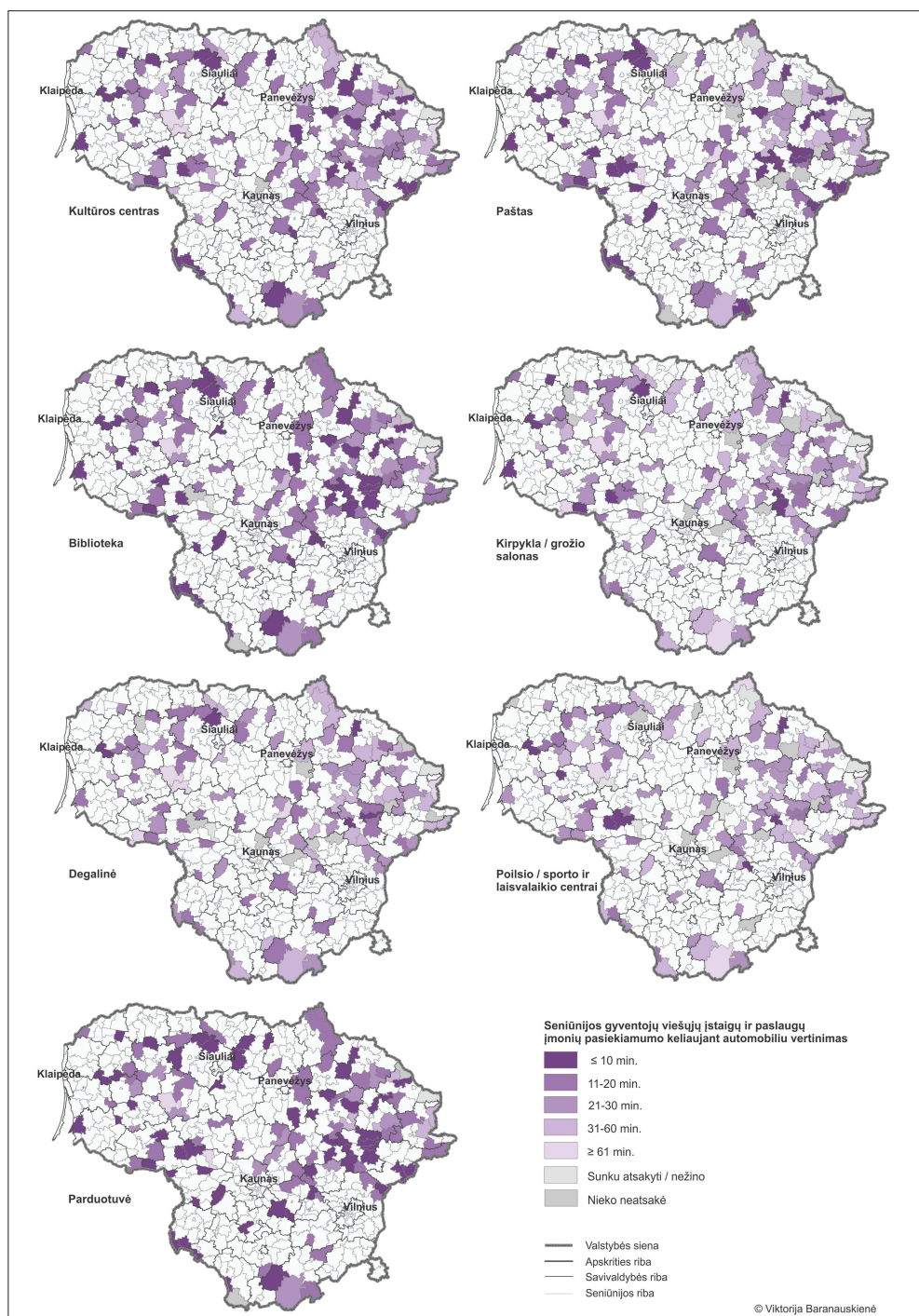
įstaigų tinklas dažniausiai koncentruojasi didesnėse gyvenvietėse, kur yra jo paklausa. Panaši situacija matoma ir su degalinėmis, nes jos koncentruojasi arčiau didesnių gyvenviečių, todėl arčiau urbanizuotų teritorijų esančių RAT pasitenkinimo lygis ir yra aukštesnis. Parduotuvių teikiamų paslaugų pasiekiamumo pasitenkinimu ypač pasižymi teritorijos, esančios arčiau urbanizuotų teritorijų, vidutiniu – atokesnės.

Prasčiausiu pašto paslaugų pasiekiamumo pasitenkinimu pasižymi Šiaurės rytų savivaldybių (ypač Biržų r., Rokiškio r., Kupiškio r., kelios seniūnijos Panevėžio r., Anykščių r., Utenos) RAT, kur prasčiau išvystytas pašto paslaugų tinklas.

RAT ekspertų nuostatas apie viešųjų įstaigų ir paslaugų įmonių pasiekiamumą pagrindžia ir papildo gautų duomenų apie įstaigų ir paslaugų įmonių pasiekiamumą laiko atžvilgiu keliaujant automobiliu analizė, kuri puikiai iliustruoja, kiek įstaigos nutolusios nuo RAT (5.19 lentelė 5 PRIEDE ir 3.4.4.4a bei 3.4.4.4b pav.), bei galima įvertinti ir įstaigų bei įmonių tinklo pasiskirstymą (viešųjų įstaigų ir paslaugų įmonių pasiskirstymas taip pat buvo analizuotas ankstesnėje apklausos duomenų analizės 3.3. skyriuje). Kartoschemos puikiai iliustruoja RAT, pasižyminčias aukšto lygio pasitenkinimu švietimo įstaigų pasiekiamumo aspektu, nes jų visų pasiekiamumas laiko atžvilgiu yra panašus ir dažniausiai pasiekiamas automobiliu per 11–20 min. Ilgiau užtrunka pasiekti vidurinio ugdymo įstaigas, kurios telkiasi daugiausia urbanizuoto tipo teritorijose, prastesnė situacija yra savivaldybių periferijose esančiose RAT. Savivaldybės administracijos centras sunkiau pasiekiamas retesniu gyventojų tankiu pasižyminčioms RAT, tačiau vidutiniškai jis pasiekiamas per 21–60 min. laiko intervalą. Pagal kartoschemas galima matyti, kad išskirtos RAT teritorijos yra nutolusios nuo pagrindinių savivaldybės administracijos centrų. Kartoschemos puikiai iliustruoja bankų, finansinių įstaigų ar bankomatų pasiekiamumą laiko atžvilgiu – jie pasiekiami vidutiniškai per 21–60 minučių. Šiek tiek geresnis yra sveikatos įstaigų pasiekiamumas – jos dažniausiai pasiekiamos iki 30 min. ir nemaža dalis – pasiekiamos per 10 minučių. Tai siejama su seniūnijose įkurtais medicinos punktais (pilotinio tyrimo metu buvo paminėta, kad jie dažniausiai dirba tik kelis kartus ar kartą per savaitę ir labai ribotas jų darbo laikas). Nors pasitenkinimas maitinimo įstaigų pasiekiamumu ir buvo labai prastas, tačiau maitinimo įstaigos, respondentų nuomone, dažniausiai pasiekiamos iki 30 minučių. Tai rodo, kad jos koncentruojasi kitose vietose, o ne pačiose seniūnijose (tai parodė ir ankstesnė apklausos duomenų 3.3.4. skyriaus analizė). Respondentų nuomone, kultūros įstaigų pasiekiamumas vertinamas teigiamai ir tai puikiai iliustruoja faktas, kad jos dažniausiai pasiekiamos iki 20 minučių. Tai atspindi puikų jų tinklo išvystymą ir buvimą daugelyje RAT. Degalinės, grožio ir laisvalaikio paslaugas teikiančios įstaigos buvo vertinamos kaip prasčiausiai pasiekiamos ir tai puikiai iliustruoja kartoschemos, kuriose matoma, kad jas pasiekti užtrunka daugiausia laiko, ir ypač gyventojams tų seniūnijų, kurios labiausiai nutolusios nuo miestų. Parduotuvės dažniausiai pasiekiamos per laikotarpį iki 10 min., prastesnė situacija yra tik rečiausiai gyvenamų teritorijų klasei priskiriamose RAT, kuriose keliaujant nuosavu automobiliu dažniausiai parduotuvės pasiekiamos per laikotarpį iki 20 minučių. Šiek tiek prastesnė pašto įstaigų pasiekiamumo situacija, lyginant su parduotuvėmis, ir tai priklauso nuo RAT geografinės padėties atsižvelgiant į pašto skyrių tinklo išvystymą, o pilotinio tyrimo metu buvo išsiaiškinta, kad į daugelį atokių gyvenviečių nustatytu grafiku važinėja mobilus paštas, tačiau kasmet jo dažnumas vis retėja, nes jį keičia kitų įmonių teikiamos paslaugos.

3.4.4.4a pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie RAT gyventojų viešųjų įstaigų ir paslaugų įmonių pasiekiamumą keliaujant automobiliu (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

3.4.4.4b pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie RAT gyventojų viešųjų įstaigų ir paslaugų įmonių pasiekiamumą keliaujant automobiliu (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklauso tyrimą)

Apibendrinus viešojo transporto ir paslaugas teikiančių įmonių ir įstaigų pasiekiamumą, galima teigti, kad pasitenkinimas paslaugų įstaigų ir įmonių pasiekiamumu priklauso nuo paslaugų įstaigų ir įmonių pasiekiamumo laiko atžvilgiu. Galima teigti, kad daugelio paslaugas teikiančių įmonių ir įstaigų pasiekiamumas keliaujant automobiliu nėra prastas, nes daug kas pasiekama iki 20 min., tačiau reikia nepamiršti, kad RAT gana didelę dalį sudaro vyresnio amžiaus gyventojai, kurie neturi nuosavų automobilių, nevairuoja, todėl yra priversti prašyti kitų pagalbos, o viešojo transporto paslaugos nėra gerai išvystytos ir labai priklauso nuo metų laiko. Apklausos duomenys parodė, kad geriausiai yra pasiekiamos švietimo ir kultūros įstaigos, taip pat parduotuvės ir paštas, prasčiausiai – finansinės, grožio, maitinimo ir laisvalaikio paslaugas teikiančios įstaigos bei degalinės, kurios dažniausiai telkiasi tik savivaldybės administracijos centruose arba didesniuose miestuose ir, žinoma, patys administracijos centrai, kur ir koncentruojasi didžiausia dalis paslaugas teikiančių įstaigų ir įmonių. Vyrauja vidutinis pasitenkinimas sveikatos įstaigų pasiekiamumu, jos vidutiniškai pasiekiamos per laikotarpį iki 30 minučių. Taigi, su prasčiausia pasiekiamumo situacija susiduria RAT, kuriose mažiausias gyventojų tankis ir esančios ne tik atokiau nuo savivaldybių administracinių centrų, bet ir šalies periferijoje, ypač pasienio teritorijose.

3.4.5. Retai apgyventų teritorijų išskirtinio statuso pripažinimas valstybiniu lygiu

Ši disertacijos dalis skirta įvertinti RAT seniūnijų administracijos darbuotojų nuomonę apie RAT pripažinimą valstybinės svarbos problema. Šių nuostatų vertinimas leidžia įvertinti gyventojų mažėjimo ir intensyvaus teritorijų retėjimo svarbą ir problemos gylį. Kaip jau minėta ankstesniuose darbo skyriuose, RAT yra pripažintos europiniu ir pasauliniu lygiu ir yra prioritetinės skiriant joms papildomas vystymo programas, todėl šį aspektą yra labai svarbu įvertinti, norint atskleisti požiūrį į tokių programų būtinybę mūsų šalies probleminėms RAT ir visuotinai išskiriant bei pripažįstant tokias teritorijų kategorijas.

Apklausos duomenų analizė parodė (3.4.5.1 lentelė), kad didžioji dalis (58,1 proc.) RAT seniūnijų administracijos darbuotojų mano, kad valstybė turėtų parengti specialiąją RAT paramos programą. Vienbalsiai taip manoma I tankio klasei priskiriamose RAT, todėl galima daryti prielaidą, kad gyventojų retėjimo klausimas yra svarbiausias problemiškausioms RAT – jos pripažįsta ir turi didesnę poreikį paramos programoms. Analizuojamu aspektu neturėta nuomonės trečdalyje (33,1 proc.) RAT, o vertinimas, kad neturėtų būti rengiama paramos programa, vyrauja 7,3 proc. RAT. Tačiau papildomas klausimas atkleidė, kad vis dėlto speciali programa turėtų būti parengta ir valstybės parama turėtų būti skiriama RAT problemoms spręsti jau

didesnėje dalyje RAT, nes tolimesniame klausime keturių RAT respondentai, neturintys nuomonės šiuo klausimu, išvardino pagrindines problemas, kurioms turėtų būti skiriama parama, o iš RAT respondentų, pasisakiusių prieš paramos programos parengimą, du irgi išvardino problemas. Todėl galima teigti, kad už valstybinės specialios RAT paramos programos parengimą buvo pasisakyta 62,9 proc. RAT.

3.4.5.1 lentelė. Apklaustų seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie valstybinės specialiosios RAT paramos programos parengimą pasiskirstymas (*šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis*)

Parengimas specialios RAT paramos programos	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Valstybė turėtų parengti	58,1 %	100,0 %	56,6 %	55,8 %
Valstybė neturėtų rengti	7,3 %	0,0 %	9,2 %	4,7 %
Neturi nuomonės	33,1 %	0,0 %	34,2 %	34,9 %
Nieko neatsakė	1,6 %	0,0 %	0,0 %	4,7 %

Apklausos metu taip pat buvo siekiama išsiaiškinti, kokioms problemoms turėtų būti skiriama parama, jei valstybė parengtų specialią RAT paramos programą. Didžioje dalyje RAT dominavo užimtumo skatinimo ir gerinimo, kelių infrastruktūros vystymo ir susisiekimo infrastruktūros gerinimo (buvo siūloma ne tik vystyti viešąjį transportą ir jį daryti lankstesnį, bet ir siūlomas kelionės kaštų kompensavimas vykstant į darbo vietas), viešųjų įstaigų tinklo plėtros ir esamo išlaikymo (pav., švietimo įstaigų) ir renovacijos (pvz., sveikatos įstaigų) aspektai. Taip pat buvo minimas ir smulkaus verslo skatinimas.

Apibendrinus vietos veikėjų požiūrį į RAT išskirtinio statuso pripažinimą valstybiniu lygiu, gauta, kad didelėje dalyje RAT pasisakoma už specialios RAT paramos programos parengimą, kuri padėtų spręsti pagrindines problemas, susijusias ne tik su gyventojų patiriama socioteritorine atskirtimi, bet ir su socialine atskirtimi. Todėl galima teigti, kad valstybės mastu RAT turėtų būti pripažintos kaip pagrindinės probleminės teritorijos, kurioms turėtų būti skiriamas ypatingas dėmesys ir jos galėtų papildomai dalyvauti įvairiose prioritetinėse ES skatinimo programose.

Apibendrinus 3.4. disertacijos skyrių galima teigti, kad vietos valdžios atstovų nuomone, Lietuvos RAT lyginant su kitomis šalies teritorijomis pasižymi dideliais socioekonominiais regioniniais skirtumais, kuriems daro įtaką demografinė situacija. Apklausos duomenys parodė, kad labai dažnai RAT problemos siejamos su emigracija, kuri kyla dėl blogos ekonominės padėties. Gyventojai migruoja ieškodami geresnių gyvenimo sąlygų. Seniūnijų atstovų teigimu, dažniausiai RAT gyventojai pasirenka užsienio emigracijos kryptį, tad kaimiškų vietovių periferizacija yra ne tik

Lietuvos, bet ir tarptautinio masto visuomeninių procesų diferenciacijos pasekmė. Atvykimas gyventi į RAT dažniausiai susijęs su puikiomis gamtinėmis sąlygomis, paveldėtu ir pigiu nekilnojamu turtu, bet ne geresnėmis sąlygomis verslui ar darbui, todėl galima daryti išvadą, kad esama migracija nedarys didelės įtakos ekonominei RAT plėtrai. Svarbu akcentuoti, kad tikrasis RAT gyventojų skaičius gali labai skirtis nuo oficialaus. Dalis deklaravusiųjų savo vietą ten realiai negyvena (ypač pasienio zonoje). Kita vertus, analizuojant realų gyventojų skaičių, klaidinga ignoruoti sezoninius gyventojus, kuriuos apskaičius dalies RAT gyvybingumas turėtų būti vertinamas pozityviau. Dalis RAT pasižymi aukštu rekreaciniu potencialu, gana dideliu vasaros sezono sodybų skaičiumi ir laikinų gyventojų, kurie daro didelę įtaką, gausa, nes pastarieji prisideda prie įvairių paslaugų poreikio didinimo.

Didžiausia dalis RAT susiduria su socioteritorinės atskirties problema, ne tik dėl prastai išvystyto viešųjų paslaugų tinklo, kurio plėtra, atsižvelgiant į 3.3 skyriaus rezultatus (įstaigų skaičius 1000-iai gyventojų), yra neracionali, bet ir dėl prastai išvystytų transporto paslaugų (su kuriomis dažniausiai susiduria rečiausiai gyvenamos teritorijos ir periferinės šalies (pasienio) RAT), dėl to gyventojai sunkiai pasiekia paslaugas ir net darbo vietas.

Apibendrinus seniūnijų atstovų nuomonę, RAT socioteritorinės atskirties problema padėtų spręsti RAT kaip išskirtinio probleminio statuso teritorijų pripažinimas. Tokios RAT galėtų naudotis parengtomis ne tik specialiomis valstybinėmis, bet ir ES RAT skatinimo paramos programomis.

APIBENDRINIMAS IR DISKUSIJA

Lietuva kaip ir kitos pokomunistinės šalys vykstant neišvengiamiems globalizacijos procesams ir veikiant laisvajai rinkai patyrė didžiules ūkio ir visuomenės socialinės struktūros transformacijas, kurios lėmė staigius gyvenviečių sistemos pokyčius. Daugelyje šių šalių anksčiau buvo vykdoma centralizuota ūkio ir gyvenviečių sistemos plėtros politika, kuria buvo siekiama panaikinti teritorinę nelygybę, tačiau net komandinės ekonomikos sąlygomis šios politikos įtaka buvo neadekvati, didžiųjų miestų augimas nesustojo. Metropolių, kuriuose ima telktis vis didesnė dalis populiacijos, plėtra suintensyvėjo liberalizavus ekonominę politiką, o periferiniai, nuo jų nutolę regionai sparčiai mažėjo. Periferizacijos ir centralizacijos procesai yra neatsiejama poliarizuoto valstybės vystymosi pasekmė, apimanti daugelį socialinio, ekonominio, kultūrinio, demografinio ir net ekologinio vystymosi aspektų. Šiems kompleksiniams procesams atskleisti ir paaiškinti šiame darbe naudojamos įvairios tarpdisciplininės teorinės perspektyvos. Absoliuti dauguma regioninio vystymosi teorijų (apibendrintai vadinamų regionų divergencijos teorijomis) pranašauja, kad laisvos rinkos sąlygomis ūkio ir visuomenės raidai bus būdinga poliarizacija, kurią sąlygoja rinkos ekonomikos prigimtinės savybės. Kuo ekonominė sistema liberalesnė, tuo ši poliarizacija didesnė. Lietuvos teritorijos vystymosi tendencijos visiškai atitinka šių teorijų teiginius. Poliarizuotas teritorijos vystymasis sukelia depopuliacijos procesus periferiniuose regionuose, kurie vėliau dėl to susiduria su socioteritorinės atskirties grėsme. Socioteritorinės atskirties reiškinių erdvinė kiekybinė analizė nebuvo skirta periferizacijos fundamentalioms priežastims atskleisti, nes skirtingose šalyse jos yra iš esmės tos pačios ir esamos teorijos jas gerai paaiškina. Ši analizė leidžia įvertinti gerovės regioninius skirtumus, susidarancius dėl pagrindines paslaugas teikiančių viešųjų įstaigų ir privačių įmonių tinklo netolygios kaitos.

Nors pasirinktas tyrimo objektas, tikslai ir metodai neleidžia atskleisti mikrolygio veiksnių (atskirų socialinių veikėjų) įtakos depopuliacijos ir socioteritorinės atskirties formavimuisi, plataus pobūdžio empirinė analizė leido atskleisti reiškinio įvairiapusiškumą ir makrolygio veiksnių įtaką bendriesiems procesams. Bendrosios šalies geodemografinės raidos tendencijos lemia, kad viešųjų paslaugų tinklas nyksta beveik visur, o nykimo tempus galiausiai lemia gyventojų skaičiaus mažėjimas. Kita vertus, remiantis menedžerialistinėmis teorijomis, galima prognozuoti, kad dalis sprendimų dėl visuomeninių paslaugų išdėstymo bus priimta vadovaujantis sprendimo priėmimo galią turinčiųjų asmeniniais ar grupiniais interesais. Gauti rezultatai rodo, jog vietinių veikėjų sprendimai, bent trumpuoju periodu, nulemia kur ir kada konkrečios įstaigos yra uždaromos. Ne visada šie sprendimai yra optimalūs atsižvelgiant į besiformuojančią apgyvenimo struktūrą ir vietovės geografinę padėtį.

Galima teigti, kad įstaigų tinklo optimizavimas pagal naują geodemografinę realybę yra neišvengiamas, bet konkreti jo erdvinė raiška nėra nulemta iš anksto. Įstaigų nykimas kelia socioteritorinės atskirties problemą, vis dėlto ši problema sprendžiama ne vien įstaigų tinklo tankio, bet ir jų pasiekiamumo reguliavimu.

Darbe sudaryta Lietuvos seniūnijų urbanizacijos lygio tipologija leidžia atskleisti realistiškesnį gyventojų pasiskirstymą miesto–kaimo pjūvyje nei atspindi oficiali statistika. Realiai socioteritorinės atskirties problema yra aktuali mažesnei šalies kaimo gyventojų daliai, bet depopuliacijos, o kartu ir infrastruktūros nykimo problema kaimiškoje periferijoje yra dar ryškesnės.

Svarbiausias procesas, daręs įtaką RAT plitimui Lietuvoje, buvo tarptautinė emigracija, kurios fundamentalios priežastys taip pat siejamos su ekonominės raidos poliarizacija vykstančia ne tik šalies, bet ir Europos lygiu. Kaimo periferizacija, bent iš dalies yra ir Lietuvos periferizacijos atspindys, tad ir šio reiškinių problemų sprendimas siejamas ne tik su lokalių procesų valdymu. Konkrečiai emigracijos reiškinį gerai paaiškina visos teorijos, aiškinančios individų pasirinkimus (pavyzdžiui, racionalaus pasirinkimo ar neoklasikinės ekonomikos teorija) ar juos nulemiančias struktūrines priežastis (dviejų darbo rinkų teorija). Emigracijos intensyvumas priklauso nuo gyventojų amžiaus struktūros, todėl vakarų Lietuvoje ji yra intensyvesnė. Mažesniu emigracijos srautu pasižymi rečiau apgyventos teritorijos, kuriose didesnė vyresnio amžiaus gyventojų dalis. Ta nedidelė gyventojų dalis, kuri atvyksta nuolat gyventi į RAT, visų pirma, tai daro dėl geros gamtinės aplinkos, turėto (paveldėto) arba palankesnėmis sąlygomis įsigyto nekilnojamojo turto, o ne dėl geresnių galimybių dirbti, tad kol kas šie atvykėliai esminės įtakos periferijos ūkiniam potencialui neturės. Kita vertus, tiek nauji nuolatiniai gyventojai, tiek laikinai (vasaros sezonu) atvykstantieji daro didelę įtaką socioekonominei gerovei, nes net laikinai auganti paslaugų paklausa leidžia išlaikyti komercines ir viešas paslaugas RAT, ypač Šiaurės rytų ir Pietų Lietuvos regionuose, pasižyminčiuose rekreaciniu potencialu.

Siekiant nustatyti realų gyventojų skaičių kaimiškuose regionuose, reikėtų įvertinti ir sezoninius gyventojus, ir tuos, kurie tik deklaruoja savo gyvenamąją vietą, tačiau juose nuolat negyvena (pavyzdžiui, dėl pasienio zonos gyventojams numatytų lengvatų). Šiuo metu bet kokia gyventojus registruojanti statistika tikslios informacijos apie gyventojų sezoninį pasiskirstymą nepateikia. Ypač sudėtinga įvertinti ne nuolatinius gyventojus, kurie turimas vasaros sodybas naudoja kaip „antruosius savo namus“, nes tokie gyventojai oficialiai neregistruojami ir viešai statistikoje neatsispindi. Surašymų metu fiksuoti duomenys apie turimą būstą negali atspindėti realaus jo naudojimo. Dalis šio turto yra ne-naudojama, dalis apgyventa sezoniškai. Dažnu atveju įsigytose sodybose yra registruotas kuris nors namų ūkio narys, bet jis nebūtinai ten nuolatos gyvena.

Įvertinti, kiek gyventojų gyvena vasaros sodybose viso šiltojo sezono metu, o kiek tiesiog retkarčiais atvyksta, būtų įmanoma sekant taip vadinamus „gyvybės ženklus“ (angl. *signs of life* – pvz., mobilaus telefono pozicionavimo metodus, bankinius atsiskaitymus ir pan.), bet Lietuvoje šie tyrimai dar nebuvo vykdomi. Pagal turimus duomenis ir jų analizei taikomus tarpdisciplininius metodus, galima teigti, kad nuolatinių gyventojų retėjimo tempai dažniausiai yra daug spartesni nei deklaruojama oficialioje statistikoje.

Socioteritorinės atskirties analizė parodė, kad sovietmečiu kurta tolygi gyvenviečių sistema ir prie jos taikyta gyventojus aptarnaujanti viešųjų paslaugų infrastruktūra ėmė sparčiai keistis išsigalėjus laisvosios rinkos jėgoms. Ne visų paslaugas teikiančių įstaigų tinklas vienodai prisitaikė prie vykstančių gyvenviečių ir gyventojų transformacijos procesų. Analizė parodė, kad labiausiai susitraukė švietimo ir sveikatos paslaugas teikiančių įstaigų tinklas, o mažiausius pokyčius patyrė kultūros įstaigos (ypač viešosios bibliotekos, kurių seniūnijose galima surasti net po kelias). Tikėtina, kad tai susiję su sparčiu RAT gyventojų senėjimu, nes paslaugų poreikio skirtumai priklauso ne tik nuo gyventojų skaičiaus, bet ir nuo jų sudėties kaitos. RAT pasižymi ne vien tik mažu gyventojų tankiu, bet ir dėl to intensyviai nykstančia viešųjų paslaugų ir privačių įstaigų infrastruktūra, kuri tolsta nuo gyventojų ir koncentruojasi miestuose ar didesnėse gyvenvietėse. Nors mažėjant gyventojų skaičiui santykinis apsirūpinimas paslaugomis dažnai didėja, bet paslaugos tolsta nuo žmonių, todėl socioteritorinės atskirties problemos dažnai aktualesnės ten, kur paslaugų santykinai (skaičiuojant 1 gyventojui) daugiau. Didesnis santykinis apsirūpinimas paslaugomis RAT faktiškai reiškia, kad jų infrastruktūros plėtra ar net išlaikymas vargu ar įmanomas toliau mažėjant gyventojų skaičiui. Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad pats gyventojų retėjimas savaime turėtų būti vertinamas ir kaip socioteritorinės atskirties reiškiny, nes žmonėms tolstant vieniems nuo kitų, dalis gyventojų lieka teritoriškai atskirti nuo kitų žmonių.

Taip pat šio tyrimo metu buvo atskleista, kad vis didesnė viešąsias paslaugas teikiančių įstaigų dalis koncentruojasi savivaldybių administraciniuose centruose, todėl periferinių seniūnijų, kuriose įstaigų tinklas ir taip retesnis, faktinė socioteritorinė atskirtis dar išauga. Iš sovietmečiu kurto tolygaus gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklo mažai pakitęs lieka tik kultūros įstaigų išsidėstymas, tačiau neaišku, ar ilgam, nes dalis paslaugų tampa mobiliomis, o kitas paslaugų funkcijas perima kitos organizacijos. Kita vertus, realus paslaugų pasiekiamumas sumažėjo ne taip stipriai, kaip galima spręsti iš statistinių duomenų. Dalis įstaigų uždaryta tik formaliai (pvz., tampa filialais), o dalį paslaugų perima kitos organizacijos (pvz., bendruomenių centrai), taigi ir socioteritorinės atskirties reiškinių intensyvumas gali būti pervertinamas. Nepaisant to, akivaizdu, kad dėl blogėjančio paslaugų pasiekiamumo periferinės teritorijos tampa vis mažiau patrauklios bent daliai

gyventojų ir galimų investuotojų, todėl depopuliacijos ir paslaugų įstaigų nykimo procesai turi visas sąlygas vykti toliau.

Tolygaus gyventojų išdėstymo koncepcijos plėtojimas rinkos ūkio, neoliberalios ekonominės politikos ir globalizacijos sąlygomis vargu ar yra įmanomas. Būtiną pripažinti, kad yra labai didelė tikimybė, jog periferinėse šalies teritorijose, o ypač RAT, ir toliau mažės gyventojų skaičius, ir toliau trauksis paslaugas teikiančių įstaigų tinklas ir tik laiko klausimas, kada visos neurbanizuotos teritorijos ar visa kaimiška šalies dalis taps RAT. Neišvengiamai tolstant paslaugas teikiančioms įstaigoms, socioteritorinę atskirtį reikia mažinti gerinant jų pasiekiamumą ir paslaugų kokybę. Paslaugų pasiekiamumas gali būti didinamas tiek per gyventojų, tiek per paslaugų mobilumo didinimą. Minėtas traukimas ir toliau gali vykti netolygiai ir neracionaliai, jeigu ilgalaikio planavimo dėl paslaugas teikiančių įstaigų išdėstymo savivaldybėse, ar juo labiau tarp savivaldybių, beveik nebus. Vietos valdžios atstovų sprendimai, kokias įstaigas uždaryti, o kokias palikti, gali būti politiškai angažuoti, net jei jų žinios apie vykstančius geodemografinius pokyčius bus teisingos. Tokių sprendimų paaiškinimus pateikia naujojo institucionalizmo idėja, kad viešųjų įstaigų išdėstymas priklauso nuo veikėjų asmeninių interesų ir preferencijų (Kato, 1996). Taigi, visų viešų paslaugų įstaigų išdėstymas turėtų remtis ilgalaikėmis gyventojų skaičiaus ir jų sudėties prognozėmis ir įstaigų pasiekiamumo analize. Konkretūs sprendimai uždaryti, pavyzdžiui, vieną ar kitą mokyklą, turi būti motyvuoti ne tik jos mokinių skaičiumi, bet ir kitų mokyklų pasiekiamumu, net nebūtinai atsižvelgiant į savivaldybių ribas. R. Pahl (1970) menedžerialistinės prieigos įžvalgos tik patvirtina, kad reikalingų retų resursų (šiuo atveju paslaugų infrastruktūros) išdėstymas neišvengiamai sukels konfliktą tarp galią turinčių veikėjų, socialinių vartininkų (angl. *social gatekeepers*) ir tų, kam tie resursai reikalingi, nes vis tiek skirtingose vietose gyvenantys žmonės turės skirtingas galimybes jais naudotis. (Pahl, 1970, p. 125).

Apibendrinus vykdytą tyrimą galima teigti, kad turėtų būti laikomasi tam tikrų teritorijų planavimo nuostatų, įvertinant tai, kad depopuliacijos reiškiniai kaimiškose teritorijose neišvengiamai keičia viešąsias ir privačias paslaugas teikiančių įstaigų tinklą ir kaimiškos gyvenvietės nustoja funkcionuoti kaip atskiros (santykinai uždaros) socialinės sistemos, todėl paslaugų centralizacijos sąlygomis kaimiškų teritorijų pasiekiamumas turėtų gerėti, o augantis atstumas turėtų būti kompensuojamas gerėjančia paslaugų kokybe.

Šis mokslinis tyrimas atskleidžia su kaimiškų teritorijų depopuliacija susijusius socioteritorinės atskirties reiškinius, visų pirma, per viešųjų paslaugų įstaigų tinklo transformacijas RAT. Kitų socialiai svarbių paslaugų kaitai skiriama daug mažiau dėmesio ne todėl, kad jos mažiau svarbios gyventojų gerovei, bet todėl, kad tyrimo apimtys yra ribotos. Siekiant visapusiškai įvertinti visus su paslaugų

teikimu susijusius socioteritorinės atskirties reiškinius, ateityje reikėtų didesnę dėmesį skirti mobilių paslaugų prieinamumui, privačioms verslo įmonėms ir nevyriausybinių organizacijų veiklai, transporto sistemos išvystymui. Viešojo transporto prieinamumo analizė, mobilių parduotuvių veiklos erdvinė analizė, tam tikrose vietose galimai teikiamų mobilių grožio, sveikatinimosi ir laisvalaikio paslaugų tyrimai taip pat padėtų geriau atskleisti socioteritorinės atskirties reiškinių problemas. Atskiru tyrimu galėtų tapti religinių bendruomenių (pvz., bažnyčių (bažnyčios, maldos namai teikia ne tik dvasines, bet ir bendruomenės telkimo funkcijas)) tinklų analizė, vykstančių pamaldų dažnis, besilankančių (narių) skaičius ir panašiai. Detalesnė visų privačių ir kitų nevyriausybinių organizacijų teikiamų paslaugų analizė galėtų geriau atskleisti socioteritorinės atskirties įvairiapusiškumą bei mastą, tačiau dėl ribotos darbo apimties tai palikta ateities tyrimams.

IŠVADOS

1. Visos visuomenės raidos teorijos, akcentuojančios netolygią jos erdvinės raidos prigimtį, gali padėti suprasti RAT tinklo formavimosi ir socioteritorinės atskirties reiškinių išsialėjimo procesus ir principus. Nėra teorijų, konkrečiai siejančių gyventojų tankio mažėjimą ir įstaigų tinklo retėjimą, nes šiuo atveju reikėtų sieti makrolygio procesus ir mikrolygio veikėjų atsaką į juos. Šis tyrimas leido atskleisti socioteritorinės atskirties reiškinio paplitimą ir įvairovę siejant jį su gyventojų skaičiaus kaita, bet netiriant lokalių veiksmų ir veikėjų neįmanoma įvertinti visų jo plitimo priežasčių.
2. Erdvinė kiekybinė duomenų analizė leidžia apjungti skirtingus duomenų šaltinius bei metodus, atvaizduoti ir susieti vykstančius skirtingus procesus toje pačioje erdvėje. Kadangi nei viena atskira duomenų bazė neatspindi nei gyventojų, nei įstaigų kaitos procesų realios situacijos, norint atskleisti realų vykstančių socialinių procesų kaimiškose teritorijose vaizdą, būtina remtis skirtingais duomenų šaltiniais.
3. Sudaryta urbanizuotumo tipologija leidžia objektyviau atskleisti kaimo periferizacijos ir socioteritorinės atskirties procesus, kurie paplitę mažiau, bet vyksta intensyviau nei buvo manoma iki šiol. Lietuvos kaimo gyvenviečių sistema besivystydama pagal centro–periferijos modelio principus tampa vis labiau panašesnė į tas, kurios susiformavo daugumoje Vakarų Europos šalių. Kaimiška periferija apima didžiąją dalį šalies teritorijos, o periferizacijos reiškiniai labiausiai pasireiškia retai apgyventuose, labiausiai nuo metropolijų nutolusiuose regionuose. Geografinė padėtis yra vienas svarbiausių teritorijos vystymosi veiksmų.
4. Naujai sudaryta Lietuvos RAT išskyrimo metodika remiasi sudaryta urbanizacijos tipologija ir RAT išskiriamos iš „grynai“ kaimiškų (kiek tai įmanoma dabartinėmis gyvenimo sąlygomis), nuo miestietiškos erdvės teikiamų paslaugų teritoriškai atskirtų regionų. Tokia ankstesnės V. Daugirdo (2013) RAT išskyrimo seniūnijų lygmeniu metodikos, kuri rėmėsi tik toje teritorijoje vyraujančiu kaimo gyventojų tankiu ($12,5 \text{ gyv./km}^2$), modifikacija leido objektyviau išskirti tas teritorijas, kuriose socioteritorinės atskirties problema aktualiausia. Ankstesnė metodika taip pat neatsižvelgė į teritorijos geografinę padėtį, jos ryšius su centrinėmis gyvenvietėmis (miestais) ir galimybe naudotis ten teikiamomis paslaugomis. Remiantis modifikuota metodika galima išskirti tiek retai gyvenamas seniūnijas, tiek savivaldybes, bet dėl statistinių duomenų trūkumų savivaldybių analizei ji sunkiai pritaikoma. Analizuojant savivaldybes tenka vadovautis Statistikos departamento pateikiama miesto ir kaimo klasifikacija ir senesne RAT išskyrimo metodika, kuri pritaikyta formaliems statistiniams rodikliams.

5. Neurbanizuotose teritorijose, kurios pasižymi didesniu gyventojų tankiu, depopuliacijos procesai intensyvesni. Per 10–15 metų visa neurbanizuota šalies teritorija pagal naudotus kriterijus galės būti priskirta prie RAT ir susidurs su panašiomis problemomis kaip Šiaurės rytų Lietuva. Ateityje išskiriant RAT, kaip specifines, socioteritorinės atskirties problemų turinčias erdves seniūnijų lygyje, reikėtų naudoti mažesnę kaimo gyventojų tankio rodiklį (mažiau nei 5,0 gyv./km²).
6. Kintant gyvenviečių sistemai ir gyventojų teritoriniam pasiskirstymui sovietmečiu sukurta viešąsias paslaugas teikiančių įstaigų sistema tampa neadekvati, todėl turi keistis ir keičiasi. Šių įstaigų tinklo traukimuisi įtaką daro ir įvairūs lokalūs veiksniai, dėl kurių šis traukimas ne visai atitinka depopuliacijos teritorines tendencijas. Vis dėlto bendrąsias šių įstaigų teritorinės kaitos tendencijas nulemia gyventojų skaičiaus ir jų sudėties kaita.
7. Nors viešųjų įstaigų tinklų koncentracija miestuose apėmė visas sritis, išskyrus kultūros įstaigas, šių paslaugų nykimas nėra toks spartus, kaip galima spręsti vien iš oficialių duomenų šaltinių. Didžiausia problema yra ta, kad mažiausia aptarnavimo paslaugų koncentracija pasižymi labiausiai periferinės savivaldybių seniūnijos, kurių gyventojams savivaldybių centruose pasiekti paslaugas yra sunkiausia.
8. Privačių paslaugų įmonių tinklai traukėsi mažiausiai, bet jų pasiekiamumas taip pat labai skiriasi. Paslaugų išdėstymui įtaką daro ne tik nuolatinių gyventojų skaičius, bet ir jų sudėtis bei sezoniskumas. RAT teikiamų komercinių paslaugų pasiūla nėra didelė ir apima tik pačias pagrindines kasdienes paslaugas, todėl galima teigti, kad jos daro nedidelę įtaką mažinant socioteritorinės atskirties problemas.
9. RAT seniūnijų administracijos darbuotojų apklausa parodė, kad tiek įstaigų tinklas, tiek jo kaita, tiek jo pasiekiamumas įvertinami tik naudojant vietos informacijos šaltinius. Vykstantys pokyčiai dažnai nėra tokie intensyvūs ir negatyvūs, nes įstaigos dažnai naikinamos tik formaliai, o jų funkcijas perima kitos. Paslaugų pasiekiamumo vertinimas yra dar sudėtingesnis, nes jis labai skiriasi skirtingoms gyventojų grupėms, priklauso ne tik nuo atstumo, bet ir nuo kelių būklės bei kitų priežasčių. Realieji teritorinės atskirties vertinimams būtini lauko tyrimai. Reali socioteritorinė atskirtis kiekvienoje konkrečioje teritorijoje gali būti įvertinta atsižvelgus ne tik į objektyvias aplinkos sąlygas, bet ir į subjektyvius ar intersubjektyvius jos vertinimus.
10. RAT, pasižyminčios rekreaciniu potencialu, yra patrauklios laikiniams gyventojams, todėl šioms teritorijoms „pilna“ depopuliacija negresia, ypač atsižvelgiant į IT technologijų plėtrą ar tokių reiškinių kaip COVID–19 pandemija grėsmes. Tikėtina, kad didelė dalis RAT teritorijų pakeis istoriškai vyravusią agrarinę funkciją ir taps daugiau rekreacinėmis ar gyvenamosiomis teritorijomis.

11. Dauguma regionų divergencinės raidos teorijų iš esmės neblogai paaiškina Lietuvos RAT vykstančius depopuliacijos procesus, kurie daugumoje Vakarų Europos šalių įvyko anksčiau nei Lietuvoje. Tiek tradicinė centro–periferijos, tiek dabartinės, su kapitalistinės sistemos prigimtimi siejamos regionų vystymosi teorijos gali paaiškinti procesus, keičiančius šalies gyvenviečių sistemą. Taikant „atvirkštinę“ centrinių vietų teoriją, galima prognozuoti, kad mažėjantis kaimo gyventojų tankis neišvengiamai retins viešųjų bei privačių įstaigų tinklus, o menedžerialistinė teorija suponuoja, kad konkretūs sprendimai bus priimami remiantis galia turinčių veikėjų interesais. Vis dėlto norint suprasti ir paaiškinti konkrečią socioteritorinės atskirties situaciją konkrečiose vietovėse, reikalingi kita metodologija grįsti lauko tyrimai, nes šiame darbe taikyti metodai tam netinkami.

REKOMENDACIJOS

Nors šio tyrimo pagrindiniai tikslai yra siejami su analizuojamų reiškinių pažinimu, bet nustatytos tendencijos ir jų veiksniai gali būti naudingi ir taikomuoju požiūriu. Suformuluotas „Rekomendacijų“ skyrius, visų pirma, orientuotas į tuos disertacinio darbo skaitytojus, kurie yra susiję su kaimiškų teritorijų vystymu. Atsižvelgiant į nustatytas periferinių kaimiškų teritorijų gyventojų bei paslaugų infrastruktūros kaitos tendencijas, buvo suformuluotos bendrosios ir konkrečiosios (pateikiamos toliau) rekomendacijos, kurios gali padėti optimizuoti viešųjų paslaugų sistemos erdvinę organizaciją. Šioje disertacijoje nebuvo empiriškai tiriamos gyventojų retėjimo priežastys, todėl čia nėra siūlymų, orientuotų į gyventojų skaičiaus išlaikymą ar didinimą. Faktiškai visos Europos Sąjungos šalys susidūrė su kaimo depopuliacijos reiškiniais ir jų keliamomis problemomis (Marini ir Mooney, 2006), bet šalių pavyzdžiai rodo, kad strategijos, orientuotos į gyventojų skaičiaus didinimą, labai retai turi teigiamą poveikį, todėl abejotina, ar tokios priemonės galėtų padėti spręsti kaimo raidos problemas. Šie pasiūlymai grindžiami nuostata, kad daugumoje kaimiškų teritorijų gyventojų skaičius kurį laiką ir toliau mažės, o tokiais sąlygomis plėsti ar net išlaikyti viešųjų paslaugų infrastruktūrą daugumoje vietų nebus įmanoma. Jau ir šiuo metu itin retai gyvenamose teritorijose žmonės santykinai geriau aprūpinti paslaugomis, nors jos ir pasiekiamos sunkiau (atstumo prasme). Ne įstaigų skaičius, o paslaugų prieinamumas, pasiekiamumas ir ypač kokybė turėtų būti svarbiausi geografinės gerovės kriterijai konkrečioje gyvenvietėje. Gyventojų retėjimas neišvengiamai „nutolins“ įstaigas nuo gyventojų, bet šis nutolimas turi būti geografiškai subalansuotas, peržengiantis savivaldybių ribas, o paslaugų koncentravimas turi būti siejamas su jų kokybės didinimu. Protingo mažėjimo (angl. „*smart shrinkage*“) strategija, skirta mažinti depopuliacijos keliamas neigiamas pasekmes ir išnaudoti jos privalumus, bendruoju atveju turi turėti prioritetą prieš tas, kurios orientuotos į gyventojų skaičiaus didinimą.

Priemiesčių be infrastruktūros plėtra aplink didmiesčius rodo, kad viešųjų paslaugų įstaigų buvimas nėra būtina sąlyga vietovės patrauklumui, jei gyventojai turi geras galimybes jas gauti kitur. Net gyvenvietės be įstaigų gali būti patrauklios gyvenimui, jei jų gyventojai, nepriklausomai nuo pajamų, sveikatos ir kitų socialinių charakteristikų, gali nesunkiai nuolat pasiekti geros kokybės paslaugas išdėstytas kitur. Su socioteritorine atskirtimi galima kovoti ne tik „tankinant“ įstaigų tinklus, bet ir gerinant jų pasiekiamumą. Įstaigų pasiekiamumas gali būti gerinamas didinant tiek gyventojų (gerinant transporto jungčių ir paslaugų kiekybę ir kokybę), tiek paslaugų (atvykstančios ambulatorijos, vaistinės, paštas, bibliotekos ir t. t.) mobilumą. Nors šiame darbe tai ir nebuvo tirta, bet labai tikėtina, jog dėl geresnės kokybės paslaugos gyventojai yra linkę keliauti toliau. Taigi, vertinant socioteritorinę atskirtį,

reikia analizuoti ne tik įstaigų skaičių, atstumą iki jų, bet ir šių paslaugų kokybę. Vertinant konkrečios teritorijos socioteritorinę atskirtį, taip pat reikėtų atsižvelgti ne tik į joje teikiamas paslaugas, bet ir į periodinių ar retai naudojamų paslaugų, kurios bet kuriuo atveju telksis savivaldybių centruose ar metropoliuose, pasiekiamumą.

Toliau pateikiamos tiek konkrečiosios, tiek bendrosios rekomendacijos, itin svarbios tolimesniam šalies vystymuisi ir valstybės vykdomai regioninei politikai. Rekomendacijos galėtų būti įtraukiamos į strateginio planavimo dokumentus, tokius kaip Lietuvos Respublikos teritorijos bendrąjį planą, Valstybinę švietimo strategiją, Lietuvos sveikatos strategiją ir pan., kur RAT būtų įtraukiamos į prioritetines, problemines teritorijas, kurioms dėl mažo gyventojų tankio, skirtingų amžiaus grupių, vykdomos socialinės, ekonominės ar ūkinės veiklos turėtų būti pritaikomas gerai apgalvotas teritorijų planavimas. Gyventojų tankis yra vienas iš svarbiausių indikatorių, parodančių šalies vystymosi ypatumus, ypač išryškinant periferinių teritorijų problemas. RAT pripažinimas ir įteisinimas valstybiniuose strateginiuose dokumentuose, ir ypač Lietuvos Respublikos regioninės plėtros įstatyme, įtvirtintų naująjį probleminių teritorijų, kurios yra mažai patrauklios gyventojams, investuotojams, statusą ir suteiktų daugiau galimybių papildomai pasinaudoti ES paramos fondais ir programomis (Europos regioninės plėtros fondu (ERPF) (angl. *European Regional Development Fund (ERDF)*)). Specialus dėmesys RAT galėtų būti skiriamas ir ateities Kaimo plėtros programose teikiant finansavimo prioritetą tuo atveju, kai projektai įgyvendinami tokiose teritorijose. Be to, būtų galima papildomai pasinaudoti konkrečiai Europos teritorijų planavimo stebėjimo tinklo (angl. *European Spatial Planning Observation Network (ESPON)*) skiriamu finansavimu, kur RAT išskiriamos kaip prioritetinės teritorijos.

Konkrečiosios rekomendacijos:

Švietimo įstaigoms siūloma

- Renovuojamų švietimo įstaigų atranka turėtų būti vykdoma remiantis geodemografinėmis prognozėmis. Tai leistų įvertinti, kaip ilgai ir kiek mokyklų galės veikti. Reikėtų planuoti tokį mokyklų išdėstymą, kad jos būtų kuo lengviau pasiekiamos visiems savivaldybės gyventojams. Dažnai tai reiškia, jog geriau uždaryti arčiau savivaldybės centro esančią, nors ir daugiau vaikų turinčią mokyklą, išlaikant savivaldybės periferijoje esančias. Mokyklų reorganizavimas taip pat turėtų būti racionalus (pvz., savivaldybių centruose esančias gimnazijas jungti su progimnazijomis, o ne su pradinėmis mokyklomis, kad mokytojai turėtų pilnesnius darbo krūvius).
- Pradinio ugdymo mokykloms (taip pat ir ikimokyklinio ugdymo įstaigoms), kurios atlieka ne tik švietimo, bet iš dalies ir vaikų priežiūros funkcijas, turėtų būti taikomi kiti reikalavimai, nei aukštesnio lygio įstaigose (pvz., mažesnis minimalus mokinių skaičius), leidžiantys šias paslaugas teikti kuo arčiau namų, tam panaudojant esamą savivaldybių nekilnojamojo turto (dažnai renovuoto) perteklių.

- Aukštesnio lygio mokykloms, ypač gimnazijoms, svarbiausi turėtų būti mokymosi kokybės kriterijai. Šiuo atveju mokyklų koncentravimas viename ar keliuose centruose nėra didelė problema, jei „sutaupomos“ lėšos skiriamos švietimo kokybės ir mokinių mobilumo gerinimui.
- Norint užtikrinti švietimo kokybę, reikia specialių priemonių pedagogų kvalifikacijai bei jaunesnių pedagogų pritraukimo užtikrinimui: itin nutolusiose mokyklose (parenkant konkretų pasiekiamumo rodiklį) būtų galima leisti formuoti dar mažesnes klases, mokytojams, vykstantiems į tokias RAT, mažinti papildomus darbo krūvius, mokėti priedus prie darbo užmokesčio, kompensuoti kelionės išlaidas.

Asmens sveikatos priežiūros įstaigoms siūloma

- Asmens sveikatos priežiūros įstaigų tinklo reorganizavimas turėtų būti vykdomas atsižvelgiant ne tik į gyventojų skaičių (gyventojų tankį tam tikroje teritorijoje), bet ir į gyventojų amžiaus struktūros teritorinį pasiskirstymą. Didžiausia problema yra tai, kad labiausiai asmens sveikatos priežiūros įstaigų tinklas susitraukė kaimiškose teritorijose, kuriose susitelkusi didesnė dalis vyresnio amžiaus gyventojų. Tais atvejais, kai įstaigų trūksta, turėtų būti užtikrintas jų tinkamas pasiekiamumas (specialus pavežimas (pvz., periodiškai kompensuojamos taksi paslaugos, suteikiamos pagalbinės pavežimo paslaugos, kurias galėtų teikti seniūnijos administracinių paslaugų socialinis skyrius), papildomai skiriamos lėšos asmeninio transportavimo paslaugoms (naudojant nuosavą transporto priemonę arba prašant pavežti turinčio nuosavą transporto priemonę) arba gerai išvystyta susisiekimo paslaugų infrastruktūra). Kadangi vienokia ar kitokia sveikatos paslaugų koncentracija yra neišvengiama, būtina užtikrinti, kad skirtingų vietų gyventojams skirtųsi atstumas iki įstaigų, o ne galimybės jas pasiekti (prieinamumo galimybė). Pirminės priežiūros įstaigų paslaugų „mobilizavimas“ ir skirtingo paslaugų lygio įstaigų glaudus tarpusavio bendradarbiavimas, galėtų būti viena iš socioteritorinės atskirties mažinimo priemonių.

Kultūros įstaigoms siūloma

- Kultūros paslaugas teikiančių įstaigų tinklas (ypač bibliotekų) turėtų būti peržiūrimas ir atitikti gyventojų pasiskirstymą. Didesnėje dalyje periferinių teritorijų dalis teikiamų viešųjų bibliotekų paslaugų galėtų tapti mobiliomis.

Pasiūlymai regioninės politikos optimizavimui:

- Adekvati infrastruktūros kaita neįmanoma, jei ji vykdoma tik savivaldybių lygyje, nes gretimose savivaldybėse esančių infrastruktūros objektų pasiekiamumas daugeliui periferinių vietovių būtų daug geresnis, todėl pagrindinių, kasdinių paslaugų (švietimo, sveikatos apsaugos) tinklų planavimas ir organizavimas turi būti vykdomas bent regioniniu (apskričių) lygmeniu.

Siekiant šio tikslo reikia arba suteikti daugiau funkcijų apskričių taryboms, arba atkurti regionus administruojančias įstaigas.

- Šio darbo autorės metodika išskirtos RAT, kaip periferinės kaimiškos teritorijos, kuriose depopuliacijos procesai tęsis dar kurį laiką, turėtų būti priskiriamos prie valstybinių probleminių teritorijų numatant priemones, padėsiančias spręsti socioteritorinės atskirties ir su geografine padėtimi susijusias gerovės problemas. Teritorijų pripažinimas išskirtinėmis leistų naudotis ne tik specialiomis valstybinėmis, bet ir specialiomis ES RAT skatinimo paramos programomis. Atsižvelgiant į darbo metu nustatytas tendencijas, RAT, kaip probleminių teritorijų, išskyrimo kriterijus turėtų siekti 5,0 gyv./km² seniūnijos ir 10,0 gyv./km² savivaldybės atvejais.
- Pripažįstant RAT išskirtinėmis valstybinėmis teritorijomis, jų išskyrimas turėtų remtis taikant autorės sudaryta nauja išskyrimo metodika, kuri pagrįsta sudaryta urbanizacijos tipologija ir RAT išskyrimu tik iš neurbanizuotų teritorijų, todėl formalus Lietuvos statistikos departamento miesto ir kaimo skirstymas šiuo atveju nėra tinkamas (jam galėtų būti taikoma tik V. Daugirdo (2013) sudaryta RAT išskyrimo metodika, kuri remiasi formaliais statistiniais kriterijais).
- Retai apgyventos teritorijos, kaip specialaus dėmesio reikalaujantys regionai, visų pirma, galėtų būti formalizuoti regioninės politikos dokumentuose išskiriant RAT kaip tikslines regioninės politikos teritorijas. Atsižvelgiant į nustatytus procesus, tokio statuso turėtų sulaukti tik šiuo metu rečiausiai gyvenamos teritorijos (iki 5,0 gyv./km²), kurių tinklas galėtų būti periodiškai atnaujinamas. Tokių teritorijų įteisinimas regioninės politikos dokumentuose leistų atsižvelgti į jų paplitimą rengiant ir kitus, šalies teritorijos vystymui svarbius teritorinio planavimo dokumentus (pvz., Bendrąjį planą ir jo sprendinius) ir programas (rengiant 2021–2027 m. ES fondų investicijų programas). Šios teritorijos turėtų būti automatiškai įtraukiamos į specialias mažiau palankias ūkininkauti teritorijas (didelių gamtinių ir specifinių kliūčių turinčias vietas).
- Nustatant įvairių viešųjų paslaugų prieinamumo kriterijus (pvz., minimalų mokinių skaičių) reikia atsižvelgti ne tik į tikslinį paslaugų naudotojų skaičių, bet ir į gyventojų tankį bei vietovės padėtį centrų atžvilgiu. Kuo nuošalesnė teritorija, tuo šie reikalavimai turėtų būti mažesni.
- Norint vykdyti sėkmingą regioninę politiką, įstaigos, kaupiančios statistines duomenų bazes apie gyventojų bei paslaugas teikiančių įstaigų skaičių bei rodiklius, turėtų naudoti vienodą duomenų inventorizavimo metodiką ir nuolat atnaujinti duomenis. Kadangi efektyvios regioninės politikos, neturint objektyvios informacijos apie vykstančius procesus, vykdyti neįmanoma, o vykstantys procesai teritoriškai labai skirtingi, oficialios statistikos duomenų bazėse būtina rinkti statistiką bent trimis: miesto – priemiesčių – kaimo pjūviais.

NAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Aleknavičius P., Gudonytė J. 2009. Kauno miesto plėtros poveikis žemės ūkio paskirties žemės naudojimui. *Vagos*, 84 (37), p. 56–65.
2. Aleknavičius P., Valčiukienė J. 2011. Kaimiškojo kraštovaizdžio raidos ypatumai Vilniaus miesto įtakos zonoje. *Vandens ūkio inžinerija*, 38 (58), p. 32–41.
3. Aleksandravičius A. 2004. *Kaimo bendruomenių plėtra*. Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universiteto leidykla.
4. Aleksandravičius A., Žukovskis J. 2011. Kaimo bendruomenių raida ir jų veiklos tikslai: siekiant darnumo visuomenėje. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 1 (25), p. 7–16.
5. Ališauskienė M., Baltrušaitytė G., Bučaitė-Vilkė J., Indriliūnaitė R., Leonavičius V., Maslauskaitė A., Petkevičiūtė R., Schröderis I. W., Tamutienė I., Tereškinas A., Žilys A. 2015. *Socialinė atskirtis ir geras gyvenimas Lietuvoje*. Monografija (red. Tereškinas A., Bučaitė-Vilkė J.). Kaunas: VDU.
6. Atkinson A. B. 1998. Social exclusion, poverty and unemployment. In A.B. Atkinson & J. Hills (Eds.). *Exclusion, employment and opportunity*, p. 1–20. London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.
7. Atkinson R., Da Voudi S. 2000. The concept of social exclusion in the European Union: Context, development and possibilities. *Journal of Common Market Studies*, 38 (3), p. 427–448.
8. González de Durana A. A. 2002. *El concepto de exclusión en política social*. Prieiga per internetą: <http://digital.csic.es/bitstream/10261/1495/1/dt-0201.pdf> [žiūrėta 2019-12-29].
9. Atkočiūnienė V. 2009. Kaimo vietovių konkurencingumą lemiantys veiksniai. *Mokslo darbai*, 3 (16), p. 49–59.
10. Bancroft K. H. 2012. Zone of Exclusion: Urban Spatial Policies, Social Justice, and Social Services. *The Journal of Sociology and Social Welfare*, 39 (3), p. 63–84.
11. Banski J. 2019. *Three Decades of Transformation in the East-Central European Countryside* (Ed. J. Banksi). Cham, Switzerland: Springer.
12. Baranauskienė V. 2019. Kaimiškų teritorijų identifikavimo problema: Lietuvos seniūnijų atvejis. *Geografijos metraštis*, 52, p. 55–72.
13. Baranauskienė V., Daugirdas V. 2017. Lietuvos probleminių regionų bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaita 2001–2016 m. – didėjančios teritorinės atskirties atspindys. *Geografijos metraštis*, 50, p. 57–74.
14. Baranauskienė V., Daugirdas V. 2018. Depopuliacijos įtaka bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaitai Lietuvos probleminiuose regionuose 2001–2016 m. *Geografija ir edukacija: mokslo almanachas*, 6, p. 7–17.
15. Baubinas R., Stanaitis S. 2001. Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959–1997 metais. 1. Geografinės gyventojų skaičiaus dinamikos Lietuvos pasienyje prieilaidos. *Geografijos metraštis*, 34 (1), p. 122–138.
16. Baubinas R., Stanaitis S. 2002. Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959–1997 metais. 2. Gyventojų skaičiaus ir tankumo kaita Lietuvos ir gretimų valstybių pasienio rajonuose. *Geografijos metraštis*, 35 (1–2), p. 169–183.
17. Bauer P.T. 1957. *Economic Analysis and Policy in Underdeveloped Countries*. Durham: Duke University Press.
18. Beresnevičiūtė V., Kazakevičius G., Poviliūnas A. 2003. Kaimo mokykla kaimo politinės atskirties akivaizdoje. *Bendravimo tiltai*, p. 6–16, Vilnius: UNDP, ŠKF, MTC.
19. Berry B., Parr J. D. 1988. *Market centers and Retail Location: Theory and Applications*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
20. Berzins A., Zvidrins P. 2001. Depopulation in the Baltic States. *Lithuanian Journal of Statistics*, 50 (1), p. 39–48.
21. Biržietis D. 2019a. Įtampa nuo šiol oficiali: Kauno rajonas vienbalsiai nepritarė jungimui prie miesto. *Kas vyksta Kaune*. Kaunas. Prieiga per internetą: <https://kaunas.kasvyksta.lt/2019/10/10/rajonas/itampa-nuo-siol-oficiali-kauno-rajonas-vienbalsiai-nepritarė-jungimui-prie-miesto-foto/> [žiūrėta 2019-10-10].

22. Biržietis D. 2019b. Nuspręsta: Kauno miestas inicijuoja veiksmus dėl Kauno rajono prijungimo. *Kas vyksta Kaune*, Kaunas. Prieiga per internetą: <https://kaunas.kasvyksta.lt/2019/09/10/miestas/nuspresta-kauno-miestas-inicijuoja-veiksmus-del-kauno-rajono-prijungimo/> [žiūrėta 2019-09-10].
23. Bourdieu P. 1986. The forms of capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (J. Richardson ed.). New York: Greenwood.
24. Bradley J., Brodzicki T., Ciolek D., Komornicki T., Mogila Z., Szlachta J., Zalecki J., Zaucha J. 2017. *Territorial Cohesion: A missing link between economic growth and welfare. Lessons from the Baltic Tiger* (eds. J. Bradley, J. Zaucha). Gdansk: Uniwersytet Gdansk Katera Makroekonomii.
25. Braun E. 2008. *City Marketing: Towards an integrated approach*. Rotterdam: ERIM PhD Series in Research in Management.
26. Brettell C. B., Hollifield J. F. 2000. *Migration Theory: Talking across Disciplines*, Routledge.
27. Brown S. 2006. Retail location theory: evolution and evaluation. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 3 (2), p. 185–229.
28. Buchanan J. M., Tullock G. 1962. *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Indianapolis: Liberty Fund.
29. Bučaitė J. 2007. *Tinklaveikos raiška vietos bendruomenėje. /Daktaro disertacija/* Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
30. Budiyanitini Y., Pratiwi V. 2016. Peri-urban typology of Bandung Metropolitan Area. *Procedia - Social and Behavioral Sciences. CITIES 2015: Intelligent Planning Towards Smart Cities*, 227, p. 833–837.
31. Burbulytė-Tsiskarishvili G. 2012. Measuring Peripherality and Accessibility for Lithuanian Regional Policy. *Regional formation and development studies*, 3 (8), p. 25–35.
32. Burchard T., Le Grand J., Piachaud D. 1999. Social Exclusion in Britain 1991-1995. *Social Policy & Administration*, 33 (3).
33. Burneika D. 2008. Post-soviet transformations of urban space in Vilnius. *Annales Geographicae*, 41 (1–2), p. 14–25.
34. Burneika D. 2009. Making representations of diversity in Vilnius – Capital of the most peripheral central region in Europe, Ed. : K. Donert et al. *Geography in European higher education vol. 9. Geographical Diversity*, p. 176–182.
35. Burneika D., Daugirdas V. 2008. Peripherality and peripheral regions in Lithuania. *Problem regions in Lithuania (sociogeographical aspects)*, p. 6–20. Vilnius.
36. Burneika D., Daugirdas V., Kriauciūnas E., Ribokas G., Ubarevičienė R. 2013b. Socioeconomical aspects of depopulation in eastern EU border region – case of eastern Lithuania. *Region and regionalism*, 1. p. 195–215.
37. Burneika D., Daugirdas V., Ubarevičienė R. 2014. Migration as a factor of development of the depopulating areas in East EU countries – The case of Lithuania. *Europa XXI, Territorial capital in practice – environmental and social issues*, 27, p. 79–95.
38. Burneika D., Kriauciūnas E., Ubarevičienė R. 2010. The problem of research of actors of urban change in post-soviet cities – Vilnius case. *Annales Geographicae*, 43–44, p. 42–53.
39. Burneika D., Pocius A. 2019. Regional inequalities of economic wellbeing, spatial mobility, and residential differentiation in Lithuania. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3 (77), p. 5–26.
40. Burneika D., Ubarevičienė R. 2011. The sprawl of Vilnius city – some consequences of rural-urban transformations. *Annales Geographicae*, 43–44, p. 108–115.
41. Burneika D., Baranauskaitė A., Ubarevičienė R. 2017. Social segregation and spatial differentiation of electoral alignment in Vilnius Metropolitan Area. *Geographica Polonica*, 90 (2), p. 87–110.
42. Burneika D., Ubarevičienė R., Baranauskaitė A. 2019. Soviet Housing Estates in Vilnius, Lithuania: Socio-ethnic Structure and Future(-Less?) Perspectives. *The Urban Book Series: Housing Estates in the Baltic Countries. The Legacy of Central Planning in Estonia, Latvia and Lithuania* (eds. D. Hess, T. Tammaru). p. 247–270. Cham: Springer.
43. Burneika D., Ubarevičienė R., Valatka V., Baranauskaitė A., Pociūtė-Sereikienė G., Daugirdas V., Krupickaitė D. 2017. *Lietuvos metropoliniai regionai. Gyventojų erdvinė diferenciacija XXI a. pradžioje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

44. Burneika D., Ubarevičienė R., Pociūtė G., Kriaučiūnas E. 2013a. The impact of Vilnius city on transformation trends of the sparsely populated EU East border region. *Etniš-kumo studijos*, 2, p. 49–68.
45. Butkevičienė E., Furman E., Makselis R., Vaidelytė E., Statauskienė A., Paškevičiūtė A. 2016. *Lietuvos regionų savivaldybių kultūros įstaigų veiklos inovatyvumo vertinimo ir jo skatinimo galimybių analizė*. Vilnius: VŠĮ Ateities visuomenės institutas. /Mokslo studija/
46. Camagni R. 2008. Regional Competitiveness: Towards a Concept of territorial capital. In: *Modelling Regional Scenarios for the Enlarged Europe: European Competitiveness and Global Strategies* (eds. R. Capello, R. Camagni, B. Chizzolini, U. Fratesi), p. 33–48, Berlin: Springer Verlag.
47. Capello R. 2009. Regional growth and local development theories: Conceptual evolution over fifty years of regional science. *Geographie, economie, societe*, 11 (1), p. 9–21.
48. Carter H. 1975. *The Study of Urban Geography*. London: Arnold.
49. Castles S., Miller M., 2003. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Second Edition.
50. Cecchi M. 2000. *Urban Life Cycle and Competitiveness in the Metropolitan Region of Bologna*. Milano: Università Commerciale Luigi Bocconi di Milano.
51. Champion T. 2001. Urbanization, Suburbanization, Counterurbanization and Reurbanization. In *Handbook of Urban Studies*, ed. R. Paddison, p. 143–162. London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage.
52. Christaller W. 1933. *Central Places in Southern Germany*. Translated from Germany by C. W. Baskin, 1966. Engelwood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
53. Clayton E., Richardson T. 1989. Soviet control of city size, *Economic Development and Cultural Change*, 38, p. 155–165.
54. Cloke P. 2006. Conceptualizing Rurality. *Handbook of Rural Studies*, p.18–28. London: SAGE.
55. Copus A. 1997. *A new peripherality index for European regions*. Report prepared for the H&I European partnership.
56. Copus A. K. 1999. *A New Peripherality Index for the NUTS III Regions of the European Union*. A Report for the European Commission, Directorate General XVI.A.4. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/244960017_A_New_Peripherality_Index_for_the_NUTS_III_Regions_of_the_European_Union [žiūrėta 2017-11-29].
57. Copus A. K. 2001. From Core-periphery to Polycentric Development: Concepts of Spatial and Aspatial Peripherality. *European Planning Studies*, 9 (4), p. 539–552.
58. Čaplikas J., Michailovaitė N. 2003. Miesto ir kaimo ekonominė bei socialinė sąveika Lietuvos regionuose. *Mokslo darbai*, 61 (14), p. 38–43.
59. Corijn E. 2009. Urbanity as a Political Project: Towards Post-national European Cities. In: *Creative Economies, Creative Cities. Asian-Europe Perspectives*, eds. L. Kong, J. O'Connor, The GeoJournal Library, 98, p. 197–206. Dordrecht: Springer.
60. Daugirdas V. 2002a. Demografinės tendencijos retai gyvenamose Lietuvos teritorijose. *Geografijos metraštis*, 35 (1-2), p. 184–192.
61. Daugirdas V. 2002b. Demographic Trends in Sparsely Populated Lithuanian Territories in EU Priorities Context. *New Arrangements of Socio-economic Links in Central and Eastern Europe*, p. 205–214. Rzeszow.
62. Daugirdas V. 2004. Lithuania as a space of interaction of cultures. *Geopolitical studies*, 12, p. 177–190. Warsaw.
63. Daugirdas V., Baubinas R. 2003. The Social-economical State of Sparsely Populated Territories in Lithuania from the Point of View of Sustainable Development. *International Conference on Sustainability: Indicators and Intelligent Decision*. Abstract of Papers, p. 21. Vilnius.
64. Daugirdas V., Baubinas R. 2007. Retai apgyventos teritorijos Lietuvoje. 1. Teritorinės sklaidos aspektai. *Annales Geographicae*, 40 (2), p. 28–37.
65. Daugirdas V., Baubinas R. 2008. Retai apgyventos teritorijos Lietuvoje. 2. Socialinė ir demografinė gyventojų būklė. *Annales Geographicae*, 41 (1-2), p. 5–13.
66. Daugirdas V., Baubinas R., Marcinkėnaitė A. 2003. Lietuvos retai apgyvendintų teritorijų socialinės ir ekonominės būklės ypatybės. *Geografijos metraštis*, 36 (2), p. 137–147.

67. Daugirdas V., Burneika D. 2006. Patterns and problems of peripherality in Lithuania – borderland of the EU. *Europa XXI. Regional periphery in Central and Eastern Europe*, 15, p. 119–133.
68. Daugirdas V., Burneika D., Kriauciūnas E., Ribokas G., Stanaitis S., Ubarevičienė R. 2013. *Lietuvos retai apgyventos teritorijos. /Monografija/*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
69. Daugirdas V., Kriauciūnas E., Ribokas G. 2013. Depopulation in EU countries and distribution of sparsely populated territories in Lithuania. *Kyiv geographic almanac*, 8, p. 31–36.
70. Davies R. 1976. *Marketing Geography*. Corbridge: Retailing and Planing Associates.
71. Davis J. 1959. A Formal Interpretation of the Theory of Relative deprivation. *Sociometry*, 20 (4), p. 280–296.
72. Davis S., Albaum M. 1972. Mobility problems of the poor in Indianapolis. In R. Peet (ed.) *Geographical Perspectives on American Poverty*. Antipode Monographs in Social Geography No. 1. Worcester, MA.
73. Dawkins C. J. 2003. Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Development. *Journal of Planning Literature*. 18 (2), p. 131–172.
74. Dawson J. A. 1980. Retail Activity and Public Policy, *Retail geography* (ed. J. A. Dawson), 7, p. 193–235.
75. De Vise P. 1972. Cook County Hospital: bulwark of Chicago's apartheid health system and prototype of the nation's public hospitals. *Antipode* 3 (1), p. 9–20.
76. Domar E. 1946. Capital expansion, rate of growth, and employment. *Econometrica*, 14 (2), p. 137–147.
77. Dubois A., Gløersen E., Lähteenmäki-Smith K., Damsgaard O., Grasland C., Ysebaert R., et al. 2007. *Regional disparities and cohesion: What strategies for the future? Report to the Directorate General Internal Policies of the Union*. Brussels.
78. Dubois A., Roto J. 2012. Making the best of Europe's Sparsely Populated Areas – On making geographic specificity a driver for territorial development in Europe. *Nordregio Working Paper*, 15. Stockholm. Prieiga per internetą: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:700300/FULLTEXT01.pdf> [žiūrėta 2017-11-02].
79. Dumbliauskienė M., Braukylaitė S. 2010. Šeimų socialinės atskirties teritorinė sklaida Lietuvoje. *Geografija*, 46 (1–2), p. 43–51.
80. Dumbliauskienė M., Staugaitytė S. 2013. Rytų Lietuvos daugiakalbių savivaldybių bendrojo ugdymo sistemos kompleksinis vertinimas. *Geografijos metraštis*, 46, p. 15–31.
81. Dühr S., Colomb C., Nadin F. 2010. *European Spatial Planning and Territorial Cooperation*. London and New York: Routledge.
82. Dužinskas R., Jasaitis J., Ratkevičienė V. 2007a. Darni žemės ūkio ir kaimo plėtra Lietuvoje. *Lietuva Europos Sąjungoje: laimėjimai ir problemos*. Mokslinių straipsnių rinkinys, III (red. Čiužas A.), p. 168–183. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
83. Dužinskas R., Jasaitis J., Ratkevičienė V. 2007b. Ūkinės veiklos įvairovės skatinimas kaimiškose vietovėse: lūkesčiai ir galimybės. *Žemės ūkio mokslai*, 14, p. 27–34.
84. Eberhardt P. 1989. Regiony wyludniające się w Polsce. *Prace Geograficzne*, 148, Warszawa: IGiPZ PAN.
85. Eberhardt P. 2014. Fazy rozwoju demograficznego Polski. *Roczniki Nauk Społecznych*, 6 (42), p. 135–160.
86. Escalona-Orcao A. I., Diez-Cornago C. 2007. Accessibility to basic services in one of the most sparsely populated areas in Europe: the province of Teruel (Spain). *Area*, 39 (3), p. 295–309.
87. Eskelinen H., Snickars F. 1995. *Competitive European Peripheries*. Verlag, Berlin, Heidelberg, New York: Springer.
88. ESPON. 2013b. GEOSPECS. European Perspective on Specific Types of Territories. Luxembourg.
89. ESPON. 2013a. SeGI. Indicators and perspectives for services of general interest in territorial cohesion and development. Luxembourg.

90. Etzkowitz H. 2008. *The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action*. New York: Routledge.
91. European Commission. 2019. Mountains, Islands and Sparsely Populated Areas. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/themes/sparsely-populated-areas/ [žiūrėta 2019-12-20].
92. European Parliament. 2016. Sparsely populated and under-populated areas. Briefing. Prieiga per internetą: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586632/EPRS_BRI\(2016\)586632_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586632/EPRS_BRI(2016)586632_EN.pdf) [žiūrėta 2018-01-03].
93. Europos Komisija. 2018. Nauja Europos kultūros darbotvarkė. Briuselis, 2018-05-22 COM(2018) 267. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2018/LT/COM-2018-267-F1-LT-MAIN-PART-1.PDF> [žiūrėta 2019-06-11].
94. Europos Parlamento Regioninės plėtros komitetas. 2008. Darbo dokumentas dėl sanglaudos politikos vaidmens integruojant pažeidžiamas bendruomenes ir grupes. Projektas PE402.549v01-00. Pranešėjas: G. Harangozo. Prieiga per internetą: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+COMPARL+PE-402.549+01+DOC+WORD+V0//LT&language=LT> [žiūrėta 2020-06-25].
95. EUROSTAT. 2007. Sparsely populated NUTS3 regions. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Sparsely_populated_regions.png [žiūrėta 2018-01-11].
96. Farrington J., Shaw J., Leedal M., Halden D., Richardson T., Bristow G. 2004. *Settlements, services and access: the development of policies to promote accessibility in rural areas in Great Britain*. Welsh Assembly Government, Cardiff.
97. Farrington J., Farrington C. 2005. Rural accessibility, social inclusion and social justice: towards conceptualization. *Journal of Transport Geography*, 13, p. 1–12.
98. Gray D., Shaw J., Farrington J. 2006. Community transport, social capital and social exclusion in rural areas. *Area*, 38, p. 89–98.
99. Forsberg G., Stenbacka S. 2013. Mapping gendered ruralities. *European Countryside*, 1, p. 1–20.
100. Fratesi U., Perucca G. 2014. Territorial Capital and the Effectiveness of Cohesion Policies: an Assessment for CEE Regions. *Investigationes Regionales*, 29, p. 165–191.
101. Friedmann J. 1966. *Regional development policy: a case study of Venezuela*. Cambridge: MIT Press.
102. Friedmann J. 1973. A theory of polarized development. In: *Urbanization, Planning, and National Development* (Friedman J. ed.). Sage, Beverly Hills/London, p. 41–67.
103. Fromm E. 1941. *Escape from Freedom*. New York: Henry Holt and Company, LLC.
104. Gaižauskaitė I., Mikėnė S. 2014. *Socialinių tyrimų metodai: apklausa*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
105. Gaižauskaitė I., Valavičienė N. 2016. *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
106. Galtung J. 1971. A Structural Theory of Imperialism. *Journal of Peace Research*, 8 (2), p. 81–117.
107. Gaučas P. 1992. Etnolingvistinė situacija ir bendrojo lavinimo mokyklos Pietryčių Lietuvoje 1945–1991 metais. *Rytų Lietuva: Istorija, kultūra, kalba*, p. 141–150. Vilnius.
108. Gaučas P. 1996. Dėstomosios kalbos Vilniaus rajono bendrojo lavinimo mokyklose 1987–1995 metais: statistinė-geografinė apžvalga. *Geografijos metraštis*, 29, p. 369–379.
109. Gaučas P. 1997a. Dėstomosios kalbos Pietryčių Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose atgimimo ir valstybės atkūrimo laikotarpiu (1987–1996). *Lietuvos visuomenės geografijos problemos*. Vilnius: Apyaušris.
110. Gaučas P. 1997b. *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida XVII a. pirmoje pusėje –1939 m. /Daktaro disertacija/*. Vilnius, VU, GMF.
111. Gaučas P. 2000. Dėstomosios kalbos Pietryčių Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose 1945–1999 m. *Geografija*, 36 (2), p. 47–54.
112. Gegužienė V., Žiliukaitė R. 2004. Kaimiškųjų bendruomenių organizacijos. Tyrimo rezultatų apžvalga. Vilnius: VU Socialinių studijų centras.
113. Gentile M., Tammaru T., van Kempen R. 2012. Heteropolitanization: Social and spatial change in Central and East European Cities. *Cities*, 29 (5), p. 291–350.

114. Giddens A. 1984. *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.
115. Giddens A. 2005. *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
116. Gloersen E. 2009. Strong, Specific and Promisin.: Towards a Vision for the Northern Sparsely Populated Areas in 2020. *Nordregio Report*, 2. Stockholm. Prieiga per internetą: <http://www.nspa-network.eu/media/3412/nspa%20vision%20report%20-%2015-09-2009%5B1%5D.pdf> [žiūrėta 2017-11-02].
117. Gloersen E. 2012. Renewing the theory and practice of European applied territorial research on mountains, islands and sparsely populated areas. *Regional Studies*, 46 (4), p. 443–457.
118. Gloersen E., Dubois A., Copus A., Schurmann C. 2005. Northern Peripheral, Sparsely Populated Regions in the European Union. *Nordregio Report*, 4. Stockholm. Prieiga per internetą: http://www.esavo.fi/resources/public/media/northern_periferal_julkaisu.pdf [žiūrėta 2017-11-12].
119. Grant E., Blue I. 2000. Social exclusion: A review and assessment of its relevance to developing countries. *Journal of Developing Societies* (Brill Academic Publishers), 16 (2), p. 201.
120. Gregory D., Johnston R., Pratt G., Watts M., Whatmore S. 2009. *The Dictionary of Human Geography*. 5th Edition. Wiley-Blackwell.
121. Geurs K. van Eck J. R. 2001. Accessibility Measures: Review and Applications. *Evaluation of Accessibility Impacts of Land-Use Transport Scenarios, and Related Social and Economic Impacts*. RIVM Report. Prieiga per internetą: <http://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/408505006.pdf> [žiūrėta 2019-12-15].
122. Gregory D. 1981. Human agency and human geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 6 (1), p. 1–18.
123. Grigas R. 2001. *Sociologinės savivoka. Specifika, metodai, lituanizacija*. Vilnius: Rosma.
124. Grosse T. 2007. *Innowacyjna gospodarka na peryferiach?* Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
125. Golledge, R., Stimson, R. 1997. *Spatial Behavior: A Geographic Perspective*. New York: The Guilford Press.
126. Guagliardo M. 2004. Spatial accessibility of primary care: concepts, methods and challenges. *International Journal of Health Geographics*, 3 (3).
127. *Guidelines on regional State aid for 2014-2020*. No. 2013/C 209/01. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52013XC0723%2803%29> [žiūrėta 2018-10-13].
128. Hagerstrand T. 1967. *Innovation diffusion as a spatial process*. Chicago: University of Chicago Press.
129. Hadjimichalis C. 2006. *The end of Third Italy as we knew it?* *Antipode*, 38 (1), p. 82–106.
130. Hadjimichalis C., Hudson R. 2014. Contemporary Crisis Across Europe and the Crisis of Regional Development Theories. *Regional Studies*, 48 (1), p. 208–218.
131. Hahn F., Hollis M. (eds.) 1979. *Philosophy and Economic Theory*. Oxford: Oxford University Press.
132. Halfacree K. 1993. Locality and Social Representation: Space, Discourse and Alternative Definitions of the Rural. *Journal of Rural Studies*, 9, p. 23–37.
133. Hall P., Hay D. 1980. *Growth Centres in the European Urban System*. London: Heineman Publishing.
134. Hall T. 1998. *Urban Geography*. London: Routledge.
135. Hallsworth A. G. 1992. *The New Geography of Consumer Spending*. London: Belhaven/Halstead.
136. Hamnett C. 1996. *Social Geography—A Reader*. London: Arnold.
137. Harrington, M. 1984. *The New American Poverty*. New York: Holt Rinehart & Winston.
138. Harrod. R. F. 1939. An essay in dynamic theory. *Economic Journal*, 49 (193), p. 14–33.
139. Harvey D. 1969. Social justice and spatial system. In *Geographical perspectives on American poverty* (R. Peet ed.). Antipode Monographs in Social Geography No. 1. Worcester, MA.
140. Harvey D. 1982. *The Limits to Capital*. Oxford: Blackwell.
141. Higienos instituto Sveikatos informacijos centras. 2007. *Metinių sveikatos statistikos ataskaitų suvestinės*. Prieiga per internetą: http://hi.lt/spec_info/met_ata.php?Form=1&Reg=00&Year=2007 [žiūrėta 2018-12-11].

142. Higienos instituto Sveikatos informacijos centras. 2018. *Metinių sveikatos statistikos ataskaitų suvestinė*. Prieiga per internetą: http://hi.lt/spec_info/met_ata.php?Form=1&Reg=00&Year=2018 [žiūrėta 2018-12-11].
143. Hirschmann A. 1958. *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press.
144. Hotelling H. 1929. Stability in competition. *Economic Journal*, 39 (153), p. 41–57.
145. Hoover E. M. 1948. *The Location of Economic Activity*. London: McGraw-Hill.
146. Iaquina D. L., Drescher A. W. 2000. Defining periurban: understanding rural – urban linkages and their connection to institutional contexts. *Paper presented at the Tenth World Congress. IRSA, Rio de Janeiro*.
147. Isoda V. 2014. Debatai dėl „galios“ socialinėje ir politinėje teorijoje. *Politologija*, 3 (75), p. 86–108.
148. Jackson P., Thrift N. 1995. Geographies of consumption. In: *Acknowledging Consumption* (ed. D. Miller), p. 204–237. London: Routledge.
149. Jačauskas I. 2019. Kaunas nori prisijungti 13 rajono seniūnijų, miesto plotas išaugtų tris kartus. 15 min. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/kaunas-nori-prisijungti-13-rajono-seniuniju-miesto-plotas-isaugtu-tris-kartus-56-1199776> [žiūrėta 2019-09-09].
150. Janilionis V. 1999–2001. *Statistika ir duomenų analizės programinė įranga. Distantinio mokymo kursas*. Kaunas: KTU.
151. Jankauskienė D., Pečiūra R. 2007. *Sveikatos politika ir valdymas*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas.
152. Jasaitis J. 2014. *Kaimiškų vietovių strateginis valdymas. Metodinis leidinys savivaldybių darbuotojams*. Šiaulių universitetas.
153. Jasaitis J., Ratkevičienė V. 2012. Kaimo situacijos pokyčiai – vienas iš svarbiausių iššūkių Lietuvos regioninei politikai. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (27), p. 80–92.
154. Jauhiainen J. S. 2000. *Regional Development and Regional Policy European Union and the Baltic Sea Region*. Turku.
155. Jogaitė B. 2014. *Sveikatos priežiūros įstaigų ir paslaugų restruktūrizacijos vertinimas įrodymais grįstos politikos kontekste*. Kaunas: VDU. /Magistro darbas/
156. Jogaitė B. 2016. Trečiojo sveikatos priežiūros įstaigų ir paslaugų restruktūrizacijos etapo vertinimas. *Viešoji politika ir administravimas*, 15 (1), p. 85–97.
157. Johnston R. J., Gregory D., Smith D. M. 1994. Counterurbanization In. *The Dictionary of Human Geography*: 3rd ed. (R. J. Johnston et al., eds.). United Kingdom: Blackwell Publisher Ltd.
158. Juchnevič L. 2016. Šiuolaikiniai bibliotekos konceptai tinklaveikos visuomenėje: kontekstas ir požiūriai. *Informacijos mokslai*, 74, p. 95–114.
159. Juodaitytė A., Malinauskienė D., Pocevičienė R., Masiliauskienė E. 2012. Regioniško principo raiška mokyklų tinklo pertvarkoje ir pasekmės kaimo vaikų socialinei gerovei. *Acta humanitaria universitatis Saulensis*, 14, p. 417–428.
160. Jurčėnkaitė I. 2020. Švietimo įstaigų reitingai: gėdos lenta, mokykla, kurioje 2 vaikai, ir tūkstančiai eurų, kurie neatsiperka. 15min. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/svietimas/svietimo-istaigu-reitingai-dosniai-islaikomos-nebutinai-demonstruoja-auksta-lygi-233-1313728> [žiūrėta 2020-05-06].
161. Jurėnienė V., Stonytė A. 2016. Kultūros centrų organizuojamų meninių veiklų poveikis bendruomenėms. *Acta AVADA*, 3, p. 4–21.
162. Jurėnienė V., Urbonienė A. 2018. *Kultūros centrai: bendradarbiavimas, bendruomenių mobilizavimas ir edukacinės praktikos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
163. Jurevičienė J. 2011. Revitalizacija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/revitalizacija/> [žiūrėta 2020-11-05].
164. Juzukonis R. 2014. Kultūros centrų kaitos galimybės įgyvendinant viešojo valdymo reformą kultūros srityje. Šiauliai. /Magistro darbas/
165. Kairys J., Gurevičius R. 2001. Sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumo skirtumai – problemos Vilniaus mieste. *Medicina*, 37, p. 293–301.
166. Kairys J., Žebienė E., Rutkys B. A., Zokas I. 2004. Ambulatorinės sveikatos priežiūros paslaugų poreikio bei kokybės vertinimas Lietuvos didžiuosiuose miestuose, rajonų centruose, kaimuose bei miesteliuose. *Medicina*, 40 (2), p. 178–191.

167. Kanopienė V. 2008. *Sociologinė demografija*. Vilnius: Mykolas Romeris universitetas.
168. Kanopienė V., Mikulionienė S. 2006. Gyventojų senėjimas ir jo iššūkiai sveikatos apsaugos sistemai. *Gerontologija*, 7 (4), p. 188–200.
169. Kato J. 1996. Institutions and Rationality in Politics – Three Varieties of Neo-institutionalism. *British Journal of Political Science*, 26 (4), p. 553–582.
170. Kazlauskienė E. 2010. Maitinimo paslaugų įmonių tinklo plėtros regione koncepcija: teritorinės organizacijos požiūris. *Paslaugų verslas integruotoje rinkoje: permainingos ir tendencijos* (sud. V. Vengrauskas), p. 195–208. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
171. Klaassen L. H., Molle W. T. H., Paelinck J. H. P. 1981. *Dynamics of Urban Development*. Aldershot, The Netherlands: Gower Publishing.
172. Knox P. 1975. *Social well-being: a spatial perspective*. Oxford: Oxford University Press.
173. Knox P. 1978. The intra-urban ecology of primary medical care: patterns of accessibility and their policy implications. *Environment and Planning A*, 10, p. 415–435.
174. Komornicki T., Ciolek D. 2017. Territorial capital in Poland, In: *Territorial Cohesion: A missing link between economic growth and welfare. Lessons from the Baltic Tiger* (eds. J. Bradley, J. Zaucha), p. 93–146.
175. Komornicki T., Rosik P., Stępnia M., Śleszyński P., Goliszek S., Pomianowski W., Kowalczyk K. 2018. *Evaluation and monitoring of accessibility changes in Poland using the MAI indicator*, Ministry of Investment and Economic Development, Warsaw, p. 91.
176. Kopacz I. 2011. Poziom życia a procesy depopulacji na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego. *Obszary wiejskie: wielofunkcyjność, migracje, nowe wizje rozwoju*, CXXXIII, p. 214–227.
177. Kotler P., Armstrong G. 1991. *Principles of marketing*. 5th ed. Englewood Cliffs, New York: Prentice Hall, Inc.
178. Krätke S. 2007. Metropolisation of the European Economic Territory as a Consequence of Increasing Specialisation of Urban Agglomerations in the Knowledge Economy. *European Planning Studies*, 15 (1), p. 1–27.
179. Kriauciūnas E. 2010. Some development patterns of Lithuanian rural territories in 1990–2010. 20 years of Socio-Economic Transformation in countries Central and Easter Europe – an attempt of accounts. *Geopolitical studies*, 16, p. 199–212.
180. Kriauciūnas E. 2013. Lietuvos kaimo gyvenviečių tinklo kaitos ypatumai 1989–2011 metais. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*, 1 (5), p. 53–60.
181. Kriauciūnas E. 2018. Lietuvos kaimiškų teritorijų apgyvenimas: erdvinės transformacijos ir gyventojų gerovė. *Geografijos metraštis*, 51, p. 3–24.
182. Kriauciūnas E., Burneika D. 2019. Functional Transformations and Socio-demographic Differentiation of Lithuanian Rural Spaces. *Three Decades of Transformation in the East-Central European Countryside*. (J. Banski ed.), p. 217–237. Cham: Springer.
183. Kriauciūnas E., Daugirdas V. 2013. Rečiausiai apgyventų Lietuvos teritorijų gyvenviečių tinklo ypatumai. *Geografijos metraštis*, 46, p. 32–45.
184. Kriauciūnas E., Krupickaitė D., Pociūtė-Sereikienė G., Ubarevičienė R. 2014. Lietuvos kaimo gyvenviečių funkcijų kaitos regioninės ypatybės. *Geografijos metraštis*, 47, p. 70–87.
185. Kriauciūnas E., Pociūtė-Sereikienė G., Ribokas G. 2016. Gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklo kaitos tendencijos Lietuvos kaimo gyvenvietėse. *Lietuvos socialinė raida: teritorinis aspektas*, 5, p. 80–94.
186. Kriauciūnas E., Ščerbinskaitė S. 2019. Negyvenamos teritorijos Lietuvos gyvenviečių sistemoje. *Lietuvos socialinė raida. Regioniniai socialinės diferenciacijos ypatumai*, 8, p. 31–46.
187. Kriauciūnas E., Ubarevičienė R., Pociūtė-Sereikienė G. 2014. Lietuvos kaimo apgyvenimo kaitos regioninės ypatybės 2001–2011 metais. *Lietuvos socialinė raida. Lietuvos gyventojai XXI a. pradžioje: socio-demografinė raida*, 3, p. 78–90.
188. Kronborg Bak C. 2018. Definitions and Measurement of Social Exclusion – A Conceptual and Methodological Review. *Advances in Applied Sociology*, 8, p. 422–443. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.4236/aasoci.2018.85025> [žiūrėta 2019-01-05]
189. Krounier M. 1996. „Soziale Ausgrenzung“ und „Underclass“: Über neue Formen der gesellschaftlichen Spaltung. *SOFI-Mitteilungen*, 24, p. 53–69.

190. Krugman P. R. 1991. Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99, p. 483–499.
191. Krugman P. R. 2010. The New Economic Geograpy, Now Middle-aged. *Regional Studies*, 45 (1), p. 1–7.
192. Krupickaitė D. 1999. *Lietuvos urbanizacijos geografinės problemos*. Vilnius: Geografijos institutas. /Daktaro disertacija/.
193. Kublickienė L. 2004. Lietuvos gyventojų kultūriniai poreikiai: kultūros įstaigų vertinimas ir lankymas. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2, p. 64–71.
194. Krupickaitė D. 2007. Demographic crisis in Lithuania: regional aspects. *Folia Geographica*, 13, p. 158–168.
195. Kublickienė L., Sviklas E. K. 2007. *Socialinė atskirtis ir integracija*. Vilnius: Mokslo aidai.
196. Kublickienė L., Sviklas E. K., Šutinienė I., Žilinskaitė V. 2009. *Regionų kultūros būklės tyrimas. Sociologinio tyrimo ataskaita*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
197. Kuhn M. 2015. Peripheralization: Theoretical Concepts Explaining Socio-Spatial Inequalities. *European Planning Studies*, 23 (2), p. 367–378.
198. Kuliešis G., Pareigienė L. 2011a. *Lietuvos kaimo raidos tendencija: mokslo studija*. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas.
199. Kuliešis G., Pareigienė L. 2011b. Lietuvos regionų depopuliacijos prielaidų tyrimas. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 5 (29), p. 116–125.
200. Kunčina J. 1973. Lietuvos TSR miestai ir jų įtaka respublikos ekonominių rajonų formavimuisi. *Geografija ir geologija*, 10, p. 57–66.
201. Lang T. 2011. Regional development issues in Central and Eastern Europe: shifting research agendas from a focus on peripheries to peripheralisation? (A. Erőss and D. Karácsonyi eds.) *Geography in Visegrad and Neighbour Countries* p. 57–64. Budapest: Geographical Research Institute HAS.
202. Lang T. 2012. Shrinkage, metropolization and peripheralization in East Germany. *European Planning Studies*, 20 (10), p. 1747–1754.
203. Lang T. 2015. Socio-economic and political responses to regional polarisation and socio-spatial peripheralisation in Central and Eastern Europe: a research agenda. *Hungarian Geographical Bulletin*, 64 (3), p. 171–185.
204. Lang T., Görmär F. (eds.) 2019. *Regional and Local Development in Times of Polarisation. Re-think Spatial Policies in Europe*. London: Palgrave Macmillan.
205. Lang T., Haunstein S. 2017. Wachsende Regionale Polarisierung in Europa, *Nationalatlas Aktuell*. 11 (8). Prieiga per internetą: http://aktuell.nationalatlas.de/wp-content/uploads/17_08_Polarisierung_in_Europa.pdf [žiūrėta 2020-08-10].
206. Lang T., Henn S., Sgibnev W., Ehrlich, K. 2015. *Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization: Perspectives from Central and Eastern Europe and Beyond*. Palgrave Macmillan UK.
207. Lazutka R., Žalimienė L., Skučienė D., Ivaškaitė-Tamošiūnė V., Šumskaitė L. 2008. *Socialinė parama Lietuvoje: remiamųjų padėtis ir paramos rezultatai*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.
208. Lee R. 1994. Core-periphery model. *The dictionary of Human Geoghrapgy* (eds. R. J. Johnston. et. al.), p. 95–96. United Kindom: Blackwell Publisher LTd.
209. Lefebvre H. 1991a. *Critique of Everyday Life. Foundations for a Sociology of the Everyday*, t. 1–2, (trans. by John Moore). London, New York: Verso.
210. Lefebvre H. 1991b. *The production of space*. Cornwall: Blackwell.
211. Lefebvre H. 2009. *State, Space, World* (trans. by Gerald Motore, Neil Brenner, and Stuart Elden). Mineapolis, London: Universoty of Minnesota Press.
212. Le Tourneau F. M. 2020. Sparsely populated regions as a specifik geographical environment. *Journal of Rural Studies*. 75, p. 70–79.
213. Levitas R. 1996. The concept of social exclusion and the new „Durkheim“ hegemony. *Critical Social Policy*, 46, p. 5–20.
214. Levitas R. 1998. *The inclusive society? Social exclusion and new labour*. London: Macmillan.
215. Levitas R. 2004. Let's Hear it for Humpty: Social Exclusion, the Third Way and Cultural Capital. *Cultural Trends*, 13 (2/50), p. 41–56. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/0954896042000267143> [žiūrėta 2019-11-23].

216. LiDA. 2019. *Koreliacinės ir regresinės analizės pagrindai* (sud. V. Janilionis). Prieiga per internetą: http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/janilionis_III/jan_III.html&course_file=jan_III_1.html [žiūrėta 2019-01-17].
217. Liebowitz S. J, Margolis S. E. 1995. Path Dependence, Lock-In, and History. *Journal of Law Economics and Organization*, 11 (1), p. 205–226.
218. Lietuvos bibliotekų portalas. 2019. *Erdvė*. Prieiga per internetą: <http://3erdve.lt/bibliotekos/lietuvos-savivaldybiu-viesuju-biblioteku-asociacija/2-uncategorised/19-biblioteku-kontaktu-sarasas> [žiūrėta 2019-01-05].
219. *Lietuvos kaimo plėtros 2014-2020 metų programa*. Patvirtinta Europos Komisijos 2015 m. vasario 13 d. sprendimu Nr. C(2015)842. Prieiga per internetą: <https://zum.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/kaimo-pletra/lietuvos-kaimo-pletros-2014-2020-m-programa/programa-2> [žiūrėta 2019-08-20].
220. Lietuvos Respublikos kultūros ministerija. 2012. *Kultūros ir kūrybinių paslaugų savivaldybių kultūros įstaigose tyrimas. Galutinį ataskaita*. Vilnius: UAB „BGI Consulting“. Prieiga per internetą: <http://www.kulturostyrimai.lt/wp-content/uploads/2017/08/Kult%C5%ABros-ir-k%C5%ABrybin%C4%97s-paslaugos-savivaldybi%C5%B3-kult%C5%ABros-%C4%AFstaigose.pdf> [žiūrėta 2019-06-15].
221. Lietuvos Respublikos Kultūros ministerijos Lietuvos Nacionalinis kultūros centras. 2018. *Lietuvos kultūros centrai*. Prieiga per internetą: <https://www.lnkc.lt/go.php/lit/Kulturos-centrai/30> [žiūrėta 2018–12–06].
222. Lietuvos Nacionalinis kultūros centras. 2019. *Lietuvos kultūros centrai*. Prieiga per internetą: <https://www.lnkc.lt/go.php/lit/Kulturos-centrai/30> [žiūrėta 2019–06–09].
223. Lietuvos Respublikos Konstitucija. 1992. *Lietuvos aidas*, 1992-11-10, Nr. 220-0; Žin. 1992, Nr. 33-1014.
224. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. 2006. *Bendroji 2005 metų bibliotekų ataskaita*. Prieiga per internetą: <https://www.lnb.lt/paslaugos/bibliotekoms/lietuvos-biblioteku-statistika/biblioteku-statistiniai-duomenys> [žiūrėta 2019-05-30].
225. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. 2019. *Bendroji 2018 metų bibliotekų ataskaita*. Prieiga per internetą: <https://www.lnb.lt/media/public/bibliotekininkui/statistika/statistika2018.pdf> [žiūrėta 2019-05-30].
226. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. 2020. *Lietuvos bibliotekų 2018 m. statistika*. Vilnius. Prieiga per internetą: <https://www.stat.gov.lt/services-portlet/pub-edition-file?id=34740> [žiūrėta 2020-06-25].
227. Lietuvos Respublikos Seimas. 1995. Lietuvos Respublikos bibliotekų įstatymas. 1995 m. birželio 6 d. Nr. I-920. Valstybės žinios, 1995-06-21, Nr. 51-1245. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.18307?jfwid=q8i88m28v> [žiūrėta 2020-03-15].
228. Lietuvos Respublikos Seimas. 1999. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas. 1999-07-09. Valstybės žinios, Nr. 60-1945. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.83679/asr> [žiūrėta 2019-01-07].
229. Lietuvos Respublikos Seimas. 2010. Dėl Lietuvos kultūros politikos kaitos gairių patvirtinimo. 2010 m. birželio 30 d. Nr. XI-977. Valstybės žinios, 2010-07-08, Nr. 80-4152. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.377620> [žiūrėta 2019-06-02].
230. Lietuvos Respublikos Seimas. 2019. Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstatigų įstatymas. 1996-07-12. Žin. Nr. 66-1572. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.29546/asr> [žiūrėta 2019-02-28].
231. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas. 2006. Valstybės žinios, 2006-02-11, Nr. 17-589.
232. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministerija. Higienos instituto sveikatos informacijos centras. 2019. *Lietuvos gyventojų sveikata ir sveikatos priežiūros įstaigų veikla 2018*. Vilnius.
233. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministerija. 2018. *Savivaldybių asmens sveikatos priežiūros įstaigos*. Prieiga per internetą: <https://sam.lrv.lt/lt/struktura-ir-kontaktai/nacionalines-sveikatos-sistemos-istaigos/savivaldybiu-asmens-sveikatos-prieziuros-istaigos> [žiūrėta 2018-12-10].
234. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija 1999. Dėl Bendrojo lavinimo švietimo įstatigų tinklo pertvarkymų gairių. Valstybės žinios, 1999-02-10, Nr. 15-407.

235. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija. 2004. *Mokyklų tinklo pertvarkos metodinės rekomendacijos*. Vilnius.
236. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija. 2008. *Lietuva. Švietimas regionuose. Ugdymo aplinka*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
237. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija. 2015. *Lietuva. Švietimas regionuose. Mokykla*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
238. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija. 2016. *Švietimo problemos analizė. Mokytojų skaičius: perteklius ar trūkumas?*, 3 (146).
239. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija. 2017. *Lietuvos Respublikos bendrojo ugdymo mokyklų tinklo pertvarka 2001–2016 metais*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
240. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija. 2019. *Švietimo ir mokslo institucijos (AIKOS)*. Prieiga per internetą: <https://www.aikos.smm.lt/Registrai/Svietimo-ir-mokslo-institucijos/Site/Pages/Pagrindinis.aspx?ss=94b103aa-8181-47cb-8fd8-ff69513f69a9> [žiūrėta 2019-01-05].
241. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas. 2011 kovo 17 d. Nr. XI-1281. *Valstybės žinios*, 2011-03-31, Nr. 38-1804. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.395105> [žiūrėta 2018-12-28].
242. Lietuvos Respublikos švietimo Nr. I-1489 2, 7, 8, 24, 36, 47 ir 67 straipsnių pakeitimo įstatymas. 2018. 2020 m. lapkričio 10 d. Nr. XIII-3416. *Teisės aktų registras*, 2020-11-20, Nr. 24587. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/583fd3802b2e-11eb932eb1ed7f923910> [žiūrėta 2020-11-21].
243. Lietuvos Respublikos Švietimo, mokslo ir sporto ministerija. 2019. *Švietimo būklės apžvalga, 2019*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
244. Lietuvos Respublikos Švietimo, mokslo ir sporto ministerija. 2020a. Dėl Mokymo nuotoliniu ugdymo proceso organizavimo būdu kriterijų aprašo patvirtinimo. 2020 m. liepos 2 d. Nr. V-1006. *Teisės aktų registras*, 2020-07-02, Nr. 14851. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/52b3b312bc9c11ea9a12d0dada3ca-61b?jfwid=1ajbdz3kep> [žiūrėta 2020-11-05].
245. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija. 2020b. *Nuotolinio mokymo(si) / ugdymo(si) vadovas. Bendrasis ugdymas*. Vilnius: Nacionalinė švietimo agentūra. Prieiga per internetą: https://www.emokykla.lt/upload/nuotolinis/Nuotolinio%20mokymo%20Vadovas_3.pdf [žiūrėta 2020-10-02].
246. Lietuvos Respublikos Švietimo, mokslo ir sporto ministras. 2020c. *Įsakymas dėl švietimo, mokslo ir sporto ministro 2018 m. kovo 29 d., įsakymo Nr. V-305 „Dėl valstybinių profesinio mokymo įstaigų, kuriose švietimo, mokslo ir sporto ministerija įgyvendina savininko (dalininko) teises ir pareigas, tinklo vystymo 2018-2020 metų bendrojo plano patvirtinimo“ pakeitimo*. 2020 m. kovo 17 d. Nr. V-378.
247. Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas. 1994. *Valstybės žinios*, 1994-08-05, Nr. 60-1183. Vilnius.
248. Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas. Konkretizuotų sprendinių rengimo metodika. 2020. Prieiga per internetą: http://www.bendrasisplanas.lt/wp-content/uploads/2020/07/01_LR-BP-Metodika.pdf [žiūrėta 2020-09-15].
249. Lietuvos Respublikos teritorijos bendrojo plano strateginis pasekmių aplinkai vertinimas. Ataskaita. 2019. Prieiga per internetą: <http://www.bendrasisplanas.lt/wp-content/uploads/2019/12/LR-BP-SPAV-ataskaita-2019-11-06.pdf> [žiūrėta 2020-08-28].
250. Lietuvos Respublikos Valstybė. 2019. *Lietuvos Respublikos valstybinių institucijų kontaktų ir naudingos informacijos portalas*. Prieiga per internetą: <https://www.lrvvalstybe.lt/> [žiūrėta 2019-07-15].
251. Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerija. 2017. *Lietuvos regioninės politikos Baltoji knyga darniai ir tvariai plėtrai 2017–2030*. Pritarta Nacionalinės regioninės plėtros tarybos posėdyje 2017 m. gruodžio 15 d. Prieiga per internetą: https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Naujienuos/Regionines_politikos_baltoji_knyga_20171215.pdf [žiūrėta 2018-02-21].
252. Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerija. 2020. Nacionalinio pažangos plano rengimo patirtis. Prieiga per internetą: https://www.youtube.com/watch?v=v-_0wqKdQ23E&fbclid=IwAR1oICpjTWTkhV6OvpY4CAVu0uEeEyyg1VzlcXmoTvZNRDsrFYhAb2B1foE [žiūrėta 2020-09-17].

253. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. 2015. 2016 m. *Seimo rinkimų vienmandačių rinkimų apygardų ribos*. Prieiga per internetą: <https://www.vrk.lt/apygardu-ribos> [žiūrėta 2019-10-12].
254. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. 2019. 2020 m. *Seimo rinkimų vienmandačių rinkimų apygardų ribų pakeitimo projektas*. Prieiga per internetą: <https://www.vrk.lt/apygardu-ribu-pakeitimo-projektas-2020> [žiūrėta 2019-10-12].
255. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. 2006. Nutarimas „Dėl kultūros centrų modernizavimo 2007-2020 metų programos patvirtinimo. 2006 m. rugpjūčio 4 d. Nr. 785. *Valstybės žinios*, 2006-08-12, Nr. 88-3470. [žiūrėta 2019-05-17].
256. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. 2010a. *Vyriausybės 2010 metų veiklos prioritetų įgyvendinimo ataskaita*. Prieiga per internetą: http://www.lrv.lt/bylos/veikla/2010%20prioritetu_igyvendinimas.pdf [žiūrėta 2019-06-16].
257. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. 2011. *Vyriausybės 2011 metų veiklos prioritetų įgyvendinimo ataskaita*. Prieiga per internetą: http://www.lrv.lt/bylos/veikla/2011%20prioritetu_igyvendinimas.pdf [žiūrėta 2013-06-16].
258. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. 2012. *Vyriausybės 2012 metų veiklos prioritetų įgyvendinimo pažangos I–III ketvirčio ataskaita*. Prieiga per internetą: <http://www.lrv.lt/bylos/veikla/I-III%20ketvirčio%20ataskaita.pdf> [žiūrėta 2019-06-16].
259. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. 2010b. *Vyriausybės 2010 metų veiklos prioritetų įgyvendinimo per I–IV ketvirčius pažangos lentelė*. Prieiga per internetą: <http://www.lrv.lt/bylos/Naujienu/Pazangos%20I-IV%20ketv.pdf> [žiūrėta 2019-06-16].
260. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. 2015. *Vyriausybės 2015 metų veiklos prioritetų įgyvendinimo pažangos ataskaita*. Prieiga per internetą: https://lrv.lt/uploads/main/documents/files/20130617_2015_pr_pz_ataskaita.pdf [žiūrėta 2019-06-16].
261. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. 2016. *Vyriausybės 2016 metų veiklos prioritetų įgyvendinimo I–III ketvirčių pažangos ataskaita*. Prieiga per internetą: https://lrv.lt/uploads/main/documents/files/2016_prioritetu_9men_ataskaita.pdf [žiūrėta 2019-06-16].
262. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija. 2004. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl mažiau palankių ūkininkauti vietovių“, 2004 m. vasario 27 d. Nr. 3D-72. *Valstybės žinios*, 2004-03-04, Nr.34-1111. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.227954?jfwid=71asyobej> [žiūrėta 2021-02-02].
263. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija. 2015. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „Dėl Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 metų programos priemonės „Išmokos už vietoves, kuriose esama gamtinių ar kitų specifinių kliūčių“ įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo“, 2015 m. balandžio 1 d. Nr. 3D-245. TAR, 2015-04-02, Nr. 4957. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/1bfaa930d90a11e4894f9bde45468d3f/asr> [žiūrėta 2021-02-01].
264. Lietuvos statistikos departamentas. 2018. *Nuolatinis gyventojų skaičius metų pradžioje 2001–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2018-05-30].
265. Lietuvos statistikos departamentas. 2019a. *Bendrojo ugdymo mokyklos 2001–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2019-06-11].
266. Lietuvos statistikos departamentas. 2019b. *Bendrojo ugdymo mokyklų mokiniai 2001–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2019-06-11].
267. Lietuvos statistikos departamentas. 2019c. *Bendrojo ugdymo mokyklų mokytojai ir vadovai 2001–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2019-06-11].
268. Lietuvos statistikos departamentas. 2019d. *Bendrojo ugdymo mokyklų mokytojai ir vadovai 2010–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2019-11-11].
269. Lietuvos statistikos departamentas. 2019e. *Nuolatinis gyventojų skaičius metų pradžioje pagal amžių 2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2018-06-22].
270. Lietuvos statistikos departamentas. 2019f. *Ikimokyklinio ugdymo įstaigos 2001–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2019-06-11].
271. Lietuvos statistikos departamentas. 2019g. *Ikimokyklinio ugdymo vaikai 2001–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2019-06-11].

272. Lietuvos statistikos departamentas. 2019h. *Profesinio mokymo įstaigos 2001–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2019-06-11].
273. Lietuvos statistikos departamentas. 2019i. *Profesinio mokymo mokiniai 2001–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2019-06-12].
274. Lietuvos statistikos departamentas. 2019j. *Lovų ligoninėse (be slaugos lovų) 2007–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2019-09-05].
275. Lietuvos statistikos departamentas. 2019k. *Lovų ligoninėse (be slaugos lovų) skaičius, tenkantis 10 tūkst. gyventojų 2007–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2019-09-05].
276. Lietuvos statistikos departamentas. 2019l. *Vaistinių ir jų filialų skaičius 2001–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2019-09-07].
277. Lietuvos statistikos departamentas. 2019m. *Kultūros centrų skaičius 2001–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2019-09-11].
278. Lietuvos statistikos departamentas. 2019n. *Kultūros centrų dalyvių skaičius 2001–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2019-09-11].
279. Lietuvos statistikos departamentas. 2019o. *Bibliotekų skaičius 2001–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2019-05-30].
280. Lietuvos statistikos departamentas. 2020. *Profesinio mokymo įstaigos 2019 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2020-05-06].
281. Lietuvos statistikos departamentas. 2021. *Namų ūkiai, turintys asmeninį kompiuterį, interneto prieigą 2001–2018 m.* Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> [žiūrėta 2021-02-03].
282. Likaitė D., Čeponytė E., Nakrošis V. 2015. Asmens sveikatos priežiūros įstaigų tinklo restruktūrizavimas Lietuvoje 2008-2012 metais: kaip pavyko trečias etapas?, *Kada reformos virsta pokyčiais? Politinis dėmesys, palaikymo koalicijos ir lyderystė A. Kubiliaus Vyriausybės veiklos 2008-2012 metų laikotarpiu* (red. V. Nakrošis, E. Barcevičius, R. Vilpišauskas). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
283. Lipset S. M., Rokkan S. 1967. *Party Systems and Voter Alignments. Cross-national Perspectives*. New York: The Free Press.
284. Losch A. 1940. *The economics of location*. Translated from German by W. H. Woglom, 1954. New Haven, CT: Yale University Press.
285. Lundmark L. 2006. Restructuring and Employment Change in Sparsely Populated Areas: Examples from Northern Sweden and Finland. *GERUM – Kulturgeografi*, 2, p. 1–65.
286. Luobikienė I., Butkevičienė E. 2010. Kaimo gyventojų sociokultūrinio portreto bruožai. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (19), p. 31–38.
287. Luobikienė I. 2005. *Sociologinių tyrimų metodika*. Kaunas: Technologija.
288. Luobikienė I. 2016. Rečiausiai apgyvendintose Lietuvos teritorijose gyvenančių vaikų ugdymo(si) poreikių tenkinimo tyrimo prielaidos institucijų bendradarbiavimo kontekste. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1 (38), p. 67–74.
289. Mačiulytė J. 2006. Lietuvos kaimiškų teritorijų kaita po nepriklausomybės atkūrimo. *Annales Geographicae*, 39 (2), p. 5–14.
290. Maldžiūnas V. 1970. *Teritorinių mikrorajonų centrų tinklas Lietuvos TSR*. Kaunas: Kauno politechnikos institutas. /Mokslo kandidato laipsnio disertacija/
291. Maldžiūnas V., Šešelgis K. 1970. Perspektyvinio kaimo gyventojų skaičiaus teritoriniuose mikrorajonuose nustatymas. *Statyba ir architektūra*, 5.
292. Maly J. 2019. Polycentric Urban System and Territorial Cohesion. In: *Territorial Cohesion – The Urban Dimension* (E. Medeiros ed.). Cham (Switzerland): Springer, p. 69–90.
293. Marcinkėnaitė A. 2001. *Gyventojų skaičiaus ir gyvenviečių sistemų kaita retai apgyvendintose Lietuvos teritorijose 1979-2000 m.* Vilnius: VU GMF Bendrosios geografijos katedra. /Bakalauro darbas/
294. Marcinkėnaitė A. 2003. *Kai kurie sociogeografiniai retai apgyvendintų Lietuvos teritorijų būklės ypatumai*. Vilnius: VU, GMF, Bendrosios geografijos katedra. /Magistro darbas/
295. Marini M. B., Mooney P. H. 2006. Rural economies. In: *Handbook of rural studies* (eds. P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney). London: Sage, p. 91–103.
296. Markowski T. 2014. *Ekonomiczny wymiar urbanizacji, Przestrzeń Życia Polaków*. Warszawa: PZU, SARP, Murator.

297. Maslow A. 1943. A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, p. 370–396.
298. Massey D. 1984. *Spatial Division of Labour*. London: Macmillan.
299. Massey D. S., 1990. Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. *Population Index*, 56 (1). p. 3–26.
300. Massey D. S., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor J. E. 1993. Theories of international migration: a review and appraisal. *Population and Development Review*. 19, p. 431–66.
301. Massey D. S. 2015 Migration, theory of Douglas S. Massey. In: *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (Second Edition) (ed. F. W. Wright). Elsevier. p. 466–471.
302. Matulis R. 2007. Kultūros centrų vadyba. *Meno aritmetika: kultūros vadyba Lietuvoje (straipsnių rinkinys)*, p. 197–30. Vilnius.
303. Matulionis A. V. 2007. *Visuomenės diferenciacija. Socialinė atskirtis ir kultūra*. Vilnius: Kultūra.
304. Melnikienė R., Vidickienė D. 2007. Lietuvos kaimo raidos ir vertinimo principai. *Žemės ūkio mokslai*, 14, p. 2–10. Vilnius.
305. Melnikienė R., Vidickienė D., Gedminaitė-Raudonė Ž., Ribašauskienė E. 2011. Lietuvos regionų tipologijų pagal kaimiškumą tinkamumas regioninei politikai. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 5 (29), p. 126–134.
306. Merkys G., Balčiūnas S. 2008. *Bendrojo lavinimo mokyklos mokytojų poreikio prognozė. Tyrimo ataskaita*.
307. Merkys G., Urbanaitė-Šlyžiuviene D., Balčiūnas S., Jonušaitė S., Andriuškaitė S., Misiovich J., Jatkauskas K. 2006. *Mokytojų poreikio prognozė. Tyrimo ataskaita*.
308. Mikulionienė S. 2005. Socialinė atskirtis: sąvokos samprata ir vartoseną Lietuvoje. *Socialinis darbas*. 4 (2), p. 20–32.
309. Mikulionienė S., Stanaitis S. 2006. Amžiaus struktūra. *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*. p. 8–27. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Socialinių tyrimų institutas.
310. Mikulionienė S., Rapolienė G., Valavičienė N. 2018. *Vyresnio amžiaus žmonės, gyvenimas po vieną ir socialinė atskirtis*. Monografija. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
311. Milius J., Ribokas G. 2008. Dirvonai Lietuvoje XX ir XXI amžių laukuose. *Geografija*, 44 (1), p. 9–18.
312. Miliuskauskaitė N. 2008. *Socialinės atskirties sklaida Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universitetas. /Bakalauro darbas/.
313. Misevičienė I., Dregval L. 2002. Lietuvos gyventojų nuomonė apie pirminės sveikatos priežiūros prieinamumą ir teikiamų paslaugų kokybę. *Medicina*, 38 (11), p. 1129–1135.
314. Myrdal G. 1957. *Economic theory and underdeveloped regions*. London: Duckworth.
315. Mladenov Ch., Ilieva M. 2012. The depopulation of the Bulgarian villages. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 17, p. 99–107. Prieiga per internetą: [http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink:pdfeventlink/\\$002fj\\$002fbog.2012.17.issue--1\\$002fv10089-012-0010-8\\$002fv10089-012-0010-8.pdf/v10089-012-0010-8.pdf?ac=j\\$002fbog.2012.17.issue--1\\$002fv10089-012-0010-8\\$002fv10089-012-0010-8.xml](http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink:pdfeventlink/$002fj$002fbog.2012.17.issue--1$002fv10089-012-0010-8$002fv10089-012-0010-8.pdf/v10089-012-0010-8.pdf?ac=j$002fbog.2012.17.issue--1$002fv10089-012-0010-8$002fv10089-012-0010-8.xml) [žiūrėta 2017-11-20].
316. Moseley M. J., Harman R. G., Coles O. B., Spencer M. B. 1977. *Rural Transport and Accessibility*, Central of East Anglian Studies, University of East Anglia, Norwich, Norfolk.
317. Moseley M. J. 1979. *Accessibility: The Rural Challenge*. London: Methuen.
318. Moseley M. J. 1981. The supply of rural (in)accessibility. In: *Transport and public policy planning* (eds. D. Banister, P. Hall). Londo: Mansell, p. 183–188.
319. Mozgeris G., Dumbrasuskas A. 2008. *Geoinformacinių sistemų pagrindai*. Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas.
320. Moyer R., Hutt M. 1979. *Macro Marketing*. New York: John Wiley & Sons.
321. Murauskaitė A. 2020. Paskelbti mokyklų reitingai: geriausiose viename mokiniui eurų skiriama mažiau nei tose, kurios velkasi uodegoje. *Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija*. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1175418/skelbiami-mokyklų-reitingai-geriausiose-vienam-mokiniui-euru-skiriama-maziau-nei-tose-kurios-velkasi-uodegoje> [žiūrėta 2020-05-06].

322. Nacionalinė mokėjimo agentūra. 2021. *Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 m. programa. Informacija apie pareiškėjus ir paramos gavėjus*. Prieiga per internetą: https://portal.nma.lt/nma-portal/pages/par_viesinimas_search#res [žiūrėta 2021-02-03].
323. Nagy E. 2005. Urban Development in Post-transition Hungary: Emerging Social Conflicts as Constraints for a Locality. *Geographia Polonica*, 78 (1), p. 137–151.
324. Nakrošis V., Barcevičius E., Vilpišauskas R. (red.). 2015. *Kada reformos vyksta pokyčiai? Politinis dėmesys, palaikymo koalicijos ir lyderystė A. Kubiliaus vyriausybės veiklos 2008-2012 metų laikotarpiu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
325. Naustdalslid J. 1983. Centre-Periphery Models and Theories: Some Introductory Notes, in Hansen J. C., Naustdalslid J. and Sewel J. *Centre-Periphery Theory: Theory and Practice*. Bergen: Sogndal.
326. Neufeld M. 2017. Eine Frage des Maßstabs? Zum Verhältnis von Kohäsion und Polarisierung in Europa. *Europa Regional*, 23.2015 (4), p. 15–29. Prieiga per internetą: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/53592/ssoar-europareg-2017-4-neufeld-Eine_Frage_des_Mastabs_Zum.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-europareg-2017-4-neufeld-Eine_Frage_des_Mastabs_Zum.pdf [žiūrėta 2020-08-11].
327. Neuman W. L. 2014. *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*, Seventh edition. USA: Pearson.
328. Nijkamp P., Abreu M. A. 2009. *Regional development theory*. (Research Memorandum; No. 2009-29). Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde.
329. North D. C. 1956. Exports and regional economic growth: A reply. *Journal of Political Economy*, 64 (2), p. 165–168.
330. North D. C. 1955. Location theory and regional economic growth. *Journal of Political Economy*, 63 (3), p. 243–258.
331. *Northern Sparsely Populated Areas (NSPA)*. 2017. Prieiga per internetą: <http://www.ns-pa-network.eu/> [žiūrėta 2017-09-15].
332. Norkus Z. 2000. Racionali veikla Maxo Weberio sociologijoje ir racionalaus pasirinkimo teorijoje. *Problemos*. 57, p. 17–34.
333. Norkus Z. 2003. *Max Weber ir racionalus pasirinkimas*. Vilnius: Margi raštai.
334. Norkus Z. 2005. Socialinės tvarkos problema šiuolaikinėje racionalaus pasirinkimo priemonėje ir Maxo Weberio suprantančioje sociologijoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2, p. 5–18.
335. Norkus Z. 2009. *Nepasiskelbusioji imperija*. Vilnius: Aidai.
336. Novotny L., Hruška V., Egedy T., Mazur M. 2015a. Defining rural areas of Visegrad countries. *Studia Obszarow Wiejskich*, 39, p. 21–34.
337. Novotny L., Mazur M., Egedy T. 2015b. Definition and delimitation of peripheries of Visegrad countries. *Studia Obszarow Wiejskich*, 39, p. 35–48.
338. Nutarimas dėl Rusnės ir Žemaičių Naumiesčio statuso pakeitimo 1997. *Valstybės žinios*, 1997-02-05, Nr. 11-214. Vilnius.
339. OECD. 2001. *OECD Territorial Outlook*. Paris.
340. OECD. 2017. *OECD Territorial Reviews: Northern Sparsely Populated Areas*. Prieiga per internetą: https://read.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/oecd-territorial-reviews-the-northern-sparsely-populated-areas_9789264268234-en#page2 [žiūrėta 2018-10-21].
341. OECD 2018. *Rural 3.0 A framework for rural development. Policy note*.
342. Oliveira Pereira da Conceicao L. A. 2010. *Human Geography. Central Places and Services*. Universidade Federal Rural do Rio de Janeiro (UFRRJ). /Bakalauro darbas/ Prieiga per internetą: <http://www.ebah.com.br/content/ABAAABUCMAB/human-geography-leonardo> [žiūrėta 2020-11-20].
343. Ookla. 2021. *Speedtest Global Index*. Prieiga per internetą: <https://www.speedtest.net/global-index> [žiūrėta 2021-02-03].
344. Orlate S. H. 2019. Territorial exclusion as a limit to urban development: the case of Quito, Ecuador. *Theoretical and empirical researches in urban management*, 14 (4), p. 53–69.
345. Paesler R. 1976. Urbanisierung als sozialgeographischer Prozess - dargestellt am Beispiel sudbayerischer Regionen, *Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie*. Kallmunz/Regensburg.
346. Pahl R. 1970. *Whose city?* London: Longman.

347. Perroux F. 1955. Note on the Concept of „Growth Poles“. *Regional Economic: Theory and Practice*. (Translated from French by L. Gates, A. McDermott, 1970. In: D. L. McKee et al., eds. 1970.) New York: The Free Press.
348. Percy-Smith J. (ed.). 2000. *Policy Responses to Social Exclusion: towards Inclusion?* Open University Press.
349. Perloff H. S.; Dunn Jr., E. S., Lampard E. E., Muth R. F. 1960. *Regions, resources, and economic growth*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
350. Pike A., Rodríguez-Pose A., Tomaney J. 2007. What kind of local and regional development and for whom? *Regional Studies*, 41 (9), p. 1253–1269.
351. Pocius A. 2002. Kaimo gyventojų padėties darbo rinkoje įvertinimas. *Žemės ūkio mokslai*, 4 (priedas), p. 30–37.
352. Pociūtė G. 2011. Periferinio regiono sampratos problema Lietuvoje. *Annales Geographicae*, 43–44 (2010–2011), p. 128–143.
353. Pociūtė G. 2014. *Periferingumo teritorinė raiška Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universitetas. /Daktaro disertacija/
354. Pociūtė G., Daugirdas V. 2013. The border's influence on peripherality: Case study of the Lithuanian-Belorussian border region. *Region and regionalism: The Eastern dimension of the United Europe*, 11 (2), p. 175–194.
355. Pociūtė-Sereikienė G. 2019a. Peripheral regions in Lithuania: the results of uneven development. *Regional Studies, Regional Science*. 6 (1), p. 70 –77.
356. Pociūtė-Sereikienė G. 2019b. Šiaulių miesto mažėjimas: depopuliaciją lėmusios priežastys, išryškėjusios pasekmės, miesto valdžios atsakas. *Lietuvos socialinė raida: Regioniniai socialinės diferenciacijos ypatumai*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras. 2019b. Nr. 8, p. 47–65.
357. Pociūtė-Sereikienė G., Baranauskienė V., Daugirdas V. 2019a. Lietuvos savivaldybių teritorinės atskirties kompleksinis vertinimas. *Netolygaus regioninio vystymosi problema Lietuvoje: socio-ekonominiai gerovės aspektai* (red. V. Daugirdas ir D. Burneika). p. 53–76. Vilnius: LSTC.
358. Pociūtė-Sereikienė G., Baranauskienė V., Daugirdas V. 2019b. Spatial exclusion in Lithuania: peripheries as „losers“, metropolitan areas as „winners“. *Przegląd Geograficzny [Polish Geographical Review]*. 91 (2), p. 5–19.
359. Povilaitis N. 2017. 2018 metais prasidės socialine apokalipse? *delfi.lt* Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/2018-metai-prasides-socialine-apokalipse.d?id=76344803> [žiūrėta 2019-03-05].
360. Poviliūnas A. 2002a. Europos Sąjungos kaimo plėtros politikos tapsmas. *Žemės ūkio mokslai*, 4 (priedas), p. 14–20.
361. Poviliūnas A. 2002b. Lietuvos kaimo bendruomenė politinės atskirties akivaizdoje. *Žemės ūkio mokslai*, 4 (priedas), p. 78–84.
362. Poviliūnas A. 2003. *Kaimo atskirties profiliai*. Vilnius: Kronta.
363. Poviliūnas A. 2008. Ar reikia Lietuvos kaimui kaimo bendruomenių organizatorių? *Socialinės inovacijos kaimo plėtrai*, p. 10–26. Vilnius: Arx Baltica.
364. Pumain, D. 1999. Summary report on 2.2. Typology of cities and urban – rural relationships. *Study Programme in European Spatial Planning*. Paris.
365. Raagmaa G. 2003. Centre-periphery model explaining the regional development of informational and transitional society. In: European regional science association (ERSA), 43rd Congress of the European regionalscience association. Jyväskylä, Finland, 27-30 August 2003. Prieiga per internetą: <https://www.jyu.fi/ersa2003/cdrom/papers/503.pdf> [žiūrėta 2017-11-25].
366. Raagmaa G., Keerberg A. 2017. Regional higher education institutions in regional leadership and development. *Regional Studies*, 51 (2), p. 260-272.
367. Rakauskienė O. G., Ranceva O. 2012. Strengths of emigration from Lithuania: Demographic, social and economic consequences. *Intelektinė ekonomika*, 6 (2), p. 89–101.
368. Ramanauskienė J. 2014. Marketingo potencialas kaip socialinio ir ekonominio teritorijos vystymosi veiksnys (teorinis aspektas). *Kaimo socialinės infrastruktūros vystymas*. Akademija. p. 54–61.
369. Ribokas G. 2010. Šiaurės rytų Lietuvos kaimo raidos perspektyvos. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (19), p. 63–74.

370. Ribokas G. 2011. Apleistų žemių (dirvonų) problema retai apgyventose teritorijose. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*, 2, p. 298–306. Šiauliai.
371. Ribokas G. 2013. Kai kurie mažiau palankių ūkininkauti teritorijų žemės ūkio intensyvumo aspektai. *Geografijos metraštis*, 46, p. 62–71.
372. Ribokas G., Daugirdas V. 2013. Socialiniai Rytų Lietuvos retai gyvenamų teritorijų ūkininkavimo aspektai. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1 (5), p. 61–70.
373. Ribokas G., Milius J. 2007. Žemėnaudos struktūros kaita Šiaurės rytų Lietuvoje atkūrus valstybingumą. *Annales Geographicae*, 40 (2), p. 38–49.
374. Ribokas G., Rukas V. 2006. Mažiau palankių ūkininkauti teritorijų žemėnaudos konversijos ypatybės. *Geografijos metraštis*, 39 (1), p. 60–68.
375. Ribokas G., Zlatkutė A. 2009. Žemėnaudos kaita Anykščių rajono savivaldybėje (Viešintų seniūnijos pavyzdžiu). *Annales geographicae*, 42 (1–2), p. 45–54.
376. Rimaitė V. 2020. Paskelbti naujaisi Lietuvos ugdymo įstaigų reitingai atskleidė paradoksą. *Irytas.lt*. Prieiga per internetą: <https://www.irytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2020/05/06/news/paskelbti-naujaisi-lietuvos-ugdymo-istaigu-reitingai-atskleide-paradoksa-14784721?fbclid=IwAR3RqZCxC4pamDMdpEYVNlyLMkPcAceDOvrDv evkQQbH9wKRDLdf-t08ZWeQ> [žiūrėta 2020-05-06].
377. Rodriguez-Pose A. 2018. The Revenge of the Places That Don't Matter (And What to Do About It). *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 11 (1), p. 189–209.
378. Rosik P. 2012. Dostępność ładowa przestrzeni Polski w wymiarze europejskim. *Prace Geograficzne*. 233. Warszawa: PAN IGiPZ.
379. Rosik P., Pomianowski W., Goliszek S., Stępnia M., Kowalczyk K., Guzik R., Kołoś A., Komornicki T., 2017. Multimodal public transport accessibility of polish gminas/ municipalities (MULTIMODACC), *Geographical studies*, 258. Warszawa: Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences (IGSO PAS), p. 303.
380. Rosik P., Komornicki T., Goliszek S., Śleszyński P., Szarata A., Szejgiec-Kolenda B., Pomianowski W., Kowalczyk K. 2018. Comprehensive modelling of passenger road traffic in Poland – The municipality level aspects. *Geographical studies*, 267. Warszawa: Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences (IGSO PAS), p. 242.
381. Rosik P., Pomianowski W., Goliszek S., Stępnia M., Kowalczyk K., Guzik R., Kołoś A., Komornicki T., 2017. Multimodal public transport accessibility of polish gminas/ municipalities (MULTIMODACC), *Geographical studies*, 258. Warszawa: Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences (IGSO PAS), p. 303.
382. Rosner A., Stanny M. (eds.) 2017. *Socio-economic development of rural areas in Poland*. Warszawa: EFRWP, IRWiR PAN, p. 167.
383. Rostow W. W. 1960. *The stages of economic growth, A non-communist manifesto*. Cambridge MA: Harvard Univ. Press.
384. Rudzionienė J. 2000. Siekiant bibliotekų ir informacijos paslaugų kokybės. *Informacijos mokslai*, 2000, 15, p. 86–97.
385. Rutkauskienė U. 2008. Viešųjų bibliotekų poveikio vertinimas. *Informacijos mokslai*, 46, p. 84–101.
386. Rutkauskienė U. 2009a. Lietuvos viešųjų bibliotekų įtaka informacinių technologijų sklaidai visuomenėje. *Informacijos mokslai*, 50, p. 51–56.
387. Rutkauskienė U. 2009b. Viešųjų bibliotekų socialinis ir ekonominis poveikis vartotojams. Vilnius: Vilniaus universitetas. /Daktaro disertacija/
388. Saith, R. 2001. Social Exclusion: The Concept and Application to Developing Countries. *Queen Elizabeth House Working Paper*, 72.
389. Sanderson I. 2000. Access to services. In: *Policy Responses to Social Exclusion: towards Inclusion?* (J. Percy-Smith ed.). Open University Press.
390. Sandow E., Westin K. 2010. Preferences for commuting in sparsely populated areas. The case of Sweden. *Journal of Transport and Land Use*, 2 (3/4), p. 87–107. Prieiga per internetą: <https://www.jtlu.org/index.php/jtlu/article/view/21/79> [žiūrėta 2017-11-19].
391. Scharf T., Phillipson C., Smith A. E. 2005. Social exclusion of older people in deprived urban communities in England. *European Journal of Ageing*, 2 (2), p. 76–87.
392. Schmidt R. 2005. Peripherization: Eastern Germany. In: *Shrinking Cities* (P. Oswalt, ed.), 1, p. 58–65. International Research. Ostfildern-Ruit.

393. Schluchter W. 1991. Religion und Lebensführung. Bd. I. *Studien zu Max Webers Kultur- und Werttheorie*. p. 102–113. Fr. A. M.: Suhrkamp.
394. Schürmann C., Talaat A. 2000. *Towards a European Peripherality Index*, Final Report, Report for General Directorate XVI Regional Policy of the European Commission. Dortmund: Institute of Spatial Planning.
395. Sen A. 1981. *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. New York: Oxford University Press.
396. Sen A. 1982. *Utilitarianism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
397. Sen, A. 1984. *Resources, Values and Development*. Oxford: Basil Blackwell.
398. Sen A. 1999. *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
399. Sen A., Dreze, J. 1990. *The Political Economy of Hunger*. Oxford: Clarendon Press.
400. Servillo L., Atkinson R., Russo A. P. 2012. Territorial attractiveness in EU urban and spatial policy: a critical review and future research agenda. *European Urban and Regional Studies*, 19 (4), p. 349–365.
401. Shor M., Burneika D. 2017. Metropolinių Lietuvos miestų migraciniai regionai XXI amžiaus pradžioje. *Geografijos metraštis*, 50, p. 41–56.
402. Silver H. 1994. Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133 (5–6), p. 531–578.
403. Sýkora L. 1998. Commercial Property Development in Budapest, Prague and Warsaw. In: *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe* (G. Enyed ed.), p. 109–136. Budapest: Akadémiai Kiadó.
404. Sykora L. 2007. Office development and post-communist city formation: The case of Prague. In: *The Post-Socialist City. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism* (K. Stanilov ed.), *The GeoJournal Library*, 92, p. 117–145. Dordrecht: Springer.
405. Sykora L. 2009. Post-Socialist Cities. *International Encyclopedia of Human Geography* (eds. R. Kitchin, N. Thrift), p. 387–395. Oxford: Elsevier.
406. Sliužinskė S. 2015. Bendrieji ikimokyklinio ugdymo įstaigų raidos bruožai 1940–1990 m. Lietuvoje. *Tradicija ir dabartis*, 10, p. 216–227.
407. Smith A. 1776. *Nature and Causes of the Wealth of Nations* (E. Cannan ed.). New York: Modern Library.
408. Smith D. M. 1977. *Human geography: a welfare approach*. London: Edward Arnold.
409. Stamp L.D. (eds) 1975. *A Glossary of Geographical Terms*. Moskva: Progress.
410. Stanaitis S. 1993. *Lietuvos kaimo gyvenviečių tinklo centrų formavimas (geografinė studija)*. /Daktaro disertacija/. Vilnius.
411. Stanaitis S. 1994a. Lietuvos kaimo gyvenviečių tinkle centrų formavimasis. *Geografijos metraštis*, 28, p. 356–372.
412. Stanaitis S. 1994b. Centrinų vietų teorijos pritaikymas Lietuvos kaimo sąlygomis. *Geografija. Mokslo darbai*, 30, p. 55–61.
413. Stanaitis S. 1994–1995. Kaimo vietovės supratimas kaimo geografijos mokslų sistemoje. *Geografija. Mokslo darbai*, 31, p. 79–84.
414. Stanaitis S. 1998a. *Aukštaitijos nacionalinis parkas: kaimai ir gyventojai*. Vilnius.
415. Stanaitis S. 1998b. Lietuvos nacionalinių parkų: kaimų sistemų kaita 1959–1997 m. *Geografijos metraštis*, 31, p. 382–394.
416. Stanaitis S. 2001. *Dzūkijos nacionalinis parkas: kaimai ir gyventojai*. Vilnius.
417. Stanaitis S. 2010. *Lietuvos žmogiškieji ištekliai: visuomenės teritorinės transformacijos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
418. Stanaitis S., Baubinas R. 2002. Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959–1997 metais. 2. Gyventojų skaičiaus ir tankumo kaita pasienio rajonų seniūnijose. *Geografijos metraštis*, 35 (1–2), p. 154–168.
419. Stanaitis S., Baubinas R., Kriauciūnas E. 1999. *Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959–1997 m.* Ataskaita. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, Geografijos institutas.
420. Stanaitis A., Stanaitis S. 2008. Territorial distribution dynamics of rural population in Lithuania in the 20th century (1897–2007). *Geografija*, 44 (2), p. 32–42.
421. Stanaitis S., Stankūnienė E. 1995. Kaimo gyventojų teritoriniai migracijos ypatumai 1970–1993 m. *Geografija*, 31, p. 85–92.

422. Stanilov K. 2007a. Housing trends in Central and Eastern European cities during and after the period of transition. *The Post-Socialist City*, p. 173–190. Springer.
423. Stanilov K. 2007b. Political reform, economic development and regional growth in post-socialist Europe. *The Post-Socialist City*, p. 21–34. Springer.
424. Stanilov K. 2007c. Urban development policies in Central and Eastern Europe during the transition period and their impact on urban form. *The Post-Socialist City*, p. 347–359. Springer.
425. Stankūnienė V. 2003. Lietuvos demografinis nuosmukis XX a. pabaigoje: demografinės pusiausvyros praradimas, krizė ar šokas? *Filosofija. Sociologija*, 2, p. 44–50.
426. Stankūnienė V., Jasilionis D. 2011. Lietuvos gyventojų mirtingumo lygio ir mirties priežasčių struktūros prieštaringi pokyčiai. *Filosofija. Sociologija*, 22 (4), p. 334–347.
427. Stankūnienė V., Jasilionienė A. 2008. Lithuania: Fertility decline and its determinants. *Demographic Research*, 19 (20), p. 705–742.
428. Stark O. 1991. *The Migration of Labour*. Cambridge: Basil Blackwell.
429. Stanton W. J. 1978. *Fundamentals of marketing*. New York: McGraw-Hill Book Company.
430. Steinert H. 2007. The Cultures of Welfare and Exclusion, Welfare Policy from Below: Struggles Against Social Exclusion in Europe (sud. H. Steinert, A. Pilgram). Aldershot: Ashgate.
431. Steponkienė J., Vekterytė M. 2003. Socialinės-demografinės aplinkos kitimo įtaka vietinei Šiaulių miestų plėtrai. *Tiltai*, 2, p. 33–44.
432. Stępniaik M., Rosik P. 2013. Accessibility of services of general interest at regional scale, *Europa XXI. Services of General Interest in European Union*, 23, p. 131–148.
433. Stępniaik M., Wiśniewski R., Goliśzek S., Marcińczak S. 2017. Dostępność przestrzeni do usług publicznych w Polsce. *Prace Geograficzne*, 261, p. 355. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
434. Stiglitz J. E., Sen A., Fitoussi J. P. 2009. *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, Prieiga per internetą: <http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload112.pdf> [žiūrėta 2020-08-15].
435. Streeten P., Burki J., Ul Haq M., Hicks N., Stewart F. 1981. *First Things First: Meeting Basic Human Needs in Developing Countries*. New York: Oxford University Press.
436. Stumbrys D. 2016. Lietuvos vyrų mirtingumo diferenciacijos sociologiniai demografiniai veiksniai. /Daktaro disertacija/ Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
437. Šarūnas T., Armakauskaitė D., Erentaitė R., Kontvainė V. 2018. Brėžiant kultūros politikos kryptis. Vilnius. /Galimybių studijos ataskaita/
438. Ščerbinskaitė S. 2020. Kaimo bendruomeninės organizacijos Lietuvoje: teritorinė tinklo analizė. *Filosofija. Sociologija*. 31 (4), p. 318–327.
439. Šešelgis K. 1963. Apie Lietuvos TSR gyvenviečių tinklą ir jo tyrimo metodą. *Statyba ir architektūra*, 2.
440. Šešelgis K. 1975. *Rajoninio planavimo ir urbanistikos planai*. Vilnius: Mintis.
441. Šešelgis K. 1996. Teritorijų planavimo raida Lietuvoje. *Urbanistika ir architektūra*, 1, p. 4–18.
442. Šileika A., Gruževskis B., Blažienė I., Zabarauskaitė R. 2007. *Vaikų skurdo ir socialinės atskirties mažinimo galimybės ir priemonės Lietuvoje*. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas.
443. Šileikytė D. 2020. Siūloma pertvarkyti profesinio mokymo įstaigų tinklą. *Švietimo naujienos*. Prieiga per internetą: <http://www.svietimonaujienos.lt/siuloma-pertvarkyti-profesinio-mokymo-istaigu-tinkla/> [žiūrėta 2020-01-30].
444. Śleszyński P. 2012. Gminy wyludniające się. *Planowanie przestrzenne w gminach*, p. 127–140. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. St. Leszczyńskiego PAN w Warszawie. Prieiga per internetą: http://rcin.org.pl/Content/56049/WA51_74957_r2012_Planowanie-przestrze.pdf [žiūrėta 2017-05-23].
445. Śleszyński P. 2014. Przemiany społeczno-demograficzne województwa mazowieckiego w latach 1990-2030, *Trendy Rozwojowe Mazowsza*, 15, Warszawa.; Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, p. 128.
446. Śleszyński P. 2015. A synthetic index of the spatio-temporal accessibility of communes in Poland, *Geographia Polonica*, 89 (4), p. 567-574.
447. Śleszyński P. 2016. A synthetic index of the spatio-temporal accessibility of communes in Poland. *Geographia Polonica*, 89, p. 567–574. Prieiga per internetą: http://rcin.org.pl/igipz/Content/61201/WA51_80339_r2016-t89-no4_G-Polonica-Sleszynsk.pdf [žiūrėta 2017-11-06].

448. Śleszyński P., Bański J., Degórski M., Komornicki T. 2017a. Delimitacja obszarów strategicznej interwencji państwa: obszarów wzrostu i obszarów problemowych. *Prace Geograficzne*, 260, p. 292. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
449. Śleszyński P., Bański J., Degórski M., Komornicki T. 2017b. Delimitation of problem areas in Poland. *Geographia Polonica*, 90, 131–138. Prieiga per internetą: http://rcin.org.pl/igipz/Content/62833/WA51_82680_r2017-t90-no2_G-Polonica-Sleszynsk.pdf [žiūrėta 2017-11-07].
450. Śleszyński P., Komornicki T., Rosik P., Duma P., Goliszek S., Kubiak Ł., Wiśniewski R., Guzik R., Fiedań Ł., Kocaj A., Kołoś A., Wiedermann K., 2019. *Relacje funkcjonalno-przestrzenne między ośrodkami miejskimi i ich otoczeniem. Raport Syntetyczny*, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk, p. 150.
451. Šurkienė G., Stukas R., Alekna V., Melvidaitė A. 2012. Populiacijos senėjimas kaip visuomenės sveikatos problema. *Gerontologija. Teorija ir praktika*. 13 (4), p. 235–239.
452. Taylor Z. 1997. Dostępność miejsc pracy, nauki i usług w obszarach wiejskich jako przedmiot badań geografii społeczno-ekonomicznej — próba analizy krytycznej. *Przegląd geograficzny*, 69 (3–4), p. 261–283. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
453. Taylor Z. 1999. Przestrzenna dostępność miejsc zatrudnienia, kształcenia i usług a codzienna ruchliwość ludności wiejskiej. *Prace Geograficzne*, 171, Wydawnictwo Continuo, Wrocław: IGiPZ PAN.
454. Taylor Z. 2003. Accessibility to Facilities Versus Daily Mobility of Rural Dwellers: The Case of Poland. *Rural Services and Social Exclusion, European Research in Regional Science* (G. Higgs ed.), 12, p. 95–125. London: Pion.
455. Tamutienė I., Černiauskaitė I., Sruogaitė A. 2011. Lietuvos kaimo ir miesto gyventojų prieinamumo prie ambulatorinių sveikatos priežiūros paslaugų klišės ir jų kontekstai. *Sveikatos sociologija: Kultūra ir visuomenė*, 2 (1), p. 95–110.
456. Tautvaišaitė Š. 2007. *Periferinių regionų struktūrinių pokyčių valdymas*. Akademija: Lietuvos žemės ūkio universitetas. /Magistro darbas/
457. Tenbruck F. H. 1980. The Problem of Thematic Unity in the Works of Max Weber. *The British Journal of Sociology*, 32 (3), p. 316–351.
458. Tereškinas A. 2015. Socialinės atskirties geneologijos: normatyvumas, pripažinimas, subjektyvi gerovė. *Socialinė atskirtis ir geras gyvenimas Lietuvoje*. Monografija (red. A. Tereškinas, J. Bučaitė-Vilkė), p. 15–38. Kaunas: VDU.
459. Tiebout C. M. 1956a. Exports and regional economic growth. *Journal of Political Economy*, 64 (2), p. 160–164.
460. Tiebout C. M. 1956b. Exports and regional economic growth: Rejoinder. *Journal of Political Economy*, 64 (2), p. 169.
461. Trakšėlys K. 2015. Žmogaus gerovės kūrimas transformuotoje visuomenėje: švietimo prieinamumo principas. *Filosofija. Sociologija*, 26 (2), p. 129–134.
462. UAB „Saulės spektras“. 2018a. *Kultūros namai, centrai*. Prieiga per internetą: <https://www.info.lt/rubrika/Kult%C5%ABros-namai-centrai/100209564> [žiūrėta 2018–12–12].
463. UAB „Saulės spektras“. 2018b. *Lietuvos medicina*. Prieiga per internetą: <https://www.medicina.lt/> [žiūrėta 2018–07–29].
464. UAB „Saulės spektras“. 2018c. *Medicinos įstaigos (viešosios)*. Prieiga per internetą: <https://www.info.lt/rubrika/Medicinos-%C4%AFstaigos-vie%C5%A1osios/100209581> [žiūrėta 2018–07–29].
465. UAB Telia Customer Service LT. 2019. „Informacija telefonu 118“. Prieiga per internetą: <https://www.118.lt/> [žiūrėta 2019–09–10].
466. UAB „Verslo žinios“. 2018–2019. *Viešas įmonių registras, Lietuvos įmonės*. Prieiga per internetą: <https://rekvizitai.vz.lt/> [žiūrėta 2018–12–11].
467. Ubarevičienė R., Burneika D., Kriauciūnas E. 2011. The sprawl of Vilnius city – establishment and analysis of growing urban region. *Annales Geographicae*, 43–44, p. 96–107.
468. Ubarevičienė R., van Ham M., Burneika D. 2016. Shrinking regions in a shrinking country: The geography of population decline in Lithuania 2001–2011. *Urban Studies Research*, p. 1–18.
469. Ubarevičienė R. 2014. Lietuvos teritorijos apgyvendinimo kaita XXI a.: miestų-regionų formavimasis. *Lietuvos socialinė raida. Lietuvos gyventojai XXI a. pradžioje: sociodemografiniai aspektai*, 3, 92–112. LSTC.

470. Ubarevičienė R. 2016. Lietuvos gyventojų vidaus migracijos teritoriniai ypatumai. *Lietuvos socialinė raida. Teritorinis aspektas*, 5, p. 9–24.
471. Ubarevičienė R. 2018a. *Baltijos šalių gyvenviečių sistemų teritorinės organizacijos kaitos sociodemografinė analizė. /Daktaro disertacija/*. Vilnius.
472. Ubarevičienė R. 2018b. City systems in the Baltic states: the Soviet legacy and current paths of change. *Europa Regional*, 25 (2), p. 15–29.
473. Ubarevičienė R. 2017. *Socio-spatial change in Lithuania – Depopulation and increasing spatial inequalities*. Delft: Delft University of Technology.
474. Ulied A., Biosca O., Rodrigo R. 2010. *Urban-rural narratives and spatial trends in Europe; the State of the Quaestion*. Barcelona: Mcrit SL.
475. Užusienytė J. 2020. Mokinių pasiekimų reitingai: prestižinių gimnazijų trejetuke – pokyčiai, kai kurios mokyklos pademonstravo įspūdingą šuolį. *delfi.lt* Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/mokiniu-pasiekimu-reitingai-prestiziniu-gimnaziju-trejetuke-pokyciai-kai-kurios-mokyklos-pademonstravo-ispuodinga-suoli.d?id=84202817> [žiūrėta 2020-05-06].
476. Vaitekūnas S. 1989. *Gyvenviečių geografinė*. Vilnius.
477. Vaitekūnas S. 2000. Lietuvos gyventojų skaičiaus kaita ir priežastys Nepriklausomybės laikotarpiu. *Tiltai*, 4 (21), p. 1–15.
478. Vaitekūnas S. 2004. Gyventojų tankumas ir koncentracija. *Tiltai*, 4, p. 24–30.
479. Vaitekūnas S. 2006. Lietuvos regionų problema Europos Sąjungos kontekste. *Geografijos erdvėse*. Kaunas: Humanitas, p. 344–359.
480. Vaitekūnas S. 2008. *Gyventojai*. Vilnius: MELI.
481. Vaitekūnas S. 2009. *The Population of Lithuania*. Vilnius: MELI.
482. Vaitkevičius R., Saudargaitė A. 2006. *Statistika su SPSS psichologiniuose tyrimuose*. Vadovėlis. Kaunas: VDU leidykla.
483. Valantiejus A., Taljūnaitė M., Kublickienė L., Lipnevič A., Šutinienė I. 2014. *Socialinės erdvės paieškos sociologijos teorijoje ir praktikoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
484. Vanagas J., Krisjane Z., Noorkoiv R., Staniunas E. 2002. Planning urban systems in Soviet times and in the era of transition: the case of Estonia, Latvia and Lithuania. *Geographia Polonica* 75 (2), p. 75–100.
485. Van den Berg L., Drewett R., Klaassen L. H., Rossi A., Vijverberg C. H. T. 1982. *Urban Europe: A Study of Growth and Decline*. Oxford: Pergamon.
486. Van Otten G., Bellafiore D. 2017. The Modification of August Losch, *Critical Geospatial Thinking and applications*. Prieiga internete: https://www.e-education.psu.edu/geog597i_02/node/685 [žiūrėta 2019-05-15].
487. Vidickienė D., Gedminaitė-Raudonė Ž. 2011. Lietuvos regionų klasifikavimas pagal kaimiškumą, remiantis atokumo kriterijumi. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 4 (24), p. 51–59.
488. Vidickienė D., Melnikienė R., Gedminaitė-Raudonė Ž., Ribašauskienė E. 2012. *Lietuvos regionų tipologijos kaimiškumo aspektu*. Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas.
489. Vidickienė D., Melnikienė R. 2014. *Kaimo politikos evoliucija*. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas.
490. Vidickienė D., Melnikienė R., Ribašauskienė E. 2015. Kaimo tipo gyvenviečių patrauklumas jaunimui poindustrinėje visuomenėje. *Filosofija. Sociologija*, 26 (4), p. 322–328.
491. VĮ Registrų centras 2015. *Lietuvos administracinis teritorinis suskirstymas*. Atnaujinta: UAB HNIT-Baltic 2018-08-25.
492. VĮ Registrų centras. 2018. Dėl gyvenamosios vietos deklaravimo taisyklių patvirtinimo. TAR, 2018-01-19, Nr. 873.
493. VĮ Registrų centras. 2019. *Gyventojų deklaruota gyvenamoji vietovė 2001 m. ir 2018 m. sausio 1 d. (gyventojų duomenys pagal gyvenamąją vietovę, amžiaus struktūrą, išvykusių, atvykusių skaičius)*. Gauta: 2019-02-20.
494. Von Thunen J. H. 1826. *Isolated state*. Translated from German by C. M. Wantenberg 1966. Oxford, New York: Pergamon Press.
495. Vosyliūtė A. 2002. Kaimo bendruomenė: gyvensenos bruožai. *Rytų Lietuva: visuomenės ir socialinių grupių raida bei sąveika* (red. A. Čiužas), p. 79–93. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.

496. Walker A., Barnes M., Blom A., Cox K., Lessof C. 2006. *The social exclusion of older people: evidence from the first wave of the English longitudinal study of ageing (ELSA)*. London: Office of the Deputy Prime Minister.
497. Walker A., Walker C. 2012. Social inclusion. In: L. van der Maesen, A. Walker, J. G. Laurent (Eds.), *Social quality: From theory to indicators*, p. 173–197. Palgrave, Houndmills.
498. Wallerstein I. 1974. *The modern world-system. Vol. 1: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press.
499. Walsh K., O'Shea E., Scharf T., Schucksmith M. 2014. Exploring the impact of informal practices on social exclusion and age-friendliness for older people in rural communities. *Journal of Community Applied Social Psychology*, 24 (1), p. 37–49.
500. Walsh K., Scharf T., Keating N. 2017. Social exclusion of older persons: a scoping review and conceptual framework. *European Journal of Aging*, 14, p. 81.
501. Ward P., Walsh K., Scharf T. 2014. *Measuring old-age social exclusion in a cross-border context: Findings of a comparative secondary analysis in Ireland and Northern Ireland*. Galway: Irish Centre for Social Gerontology. National University of Ireland Galway.
502. Weber M., 1909. *Alfreds Weber's Theory of the Location of Industries*. Translated (with introduction and notes) from German by C.J. Friedrichs, 1929. Chicago: University of Chicago Press.
503. Weber M. 1976. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. 5., revidierte Auflage. Hrsg. v. Johannes Winckelmann. Tübingen.
504. Weber M. 1982. „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie“ in *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. 5, p. 427–474 erneut durchgesehene Auflage. Hrsg. v. Johannes Winckelmann. Tübingen.
505. Webster D. 2002. *On the Edge: Shaping the Future of Peri-urban East Asia*. World Bank.
506. Więckowski M., Michniak D., Bednarek-Szczepańska M., Chrenka B., Ira V., Komornicki T., Rosik P., Stepniak M., Szekely V., Śleszyński P., Świątek D., Wiśniewski R. 2012. Polish-Slovak borderland. Transport accessibility and tourism. *Prace Geograficzne*, 234, Warszawa.: PAN IGiPZ.
507. Williams P. 1978. Urban managerialism: a concept of relevance. *Area*, 10, p. 236–40.
508. Williams P. 1982. *Restructuring urban managerialism: towards a political economy of urban*.
509. Wirth L. 1974. Urbanität als Lebensform, in: Herlyn, U. (Hrsg.), *Stadt- und Sozialstruktur*, p. 42–66. München: Nymphenburger.
510. Woods M. 2005. *Rural geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. SAGE, London.
511. Woods M. 2011. *Rural*. London: Routledge.
512. VšĮ „Nacionalinis mokymų centras“. 2018. *Sveikatos įstaigos*. Prieiga per internetą: <https://www.pasveik.lt/lt/sveikatos-istaigos/> [žiūrėta 2018–07–28].
513. Zaleckienė I. 1998. *Asmuo, visuomenė ir valstybė. Socialinė atskirtis*. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą. Vilnius: JTVP, SPG.
514. Zaucha J., Brodzicki T., Ciołek D., Komornicki T., Mogiła Z., Szlachta J., Zaleski J. 2015. *Terytorialny wymiar wzrostu i rozwoju*. Warszawa: Difin.
515. Zaucha J. 2007. *Rola przestrzeni w kształtowaniu relacji gospodarczych – ekonomiczne fundamenty planowania przestrzennego w Europie Bałtyckiej*. Gdańsk: Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego.
516. Žalimienė L. 2004. Skurdo kultūros ypatumai (socialinio darbo aspektas). *Socialinės grupės: nepritekliaus žymės* (sud. A. Vosyliūtė), p. 45–50. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
517. Želvys R. 2009. Visuomenės požiūris į švietimo reformą: kas pasikeitė per 20 metų. *Pedagogika*, 95, p. 24–27.
518. Želvys R. 2015. Geros mokyklos link. Švietimo vadyba: nuo tradicinio administravimo link šiuolaikinės lyderystės. *Nacionalinė mokyklų vertinimo agentūra*, p. 16–24.
519. Žibas K. 2014. *Kinų ir turkų imigrantai Lietuvoje*. /Monografija/ Vilnius: LSTC.
520. Žibas K., Lekavičiūtė E. 2017. Darbo migracijos procesai Lietuvoje. *Lietuvos socialinė raida: darbo rinkos pokyčiai: problemos ir galimybės*, 6, p. 54–70. Lietuvos socialinių tyrimų centras.
521. Žiemelis D. 2005. Immanuelio Wallersteino Kapitalistinės pasaulio sistemos teorija. *Lietuvos istorijos studijos*, 16, p. 65–81.

522. Žilys A. 2015. *Moderniosios visuomenės miesto plėtra: rezidencinė diferenciacija Lietuvos didmiesčiuose. /Daktaro disertacija/* Kaunas: VDU.
523. Алаев Э. Б. 1983. *Социально – экономическая география*. Москва.
524. Стульгинскис С. 1963. Перспективное расселение Литовской ССР в районной планировке республики. Труды конференции по вопросам размещения промышленности и развития городов, р. 11–123. Вильнюс.
525. Панасюк М.В., Руденко А.В. 2005. Теоретические основы анализа системы „центр –периферия“ региона. Территориальные общественные системы: проблемы делимитации, развития, управления, р. 47–52. Пермь.
526. Панкрухин А. П. 2006. *Маркетинг территорий*. СПб: Питер.

PRIEDAI

1 priedas. Lietuvos retai apgyventų seniūnijų kaita 2001–2018 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2001 m. ir 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

Seniūnija	Savivaldybė	Gyventojų tankis, 2001 m.	Gyventojų tankis, 2018 m.
Labanoro sen.	Švenčionių r. sav.	2,2	1,4
Marcinkonių sen.	Varėnos r. sav.	3,0	2,0
Sarių sen.	Švenčionių r. sav.	4,4	3,2
Gaižaičių sen.	Joniškio r. sav.	5,2	3,9
Kazitiškio sen.	Ignalinos r. sav.	5,5	4,1
Kapčiamiesčio sen.	Lazdijų r. sav.	5,2	4,2
Kaltanėnų sen.	Švenčionių r. sav.	7,4	4,9
Salako sen.	Zarasų r. sav.	6,8	4,9
Pabarės sen.	Šalčininkų r. sav.	6,5	5,2
Suvieko sen.	Zarasų r. sav.	7,5	5,3
Andrioniškio sen.	Anykščių r. sav.	6,4	5,3
Kaniavos sen.	Varėnos r. sav.	8,0	5,3
Tauragnų sen.	Utenos r. sav.	7,9	5,5
Rimšės sen.	Ignalinos r. sav.	8,1	5,7
Raudėnų sen.	Šiaulių r. sav.	7,6	5,8
Turmanto sen.	Zarasų r. sav.	8,5	6,2
Šaukoto apylinkės sen.	Radviliškio r. sav.	9,4	6,3
Viešintų sen.	Anykščių r. sav.	9,1	6,3
Taujėnų sen.	Ukmergės r. sav.	8,1	6,4
Degučių sen.	Zarasų r. sav.	8,4	6,4
Kazliškio sen.	Rokiškio r. sav.	8,7	6,5
Skiemonių sen.	Anykščių r. sav.	9,4	6,6
Tverečiaus sen.	Ignalinos r. sav.	9,1	6,6
Magūnų sen.	Švenčionių r. sav.	9,1	6,7
Šimonių sen.	Kupiškio r. sav.	8,6	6,7
Medingėnų sen.	Rietavo sav.	8,8	6,8
Linkmenų sen.	Ignalinos r. sav.	9,5	6,8
Ceikinių sen.	Ignalinos r. sav.	8,9	6,8
Jankų sen.	Kazlų Rūdos sav.	8,4	6,9
Parovėjos sen.	Biržų r. sav.	8,0	6,9
Kruopių sen.	Akmenės r. sav.	8,7	6,9
Papilio sen.	Biržų r. sav.	9,2	6,9
Mielagėnų sen.	Ignalinos r. sav.	11,1	7,1
Didkiemio sen.	Šilalės r. sav.	7,4	7,1
Jakėnų sen.	Varėnos r. sav.	9,3	7,2
Saldutiškio sen.	Utenos r. sav.	11,0	7,2
Nemaitonių sen.	Kaišiadorių r. sav.	11,1	7,3
Upninkų sen.	Jonavos r. sav.	9,5	7,4
Inturkės sen.	Molėtų r. sav.	10,0	7,4

Naujojo Daugėlišio sen.	Ignalinos r. sav.	10,0	7,4
Skapiškio sen.	Kupiškio r. sav.	9,7	7,5
Adutiškio sen.	Švenčionių r. sav.	10,7	7,5
Alionių sen.	Širvintų r. sav.	9,5	7,5
Šešuolių sen.	Ukmergės r. sav.	10,2	7,5
Poškonių sen.	Šalčininkų r. sav.	10,1	7,5
Šiaulėnų apylinkės sen.	Radviliškio r. sav.	10,3	7,7
Kriaunų sen.	Rokiškio r. sav.	9,7	7,7
Raitininkų sen.	Alytaus r. sav.	11,0	7,8
Daugailių sen.	Utenos r. sav.	10,2	7,8
Merkinės sen.	Varėnos r. sav.	10,9	7,9
Imbrado sen.	Zarasų r. sav.	9,7	8,0
Gražiškių sen.	Vilkaviškio r. sav.	9,4	8,0
Jūžintų sen.	Rokiškio r. sav.	10,3	8,2
Žemaitkiemio sen.	Ukmergės r. sav.	11,8	8,2
Svirkių sen.	Švenčionių r. sav.	11,1	8,2
Rudiškių sen.	Joniškio r. sav.	10,0	8,3
Siesikų sen.	Ukmergės r. sav.	10,0	8,3
Kamajų sen.	Rokiškio r. sav.	11,0	8,4
Grendavės sen.	Trakų r. sav.	11,1	8,4
Nemunėlio Radviliškio sen.	Biržų r. sav.	10,4	8,4
Kazokiškių sen.	Elektrėnų sav.,	8,8	8,4
Zibalų sen.	Širvintų r. sav.	10,7	8,5
Truskavos sen.	Kėdainių r. sav.	10,2	8,5
Šakynos sen.	Šiaulių r. sav.	10,6	8,6
Kurklių sen.	Anykščių r. sav.	11,8	8,6
Tyrulių gyvenvietės sen.	Radviliškio r. sav.	12,6	8,6
Tverų sen.	Rietavo sav.	10,4	8,6
Balninkų sen.	Molėtų r. sav.	12,9	8,7
Traupio sen.	Anykščių r. sav.	12,5	8,7
Onušio sen.	Trakų r. sav.	12,1	8,8
Alizavos sen.	Kupiškio r. sav.	11,3	8,8
Želvos sen.	Ukmergės r. sav.	11,5	8,9
Šaukėnų sen.	Kelmės r. sav.	11,9	8,9
Viešvilės sen.	Jurbarko r. sav.	10,8	8,9
Mindūnų sen.	Molėtų r. sav.	10,7	9,1
Kulių sen.	Plungės r. sav.	9,9	9,1
Beižionių sen.	Elektrėnų sav.	10,9	9,2
Suginčių sen.	Molėtų r. sav.	12,2	9,2
Karsakiškio sen.	Panevėžio r. sav.	9,4	9,2
Dubingių sen.	Molėtų r. sav.	12,9	9,2
Girdžių sen.	Jurbarko r. sav.,	11,3	9,3
Vydenių sen.	Varėnos r. sav.	11,5	9,3
Žarėnų sen.	Telšių r. sav.	11,2	9,3
Joniškio sen.	Molėtų r. sav.	13,9	9,4

Čiobiškio sen.	Širvintų r. sav.	12,2	9,4
Paparčių sen.	Kaišiadorių r. sav.	12,3	9,4
Pašvitinio sen.	Pakruojo r. sav.	13,4	9,4
Užpalių sen.	Utenos r. sav.	13,3	9,4
Kražių sen.	Kelmės r. sav.	14,2	9,5
Antazavės sen.	Zarasų r. sav.	12,0	9,5
Palentinio sen.	Šilalės r. sav.	13,0	9,5
Satkūnų sen.	Joniškio r. sav.	12,2	9,6
Šimkaičių sen.	Jurbarko r. sav.	11,8	9,6
Plokščių sen.	Šakių r. sav.	11,8	9,7
Liubavo sen.	Kalvarijos sav.	12,4	9,7
Pagojukų sen.	Raseinių r. sav.	12,0	9,7
Židikų sen.	Mažeikių r. sav.	12,2	9,7
Lygumų sen.	Pakruojo r. sav.	12,6	9,8
Palomenės sen.	Kaišiadorių r. sav.	11,6	9,8
Videniškių sen.	Molėtų r. sav.	13,3	9,8
Notėnų sen.	Skuodo r. sav.	13,1	9,8
Kriukų sen.	Joniškio r. sav.	12,6	9,8
Naujosios Ūtos sen.	Prienų r. sav.	10,4	9,8
Daujėnų sen.	Pasvalio r. sav.	12,5	9,9
Žlibinų sen.	Plungės r. sav.	11,3	9,9
Pabaisko sen.	Ukmergės r. sav.	13,0	9,9
Žvirgždaičių sen.	Šakių r. sav.	13,1	9,9
Slavikų sen.	Šakių r. sav.	11,6	10,0
Vištyčio sen.	Vilkaviškio r. sav.	11,8	10,1
Debeikių sen.	Anykščių r. sav.	12,3	10,1
Antalieptės sen.	Zarasų r. sav.	13,3	10,1
Strūnaičio sen.	Švenčionių r. sav.	12,3	10,2
Vaiguvos sen.	Kelmės r. sav.	13,4	10,2
Buivydžių sen.	Vilniaus r. sav.	10,8	10,2
Betygalos sen.	Raseinių r. sav.	13,3	10,3
Valkininkų sen.	Varėnos r. sav.	13,4	10,3
Žeimelio sen.	Pakruojo r. sav.	14,8	10,3
Svėdasų sen.	Anykščių r. sav.	14,1	10,4
Grinkiškio apylinkės sen.	Radviliškio r. sav.	14,8	10,4
Gaurės sen.	Tauragės r. sav.	12,1	10,5
Eržvilko sen.	Jurbarko r. sav.	13,7	10,5
Judrėnų sen.	Klaipėdos r. sav.	12,3	10,6
Alantos sen.	Molėtų r. sav.	14,6	10,6
Lenkimų sen.	Skuodo r. sav.	13,0	10,6
Vadoklių sen.	Panevėžio r. sav.	13,3	10,7
Pačeriaukštės sen.	Biržų r. sav.	13,0	10,8
Vilkyškių sen.	Pagėgių sav.	13,2	10,9
Šiluvos sen.	Raseinių r. sav.	13,5	10,9
Kintų sen.	Šilutės r. sav.	13,7	10,9

Gelvonų sen.	Širvintų r. sav.	14,0	11,0
Giedraičių sen.	Molėtų r. sav.	15,0	11,0
Pakuonio sen.	Prienų r. sav.	12,0	11,0
Stalgėnų sen.	Plungės r. sav.	12,6	11,2
Panemunėlio sen.	Rokiškio r. sav.	14,0	11,2
Sidabravo sen.	Radviliškio r. sav.	14,8	11,2
Miežiškių sen.	Panevėžio r. sav.	13,4	11,3
Nevarėnų sen.	Telšių r. sav.	14,0	11,3
Kučiūnų sen.	Lazdijų r. sav.	13,3	11,5
Pernaravos sen.	Kėdainių r. sav.	14,7	11,5
Veliuonos sen.	Jurbarko r. sav.	15,6	11,6
Pajevonio sen.	Vilkaviškio r. sav.	13,1	11,6
Žygaičių sen.	Tauragės r. sav.	14,7	11,6
Batakių sen.	Tauragės r. sav.	14,4	11,6
Guostagalio sen.	Pakruojo r. sav.	16,5	11,6
Pušaloto sen.	Pasvalio r. sav.	15,1	11,7
Vandžiogalos sen.	Kauno r. sav.	12,9	11,7
Barstyčių sen.	Skuodo r. sav.	15,5	11,7
Žadeikių sen.	Šilalės r. sav.	13,4	11,7
Pakražančio sen.	Kelmės r. sav.	16,7	11,8
Raudonės sen.	Jurbarko r. sav.	16,5	11,9
Papilės sen.	Akmenės r. sav.	15,7	11,9
Krakių sen.	Kėdainių r. sav.	14,1	11,9
Tenenių sen.	Šilalės r. sav.	14,0	11,9
Sužionių sen.	Vilniaus r. sav.	13,3	12,0
Jauniūnų sen.	Širvintų r. sav.	12,8	12,0
Kuktiškių sen.	Utenos r. sav.	14,3	12,1
Kruonio sen.	Kaišiadorių r. sav.	15,7	12,2
Čiulėnų sen.	Molėtų r. sav.	14,9	12,3
Šėtos sen.	Kėdainių r. sav.	15,9	12,4
Kalnujų sen.	Raseinių r. sav.	13,3	12,4
Gadūnavo sen.	Telšių r. sav.	13,7	12,4
Luokės sen.	Telšių r. sav.	16,7	12,5
Žeimių sen.	Jonavos r. sav.	13,4	12,5
Gruzdžių sen.	Šiaulių r. sav.	15,2	12,5
Sudargo sen.	Šakių r. sav.	14,2	12,5
Sudeikių sen.	Utenos r. sav.	12,6	12,5
	Kaimo gyventojų tankis ≤ 5,0 gyv./km² (2001 m.)		
	Kaimo gyventojų tankis 5,1–10,0 gyv./km² (2001 m.)		
	Kaimo gyventojų tankis 10,1–12,5 gyv./km² (2001 m.)		
	Kaimo gyventojų tankis > 12,5 gyv./km² (2001 m.)		
	Kaimo gyventojų tankis ≤ 5,0 gyv./km² (2018 m.)		
	Kaimo gyventojų tankis 5,1–10,0 gyv./km² (2018 m.)		
	Kaimo gyventojų tankis 10,1–12,5 gyv./km² (2018 m.)		

2 priedas. Besiformuojančių retai apgyventų savivaldybių kaita 2001–2018 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis)

	Kaimo gyventojų tankis 2001–2018 m., gyv./km ²																	
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Švenčionių r. sav.	8,3	8,2	8,1	7,9	7,7	7,5	7,3	7,1	7,0	6,8	6,6	6,5	6,3	6,1	5,9	5,7	5,6	5,4
Varėnos r. sav.	9,2	9,1	9,0	8,8	8,6	8,4	8,2	8,0	7,8	7,6	7,3	7,1	6,9	6,8	6,6	6,4	6,3	6,1
Zarasų r. sav.	10,2	10,1	10,0	9,8	9,5	9,1	8,9	8,6	8,4	8,2	7,9	7,7	7,6	7,4	7,3	7,1	6,9	6,6
Ignalinos r. sav.	10,7	10,6	10,4	10,0	9,8	9,4	9,1	8,8	8,6	8,3	8,0	7,8	7,6	7,4	7,2	7,0	6,8	6,6
Rietavo sav.	11,4	11,4	11,2	11,1	10,9	10,6	10,4	10,1	9,9	9,6	9,3	9,1	8,1	8,0	7,8	7,7	7,5	7,4
Rokiškio r. sav.	11,8	11,6	11,5	12,4	12,1	11,8	11,5	11,2	10,9	10,7	10,4	10,1	9,9	9,6	9,4	9,2	8,9	8,6
Anykščių r. sav.	12,4	12,2	12,0	11,8	11,5	11,3	10,8	10,5	10,3	10,0	9,7	9,4	9,2	9,0	8,8	8,6	8,4	8,2
Biržų r. sav.	12,8	12,6	12,5	12,3	12,0	11,6	11,3	11,0	10,7	10,4	10,0	9,7	9,6	9,4	9,1	8,9	8,6	8,4
Utenos r. sav.	13,2	13,1	13,0	13,0	12,9	12,7	12,5	12,3	12,1	12,0	11,6	11,3	11,2	11,0	10,9	10,3	10,0	9,8
Molėtų r. sav.	13,3	13,1	12,9	12,6	12,3	11,9	11,6	11,3	11,1	10,8	10,5	10,2	10,0	9,8	9,6	9,4	9,3	9,0
Akmenės r. sav.	13,4	13,3	13,1	13,0	12,9	12,5	12,1	11,8	11,6	11,3	10,8	10,4	10,1	9,9	9,7	9,4	9,2	8,9
Kazlų Rūdos sav.	13,6	13,6	13,5	13,5	13,3	12,9	12,7	12,5	12,3	12,1	12,0	11,7	11,5	11,4	11,3	11,2	11,0	10,7
Kupiškio r. sav.	13,9	13,8	13,6	13,4	13,2	12,9	12,6	12,3	12,1	11,7	11,2	10,8	10,6	10,3	10,1	9,9	9,6	9,3
Ukmergės r. sav.	14,3	14,1	13,9	13,8	13,5	13,2	12,8	12,6	12,3	12,1	11,7	11,3	11,1	10,8	10,5	10,3	10,1	9,9
Širvintų r. sav.	14,3	14,2	14,0	13,8	13,7	13,5	13,3	13,1	12,8	12,6	12,4	12,1	11,8	11,6	11,5	11,3	11,2	10,9
Trakų r. sav.	14,4	14,2	14,1	14,2	14,1	13,9	13,8	13,6	13,5	13,5	13,3	13,3	13,2	13,2	13,2	13,2	13,2	13,3
Kelmės r. sav.	15,4	15,2	15,1	14,8	14,5	13,9	13,6	13,2	12,9	12,5	11,9	11,5	11,2	10,9	10,6	10,2	9,9	9,6
Jurbarko r. sav.	15,5	15,3	15,1	14,9	14,5	14,0	13,7	13,3	13,1	12,7	12,3	12,0	11,8	11,5	11,2	10,9	10,6	10,3
Lazdijų r. sav.	15,5	15,3	15,2	14,9	14,6	14,2	13,8	13,5	13,3	13,0	12,7	12,4	12,1	11,9	11,7	11,5	11,2	10,8
Joniškio r. sav.	15,9	15,7	15,6	15,4	15,1	14,7	14,3	13,9	13,7	13,3	12,7	12,4	12,0	11,7	11,4	11,0	10,6	10,2
Pakruojo r. sav.	16,5	16,3	16,1	15,8	15,5	15,1	14,7	14,3	14,0	13,5	13,0	12,6	12,3	11,9	11,6	11,2	10,9	10,5
Radviliškio r. sav.	17,1	17,0	16,8	16,8	16,4	15,9	15,5	15,1	14,7	14,3	13,7	13,3	12,9	12,5	12,3	11,9	11,6	11,2

Mažeikių r. sav.	17,3	17,1	17,0	17,0	16,8	16,5	16,2	15,9	15,6	15,3	14,9	14,6	14,4	14,2	14,0	13,8	13,6	13,4
Telšių r. sav.	17,4	17,1	17,0	16,7	16,5	16,0	15,6	15,3	15,0	14,7	14,2	13,9	13,6	13,4	13,1	12,8	12,6	12,3
Lietuvos Respublika	17,7	17,5	17,4	17,4	17,2	16,8	16,6	16,4	16,2	16,0	15,6	15,3	15,1	14,8	14,7	14,5	14,3	14,2
Pagėgių sav.	17,7	17,5	17,3	17,0	16,6	16,0	15,6	15,0	14,7	14,3	13,7	13,3	13,0	12,7	12,4	11,9	11,6	11,2
Raseinių r. sav.	17,7	17,6	17,4	17,1	16,8	16,4	16,2	15,9	15,5	15,2	14,7	14,4	14,0	13,8	13,5	13,2	13,0	12,6
Birštono sav.	18,1	18,0	17,8	17,7	17,7	17,2	17,1	16,7	16,5	16,3	16,1	16,0	15,9	15,5	15,4	15,3	15,1	14,7
Tauragės r. sav.	18,2	18,0	17,9	17,8	17,4	16,9	16,6	16,3	16,0	15,7	15,2	14,8	14,5	14,2	14,0	13,7	13,5	13,1
Šalčininkų r. sav.	18,6	18,3	18,1	17,9	17,6	17,2	16,9	16,7	16,5	16,2	15,9	15,6	15,3	14,9	14,6	14,3	14,0	13,7
Plungės r. sav.	18,8	18,6	18,6	18,6	18,4	17,9	17,7	17,3	17,1	16,9	16,5	16,1	15,9	15,7	15,5	15,3	15,1	14,9
Pasvalio r. sav.	19,2	19,0	18,7	18,3	17,9	17,3	16,9	16,5	16,2	15,8	15,3	14,9	14,6	14,3	14,0	13,6	13,2	12,7
Šakių r. sav.	19,2	19,1	18,9	18,6	18,3	17,8	17,4	17,0	16,7	16,3	15,9	15,6	15,3	15,0	14,6	14,3	14,0	13,6
Skundo r. sav.	19,5	19,2	18,9	18,6	18,3	17,7	17,2	16,8	16,3	16,0	15,5	15,1	14,6	14,1	13,8	13,4	13,1	12,6
Kėdainių r. sav.	20,1	19,9	19,7	19,4	19,0	18,3	17,9	17,6	17,4	17,0	16,4	15,9	15,5	15,0	14,7	14,4	14,2	13,9
Šilutės r. sav.	20,1	19,7	19,5	19,1	18,8	18,3	18,0	17,7	17,4	17,1	16,4	15,9	15,5	15,1	14,9	14,6	14,3	13,9
	Kaimo gyventojų tankis nuo 5,1 gyv./km² iki 10,0 gyv./km²																	
	Kaimo gyventojų tankis nuo 10,1 gyv./km² iki 12,5 gyv./km²																	
	Kaimo gyventojų tankis nuo 12,6 gyv./km² iki 15,0 gyv./km²																	

3 priedas. Gyventojų amžiaus struktūros duomenys.

Gyventojų amžiaus struktūra 2001–2018 m. (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2001 m. ir 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

Teritorija	Amžiaus grupė	Gyventojų skaičius 2001 m.	Gyventojų skaičius 2018 m.
Lietuva	iki 15 m.	372 635	435 432
	15-65 m.	2 208 306	1 998 575
	virš 65 m.	490 148	575 252
		3 071 089	3 009 259
Urbanizuota teritorija	iki 15 m.	288 007	371 666
	15-65 m.	1 814 519	1 663 008
	virš 65 m.	361 518	474 303
		2 464 044	2 508 977
Neurbanizuota teritorija	iki 15 m.	84 628	63 766
	15-65 m.	393 787	335 567
	virš 65 m.	128 630	100 949
		607 045	500 282
RASN gyventojai tankio klasėse	I	2 827	5 648
	II	54 603	113 615
	III	86 936	91 739
		144 366	211 002
RASN	iki 15 m.	18 535	25 409
	15-65 m.	90 504	140 630
	virš 65 m.	35 327	44 963
		144 366	211 002
RASN pagal tankio klases:			
I	iki 15 m.	197	497
II	iki 15 m.	6 701	13 422
III	iki 15 m.	11 637	11 490
		18 535	25 409
I	15-65 m.	1 605	3 672
II	15-65 m.	34 265	75 224
III	15-65 m.	54 634	61 734
		90 504	140 630
I	virš 65 m.	1 025	1 479
II	virš 65 m.	13 637	24 969
III	virš 65 m.	20 665	18 515
		35 327	44 963

4 priedas. Ekspertų apklausa.

Laba diena,

esu Viktorija Baranauskienė, Lietuvos socialinių tyrimų centro Visuomenės geografijos ir demografijos instituto doktorantė, atlieku apklausą, reikalingą disertacijos darbui. Šios apklausos rezultatai padės nustatyti Lietuvos retai apgyventų teritorijų gyventojų socialinę ir teritorinę atskirtį, jų atsiradimo priežastis, ypatumus.

Maloniai prašau Jūsų atsakyti į anketos klausimus. Dalyvavimas apklausoje yra savanoriškas ir anonimiškas. Duomenys bus naudojami tik mokslo tikslams.

Mielai atsakysiu į bet kokius Jums kilusius klausimus.

Nuoširdžiai dėkoju už Jūsų pagalbą.

Pagarbiai,

Viktorija Baranauskienė, tel. 8 674 39436, el. p. baranauskiene.viktorija@gmail.com.

Kilus klausimams taip pat galite kreiptis į darbo vadovą prof. dr. Vidmantą Daugirdą, tel. 8 684 01712, el. p. vidmantas.geo@gmail.com.

Seniūnija

Data

A DALIS BENDRIEJI KLAUSIMAI

1. **Kuo seniūnija patraukli?** *(atsakymą pabraukite, galimi keli atsakymo variantai)*
 1. Patogi geografinė padėtis
 2. Geri keliai ir susisiekimas
 3. Gera ekologinė situacija, švari aplinka
 4. Saugu
 5. Geri žmonės
 6. Kita *(įrašykite)*
 7. Seniūnija visiškai nepatraukli
2. **Kokios seniūnijos neigiamos savybės?** *(atsakymą pabraukite, galimi keli atsakymo variantai)*
 1. Per daug nuošalų
 2. Blogi keliai ir susisiekimas
 3. Bloga ekologinė situacija, nešvari aplinka
 4. Nesaugu
 5. Nėra darbo
 6. Nėra ką veikti laisvalaikio
 7. Kita *(įrašykite)*
 8. Seniūnija yra patraukli, neturi neigiamų savybių
3. **Kaip manote, mažas gyventojų tankumas seniūnijoje yra** *(atsakymą pabraukite, galimas tik vienas atsakymas):*
 1. Pranašumas
 2. Trūkumas
 3. Nežinau

4. Kokios pagrindinės Jūsų seniūnijos reto apgyvendinimo priežastys? *(atsakymą pabraukite, galimi keli atsakymo variantai)*
1. Istorinės
 2. Gamtinės (miškai, prastos žemės)
 3. Politinės (vykdoma valstybės politika)
 4. Ekonominės (mažai darbo vietų, nenašus žemės ūkis, trūksta valstybės paramos ir kt.)
 5. Socialinės (trūksta socialinių paslaugų, socialinės paramos)
 6. Nuošali padėtis
 7. Kitos *(įrašykite)*
5. Su kokiomis problemomis dažniausiai susiduria senyvo amžiaus seniūnijos gyventojai? *(įrašykite)*
6. Su kokiomis problemomis dažniausiai susiduria darbingo amžiaus seniūnijos gyventojai? *(įrašykite)*
7. Su kokiomis problemomis dažniausiai susiduria seniūnijos jaunimas? *(įrašykite)*

B DALIS DEMOGRAFINIAI YPATUMAI

8. Gyventojų skaičius seniūnijoje 2018-01-01 *(įrašykite)*: žm.
9. Gimusių gyventojų skaičius seniūnijoje 2017 m. *(įrašykite)*: žm.
10. Mirusių gyventojų skaičius seniūnijoje 2017 m. *(įrašykite)*: žm.
11. 2017 m. atvykusių gyventi skaičius *(įrašykite)*: žm.
12. Asmenų atvykimo gyventi į šią seniūniją priežastys *(įrašykite)*:
1.
 2.
 3.
 4. Nežinau
13. 2017 m. išvykusių gyventojų skaičius *(įrašykite)*: žm.
14. Asmenų išvykimo gyventi iš šios seniūnijos priežastys *(įrašykite)*:
1.
 2.
 3.
 4. Nežinau
15. Seniūnijos gyventojai jeigu išvyksta gyventi į kitą vietovę, dažniausiai pasirenka *(atsakymą pabraukite, galimi keli atsakymo variantai)*:
1. Kitą vietovę seniūnijoje
 2. Kitą seniūniją savivaldybėje
 3. Savivaldybės centrą
 4. Kitą savivaldybę
 5. Užsienį
 6. Kita *(įrašykite)*

16. Ar seniūnijoje (atsakymą pabraukite, galimas tik vienas atsakymas):

1. Turėtų daugėti gyventojų
2. Turėtų likti tiek pat gyventojų
3. Turėtų mažėti gyventojų

C DALIS SOCIALINIAI-EKONOMINIAI YPATUMAI

17. Kiek gyventojų gauna valstybės ar savivaldybės socialinę piniginę paramą?

(įrašykite) žm.

18. Kiek dirbančių gyventojų gauna valstybės ar savivaldybės socialinę piniginę paramą?

(įrašykite) žm.

19. Kaip manote, ar bedarbystė Jūsų seniūnijoje yra didesnė problema nei kitose savivaldybės seniūnijose? (atsakymą pabraukite, galimas tik vienas atsakymas)

1. Žymiai didesnė problema nei kitose savivaldybės seniūnijose
2. Didesnė problema nei kitose savivaldybės seniūnijose
3. Nelabai skiriasi nuo kitų savivaldybės seniūnijų
4. Mažesnė problema nei kitose savivaldybės seniūnijose
5. Nėra problema
6. Sunku pasakyti

20. Kokios institucijos ir paslaugų įmonės yra seniūnijos teritorijoje? (įrašykite)

1. Ikimokyklinio ugdymo įstaiga vnt.
2. Pradinio ugdymo įstaiga vnt.
3. Pagrindinio ugdymo įstaiga vnt.
4. Vidurinio ugdymo įstaiga vnt.
5. Kultūros namai (centras) vnt.
6. Biblioteka vnt.
7. Muziejus vnt.
8. Pašto skyrius vnt.
9. Banko skyrius vnt.
10. Vaistinė vnt.
11. Sveikatos / medicinos įstaiga, ambulatorija vnt.
12. Parduotuvė vnt.
13. Maitinimosi įstaiga (restoranas, kavinė, baras, valgykla) vnt.
14. Degalinė vnt.
15. Apgyvendinimo paslaugos (viešbučiai, nakvynės namai, kaimo turizmo sodybos) vnt.
16. Kirpykla / grožio salonas vnt.
17. Poilsio / sporto ir laisvalaikio centras vnt.
18. Kitos (įrašykite)

21. Kokios įmonės veikia seniūnijoje? (išvardinkite)

22. Ar pagausėja sezoninių gyventojų vasaros metu, kiek (įrašykite apytikriai)?
..... sk. arba %

23. Ar seniūnijoje yra sodybų, kuriose gyvenama tik vasaros sezono metu? (atsakymą pabraukite, galimas tik vienas atsakymas)

1. Yra labai daug sezoninių sodybų (jeigu žinote apytikslų jų skaičių, įrašykite)
2. Yra keletas sezoninių sodybų (jeigu žinote apytikslų jų skaičių, įrašykite)
3. Nėra sezoninių sodybų
4. Nežinau

- 24. Kokia dabartinė ekonominė socialinė situacija seniūnijoje?** (atsakymą pabraukite, galimas tik vienas atsakymas)
1. Gera
 2. Vidutinė
 3. Bloga

- 25. Kokia ekonominė socialinė situacija seniūnijoje bus ateityje?** (atsakymą pabraukite, galimas tik vienas atsakymas)
1. Gerės
 2. Nesikeis
 3. Blogės

- 26. Išvardinkite 3 pagrindines socialines seniūnijos problemas pagal svarbą (įrašykite):**
1.
 2.
 3.

D DALIS

TRANSPORTAS IR VIETŲ PASIEKIAMUMAS

- 27. Seniūnijos gyventojai dažniausiai naudojami** (atsakymą pabraukite, galimas tik vienas atsakymas):
1. Viešuoju transportu
 2. Nuosavu automobiliu
 3. Ir viešuoju transportu, ir nuosavu automobiliu
 4. Kita (įrašykite)

- 28. Ar viešojo transporto paslaugos vienodai prieinamos ištisus metus?** (atsakymą pabraukite, galimas tik vienas atsakymas)
1. Viešas transportas vienodai prieinamas visus metus
 2. Pasikeičia viešojo transporto maršrutų dažnis per dieną
 3. Viešojo transporto prieinamumas priklauso nuo metų laiko
 4. Seniūnijoje neteikiamos viešojo transporto paslaugos

- 29. Kaip vertintumėte institucijų ir paslaugų įmonių pasiekiamumą gyventojams?** (pažymėkite „X“, galimas tik vienas atsakymas)

	Puikios	Geros	Vidutiniškos	Prastos	Labai blogos
1. Susisiekimo paslaugos ir viešasis transportas					
2. Bankai, finansinės įstaigos ar bankomatai					
3. Sveikatos įstaigos					
4. Ikimokyklinio ugdymo įstaigos					
5. Pradinio ugdymo įstaigos					
6. Pagrindinio ugdymo įstaigos					
7. Vidurinio ugdymo įstaiga					
8. Maitinimo įstaigos					
9. Kultūros centrai					

10. Bibliotekos					
11. Degalinės					
12. Parduotuvės					
13. Paštas					

30. Per kiek laiko vidutiniškai keliaujant automobiliu seniūnijos gyventojas pasiekia nurodytas institucijas ir paslaugų įmones? (pažymėkite „X“, galimas tik vienas atsakymas)

	Iki 10 min.	10-20 min.	21-30 min.	31-60 min.	Daugiau nei 60 min.	Sunku atsakyti/ Nežinau
1. Savivaldybės administracijos centrą						
2. Bankus, finansines įstaigas ar bankomatus						
3. Sveikatos įstaigas						
4. Ikmokyklinio ugdymo įstaigas						
5. Pradinio ugdymo įstaigas						
6. Pagrindinio ugdymo įstaigas						
7. Vidurinio ugdymo įstaigas						
8. Maitinimo įstaigas						
9. Kultūros centrą						
10. Biblioteką						
11. Degalinę						
12. Parduotuvę						
13. Paštą						
14. Kirpyklą/ grožio saloną						
15. Poilsio/ sporto ir laisvalaikio centrus						

E DALIS PAPILDOMI KLAUSIMAI

31. Ar valstybė turėtų parengti specialią retai apgyventų teritorijų paramos programą? (atsakymą pabraukite, galimas tik vienas atsakymas)

1. Valstybė turėtų parengti specialią retai apgyventų teritorijų paramos programą (pereikite į klausimą Nr.32)
2. Valstybė neturėtų rengti specialios retai apgyventų teritorijų paramos programos
3. Neturiu nuomonės

32. Iš šio klausimą atsakinėja tik tie, kurie klausime Nr. 31 pažymėjo pirmą atsakymo variantą. Kokioms problemoms spręsti turėtų būti skiriama valstybės parama (įrašykite 3 svarbiausius dalykus):

1.
2.
3.

Anketą užpildė:

5 priedas. Apklausos duomenų rezultatai.

Apklausos duomenų rezultatai naudojami 3.4. *Socioteritorinės atskirties problema vietos valdžios atstovų požiūriu* disertacijos dalyje

5.1 lentelė. Apklaustų seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie retai apgyventos seniūnijos patrauklumą pasiskirstymas (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

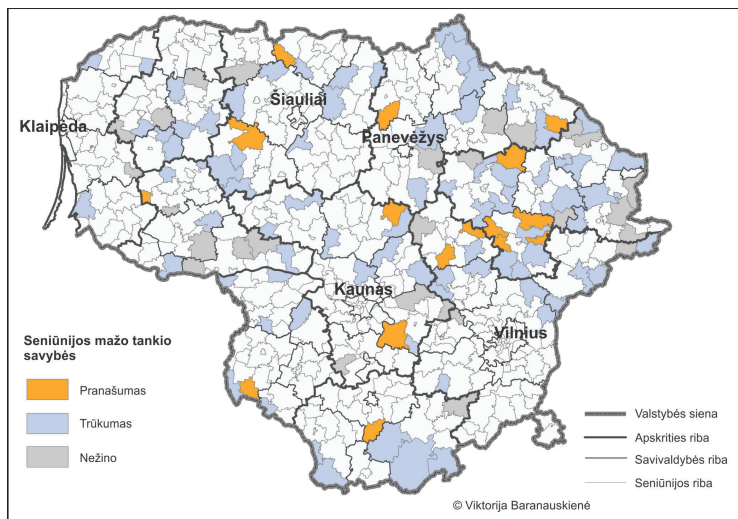
Seniūnijos patrauklumas	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Patogi geografinė padėtis	56,5 %	60,0 %	50,0 %	67,4 %
Geri keliai ir susisiekimas	54,8 %	40,0 %	47,4 %	69,8 %
Gera ekologinė situacija, švari aplinka	62,1 %	60,0 %	64,5 %	58,1 %
Saugu	55,6 %	60,0 %	56,6 %	53,5 %
Geri žmonės	52,4 %	40,0 %	53,9 %	51,2 %
Kita (įrašykite)	10,5 %	20,0 %	13,2 %	4,7 %
Seniūnija visiškai nepatraukli	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Nieko neatsakė	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %

5.2 lentelė. Apklaustų seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie retai apgyventos seniūnijos neigiamas savybes pasiskirstymas (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Seniūnijos neigiamos savybės	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Per daug nuošalų	24,2 %	40,0 %	28,9 %	13,0 %
Blogi keliai ir susisiekimas	12,1 %	40,0 %	13,2 %	7,0 %
Bloga ekologinė situacija, nešvari aplinka	1,6 %	0,0 %	0,0 %	4,7 %
Nesaugu	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %
Nėra darbo	77,4 %	80,0 %	76,3 %	79,1 %
Nėra ką veikti laisvalaikiu	26,6 %	40,0 %	25,0 %	27,9 %
Kita	11,3 %	0,0 %	15,8 %	4,7 %
Seniūnija yra patraukli, neturi neigiamų savybių	9,7 %	0,0 %	10,5 %	9,3 %
Nieko neatsakė	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %

5.3 lentelė. Apklaustų seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie retai apgyventos seniūnijos mažą gyventojų tankumą pasiskirstymas (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Mažas gyventojų tankumas	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Pranašumas	12,9 %	20,0 %	14,5 %	9,3 %
Trūkumas	64,5 %	80,0 %	57,9 %	74,4 %
Nežino	21,8 %	0,0 %	27,6 %	14,0 %
Nieko neatsakė	0,8 %	0,0 %	0,0 %	2,3 %

5.1 pav. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonė apie retai apgyventos seniūnijos mažą gyventojų tankį (šaltinis: sudaryta autorės pagal ekspertų apklausos tyrimą)

5.4 lentelė. Apklaustų seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie seniūnijos reto apgyvenimo priežastis pasiskirstymas (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Seniūnijos reto apgyvenimo priežastys	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Istorinės	8,1 %	20,0 %	7,9 %	7,0 %
Gamtinės (miškai, prastos žemės)	24,2 %	60,0 %	27,6 %	14,0 %
Politinės (vykdoma valstybės politika)	21,8 %	40,0 %	23,7 %	16,3 %
Ekonominės (mažai darbo vietų, nenašus žemės ūkis, trūksta valstybės paramos ir kt.)	77,4 %	60,0 %	76,3 %	81,4 %
Socialinės (trūksta socialinių paslaugų, socialinės paramos)	11,3 %	20,0 %	9,2 %	14,0 %
Nuošali padėtis	27,4 %	20,0 %	34,2 %	16,3 %
Kita	8,9 %	20,0 %	7,9 %	9,3 %
Nieko neatsakė	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %

5.5 lentelė. Apklaustų seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie migracijos kryptis pasiskirstymas (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Dažniausiai pasirenkama vietovė išvykimui	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Kita vietovė seniūnijoje	3,2 %	0,0 %	1,3 %	7,0 %
Kita seniūnija savivaldybėje	6,5 %	0,0 %	2,6 %	14,0 %
Savivaldybės centras	28,2 %	0,0 %	28,9 %	30,2 %
Kita savivaldybė	46,0 %	20,0 %	43,4 %	53,5 %
Užsienis	92,7 %	100,0 %	92,1 %	93,0 %
Kita	13,7 %	20,0 %	13,2 %	14,0 %
Nieko neatsakė	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %

5.6 lentelė. Apklaustų seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie gyventojų skaičiaus prognozę pasiskirstymas retai apgyventose seniūnijose (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Gyventojų prognozė seniūnijoje	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Turėtų daugėti gyventojų	28,2 %	40,0 %	27,6 %	27,9 %
Turėtų likti tiek pat gyventojų	21,0 %	0,0 %	22,4 %	20,9 %
Turėtų mažėti gyventojų	48,4 %	60,0 %	48,7 %	46,5 %
Nieko neatsakė	2,4 %	0,0 %	1,3 %	4,7 %

5.7 lentelė. Gyventojų dalies pasiskirstymas, gaunančių valstybės ar savivaldybės socialinę piniginę paramą retai apgyventose seniūnijose (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Gyventojų dalis seniūnijoje, gaunanti valstybės ar savivaldybės socialinę piniginę paramą	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
0,1–5,0 %	36,3 %	0,0 %	34,2 %	44,2 %
5,1–10,0 %	32,3 %	40,0 %	35,5 %	25,6 %
10,1–15,0 %	8,1 %	0,0 %	10,5 %	4,7 %
15,1–20,0 %	5,6 %	20,0 %	3,9 %	7,0 %
≥ 20,1 %	2,4 %	20,0 %	0,0 %	4,7 %
Nieko neatsakė / neturi informacijos	15,3 %	20,0 %	15,8 %	14,0 %

5.8 lentelė. Dirbančių gyventojų dalies pasiskirstymas, gaunančių valstybės ar savivaldybės socialinę piniginę paramą retai apgyventose seniūnijose (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Dirbančių gyventojų dalis seniūnijoje, gaunanti valstybės ar savivaldybės socialinę piniginę paramą	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
0,1–1,0 %	44,4 %	40,0 %	48,7 %	37,2 %
1,1–2,0 %	8,1 %	0,0 %	5,3 %	14,0 %
2,1–3,0 %	5,6 %	20,0 %	3,9 %	7,0 %
3,1–4,0 %	2,4 %	0,0 %	3,9 %	0,0 %
4,1–5,0 %	1,6 %	0,0 %	1,3 %	2,3 %
≥ 5,1 %	4,8 %	20,0 %	2,6 %	7,0 %
Nieko neatsakė / neturi informacijos	33,1 %	20,0 %	34,2 %	32,6 %

5.9 lentelė. Apklaustų seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie retai apgyventos seniūnijos bedarbystės problemą lyginant su kitomis savivaldybės seniūnijomis pasiskirstymas (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Bedarbystės problemos svarba seniūnijoje	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Žymiai didesnė problema nei kitose savivaldybės seniūnijose	5,6 %	20,0 %	1,3 %	11,6 %
Didesnė problema nei kitose savivaldybės seniūnijose	14,5 %	40,0 %	13,2 %	14,0 %

Nelabai skiriasi nuo kitų savivaldybės seniūnijų	58,9 %	20,0 %	63,2 %	55,8 %
Mažesnė problema nei kitose savivaldybės seniūnijose	10,5 %	20,0 %	11,8 %	7,0 %
Nėra problema	2,4 %	0,0 %	2,6 %	2,3 %
Sunku pasakyti	6,4 %	0,0 %	7,9 %	4,7 %
Nieko neatsakė	1,6 %	0,0 %	0,0 %	4,7 %

5.10 lentelė. Viešųjų įstaigų ir pagrindines paslaugas teikiančių privačių įmonių skaičiaus pasiskirstymas retai apgyventose seniūnijose (*šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis*)

Viešųjų įstaigų ir paslaugų įmonių skaičius	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Išimties atveju, vnt.				
0	39,5 %	60,0 %	40,08 %	34,9 %
1	58,1 %	40,0 %	56,6 %	62,8 %
2	2,4 %	0,0 %	2,6 %	2,3 %
3	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
4	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
≥ 5	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Pradinio ugdymo įstaigos, vnt.				
0	56,5 %	60,0 %	59,2 %	51,2 %
1	37,9 %	40,0 %	35,5 %	41,9 %
2	3,2 %	0,0 %	3,9 %	2,3 %
3	2,4 %	0,0 %	1,3 %	4,7 %
4	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
≥ 5	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Pagrindinio ugdymo įstaigos, vnt.				
0	47,6 %	60,0 %	44,7 %	51,1 %
1	50,8 %	40,0 %	52,6 %	48,8 %
2	1,6 %	0,0 %	2,6 %	0,0 %
3	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
4	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
≥ 5	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Vidurinio ugdymo įstaigos, vnt.				
0	79,0 %	100,0 %	86,8 %	62,8 %
1	21,0 %	0,0 %	13,2 %	37,2 %
2	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
3	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
4	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
≥ 5	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Kultūros centras, vnt.				
0	13,7 %	20,0 %	15,8 %	9,3 %
1	62,9 %	80,0 %	61,8 %	62,8 %
2	16,9 %	0,0 %	15,8 %	20,9 %

3	2,3 %	0,0 %	2,6 %	4,7 %
4	2,4 %	0,0 %	2,6 %	2,3 %
≥ 5	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %
Biblioteka, vnt.				
0	1,6 %	20,0 %	0,0 %	2,3 %
1	38,7 %	40,0 %	39,5 %	37,2 %
2	28,2 %	20,0 %	34,2 %	18,6 %
3	21,8 %	20,0 %	14,5 %	34,9 %
4	7,3 %	0,0 %	7,9 %	7,0 %
≥ 5	2,4 %	0,0 %	3,9 %	0,0 %
Muziejus, vnt.				
0	58,9 %	60,0 %	60,5 %	55,8 %
1	33,1 %	20,0 %	36,8 %	27,9 %
2	7,3 %	0,0 %	2,6 %	16,3 %
3	0,8 %	20,0 %	0,0 %	0,0 %
4	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
≥ 5	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Pašto skyrius, vnt.				
0	21,0 %	0,0 %	28,9 %	9,3 %
1	71,0 %	80,0 %	60,5 %	88,4 %
2	6,5 %	20,0 %	7,9 %	2,3 %
3	1,6 %	0,0 %	2,6 %	0,0 %
4	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
≥ 5	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Banko skyrius, vnt.				
0	93,5 %	100,0 %	97,4 %	86,0 %
1	6,5 %	0,0 %	2,6 %	14,0 %
2	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
3	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
4	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
≥ 5	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Vaistinė, vnt.				
0	80,6 %	100,0 %	80,3 %	79,1 %
1	17,8 %	0,0 %	19,7 %	16,3 %
2	1,6 %	0,0 %	0,0 %	4,7 %
3	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
4	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
≥ 5	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Sveikatos / medicinos įstaiga, vnt.				
0	13,7 %	0,0 %	14,5 %	14,0 %
1	65,3 %	80,0 %	63,2 %	67,4 %
2	14,5 %	20,0 %	19,7 %	4,7 %
3	4,8 %	0,0 %	1,3 %	11,6 %
4	1,6 %	0,0 %	1,3 %	2,3 %

≥ 5	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Parduotuvė, vnt.				
0	1,6 %	0,0 %	2,6 %	0,0 %
1	14,5 %	20,0 %	15,8 %	11,6 %
2	21,0 %	20,0 %	19,7 %	23,3 %
3	21,8 %	40,0 %	22,4 %	18,6 %
4	16,1 %	0,0 %	14,5 %	20,9 %
≥ 5	25,0 %	20,0 %	25,0 %	25,6 %
Maitinimo įstaigos, vnt.				
0	64,5 %	60,0 %	64,5 %	65,1 %
1	25,8 %	40,0 %	27,6 %	20,9 %
2	8,1 %	0,0 %	7,9 %	9,3 %
3	0,8 %	0,0 %	0,0 %	2,3 %
4	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
≥ 5	0,8 %	0,0 %	0,0 %	2,3 %
Degalinė, vnt.				
0	83,9 %	100,0 %	89,5 %	72,1 %
1	14,5 %	0,0 %	9,2 %	25,6 %
2	0,8 %	0,0 %	0,0 %	2,3 %
3	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %
4	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
≥ 5	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Apgyvendinimo paslaugos, vnt.				
0	38,7 %	20,0 %	42,1 %	34,9 %
1	18,5 %	0,0 %	14,5 %	27,9 %
2	12,1 %	0,0 %	10,5 %	16,3 %
3	11,3 %	20,0 %	13,2 %	7,0 %
4	3,2 %	20,0 %	2,6 %	2,3 %
≥ 5	16,1 %	40,0 %	17,1 %	11,6 %
Kirpykla / grožio salonas, vnt.				
0	77,4 %	100,0 %	85,5 %	60,5 %
1	17,7 %	0,0 %	11,8 %	30,2 %
2	2,4 %	0,0 %	1,3 %	4,7 %
3	2,4 %	0,0 %	1,3 %	4,7 %
4	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
≥ 5	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Poilsio / sporto ir laisvalaikio centras, vnt.				
0	79,0 %	80,0 %	77,6 %	81,4 %
1	14,5 %	0,0 %	17,1 %	11,6 %
2	4,0 %	20,0 %	2,6 %	4,7 %
3	1,6 %	0,0 %	1,3 %	2,3 %
4	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
≥ 5	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %

5.11 lentelė. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie seniūnijos sezoninių gyventojų pagausėjimą vasaros metu pasiskirstymas (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Sezoninių gyventojų pagausėjimas vasaros metu	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
≤ 10,0 %	43,5 %	40,0 %	42,1 %	46,5 %
10,1–20,0 %	9,7 %	0,0 %	10,5 %	9,3 %
20,1–30,0 %	4,8 %	0,0 %	6,6 %	2,3 %
30,1–40,0 %	2,4 %	20,0 %	2,6 %	0,0 %
40,1–50,0 %	4,8 %	40,0 %	5,3 %	0,0 %
≥ 50,1 %	3,2 %	0,0 %	5,3 %	0,0 %
Nieko neatsakė	31,5 %	0,0 %	27,6 %	41,9 %

5.12 lentelė. Vasaros sezono metu gyvenamų sodybų pasiskirstymas retai apgyventose seniūnijose, remiantis seniūnijos administracijos darbuotojų nuomone (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Seniūnijos sodybos, kuriose gyvenama vasaros sezono metu	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Yra labai daug sezoninių sodybų	37,9 %	80,0 %	39,5 %	30,2 %
Yra keletas sezoninių sodybų	43,5 %	20,0 %	44,7 %	44,2 %
Nėra sezoninių sodybų	12,1 %	0,0 %	11,8 %	14,0 %
Nežinau	5,6 %	0,0 %	2,6 %	11,6 %
Nieko neatsakė	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %

5.13 lentelė. Vasaros sezono sodybų skaičiaus pasiskirstymas retai apgyventose seniūnijose, remiantis seniūnijos administracijos darbuotojų duomenimis (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Vasaros sezono sodybų skaičius, vnt.	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
1–20	29,0 %	20,0 %	28,9 %	30,2 %
21–40	7,3 %	20,0 %	7,9 %	4,7 %
41–60	4,0 %	0,0 %	5,3 %	2,3 %
≥ 61	4,0 %	20,0 %	5,3 %	0,0 %
Nieko neatsakė	55,6 %	40,0 %	52,6 %	62,8 %

5.14 lentelė. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie retai apgyventų seniūnijų ekonominę socialinę esamą būklę pasiskirstymas (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Seniūnijos dabartinė socialinė ekonominė situacija	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Gera	3,2 %	0,0 %	3,9 %	2,3 %
Vidutinė	79,0 %	80,0 %	77,6 %	81,4 %
Bloga	16,9 %	20,0 %	18,4 %	14,0 %

5.15 lentelė. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie retai apgyventų seniūnijų ekonominę socialinę būsimą numatomą situaciją pasiskirstymas (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Seniūnijos numatoma būsima ekonominė situacija	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Gerės	23,4 %	0,0 %	27,6 %	18,6 %
Nesikeis	41,9 %	20,0 %	46,1 %	37,2 %
Blogės	31,5 %	80,0 %	23,7 %	39,5 %

5.16 lentelė. Apklaustų seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie retai apgyventų seniūnijų gyventojų dažniausiai naudojamas transporto rūšis pasiskirstymas (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Seniūnijos gyventojų dažniausiai naudojama transporto rūšis	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Viešuoju transportu	0,8 %	0,0 %	0,0 %	2,3 %
Nuosavu automobiliu	37,1 %	60,0 %	39,5 %	30,2 %
Ir viešuoju transportu, ir nuosavu automobiliu	59,7 %	40,0 %	57,9 %	65,1 %
Kita	4,0 %	20,0 %	3,9 %	2,3 %
Nieko neatsakė	2,4 %	0,0 %	2,6 %	2,3 %

5.17 lentelė. Apklaustų seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie viešojo transporto prieinamumą retai apgyventose seniūnijose metų bėgyje pasiskirstymas (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Seniūnijos viešojo transporto paslaugų prieinamumas metų bėgyje	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Viešas transportas vienodai prieinamas visus metus	25,0 %	0,0 %	21,1 %	34,9 %
Pasikeičia viešojo transporto maršrutų dažnis per dieną	3,2 %	0,0 %	5,3 %	0,0 %
Viešojo transporto prieinamumas priklauso nuo metų laiko	63,7 %	80,0 %	65,8 %	58,1 %
Seniūnijoje neteikiamos viešojo transporto paslaugos	5,6 %	20,0 %	5,3 %	4,7 %
Nieko neatsakė	2,4 %	0,0 %	2,6 %	2,3 %

5.18 lentelė. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie retai apgyventų seniūnijų gyventojų viešųjų įstaigų ir paslaugų įmonių pasiekiamumą pasiskirstymas (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Seniūnijos gyventojų viešųjų paslaugų įtaigų ir įmones teikiančių paslaugas pasiekiamumo vertinimas	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Susisiekimo paslaugos ir viešasis transportas				
Puikios	1,6 %	0,0 %	2,6 %	0,8 %
Geros	6,5 %	0,0 %	3,9 %	11,6 %
Vidutiniškos	49,2 %	20,0 %	20,0 %	51,2 %

Prastos	33,9 %	80,0 %	36,8 %	23,3 %
Labai blogos	8,1 %	0,0 %	5,3 %	14,0 %
Nieko neatsakė	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %
Bankai, finansinės įstaigos ar bankomatai				
Puikios	2,4 %	0,0 %	2,6 %	2,3 %
Geros	4,8 %	0,0 %	2,6 %	9,3 %
Vidutiniškos	33,1 %	0,0 %	34,2 %	34,9 %
Prastos	27,4 %	20,0 %	28,9 %	25,6 %
Labai blogos	29,0 %	80,0 %	28,9 %	23,3 %
Nieko neatsakė	3,2 %	0,0 %	2,6 %	4,7 %
Sveikatos įstaigos				
Puikios	3,2 %	0,0 %	2,6 %	4,7 %
Geros	23,4 %	0,0 %	21,1 %	30,2 %
Vidutiniškos	43,5 %	20,0 %	51,3 %	32,6 %
Prastos	23,4 %	60,0 %	19,7 %	25,6 %
Labai blogos	4,0 %	20,0 %	3,9 %	2,3 %
Nieko neatsakė	2,4 %	0,0 %	1,3 %	4,7 %
Ikimokyklinio ugdymo įstaigos				
Puikios	15,3 %	0,0 %	14,5 %	18,6 %
Geros	40,3 %	0,0 %	46,1 %	34,9 %
Vidutiniškos	24,2 %	60,0 %	22,4 %	23,3 %
Prastos	10,5 %	20,0 %	10,5 %	9,3 %
Labai blogos	4,3 %	20,0 %	5,3 %	9,3 %
Nieko neatsakė	2,4 %	0,0 %	1,3 %	4,7 %
Pradinio ugdymo įstaigos				
Puikios	19,4 %	0,0 %	17,1 %	25,6 %
Geros	42,7 %	20,0 %	51,3 %	30,2 %
Vidutiniškos	23,4 %	60,0 %	22,4 %	20,9 %
Prastos	2,4 %	20,0 %	1,3 %	2,3 %
Labai blogos	3,2 %	0,0 %	2,6 %	4,7 %
Nieko neatsakė	8,9 %	0,0 %	5,3 %	16,3 %
Pagrindinio ugdymo įstaigos				
Puikios	16,9 %	0,0 %	17,1 %	18,6 %
Geros	45,2 %	20,0 %	52,6 %	34,9 %
Vidutiniškos	21,8 %	60,0 %	22,4 %	16,3 %
Prastos	3,2 %	20,0 %	1,3 %	4,7 %
Labai blogos	3,2 %	0,0 %	1,3 %	7,0 %
Nieko neatsakė	9,7 %	0,0 %	5,3 %	18,6 %
Vidurinio ugdymo įstaiga				
Puikios	4,8 %	0,0 %	2,6 %	9,3 %
Geros	44,4 %	20,0 %	46,1 %	44,2 %
Vidutiniškos	24,2 %	40,0 %	26,3 %	18,6 %
Prastos	4,8 %	20,0 %	3,9 %	4,7 %

Labai blogos	10,5 %	20,0 %	9,2 %	11,6 %
Nieko neatsakė	11,3 %	0,0 %	11,8 %	11,6 %
Maitinimo įstaigos				
Puikios	4,0 %	0,0 %	2,6 %	7,0 %
Geros	16,1 %	0,0 %	17,1 %	16,3 %
Vidutiniškos	18,5 %	60,0 %	17,1 %	16,3 %
Prastos	23,4 %	0,0 %	23,7 %	25,6 %
Labai blogos	24,2 %	40,0 %	25,0 %	20,9 %
Nieko neatsakė	13,7 %	0,0 %	14,5 %	14,0 %
Kultūros centrai				
Puikios	16,1 %	0,0 %	13,2 %	23,3 %
Geros	43,5 %	20,0 %	44,7 %	44,2 %
Vidutiniškos	23,4 %	40,0 %	25,0 %	18,6 %
Prastos	10,5 %	20,0 %	10,5 %	9,3 %
Labai blogos	5,6 %	20,0 %	5,3 %	4,7 %
Nieko neatsakė	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %
Bibliotekos				
Puikios	33,9 %	40,0 %	28,9 %	41,9 %
Geros	45,2 %	0,0 %	50,0 %	41,9 %
Vidutiniškos	18,5 %	60,0 %	17,1 %	16,3 %
Prastos	2,4 %	0,0 %	3,9 %	0,0 %
Labai blogos	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Nieko neatsakė	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Degalinės				
Puikios	2,4 %	0,0 %	1,3 %	4,7 %
Geros	23,4 %	0,0 %	22,4 %	27,9 %
Vidutiniškos	17,7 %	20,0 %	18,4 %	16,3 %
Prastos	21,8 %	20,0 %	23,7 %	18,6 %
Labai blogos	20,2 %	60,0 %	19,7 %	16,3 %
Nieko neatsakė	14,5 %	0,0 %	14,5 %	16,3 %
Parduotuvės				
Puikios	20,2 %	0,0 %	17,1 %	27,9 %
Geros	46,8 %	40,0 %	52,6 %	37,2 %
Vidutiniškos	31,5 %	60,0 %	30,3 %	30,2 %
Prastos	0,8 %	0,0 %	0,0 %	2,3 %
Labai blogos	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Nieko neatsakė	0,8 %	0,0 %	0,0 %	2,3 %
Paštas				
Puikios	16,1 %	0,0 %	14,5 %	20,9 %
Geros	41,1 %	40,0 %	42,1 %	39,5 %
Vidutiniškos	26,2 %	60,0 %	22,4 %	30,2 %
Prastos	7,3 %	0,0 %	9,2 %	4,7 %
Labai blogos	4,8 %	0,0 %	7,9 %	0,0 %
Nieko neatsakė	4,0 %	0,0 %	3,9 %	4,7 %

5.19 lentelė. Seniūnijos administracijos darbuotojų nuomonės apie retai apgyventų seniūnijų gyventojų viešųjų įstaigų ir paslaugų įmonių pasiekiamumą keliaujant automobiliu pasisikirstymas (šaltinis: autorės skaičiavimai pagal ekspertų apklausos duomenis)

Seniūnijos gyventojų vidutiniškai užtrunkamas laikas keliaujant automobiliu iki viešųjų paslaugų įstaigų ir paslaugų įmonių	Atsakiusių RAT dalis			
	IŠ VISO	I kl.	II kl.	III kl.
Savivaldybės administracijos centras				
Iki 10 min.	1,6 %	0,0 %	2,6 %	0,0 %
11–20 min.	24,2 %	40,0 %	22,4 %	25,6 %
21–30 min.	34,7 %	0,0 %	32,9 %	41,9 %
31–60 min.	34,7 %	40,0 %	38,2 %	27,9 %
Daugiau nei 60 min.	4,0 %	20,0 %	2,6 %	4,7 %
Sunku atsakyti / nežino	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Nieko neatsakė	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %
Bankai, finansinės įstaigos ar bankomatai				
Iki 10 min.	4,8 %	0,0 %	5,3 %	4,7 %
11–20 min.	19,4 %	40,0 %	15,8 %	23,3 %
21–30 min.	37,1 %	20,0 %	35,5 %	41,9 %
31–60 min.	31,5 %	40,0 %	35,5 %	23,3 %
Daugiau nei 60 min.	6,5 %	0,0 %	6,6 %	7,0 %
Sunku atsakyti / nežino	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Nieko neatsakė	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %
Sveikatos įstaigos				
Iki 10 min.	15,3 %	0,0 %	13,2 %	20,9 %
11–20 min.	25,0 %	40,0 %	25,0 %	23,3 %
21–30 min.	35,5 %	0,0 %	35,5 %	39,5 %
31–60 min.	19,4 %	60,0 %	23,7 %	7,0 %
Daugiau nei 60 min.	3,2 %	0,0 %	1,3 %	7,0 %
Sunku atsakyti / nežino	0,8 %	0,0 %	0,0 %	2,3 %
Nieko neatsakė	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %
Ikimokyklinio ugdymo įstaigos				
Iki 10 min.	14,5 %	0,0 %	14,5 %	16,3 %
11–20 min.	43,5 %	40,0 %	39,5 %	51,2 %
21–30 min.	22,6 %	20,0 %	30,3 %	9,3 %
31–60 min.	11,3 %	20,0 %	9,2 %	14,0 %
Daugiau nei 60 min.	2,4 %	0,0 %	2,6 %	2,3 %
Sunku atsakyti / nežino	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %
Nieko neatsakė	4,8 %	20,0 %	2,6 %	7,0 %
Pradinio ugdymo įstaigos				
Iki 10 min.	15,3 %	0,0 %	13,2 %	20,9 %
11–20 min.	44,4 %	40,0 %	40,8 %	51,2 %
21–30 min.	18,5 %	20,0 %	26,3 %	4,7 %
31–60 min.	11,3 %	20,0 %	11,8 %	9,3 %

Daugiau nei 60 min.	3,2 %	0,0 %	2,6 %	4,7 %
Sunku atsakyti / nežino	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %
Nieko neatsakė	6,5 %	20,0 %	3,9 %	9,3 %
Pagrindinio ugdymo įstaigos				
Iki 10 min.	15,3 %	0,0 %	11,8 %	23,3 %
11–20 min.	41,1 %	40,0 %	40,8 %	41,9 %
21–30 min.	15,3 %	20,0 %	21,1 %	4,7 %
31–60 min.	13,7 %	20,0 %	14,5 %	11,6 %
Daugiau nei 60 min.	4,0 %	0,0 %	3,9 %	4,7 %
Sunku atsakyti / nežino	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %
Nieko neatsakė	9,7 %	20,0 %	6,6 %	14,0 %
Vidurinio ugdymo įstaigos				
Iki 10 min.	5,6 %	0,0 %	5,3 %	7,0 %
11–20 min.	32,3 %	40,0 %	23,7 %	46,5 %
21–30 min.	28,2 %	40,0 %	32,9 %	18,6 %
31–60 min.	23,4 %	20,0 %	26,3 %	18,6 %
Daugiau nei 60 min.	2,4 %	0,0 %	2,6 %	2,3 %
Sunku atsakyti / nežino	1,6 %	0,0 %	2,6 %	0,0 %
Nieko neatsakė	6,5 %	0,0 %	6,6 %	7,0 %
Maitinimo įstaigos				
Iki 10 min.	7,3 %	20,0 %	3,9 %	11,6 %
11–20 min.	21,8 %	20,0 %	18,4 %	27,9 %
21–30 min.	33,1 %	20,0 %	36,8 %	27,9 %
31–60 min.	22,6 %	20,0 %	25,0 %	18,6 %
Daugiau nei 60 min.	2,4 %	0,0 %	2,6 %	2,3 %
Sunku atsakyti / nežino	3,2 %	0,0 %	2,6 %	4,7 %
Nieko neatsakė	9,7 %	20,0 %	10,5 %	7,0 %
Kultūros centras				
Iki 10 min.	26,6 %	20,0 %	22,4 %	34,9 %
11–20 min.	37,1 %	0,0 %	40,8 %	34,9 %
21–30 min.	16,1 %	60,0 %	15,0 %	11,6 %
31–60 min.	15,3 %	20,0 %	15,8 %	14,0 %
Daugiau nei 60 min.	2,4 %	0,0 %	2,6 %	2,3 %
Sunku atsakyti / nežino	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %
Nieko neatsakė	1,6 %	0,0 %	1,3 %	2,3 %
Biblioteka				
Iki 10 min.	36,3 %	20,0 %	34,2 %	41,9 %
11–20 min.	43,5 %	40,0 %	47,4 %	37,2 %
21–30 min.	11,3 %	20,0 %	9,2 %	14,0 %
31–60 min.	4,0 %	0,0 %	3,9 %	4,7 %
Daugiau nei 60 min.	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %
Sunku atsakyti / nežino	1,6 %	0,0 %	1,3 %	2,3 %
Nieko neatsakė	2,4 %	20,0 %	2,6 %	0,0 %
Degalinė				

Iki 10 min.	4,0 %	0,0 %	3,9 %	4,7 %
11–20 min.	30,6 %	20,0 %	30,3 %	32,6 %
21–30 min.	29,0 %	20,0 %	26,3 %	34,9 %
31–60 min.	22,6 %	60,0 %	27,6 %	9,3 %
Daugiau nei 60 min.	4,0 %	0,0 %	2,6 %	7,0 %
Sunku atsakyti / nežino	1,6 %	0,0 %	1,3 %	2,3 %
Nieko neatsakė	8,1 %	0,0 %	7,9 %	9,3 %
Parduotuvė				
Iki 10 min.	42,7 %	20,0 %	40,8 %	48,8 %
11–20 min.	39,5 %	40,0 %	43,4 %	32,6 %
21–30 min.	9,7 %	20,0 %	6,6 %	14,0 %
31–60 min.	4,0 %	0,0 %	5,3 %	2,3 %
Daugiau nei 60 min.	1,6 %	0,0 %	1,3 %	2,3 %
Sunku atsakyti / nežino	0,8 %	0,0 %	1,3 %	0,0 %
Nieko neatsakė	1,6 %	20,0 %	1,3 %	0,0 %
Paštas				
Iki 10 min.	29,0 %	40,0 %	26,3 %	32,6 %
11–20 min.	36,3 %	20,0 %	36,8 %	37,2 %
21–30 min.	11,3 %	0,0 %	9,2 %	16,3 %
31–60 min.	12,1 %	20,0 %	15,8 %	4,7 %
Daugiau nei 60 min.	2,4 %	0,0 %	1,3 %	4,7 %
Sunku atsakyti / nežino	1,6 %	0,0 %	2,6 %	0,0 %
Nieko neatsakė	7,3 %	20,0 %	7,9 %	4,7 %
Kirpykla / grožio salonas				
Iki 10 min.	7,3 %	0,0 %	6,6 %	9,3 %
11–20 min.	25,0 %	20,0 %	17,1 %	39,5 %
21–30 min.	31,5 %	20,0 %	35,5 %	25,6 %
31–60 min.	21,0 %	40,0 %	26,3 %	9,3 %
Daugiau nei 60 min.	4,8 %	20,0 %	2,6 %	10,0 %
Sunku atsakyti / nežino	2,4 %	0,0 %	2,6 %	2,3 %
Nieko neatsakė	8,1 %	0,0 %	9,2 %	7,0 %
Poilsio / sporto ir laisvalaikio centrai				
Iki 10 min.	5,6 %	0,0 %	7,9 %	2,3 %
11–20 min.	13,7 %	0,0 %	7,9 %	25,6 %
21–30 min.	34,7 %	20,0 %	36,8 %	32,6 %
31–60 min.	26,6 %	60,0 %	28,9 %	18,6 %
Daugiau nei 60 min.	5,6 %	20,0 %	7,9 %	0,0 %
Sunku atsakyti / nežino	4,0 %	0,0 %	3,9 %	4,7 %
Nieko neatsakė	9,7 %	0,0 %	6,6 %	16,3 %

PUBLIKACIJŲ IR PRANEŠIMŲ SĄRAŠAS

Publikacijos:

1. **Baranauskienė V.** 2019. Kaimiškų teritorijų identifikavimo problema: Lietuvos seniūnijų atvejis. *Geografijos metraštis*. 52, p. 55–72. DOI: <https://doi.org/10.5200/GM.2019.4>.
2. Pociūtė-Sereikienė G., **Baranauskienė V.**, Daugirdas V. 2019. Lietuvos savivaldybių teritorinės atskirties kompleksinis vertinimas. *Netolygaus regioninio vystymosi problema Lietuvoje: socio-ekonominiai gerovės aspektai* (red. V. Daugirdas ir D. Burneika). p. 53–76. Vilnius: LSTC. Prieiga internete: http://demografija.lt/download/Netolygaus_regioninio_vystymosi_problema_galut.pdf.
3. Pociūtė-Sereikienė G., **Baranauskienė V.**, Daugirdas V. 2019. Spatial exclusion in Lithuania: peripheries as „losers“, metropolitan areas as „winners“. *Przegląd Geograficzny [Polish Geographical Review]*. 91 (2), p. 5–19. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2019.2.1>.
4. **Baranauskienė V.**, Daugirdas V. 2017. Lietuvos probleminių regionų bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaita 2001–2016 m. – didėjančios teritorinės atskirties atspindys. *Geografijos metraštis*. 50, p. 57–74.

Disertacijos tema skaityti pranešimai:

1. 2019 m. rugsėjo 11–13 d. Tarptautinė mokslinė konferencija „2019 RSA Central and Eastern Europe Conference. Metropolises and Peripheries of CEE Countries: New Challenges for EU“. Pranešimo tema: „*Population change and public service networks in Lithuanian peripheries*“. Lublinas (Lenkija).
2. 2019 m. birželio 20–22 d. Tarptautinė mokslinė konferencija „City Futures IV conference. Creating Just and Sustainable Cities“. Pranešimo tema: „*The discussion on the territorial disparities and modifications on public services accessibility in suburban and peripheral areas: the case of Lithuanian municipalities*“. Dublinas (Airija): European Urban Research Association (EURA), Urban Affairs Association (UAA).
3. 2019 m. birželio 12 d. Nacionalinis mokslinis forumas: „Mokslo ir praktikos dialogas švietimo transformacijai“. Pranešimo tema: „*Švietimo įstaigos Lietuvos periferiniuose regionuose – būti ar nebūti?*“ Vilnius: Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijos Transformuojančių edukacinių tyrimų klasteris.
4. 2019 m. birželio 5–7 d. Tarptautinė mokslinė konferencija Regional Studies Association Annual Conference „Pushing regions beyond their borders“. Pranešimo tema: „*Influence of rapidly spreading sparsely populated areas on the emergence of spatial exclusion: the case of Lithuania*“. Santiago de Compostela (Ispanija): Regional Studies Association (RSA), University of Santiago de Compostela.

5. 2018 m. gruodžio 21 d. Seminaras „Regioniniai gerovės skirtumai Lietuvoje“. Pranešimo tema: „*Gerovės atspindžiai Lietuvos retai apgyventose teritorijose*“. Vilnius (Lietuva): Socialinių tyrimų centras.
6. 2018 m. lapkričio 15–16 d. Tarptautinė mokslinė konferencija RSA Winter Conference „New Horizons for Cities and Regions in a Changing World“. Pranešimo tema: „*Evaluating spatial exclusion in Lithuania: where, why and how deep is it?*“ Londonas (Jungtinė Karalystė).
7. 2018 m. spalio 8–11 d. 16-oji Tarptautinė mokslinė konferencija „European Week of Regions and Cities“. Pranešimo tema: „*Increasing social and spatial exclusion in sparsely populated areas of Lithuania*“. Briuselis (Belgija).
8. 2018 m. rugsėjo 21–22 d. 11-oji Tarptautinė mokslinė konferencija „Valstybės vizijos raida XXI amžiuje: tautinis ir tarptautinis kontekstas“. Pranešimo tema: „*Socialinė ir teritorinė atskirtis Lietuvos retai apgyventose teritorijose. Viešųjų paslaugų pasiekiamumas darnios regioninės politikos kontekste*“. Šiauliai (Lietuva): ŠU, LMS.
9. 2018 m. kovo 12 d. Atvira paskaita, seminaras Lenkijos Respublikos Stanisław Leszczycki Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences (IGSO PAS). Pranešimo tema: „*The Reflection of The Spatial Exclusion in The Sparsely Populated Areas of Lithuania as an Example of The Change of The General Education Schools' Network*“. Varšuva (Lenkija).
10. 2018 m. lapkričio 17 d. 9-oji Nacionalinė Lietuvos sociologų konferencija „(Ne) lygybės, galia ir socialinis teisingumas šiuolaikinėje visuomenėje“. Pranešimo tema: „*Socialinės ir teritorinės atskirties sąsajos Lietuvos retai apgyventose teritorijose*“. Kaunas (Lietuva): VDU, LSD, LMT.
11. 2017 m. lapkričio 24 d. 6-oji Nacionalinė konferencija „Geografija: mokslas ir edukacija“. Pranešimo tema: „*Depopuliacijos įtaka bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaitai Lietuvos probleminiuose regionuose 2001–2016 m.*“. Vilnius (Lietuva): LEU.
12. 2017 m. spalio 19–20 d. 2-oji Tarptautinė mokslinė konferencija „Mokslu grįsto švietimo link“. Pranešimo tema: „*Lietuvos probleminių regionų bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaita 2001–2016 m. – didėjančios teritorinės atskirties atspindys*“. Vilnius (Lietuva): LEU.

Mokslinė stažuotė/mokymai:

1. Nuo 2018 m. kovo 5 d. iki 2018 m. kovo 16 d. Akademinei išvyka (stažuotė) Lenkijos Respublikos Stanisław Leszczycki Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences (IGSO PAS) (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN (IGiPZ PAN)). Varšuva (Lenkija).
2. 2018 m. spalio 7–11 d. Tarptautinė konferencija-mokymai doktorantams ir jaunesiems mokslininkams mokymuose didžiausio pasaulinio renginio „16th European Week of Regions and Cities“ dalyje „6th Master Class on EU Cohesion Policy“. Briuselis (Belgija).